DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14300

Bessarabia Memorial Book

ʾAl admat Besarabiyah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

AUTHOR Bertini, K. A. (K. Aharon), 1903-
TITLE ʼAl admat Besarabiyah : divre meḥḳar, zikhronot, reshimot, teʼudot... li-ḳeviʼat ha-demut shel Yahadutah.
DESCRIPT 3 v. : ill., ports. ; 24 cm.
SUBJECT Jews -- Bessarabia (Moldova and Ukraine)
Bessarabia (Moldova and Ukraine) -- Ethnic relations.
Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Bessarabia (Moldova and Ukraine)

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

12 — 15

על אדמת ביסרביה / קובץ ג׳

על אדמת ביסרביה

קובץ ג'

הוצאת ההנהלה הישראלית של הקונגרס היהודי העולמי
תשכ"ג

ערוך בידי: ג. קרסל

ועדת המערכת: ח. ויסאדלר, ד״ר י. לנדאו

תוכן הענינים

ששים שנה לפרעות קישינוב

מפי עדי־ראיה:

ספרות וחברה

אליהו מייטוס בן השבעים

פרעות קישינוב

א. ר. מלאכי

פרעות קישינוב באספקלרית השירה בעברית וביידיש

א.

„על פרעות קישינוב יכתבו כחצי שנה ואולי עוד יותר" — כך כתב אחד הסופרים במאמר, שפירסם למחרת יום פרוץ הפרעות באחד העתונים. סופר שני העיר על כך: „טעות בידו. קישינוב תתפוס מקום בספרותנו תקופה ארוכה יותר". הראשון כתב מה שכתב על האסון מבחינה עתונאית, שעל כן מאורע המעסיק דעת הציבור במשך ששה חדשים סימן לו שערכו הצבורי רב ביותר. דברי השני (השר"ק, הוא ישראל זווין, ב„יודישע גאזעטען" הניו־יורקי) נכתבו כמה חדשים לאחר הפרעות. ברם הדם עוד רתח; הלבבות היו מזועזעים; הזעם מילא עדיין את חללו של האויר, והספרות על פרעות קישינוב — שירים וקינות — הלכה וגדלה מיום ליום ובהערתו האמורה אף הפליג סופר זה בשבחו של אחד השירים המעולים ביותר, שביטא את אימי הפרעות ומחברו תיאר בו את זוהמת החיה שבאדם — היה זה השיר: „דניאל בגוב האריות" לדוד פרישמן.

פרעות קישינוב חלו עשרים ושתיים שנה לאחר הפרעות בראשית שנות השמונים למאה הי"ט. אכן במשך כל אותו ריווח השנים לא טעמו היהודים טעם של פרעות. ברם, הם טעמו „במלוא חפניים" מגזירות ופורעניות לאין־שיעור. פה ושם ריחפה לפעמים אימת פרעות או אירעו מקרים של „מעין פרעות". ברם אחינו בני ישראל כבר הסתגלו לכך ולא ייחסו למקרים אלה חשיבות יתירה וראו אותם כ„מעשים בכל יום". בשלהי שנות התשעים למאה הי"ט היו פרעות בקנה מידה קטן בגליציה וברומניה. אבל לא היה לאלה רישום כלשהו מחוץ לתחום המצומצם של ה„תקריות", שכן ראו במקרים אלה התנפלויות־„ארעי" ולא פרעות ממש. והרי רומניה היתה, לאחר רוסיה, הארץ הקלאסית לשנאת ישראל ולרדיפות יהודים. „שאלת היהודים ברומניה" היתה מהאקטואליות שבבעיות שאלת היהודים באירופה ולא ירדה מעל הפרק במשך כל המאה הי"ט. לא זיעזעה גם עלילת הדם על הילזנר, בשלהי המאה הי"ט, אפילו והילזנר נידון למוות (אגב, בראשית המאה העשרים חונן הילזנר על ידי הקיסר פרנץ יוסף וגזר דינו הומר למאסר ולעבודת פרך).

עלילת הילזנר היתה המקרה האחרון בשלהי המאה הקודמת, שהטיל צל על חיי ישראל בגולה. ברם הכיוון החדש אשר לחקר אשמתו, שלא היתה כלל וכלל על רקע דתי (מאסאריק נחלץ כידוע להוכחת חוסר הבסיס לאשמתו), גרם, שהעולם הנאור שאף לרווחה. משום כך לוותה ראשית המאה העשרים בתקוה שמצב ישראל בעמים יוטב והיהודים יחיו בשלום ובשלוה ללא כל גזירות ורדיפות, עלילות ולחץ כלכלי. בברכת „תכלה המאה הי״ט וקללותיה ותחל מאת העשרים וברכותיה״, מעין הברכה המסורתית, יכלו היהודים לקבל את פני המאה העשרים ובבטחון בהתקדמות העולם הנאור, באחוות עמים ובשלטון של צדק ויושר, שבכך ייטב גם להם.

ברם אופטימיות לחוד והמציאות העכורה לחוד. הפרעות בקישינוב בשביעי של פסח ובאחרון בו (6—7 באפריל 1903) בשנה השלישית למאת העשרים הדהימו איפוא את היהודים בכל תפוצות הגולה ובבת ראש נתמוטטו לעיניהם יסודות הצדק והיושר של העמים וכן נתערערה האמונה בערכי התרבות של המאה החדשה. פרעות אלה גם זיעזעו את הישרים והנאורים שבאומות העולם, שכן נתגלתה לפניהם התפרצות החיה שבאדם בצורה של שוד, ביזה, רצח במיתות שונות ומשונות, עינויי נשים ורטישות בטן, רצח זקנים ועוללים לעין השמש וכל כיוצא בגילויי פראות אכזרית מקפיאת דם. פרעות אלה היו אות לרעה מתקרבת וימי חושך ואפילה לעמנו ולכלל האנושות. הפרעות שבאו לאחר קישינוב והציפו את תחום המושב של היהודים ברוסיה בנהרות דם ונחלי דמעות אימתו לאחר זמן קצר פרוגנוזה איומה זו. פרעות קישינוב עלו בהרבה על הפרעות בראשית שנות השמונים למאה הי״ט. האסון היה גדול יותר וגדולים ממנו העלבון והחרפה, שהרי אירעו אלה בראשית שנות העשרים, ימי האביב של הציונות המדינית, הסוציאליזם, התקדמות המדע והטכניקה ואביב הסוציאליזם בעמים — ופתאום חזרה לימי הביניים!

כמו כל צרה ואסון לאומי מצאו גם פרעות קישינוב הדים בשירה העברית והיידית וכן בלשונות רבות אחרות. ספרות הפרעות של קישינוב עולה בכמותה ובאיכותה על ספרות הפרעות של ראשית שנות השמונים. גם אז ביטאו כמה משוררים את הצער והעלבון הצורב שכססו בלבבות למראה גילויי הזוועה שבפרעות. אלה קוננו על שבר האומה וניחמו את העם השדוד. „הגיון לב נשבר ונדכא״ היה שם שירו של ש. מנדלקרן, שנכתב ביום התנפלות המון העם על בני ישראל „וירוצצום וישימו שמות בבתיהם ונתנום לבז ולמשיסה״ — היה זה יום הפרעות בקיוב (השיר נדפס ב„מגיד משנה״ שנה ג׳, גל׳ 20, כ״ד באייר תרמ״א). שיר קלאסי הוא: „אחותי רוממה״ של יל״ג, זה השיר הספוג דמעות רחמים לאחותו, שכבודה חולל על ידי שודדים ורוצחים. לא קבל המשורר, לא התאונן, לא קצף ואפילו משפט לא דרש. הוא הסתפק בהוקעת

קלון „הנבלים אנשי הרצח" בלבד. אבל לא מיחה. ברוך נפש הטיף את דבריו לאחותו: „זכה כבור את, אחותי רוחמה" ו„לא לך החרפה כי אם למענייך". ביד ענוגה הוליך אותה למקום, „שם לא יעשקוך זדים". את הקובלנות כלפי שמים ומחאתו של יל"ג על הרשע השולט בארץ אנו שומעים בפואימות ההיסטוריות שלו: „בין שיני אריות" וב„במצולות ים", בהן תיאר את המרטירולוגיה היהודית בלב ים סוער זדון. ברם בשירו זה כובש המשורר את זעמו וחרון אפו ועוצר את רגשותיו ודמעותיו, כי מאוד מאוד גדול צערו ואת כאבו לא במלים יביע. אין הוא רוצה להחליש בשפע של מלים את רושם הזעזוע של הפרעות. אבל את „אות קין, אות קלון וכלימת נצח" התווה על מצחי השודדים מחללי כבוד אחותו וליושבי תבל הראה את אשר עוללו לה בענותם אותה.

„משא נמירוב" של ח.נ. ביאליק הוא השיר הקלאסי של פרעות קישינוב. הארי בחבורת המשוררים העברים, דוגמת יל"ג בדורו, העניק כאן ביטוי עז ביותר לחילול כבוד האומה ולגודש עלבונה. המשורר מלא וגדוש קובלנות והטחה כלפי מעלה ומלב המשורר פורצת שאגת אריה בתקוה שהיא תגיע לכסא הכבוד של מעלה באין צדק למטה. „בעיר ההרגה" קרא המשורר לשירו זה. אבל בשל דרישת הצנזור להרחיק מבחינה גיאוגרפית את מקום המאורע הוסב שם השיר ל„משא נמירוב", הוא השם שבו קפולה אסוציאציה לגזירות ת"ח וכן על שום הדמיון שבין קישינוב וגזירות ת"ח בצורות הרצח הפראיות. תיאורי האימים של הפרעות ניתנו כאן במסגרת סאטירית ועל ידי כך גדול עוד יותר הרושם המזעזע את הלב והנפש. גם בפרעות של שנות השמונים השכיל המשורר הרוסי־יהודי מינסקי להונות את הצנזור, בהעבירו את המאורעות לימי השחיטות בשנת ת"ח, במחזהו: „מצור טולטשין", שחיבר לאחר הפרעות והפורעניות של שנות 1881—1882. מחזה זה, היצירה החשובה ביותר בספרות הפרעות של שנות השמונים ולפני פרעות קישינוב, תורגם ליידיש בידי אברהם רייזין וכ„משא נמירוב" של ביאליק היה גם מחזהו של מינסקי גורם נכבד להתעוררות רוח הגבורה ואירגון ההגנה העצמית היהודית ברוסיה.

„משא נמירוב" ו„על השחיטה" של ביאליק הן יצירות המופת בספרות פרעות קישינוב והמשורר אף פייט שירים אלה ביידיש. אולם הפרעות זיעזעו את ליבותיהם והרעידו את מיתריהם של משוררים וחרוזנים בעברית וביידיש ומהם מראשי משוררי הדור: ש. ש. פרוג, דוד פרישמן, י.ל. פרץ, יהואש, ליסין, דוליצקי, ברוכוביץ (י.ל. ברוך), ש.י. אימבר ורביב אחרים. שונה הוא ערכם האמנותי של שירים אלה, כערכם של משוררים אלה בכלל. ברם אין ערך זה מענייננו הפעם אלא צורת התגובה של כל משורר כיד השירה הטובה עליו.

וראוי לציין, שבימים הראשונים שלאחר הפרעות מעטות הן התגובות הספרותיות על המאורע בעתונות העברית ברוסיה. הטעם הוא אם בשל אימי

המאורעות, שבמוראותיהם ובאכזריותם הדהימו והיממו את הלב והקפיאו את הדם ואם מיראת הצנזורה. מכל מקום הסופרים לא מצאו ברגעים הראשונים את הנעימה הנאותה לתכונת יצירתם לשם תגובה. הידיעות על הפוגרום בעתונות העברית לקוחות ברובן המכריע מהכרוניקה של העתונות הרוסית הכללית ותיאורי האכזריות בפרעות אלה הזכירו לרבים את קודמיהם, המזעזעים, שהותירו אחריהם מאורעות ת״ח ות״ט. ברגע שהותרו קצת החרצובות של הצנזורה הוצפו העתונים מאמרים, רשימות ומכתבים של סופרים ממקום ההריגה. כלבת אש השתפכה ספרות זו על כל צורותיה וגווניה וכנחלים של זרמי דמעות נאצרו ונאספו אלה בנאד למשמרת לדורות הבאים.

„פרעות שעה והיי עולם״ הוא שם מאמרו של ראובן בריינין, שנכתב בברלין ונדפס ב„הצופה״ (שנה א, גל׳ 97, י״ג באייר תרס״ג) ונאמר בו: „השעה הזאת שעת התרגשות היא״. כאן, כמו במאמרים האחרים שנתפרסמו באותו זמן, ביטא הוא את הזעזוע הקשה, שעבר על יהדות קישינוב ויהדות רוסיה, זעזוע, שאין דומה לו גם בפרעות שנות השמונים. דומה וכל יהדות העולם הוחרדה מרבצה השקט והפחות־שקט והלב היהודי החל לפעום בחזקה. בעתונות הימים ההם אתה מוצא הד נאמן (במזרח — במידה שהצנזורה לא כבלה את העתונים בעבותות חוק ופרשנות חוק) לתסיסה הרבה שפרעות קישינוב חוללוה במחנהו של ישראל בעולב כולו. אתה מוצא ביטוי לכך הן במאמרים הראשיים וכן במאמרי הסופרים, מכתבי הקוראים וכן ברשימות התרומות והנדבות שנאספו לטובת השדודים בכל אתר ואתר, שם יהודים נחתים. הדי הפרעות נשמעו כמובן גם בשירים, סיפורים, ריפורטאז׳ות או רשימות שהיה בהן עירוב מזה ומזה. מסוג זה הן הרשימות של א. לודוויפול ב„הצופה״. שני לו ללודוויפול היה פסח אוירבאך ברשימותיו המדוייקות, דינים וחשבונות במובן ידוע, מקישינוב, ב„הזמן״.

ב„פריינד״ התחילו לפרסם את רשימות המנדבים וסכום התרומות לשדודי קישינוב עוד לפני שהגיעו הפרטים על הפרעות. בגליון 82 לשנה א׳ (א באייר תרס״ג) בא מאמר־ריפורטאז׳ה, שנלקח מהגליון המוקדש לפרעות קישינוב, שהוציא העתון „נובוסטי״. כאן תיאור מדוייק ממעשי הפראות והשוד, שכותבו מתחילו במלים אלה: „אין מלים, אין צבעים להביע ולתאר כל שקרה בעירנו בימים 6־8 באפריל״. באותו גליון של ה„פריינד״ נמסרו גם קטעים מהעתון „בעסאר. גוב. ויעד.״, בצירוף תגובת המערכת. ליד זה בא שירו הנודע של פרוג: „האט רחמנות״. לא תיאור בשירו של פרוג, כי אם זעקת שבר, זעקה ראשונה שפרצה מלבו של המשורר שפרעות שנות השמונים עדיין לא נימחו מלבו. הפרעות דהאידנא היו לפרוג איפוא מעין „גלגל חוזר״ ועל כן כה גדול השבר:

„שטראמען בלוט און טייכן טרערן
זידן, פליסן טיף און ברייט
אונדזער אלטער, גרויסער אומגליק
האט זיין האנד אויף אונדז פארשפרייט"

דם ישטוף, דמעות יזרומו
ירתחו מבלי חדול...
את כפו פרש עלינו
שבר־עם עתיק, גדול
(תרגום אברהם לוינסון)

וביטא פרוג בשירו זה את כל הכשלון ואזלת היד של היהודים, שלא יכלו לעמוד על נפשם ולהשיב מלחמה שערה במכיהם־שונאיהם. החרוז: „הבו לחיים פת לחם / תכריכים בשביל מתים" חוזר כאן כמעט בכל בית. ואכן בלטה בפרעות אלה הטרגדיה הגדולה של קבלת יסורים כמעט ללא התנגדות ועל כן:

„שלאָף איז אונדזער האנד צו שטרייטען
שטארק און שווער איז אונדזער שמארץ
קום־זשע דו און טרייסט אונז ליבע
גוטעס, הייסעס יידיש הארץ"

הילחם — קצרה ידנו
מה נוקב ומר הכאב
בוא נא בוא ועודדנו
לב עברי רחום... אוהב
(כנ"ל)

שירו של פרוג היתה התגובה הפיוטית הראשונה של האסון הגדול. החרוזים שיצאו מן הלב קלעו אל המטרה ועוררו את העם להושיט עזרה לאחים השדודים והנדבות לקרבנות קישינוב זרמו מכל העברים. קריאתו של עמנואל מנדלשטם לעזרת נפגעי הפרעות מצאה עידוד רב בשיר זה. ב„הצופה" (שנה א, גל' 90, ד באייר תרס"ג) ניתן שירו של פרוג בתרגום עברי חפשי ללא חריזה והשורות הראשונות תורגמו כך: „נהרי דמעה רותחים, שוטפים זרמים, עוברים נחלי דם" וכו'.

שירו של פרוג היה מעין הקדמה למאמר ראשי באותו גליון של ה„פריינד", המתחיל: „עזרה! קריאות אזעקה להמוני העם לבוא לעזרת היהודים בקישינוב". אף נדפס באותו גליון קול הקורא של מנדלשטם. נוסף לכך ניתנו הדי עתונות הרוסית הכללית ובכללה גם האנטישמית על הפרעות ומשה קירה סיפר במכתב מקישינוב „רשמי עד ראייה" על המאורעות.

לשירו של פרוג יצאו מוניטין יותר מכל שאר השירים והקינות שחוברו באותו זמן לציון ההריגה בקישינוב. השיר הפך לפזמון עממי ובכל אסון שירד לאחר מכן על יהדות המזרח חזרו ונשמעו צלצולי חרוזיו: „הבו לחיים פת לחם / תכריכים בשביל מתים". שורות אלה הפכו ברבות הימים והשנים לסמל ובימי מלחמת העולם הראשונה השתמשו בהן גבאי־צדקה שונים ומכריזי־מגביות ובאלה ביקשו הם לעורר רחמיהם של רחמנים בני רחמנים לצרכי צדקה

וחסד שונים. מלבד התרגום החפשי הנזכר ב„הצופה" תורגם השיר גם בחריזה בידי המשורר הגליצאי צ. ה. גלברג ונדפס ב„המגיד" של פוכס (שנה י"ב, גל' י"ז, י באייר תרס"ג). והרי כאן התרגום בצירוף החרוז החוזר:

א

„שם נהרי דמעות עשוקים, נחלי דם,
ירתחו, יזרומו. עמוק כתהום.
שברנו מאז הגדול כים
את ידהו עלינו נשא רום

ב.

התשמעו שמה איך אמות בוכות
וקול צעקת ילדים, יליל עוללים?
מתים שוכבים בחוצות, בראש הומיות
אצלם הה, נופלים חללים נחשלים

ג.

אחים אחיות! חמלתכם צריכים
אחיכם הנדכאים, האומללים
למתים נא הכינו תכריכים
בלחם קדמו החיים הנחשלים

ד.

לחוש, להרגיש מרחוק, כבד מאוד;
זר הבכי — הדמעות רחוקות הן
רחוק הוא השבר—זר הוא השוד
זר הוא הדם... אל נא אחים, תאמרו כן!

ה.

לבבות רבבות — ורק אחת מחלתם
בתים אלפים — והפתח רק אחד;
כולם כולם — רק אחד הותם
יתום נעזב, אנוש, נחנו יחד!

ו.

שם נהרי דמעות עשוקים, נחלי דם
ירתחו יזרמו כמעין מפכה...
עין המות בחלון צופיה שב
והרעב בזעם בדלת מכה

ז.

כהה ידנו ללחום מלחמה
כואבים אנחנו ומאוד אנוש הכאב...
בוא אתה לעזרה באהבה, בנחמה
בך רגש עברי, בך פועם הלב"

חיוור וקלוש הוא התרגום ואין הוא טובע בך את הרושם של המקור וחסרות בו התרגשותו של פרוג וסערת נפשו בהתפרצותה למראה קרבנות הפרעות האומללים. תרגום החרוז החוזר בלבד מוכיח זאת. ואף בלעדי חסרונות אלה לא עשה תרגום זה הרושם המקווה עם הופעתו, משום שנדפס ב„המגיד" שנערך באנגליה ונדפס בווינה ומעטה היתה תפוצתו של עתון זה בתחום המושב היהודי וכמעט שלא הגיע לקוראי עברית ברוסיה. ליד תרגום השיר ניתן מאמר ראשי של המערכת (חתום: ר. שם גליון י"ח, כ"ב באייר תרס"ג)

וכל כולו אומץ לא מצוי בשפע התגובות בשתי הלשונות גם יחד. ונתאפשר הדבר כמובן בארץ הופעת „המגיד", היא אוסטריה, שרק בה אפשר היה לכתוב כדברים האלה.

שם המאמר הוא: „יקר מזולל" ומחברו מסיק מפרעות אלה את „התורה היוצאת לנו" ושינן את הלקח:

„כי לא עם, גם לא אנשים מן הישוב אנחנו, רק איזה עדר־עדר של צאן ההריגה, איזה מחנה נכנע ושפל של בריות משונות, אשר בכל העמים והלשונות אין דוגמתן... כן, בשום אומה ולשון בכל כדור הארץ לארכו ולרחבו אי אפשר היה בתוך תנאים אלה להתנפל על עדה גדולה של חמשים אלף נפש ולשים בה שמות באופן מורא כזה, מבלי אשר המוכים והשדודים יקהלו ויעמדו על נפשם — — —".

הסופר דיבר קשות וייסר את „האינטליגנציה העברית", את המשכילים הצעירים ואת הציונים, ביחוד את הציונים, על שלא ידעו בשעת אסון לאומי כזה להתעלות מעל איסוף־נדבות:

„הן הציונות באה לחדש רוח נכון בקרב העם, להכשירו לחיים חדשים, להחיותו מערמת אפר גלותו ושפלותו — ואיה פרי תורתה, שהיא מטפחת זה מספר שנים? הנה האדון פ. כ. מראשי הציונים, עומד עתה וקורא לנהי ומספד מעל עמודי העתון הרשמי להציונים [„וועלט"]; הנה ד"ר מנדלשטם קורא לנדבות ומודיע כי ועד הציונים [הועד הפועל הציוני] כבר שלח אלף רובל ועוד יאספו כהנה וכהנה — — — לאסוף נדבות — גבורים אנחנו! רחמנים בני רחמנים — מילתא זוטרתא? — — — רק לבכות, להתחנן ולעורר רחמים ולאסוף נדבות אנו יודעים! הה! הגלות המרה והחשוכה!"

ניתן לשער, כמעט בוודאות, שבעל המאמר הוא שמעון מנחם לאזר, עוזרו הראשי של פוכס בעריכת „המגיד". פוכס היה באותם ימים באופוזיציה להנהלה הציונית הרשמית ורעיונות אלה על הציונות ועמידתה בשעת אסון של פרעות מצויים גם במאמרים אחרים של לאזר וכל כולם קובלנה על יהודי קישינוב בכלל וציוניה בפרט, שלא נלחמו באויביהם. אף הוסיף הוא, שאילו התנפלו הטשכים על הגרמנים בקרבם לא היו הגרמנים פושטים את צוארם להורגיהם, כי אם היו עומדים על נפשם ונלחמים בעוז ובגבורה.

היתה זו איפוא התגובה הראשונה והמיוחדת במינה, שבקהל הקינות והקריאות לרחמים ולנדבות בלטה בגישתה המיוחדת לפרעות קישינוב. והיתה זו גישה לאומית, שביקשה למצות את תורת הציונות ולהעתיקה ללשון המעשה והמציאות, דבר המצוי פה ושם לאחר מכן בכמה שירים על אסון קישינוב.

ב.

את שירו של פרוג יש לראות כמניפסט, שמצא לו מחקים בשירה היידית באמריקה. בשירים העברים כמעט ואיננו מוצאים את מוטיב הרחמים והקריאה לנדבות. כמה משירים אלה, אף שהם יצירי הפרעות, חורגים הם מגדרם של „שירי זמן", אשר רק „תלונות הזמן" נשמע מהם. אלה הם שירי תוכחה וזעם, מחאות והטחות כלפי מעלה, כביטויים הנעלה אצל ביאליק. אף תמצא שירי אכזבה מהציביליזציה האנושית וביחוד מהמערבית. ובכלל היו שירים לא מעטים שמחבריהם התעלו והתרוממו מעל המאורעות ושטח הזמן לתחום ערכי אנוש נצחיים. מסוג זה הוא שירו של דוד פרישמן: „דניאל בגוב האריות", שנדפס ב„הזמן" (שנה א', גל' 42, כ"ד בסיון תרס"ג). זהו משירי הפרעות הראשונים, שראה אור כמעט בזמן אחד עם: „שמים בקשו רחמים עלי" של ביאליק.

רושם שירו של פרישמן היה רב ביותר. בפשטות מלותיו הוא מרעיד כל קורא, שעל כן מבטא בו פרישמן את אכזבתו של איש משכיל, החי בראשית המאה העשרים וכולו תקוה גדושה בהתפתחות האדם, שיפור מידותיו והנה לפניו החיה שבאדם. הוא נמלט מפניו ומבקש מפלט ביער ומקלט בין חיתו יער הטורפות. לנפשו משיח פרישמן, הוא דניאל, וימלל, בעייפות של רזיגנציה יספר, בעמדו בתוך גוב האריות:

„מן האדם אני נמלט, מן החיה
הרעה מכל החיות.
ואליכם אנכי נמלט,
פריצי־החיות בגוב הזה.
פה הנה יונח לי...
פה ידעתי, מעון לחיה
ואדם אין בו.
ברוכה לי החיה ביער!"

את כל זעזועי הנפש מוסר פרישמן בחרוזים אלה של שירו. את כל חטאי הציביליזציה הוקיע במונולוג של דניאל זה, האיש „המעונה ומורדף ומועף", שאביו, אמו, אחיו ואחותו נדקרו ואבריהם רוטשו. את אביו יתאר:

„ראיתי רק קדקוד
מעוך וכתות ונקוב ומרוסק
ורצוצה הרקה האחת
ויתדות תקועות בתוך הרקה,
ומודבק הקדקוד למפלי־בשר
אשר לו יאמר גוף"

כזו „דמות" אביו. ואילו את שאר בני המשפחה יתאר כך:

„צרור בשר מובס, טובל בדם
על ירך נופלת ובטן שסועה
אשר לא יוכר מראהו

ואחי ראיתי, אך הוא לא ראני.
שתי עיניו נקרות;
ואליו הלכתי, אך הוא לא לקראתי...
שתי רגליו כרותות
ואותו חיבקתי, אך הוא לא חיבקני
ואליו דיברתי והוא לא ענני.
לשונו כרותה —
אך הוא עודנו חי
ואחות לי היתה — אל נא לאחותי
אל אותי תשאלו
כי דבר לא אגיד.
לוּ כבתה השמש במרום
ומשל החושך בעולם
לא ראה איש
בהיאדם פני על חרפת בית אבי!"

יודע כמובן דניאל, שגם בגוב האריות מרחפת עליו סכנה וכפיר־אריות עלול כל רגע להתנפל עליו ולשסעו כשסע את הגדי. אבל מוטב לו ליפול בידי חיה רעה ואכזרית מאשר בידי אדם, שעל כן: „וידעתי למצער: את זאת עשתה חיה רעה ביער!".

שירו של פרישמן זיעזע את הלבבות בשעת הופעתו. הוא נתפרסם גם בתרגום ליידיש במאסף „הילף". ברם רשמו ביידיש היה קלוש לעומת המקור העברי. באמריקה נחשב שיר זה לאדיר שבביטויים הפיוטיים לאחר שירו של פרוג. ב„וואסחאד" נאמר עליו: „בין הסליחות שעמנו המעונה יגיד בכל שנה לזכר האסון בכ"ג בניסן תמלא הפואימה הקלאסית של פרישמן מקום בראש". בשירו זה של פרישמן מצויים תיאורי האכזריות של הרוצחים, כפי שהם נמסרים בשלווה אפית כביכול על ידי פליט מגיא ההריגה והיה עד לזוועות אימים אלה.

דמיון מה לשירו זה של פרישמן ל„ברוך ממגנצה" של שאול טשרניחובסקי, זו הפואימה שנכתבה שנה לפני הפוגרום בקישינוב וניכר בו בעליל, שהמשורר חש את הצרה המתקרבת והוא מזדרז לקדם את פני הרעה בתיאור זוועות

הפרעות בציור האיום מהשחיטות בימי מסע הצלב. גם ברוך ממגנצה מספר ומדבר כעד ראייה („אני האב, אני האב! שנשחטו בנותיו"). ברם פיו מלא אלה וקללה והוא שופך את חמתו על הגויים ואינו פוסק מלדבר על נקמה בגויים תוך שפיכת זעם חמתו עליהם. דניאל של פרישמן אינו מקלל ואינו מוחה, אף אין הוא מצדיק את הדין. ברם הוא מביע מחאתו בדרך של מנוסה מאנשים ומציאת מפלט בגוב האריות — והיא מחאה לא פחות עזה וחריפה מגילוייה הישיר.

מיוחד במינו ומקורי במובן ידוע הוא השיר „אל טיטוס" של י. ל. פרץ. תגובות פרץ על הפרעות אנו מוצאים בפיליטוניו מאותם הימים ובאחד ממכתביו של סידרתו „בריעף אויס ווארשוי" ב„פריינד" (שנה א' גליון 123, כ"ד בסיון תרס"ג) הוא דן ברותחים את יהודי וורשה, בשל יחסם האדיש לפרעות קישינוב. השיר „אל טיטוס" היא תגובתו השירית של פרץ לפרעות קישינוב והוא מקורי בזה שהוא חיקוי ל„מנגינות ישראל" של ביירון, משל לא פרץ חיברו כי אם ביירון. שיר זה של ביירון הוא האחד עשר במנין בכלל „מנגינות ישראל" שלו. הוא נתגלה על ידי חוקר ספרות צרפתי בספריית אוכספורד והוא אוטוגראף בעצם ידו של ביירון. אותו חוקר תירגם את השיר מאנגלית לצרפתית. השיר לא נדפס בפני עצמו כי אם נכלל בתוך הפיליטון: „משוט בארץ", שנתפרסם ב„הצופה" (שנה א, גל' 105, כ"ב באייר תרס"ג).

בפיליטון זה פגע פרץ בכבודו של פרישמן. התחיל פרץ לדבר ב„קין" של ביירון, שפרישמן תירגמו לעברית ומכאן עבר לענינים אחרים, הנוגעים לפרישמן ואגב הילוכא סיפר בתולדות גילוי השיר והביא אותו כאן כדבר צדדי לכאורה, שאין לו כל שייכות ונגיעה לפרעות. בחרוזי השיר יש משום גבורת רוח, התקוממות ומרד של אחד מבני המכבים, הנושא את דברו אל טיטוס, מחריב יהודה, והוא שופע כולו בוז לשונא המנצח. אולם בשל אזלת יד שלו ורפיון כוחו הגופני חסר־אונים הוא להתייצב נגד השונא, אם לשם מלחמה אתו ואם לשם הגנת עצמו. על כן הוא נכנע לשונאו־רוצחו, בפנותו אליו:

„נפשי בקרבי מתקוממת,
אך גויתי כרחל נאלמת
כורעת... כן, אני בן המכבים כורע
לפני עיניך —
הייתי כצפור לפני נחש
בלי לחש!".

קפיטולציה גמורה היא זו לשונא, שגם גבורתו הרוחנית נטשה אותו. ליאות מילאה את נפשו וחסר לו כבר הרצון לחיות ועל כן פושט הוא צוארו לשוחטיו:

„ועתה גם הבוז עברו — קח המאכלת
עיפה נפשי אליך,
נפשי למות שואלת —
בתק! בעורקי לא נקפא עוד הדם,
ואתה צמא! ודמי נודף משכר, חם —
וצואר נטוי, הא!
בתק ושתה!".

והוסיף פרץ פירוש קטן: „זאת השירה היא מ„מנגינות ישראל' — — — וליהוי ידוע, שאין לתרגומי זה אף מגע ומשא כל שהוא עם המקרים האחרונים! עוד אתמול קפצתי ונשבעתי בנקיטת העט, שאשכח את הכל, שאעקור מקרב לבי את הרושם הנטוע יחד עם השאר והדם! עברה ובטלה קישינוב!". מסירת מודעה זו באה כדי לא לנקר את עיני הצנזור והרמז הבולט על חוסר כל נגיעה „למקרים האחרונים" הבליט כמובן את ההיפך — וזו היתה כל כוונתו של פרץ.

בשירת־חיקוי זו, שהיא כביכול של ביירון ובכך דוקא מקוריותה, נמצא משהו ואולי יותר ממשהו מהשיר: „שמים בקשו רחמים עלי". השיר נדפס לפני פירסום שירו של ביאליק ב„השלוח". ברם פרץ קרא את השיר בעודו בכתובים, באופן שהיה לו לעיניים בחיבור ה„מנגינה הי"א". י. קלוזנר, שבעריכתו נדפס שירו של ביאליק, היה מסופק אם הצנזור יתיר את פירסום השיר ולפי דבריו באבטוביוגרפיה שלו („דרכי לקראת התחיה והגאולה" חלק א, עמ' 154) העתיק את השיר בכמה העתקות כדי להראותו לכמה סופרים ובהם לפרץ ולפרישמן. ומוסיף קלוזנר, ש„מנגינת היהודים ,אל טיטוס" של פרץ באמת אינה אלא חיקוי לשיר „על השחיטה" (כפי שקרא לו ביאליק בתחילה. א. ר. מ.), שאז לא נתפרסם עדיין בדפוס. „הוי תלין אכזר!" כהתחלת השיר והסיום: „בתק! בעורקי" עד הסוף מזכירים את פסוקיו העזים של ביאליק. ואכן פרישמן הגיב על כך בסקירתו: „בעתונים" („צווישען צייטונגען און זשורנאלען", ב„יודישע פאלקסצייטונג" של ספקטור, שנה ב, גל' 30, כ"ז בתמוז תרס"ג. הוא חתום בכינוי: „לעקטאר").

בין אם לפנינו חיקוי בכוונה לשירו של ביאליק, כדברי קלוזנר ובין שלפנינו ממש פלגיאט, כדברי פרישמן — התגובה בצורה זו על הפרעות היתה רצוייה ביותר. אמנם אין דומה רישומו של שיר זה לאותו של „על השחיטה" לביאליק. אבל היה בשירו של פרץ נסיון שירי ראשון להשוות את פרעות קישינוב למאורעות עקובי הדם בדברי ימינו. אף השכיל פרץ לעשות את טיטוס סמל לצאר ניקולאי, צורר היהודים ושונאם. למרות רמזיו של פרישמן, בצורה פיליטוניסטית, ששפתו העברית של פרץ אינה כה יפה ונהדרה כלשונו

של ביאליק, הרי „אל טיטוס" היא בבחינת אבן־חן משובצת במסגרת פיליטונו של פרץ.

ושעה שפרץ הושפע מביאליק בהשקפתו על מאורעות קישינוב, אם בראיית ניני המכבים באזלת ידם ורפיונם ואם כתוצאה מכך בכניעה הגמירה לטיטוס, קרי הצאר הרוסי ושלוחיו, על דרך הושטת הצואר למאכלת הרוצחים, הסיק יעקב כהן לקח אחר שונה בתכלית ואף חדש ומקורי ביותר באותם ימים. אף הוא השקיף על מאורעות קישינוב מתוך אספקלריה של דורות קדומים, עת נלחמה האומה על חירותה. אולם לפי יעקב כהן לא נתנה האומה את גווה למכים ואת צוארה לא פשטה לתליין. הפרעות העלו לפני המשורר את דמויות הבריונים, הלוחמים בטיטוס בגבורה ובעוז נפש. הם נלחמים בקנאות לחירות האומה ואינם נכנעים לשונאיהם. קנאות זו מלבה את השנאה בלב העם ומעוררת אותו למרד ולנקמה וללחימה עד נטף הדם האחרון.

בו בזמן שפרץ פירסם את שירו „אל טיטוס" כתב יעקב כהן את שיר־הבריונים שלו: „לטשה צורי", השופע מרד ותרועת מלחמה לחופש ודרור פועמת בו. כהד משיר קדומים עולה מבתי שיר אלה רחש לחש של לטישת החרבות וצחצוחן לשם מחץ ראשי האויבים בכלים אלה. אף עולה משירים אלה הצו לא לנטוש את המערכה אלא להתאזר בסבלנות ולא להיכנע:

„הגביר אויב את השוד —
לא! אין כוח לסבול עוד!
רצח, חמס, חלל זר,
רמס כבוד העם;
ארור כל מתחנן לו,
כל אשר לא יענה לו:
דם!".

וקורא המשורר להשיב מלחמה שערה ולהילחם למען החופש ועתיד העם, לטבול את החרב בדם האויב ולמות אתו יחד בקרב:

„מר המות, אך לא מר
לנפול חלל עם הצר!
קר הוא, אך לא קר למות
שטוף דם־שונא חם!
אשרי כל לא מת לשוא
השכיר חרבו על שדה־קרב
דם!".

את דמות הבריונים בימי החורבן החיה כהן בשירו זה, שהיה בו משום תגובה לפרעות מנקודת־מבט אחרת, והיא: לא לפשוט צואר להורגים ולא לנוס מהמערכה וגם לא להשתדל להסיר חמת אלוהים מעמו על ידי צום ותפילה, כי אם לעמוד על הנפש ולהגן על האחים והאחיות במלחמה בעוז ובגבורה. והרי מוקדו של השיר, שצלצולו הוא מעין לטישת החרב:

„לטשה, לטשה, צורי לי,
לטשה את החרב לי!".

והסיום:

„חרב, חרב, חרב לי,
הה! הה! מה תתנוצצי!
אין זאת כי אם שמחה את
צאת לישע עם!
שישי חרב! עוד מעט
אמנם תשתי, תרוי את
דם!".

השפעתם של חרוזים אלה של יעקב כהן היתה רבה ביותר על הנוער. הם עשו הרבה לזרוע גרעינים ראשונים לאירגונה של ההגנה העצמית בשנות הפרעות ברוסיה וב„אביב" החירות המדינית באותה ארץ. השיר כמעט והפך לשיר־עם והיו מפזמים אותו במנגינה מיוחדת והיה בבחינת גפרור להצית אש המרד והנקמה בנוער אחוז מרד ונקמה.

השיר „לטשה צורי" נכתב באייר תרס"ג וכל עצמו הד הוא לרישום פרעות קישינוב. שירו השני: „בריונים" (כותרת המשנה שלו: „מימי הפולמוסים של טיטוס ושמעון בר כוכבא") נכתב באלול תרס"ג, היינו כמחצית השנה לאחר הפרעות, ונדפס ב„השלוח" (כרך י"ב, חוברת י, כסלו תרס"ד, עמ 563—567). לכאורה אין לשיר זה מגע ישיר עם פרעות קישינוב אבל סמוכין במאורע זה יש ויש לו. בתיאורו של הבריונים, בנפלם „עד אחד" בקרב ו„שאגת החירות" בפיהם ובשאר התיאורים הדומים הסעיר שיר זה את הלבבות ואף יד לו בתנועת „השומר" שקמה בארץ בימי העליה השניה, שעל כן נלקח משיר זה הסמל:

„בדם ואש יהודה נפלה בדם ואש יהודה תקום".

בוערת בשיר זה אש הנקמה ולוהטת בו התשוקה למרוד ב„גלות חשכה" ולצאת מעמק הבכא לגאולה. הומים בשירה זו אלפי קולות וגווני קולות לחירות ודרור לעם וגאולה לארץ וכולו חדור רוח הבריונים ושירתם הסוערת על תקומת יהודה:

„קמנו שבנו! ובחדש אייל, צעירים אונים,
קמנו שבנו אנחנו — בריונים!
באנו לגאול ארצנו בסער מלחמה —
אנו תובעים הנחלה הזאת ביד רמה!
בדם ואש יהודה נפלה,
ובדם ואש יהודה תקום! — —

הבה נלחם לדרור, בעד ארצנו נלחמה —
ואם הדרור מת לעד — תחי הנקמה!
אם אין משפט בארץ — לו תשפוט החרב!
ולו גם נפול כחול — מזכותנו לא נרף!
בדם ואש יהודה נפלה,
ובדם ואש יהודה תקום!".

פרעות קישינוב חוללו במישרין ובעקיפין את שירי הבריונים של יעקב כהן ובהחייאת דמות הבריונים באותם ימים בשירה העברית היה משום סמל לכמיהת העם לגבורה יהודית והתעוררות לנתק את כבלי הגלות, ללמד את ידי הצעירים לקרב ולגאול את יהודה „בסער מלחמה". בחרוזי שירים אלה של יעקב כהן טמונים ניצנים ראשונים להתעוררותם של בני העליה השניה, שראשיתה נעוצה בימים שלאחר פרעות קישינוב ובעקבי ההדים שהיכו מאורעות אלה בלבותיהם של רבים וביחוד של הצעירים שבעם.

ג.

הפובליציסטיקה בשתי הלשונות, עברית ויידיש, וכן הכרוניקה של הפוגרום בקישינוב הישוו ימי אימים אלה בקישינוב עם המעשים האכזריים שבימי מסעי הצלב מזה וגזירות ת"ח־ת"ט מזה. בספרות השירה בשתי הלשונות האלה העלו כמה משוררים תמונות ומחזות, שיסודם בשנות הרעה בימי הביניים: תמונות־זוועה מרצח יהודים במיתות משונות, קריעת ספרי תורה ושריפת גוילין, קידוש השם של אנשים ונשים, טף ועוללים, שנשחטו בבת אחת, אבות על בנים ואמהות על יונקי שדיהן, תוך הכחדת קהילות קדושות בישראל. אימי קישינוב התאימו לתיאורי המרטירולוגיה הישראלית בימי הביניים ואכזריות הפורעים הרוצחים בראשית המאה העשרים לא נפלה משל אלה בדורות עברו שמלפני מאות בשנים.

יעקב כהן כתב אף הוא שיר בעל הלך נפש דומה. הוא נכתב בשלהי תרס"ג ויש בו מהרטט שפרעות קישינוב אלה השאירו בלבו. לא תמונות כי אם

צללים, צללי דורות העלה בעמדו בלילה ליד הריינוס, זה הנהר שמימיו אדמו לא פעם מדמי יהודים. שם שירו: „צללים" ונאמר בו:

„צללים־צללים עומדים עלי ומספרים סוד כמוס,
סוד עם עתיק־יומין...
מה לכם נקהלים
עלי, הצללים?!
הא? — „עם עדר, מפוזר ומפורד בלי־חוק,
עם — לחיות לא יוכל ולא למות".

רושם פרעות קישינוב מורגש יפה בשורות אלה. צללי קדושי ריינוס מרחפים לפני המשורר ומדריכים את מנוחתו והוא רוצה לעמוד כאן בדומיה — ומדומיית הליל וממעמקי נפשו בוקעת ועולה תחינתו:

„שעו מני, צללים!
צללו בריינוס וטבעו!
הלאה מזה, למרחקי המחשך, האלם והתוהו,
שא, ריינוס, שא את החללים!".

מחזה־אימים מימי הבינים, כשצללי קרבנות קישינוב מרחפים עליו, ניתן בידי י. ל. ברוכוביץ (אחר כך: ברוך), בשירו: „מספד" („הצופה" שנה א, גל' 111, כ"ט באייר תרס"ג). בחרוזים הראשונים מסר המשורר מצב רוחם המדוכא של היהודים הנאספים בבית הכנסת לשמוע הספדו של הרב על יהודים תמימים, קדושים וטהורים, שהערלים הרגום ורצחום באכזריות איומה בימי זעם של פרעות. דממת אלם שוררת וממלאה את חלל בית הכנסת, מעיקה דומיה זו על הלב, מכבידה על הנשמה, מגדילה עוד יותר את הפחד הנשקף מתוך עיני היהודים, של ימי הבינים „כמובן", הצפויים להרג וחרדים לכל עלה נדף. שעת בין השמשות בבית הכנסת. היום עוד מעט ויפנה ולאט לאט בא הלילה ופורש את כנפיו השחורות. מתוך האפלולית מתחילים להיראות צללים, צללים שחורים, כשהם מטפסים ועולים על הכתלים. אלה הם צללי הקדושים, שעלו מקבריהם ובאו לבית הכנסת כדי להימצא בשעת הספדו של הרב עליהם. ליד ארון הקודש עומד הרב ובקול חנוק דמעות מטיף הוא לפני קהל הנאספים. אלה מאזינים ומקשיבים לדברי הרב, הפולחים לבם הדווי:

„חמסו, גזלו לעין השמש כל,
אלפי בתים שדדו מבלי חמול,
ואשר נבצר מהם לשדוד, את זאת
באכזריות מהרו, נפץ כלות!..."

ומפסיק הרב, בתיאור המשורר, את דבריו „מעוצר בכי". אולם הוא מוסיף לספר ולתאר לפני הקהל הצפוף, השומע בחרדה דברי זוועה אלה:

„ולעין השמש, שפוך הרבה, הה! דם,
מאות אדם רצחו, הרגו באף
ולא חמלו גם על נשים, על טף!..."

באותה נעימה מתאר ברוכוביץ את „הבכי הכבוש" שנשמע מכל העברים בבית הכנסת וכן את „הדמעות הקודחות, דמעות של אש ודם", שניגרו מעיני הקהל, בדממה ובהתאפקות, „לבלי ילל לרום". וביותר בוקע קולו של הרב בדבריו: „אף לגזרים קרעו ספרי תורה!". לשמע פרט זה לא יכלו עוד מאות האנשים להתאפק ו„מכל פינות בית התפילה נישאת תאניה ואניה". הדמעות התפרצו ללא הפוגות ועברו כנחל שוטף. הקהל חוזר בקול רם על הדברים המחרידים של הרב: „אף לגזרים קרעו ספרי תורה!".

רק פרק אחד משירו זה של ברוכוביץ נדפס (ואולי נדפסו גם שאר הפרקים ואני לא ראיתים). אבל גם ללא ההמשך — שלם הוא הפרק והתמונות בו שלמות ומלאות. אין הפרק הזה חסר אפקטים מבלהות ימי הביניים וכן אתה חש כאן את המורא והפחד שבאותם הימים, הלא היא האוירה שהשתררה בקישינוב ובמקומות רבים אחרים לאחר הפוגרום. ברם מעל הכל בולט בפרק שירה זה, שב„מחזה מימי הביניים" תוארו פרעות קישינוב לכל פרטיהן ועל כל אימיהן. אף יכולת להכיר בהספדו של הרב את המספד לפרעות קישינוב.

תמונות מפרעות קישינוב, משובצות במסגרת ימי הביניים, מצויות בשירו של פסח קפלן: „על קדושת השם" („המליץ" שנה מ"ב, גליונות 129, 130, 131, כ"ח, כ"ט, ל בסיון תרס"ג). המחבר מוסיף, כרגיל בימים ההם למען שבר אזני אלה הקשובות במיוחד לרחשים אלה, כותרת משנה: „עלילה מימי הביניים". ומוקדש סיפור־עלילה זה „לזכר ר' משה קוגל", הוא שמש בית הכנסת בקישינוב, שבעת שפרצו הפורעים לבית הכנסת הגן בגופו על ספרי התורה שלא יפלו ולא ייטמאו בידיהם הרצחניות והטמאות. השמש ניצב ליד ארון הקודש ובידו דחף את המתפרצים אל ארון הקודש, נלחם ונאבק עמהם עדי נפלו חלל, כשבידו גוילי ספר־תורה. ומתאר קפלן את האימה והחרדה שאחזו את הקהילה היהודית „בימי הביניים" בעת שבאחת הערים נמצאה גוייתו של איש נוצרי נרצח והשמועה נפוצה שיהודים רצחו את הנוצרי. הנוצרים הזהירו את ראשי הקהילה, שאם לא יימצא הרוצח יינקמו ביהודים — דבר רגיל בעלילות־הדם השונות בתולדות ישראל שבכל דור ודור. כבר הגיעה לאותה קהילה השמועה שהנה התחיל „המעשה" וכבר מתנפלים על היהודים, הורגים אותם ושולחים ידיהם בביזת

הרכוש ואף פליטים ראשונים מתחילים להגיע במנוסה. חרדה אחזה את בני הקהילה:

„על חיי עולליהם יחרדו האבות
על פליטת רכושם יחרדו כל לבבות,
והובאו החיים במשכנות מבטחים,
ויטמנו כל משכית במערות, בחוחים...
רק משה השמש, איש זקן ועריריי,
הוא ישב ביום שמועת הקטב המרירי
בבית־כנסת...
הבית — משכנו, הספרים מחמדיו,
מאז מתו עליו ארבעת ילדיו והאשה".

ר׳ משה זה סיים כבר את כל חשבונותיו עם החיים. התנזר מכל מנעמי החיים ורק בתורה יהגה יומם וליל. הוא מסתפק במועט וסחבות ילבש. אולם בבוא שמועת ההרג אליו

„לא חרד אף רגע לנפשו הנהלאה,
רק לבו בו נשבר על שבר העם,
ונשפכה מררתו על שפך הדם.
וסתרי מחשבות הלאוהו עד מאוד:
על מה יוסר עמו, על מה יוכה עוד?
המעט לו ענותו בחשכת הגולה
כי עוד ישיב אֵל בו את ידו הגדולה?
וחרש התענה, הסתגף בלי פוגה
ויום וליל רק התפלל בתוגה:
הה, יד מבלע, אל צבאות, השב־נא,
ולעמך הדל קץ הפלאות קרב־נא!".

ומתאר קפלן את יום הבלהות, עת התנפלו הריקים והפוחזים על הרובע היהודי ונחלי דם החלו זורמים ברחובות הקרת „ונדיבי העיר ברגע רושש". אולם ר׳ משה לא יזוז ממקומו. בדומיה ישב ליד הספרים ותוגה לאין שיעור וקץ ממלאה את נפשו. חרש חרש הוא נושא תפילתו לאלוהים לרחם על עמו:

„ראה עמך נופל ביד כל בן עולה
העל זה תתאפק? התדע עוד שלוה?".

ובעוד שפתיו לוחשות תפילה נופלת אבן כבדה על ראשו של ר׳ משה והפורעים מנסים לפרוץ אל בית האלהים. ברם ניצב ר׳ משה בגבורה תוך התבוננות

על הפרוכת וספרי התורה. והנה מתחילים פריצי חיות אלה להגיע לקודש הקדשים של ר׳ משה והוא עומד מולם וחוסה בגופו על היקר לו מכל יקר ואף נשבע לאלוהיו:

„כל עוד בעיני הברק לא תם
כל עוד בעורקי נוזלים נטפי דם
כל עוד בשרירי נשאר מתום —
לא אתן לטמאים לגשת הלום!

וכרגע התנשא ממקומו כארי.
קומתו התיישרה, מבטו מלא־מרי
אגרופיו נקמצו התחזקו בלי די
ויגש בעצמו אל ארון אדוני״.

תיאור מעשי הפורעים דומה לאלה של פורעי קישינוב. לפנינו דמותו הגדולה והאצילה של ר׳ משה, המקדש את שם שמים כאחד הקדושים והטהורים מימי הביניים. הוא מגן בעוז על ארון הקודש, לבל יהינו הפורעים לגשת אל הקודש. ובעת שפורעים אלה

„עד במת הארון הגיעו
אך שם פני רב משה לנגדם הופיעו;
הפנים להבים, עינים כברקים,
ויקרא אלימו בקול עז ככפיר:
לרמוס חצרות קודש איך יעוז חזיר?
גשו הלאה, שכורים, אל תגשו הלום,
פן אכה כל קרב — לא אשאיר מתום!״.

כאיש מתקופת קדומים עומד ר׳ משה לפני הרוצחים, בשיבתו ובזעמו. למראה פניו נבוכו תחילה הפורעים ואמרו אפילו לעזוב את בית הכנסת. ברם תדהמה זו היתה רק עד ארגיעה, שכן בקע לפתע קולו של אחד מהכנופיה. ועודד קול זה את רוחם של זאבי חיות אלה והסית אותם להכות את היהודי ולגשת אל הארון בו נאצרו „מטמונים נעלמים״:

„כילק נסובה עדת היחפים
על זקן מתנודד, ובמקלות, אגרופים
הכוהו על ראשו, על גבו, לבתו,
באבן גם פצעו ויקבו רקתו,
עד הותז דם חם על פרוכת המסך...
אז רמסו, ויבוססו גוייתו בלי חשך

התעללו, התקלסו עוד בה ויטמאוה
ונגשו אל ארון הקודש בתרועה,
וברגע הספרים מהיכל הוצאו — — —
מטמוני מסתרים אך מעט שם מצאו,
רק ציץ וידות כסף, גם זוג עצי־חיים
וגביע היין. אך הה, אל שמים! —
מה חוללה, הוטמאה תורתך ביד אלה!
— — — — — — — —
מי ימצא די מלים לתאר ההרס?!
רק לבכות אז נוכל, נאנח רק חרש..."

וכך הופך ר' משה, בשר ודם ושמש פשוט בקישינוב, לסמלה של ענות ישראל בגולה בימי הביניים ובקישינוב ולא בכדי יכול אתה להעתיק העלילה שבשירים ופואימות אלה מימי הביניים לקישינוב וחוזר חלילה, שכן אחד הוא המעשה — רצת מזה וקדושה מזה והכתובת על קברו של ר' משה ניתנת ענין לאלפים ולמאות, שכמותו עלתה נשמתם השמימה:

„פה נטמן השמש רב משה הקדוש
שנלחם לתורה עד עמה נדוש"

אבל —

„פעולת־גבורתו בני עמו יזכורו,
והקימו בלב לו מצבה עד נצח!"

קפלן חיבר שיר נוסף על פרעות קישינוב בשם: „מתוך ההפכה" („המליץ" שנה מ"ב, גל' 105, כ"ד באייר תרס"ג). אף כאן נוספה כותרת משנה — הפעם בשולי חתימת מחברו: „אחר הרעש בקשה־נוף". קפלן, איש ביאליסטוק, שלאחר ארבעים שנה שתה אף הוא מכוס התרעלה של הרוצחים הנאצים בגיטו ביאליסטוק (ראה עתה בספרו של נחמן בלומנטל: „דרכו של יודנראט", תעודות מגיטו ביאליסטוק. ירושלים, יד ושם, תשכ"ב), היא העיר שלאחר קישינוב הגיע גם תורה לפרעות, חוזר ומספר גם כאן בזוועות הפרעות:

„ולאזני מגיע הד קולות נפצעים,
נהרגים ושדודים ומחזות נוראים
לעין יגלו; המולה ברחובות,
ואלפי אומללים מלאי מכאובות
ירוצו כמשוגעים; ואחריהם היחפים
מכוננים מקדחות ושולחים אגרופים;

ונוצות מתעופפות באויר כשלג;
וזרמי דם שוטפים ברחובות כפלג;
והרוסים הבתים ושדודות החנויות
ושבור כל חלון; וידיהם הנטויות
מבקשות עוד טרף
להרוס בלי הרף...
ופה ילד מושלך ממרומי החומה
ושם גויית חלל סרוח מלוא קומה;
ועצמות מומתים שם שבורות ורצוצות
וספרי התורה מתגוללים בחוצות...
ובתוך אנחת חלל ואנקת פצוע
נשמע הד תרועת אספסוף פרוע״.

מבקש קפלן דמיון בין פרעות קישינוב לפרעות ברוסיה בראשית שנות השמונים. בדרך כלל נמנעו רובם ככולם שהגיבו על הפרעות והם יושבי רוסיה להסיק לקח מפרעות אלה עתה ובעבר. לא כן קפלן. הוא מספר על לקח הפרעות בראשית שנות השמונים, פרעות שהשיבו את היהודים „חיש מהר למסורת האבות וינחום בארץ האבות״, ומוסיף:

„אז קמו הצעירים וירימו הדגל:
לציון נשבעה, נדדה ברגל,
שם נעבוד, שם נחיה בביטחה.
ויעבור החלוץ אל ארץ האבות״.

ברם יודע קפלן נפש אומתו, שכן אך שככו הרוחות הרעות וקול ה„רעמים״ לא נשמע עוד, שכחו היש מהר אותה שבועה ושכחו את ארצם הנכספת, הנכספת ביחוד בעת צרה:

„שנים נקפו ויקר הלבב
ולעלות ציונה אין איש שיתחובב.
אהבנו, נשקנו השבט;
ועוד פעם נפלו עלינו היחפים
ועוד פעם נטו אלינו אגרופים
ועוד פעם עמי יחבט...״

והנעימה החדשה הנשמעת כאן הם דברי התעוררות של קפלן לקום ולעלות לארץ אבות:

„שלמה לפעמון השלישי עוד נוחיל,
עד ישאה כל בית, עד יתום כל אוכיל
וכוח לא יהיה ללכת?
שלמה לא תלך עת שלומים עוד נחנו,
ובטרם צרינו מסביב עוד יחנו
ישיתו עלינו מערכת?"

הוא שואל ואף משיב, לאמור, שנענים לקריאתו וכבר הוא רואה בדמיונו וחזונו:

„את אחי יתאזרו, ירועו
ימלטו מעמק הבכא;
ובאו אל ארצם וירשו נחלתם,
וישבו ברווחה על אדמתם
ישבו והיו לברכה".

ודאי שלא נבוא למוד שירים אלה בקנה מידה של אסתטיקה ואמנות השירה, דברים שאינם מענייננו כאן, אלא התגובה כשלעצמה — והגיב כל אחד לפי יכלתו וכשרו האמנותי. לענייננו הפעם אך התגובות והמוטיבים השונים שריחפו לפני המשוררים בבואם להביע את זעזוע נפשם למראה ההריגה ולמשמעה. משום כך משמשים בשירים אלה בעירוב חרזנות ושירים מעולים. לסוג אחרון זה ודאי שיש לשייך את שירו של מ. ב. לזבניק: „לא באה דמעתי", שנכתב באייר תרס"ג ונכלל בקובץ שיריו (וורשה, תרס"ט, עמ' 22). על פרעות קישינוב כתב גם בריגשה יתירה במכתבו על „תענית צבור באודיסה", בו סיפר על הרושם העז של מספד רב צעיר על חללי קישינוב, שנשא בבית הכנסת באודיסה. כבושות הן דמעותיו במכתבו ואף בשירו:

„לא באה דמעתי לשמועת ההרס
וליום הרג אחי בת עיני דללה —"

אולם לאחר מכן:

„אל בכי לנו עתה, בני גולה אומללים!
כבר די לנו לבכות, די לסבול יד מכים!
די לנוד ככלב, שאת חרפה: מקוללים,
להחנק מכעס, מכאב להיות נמקים!
אל בכי לנו עתה — ואם נורא כאבנו
במקום לשאוג מר אותו נטרף ביגיעה!
שכם אחד לעבודה! בנו עזרתנו!
ברכוש פינת מקלט ל„שה פזורה" ועניה!"

ובולטים בחרוזים האחרונים דברי הקריאה להתנערות קונסטרוקטיבית ונרמז גם כאן הלקח הנזכר אצל קפלן. דומה לו בהלך מחשבותיו הוא שירו של אהרון ליבושיצקי: „מצבה" („הצפירה" שנה ל', גל' 100, ט"ז באייר תרס"ג). אף הוא אינו רואה פדות וישע בבכי ובדמעות ומכל שכן ברזיגנציה שלאחר יאוש. נימה לירית בשירו זה של ליבושיצקי, שנועד ככתובת כביכול על מצבת חללי הפרעות:

„נוחו קרבנות על מזבח האומה,
באופל הקבר הלח!
לא באתי לבכותכם ברדתכם דומה
בעדנת האביב הצח.
דמע בת עין זה עדן נשתה,
לאבן בי נהפך הלב;
לא נורא המות לגבור מלחמה
כורע עם חרבו בכף.
אך מאוסים הם חיי הרמש באדמה
הזוחל וזוחל — לשוא.
לא אנוד לנשר בוקע השחקים,
שפגע בעופפו בו חץ;
אך אבוז לארנבת סובבת עמקים
הרצה ונסה בלי קץ...
— — — — — — — — — —
נוחו קרבנות! יום קרוב ודמכם
על קברכם יעל ציץ־פדות".

וחוזר ליבושיצקי למוטיב זה בשירו האחר המוקדש לנושא הפרעות והנקרא: „לאבלי ציון" („הצפירה" מאותה שנה, גל' 167, תשעה באב תרס"ג):

„אל תבכו אומללים! דמעתכם לזרא נהייתה
גם לאויב שניפץ לסלע
עולליכם. גם לאל שעשכם לכדור־משחק
ומטלטל אתכם בכף הקלע.
מה בצע בדמע? זה שנים אלפים שכפו .
דמעיכם וכנחלים כבר גאו,
כמימי הביצות הדלוחים בעמק העכור,
הו דומו! אל דמע אומללים אם לחיים תשאפו —

מחו דמעה ושובו לתחיה;
ואם למות — אל יצחק למצער האויב למותכם
אל תלעג למותכם הבריאה!".

ולשבעה עשר בתמוז תרס"ג יצא ליובושיצקי בשיר הקרוי: „פזמון חדש" („הצפירה" שנה ל, גל' 149, י"ז בתמוז תרס"ג), שאף בו הוא מדבר על הדמעות הניגרות לשוא ולא באלה הפתרון למועקה הנפשית ולסבל הכלל אלא הכרח הוא להקים בנין חזק של נקם מזה וגאולה של ממש מזה:

„הנה יום עברות
קרב — וממערות,
ממחילות נשמע קול תרועה;
זה בני המנוצחים,
קוממיות נמשכים
ומבשרים ישועה —
בימינם ברק־חרב
ובראשם עין־טרף
מסלע מוצקה הברך;
ובלבם הסערה
מנגנת ושרה
להם שיר־הדרך". *)

התרוננות זו לקראת הפדות והגאולה לאחר ימי קישינוב, שעדיין חבויה בלב המקוננים ובעלי השירים, ודאי שדבקה בלבות רבים מהדור ועֵדים לכך סיפוריהם של כמה מבני העליה השניה, סיפורים אפייניים לבני הדור, באיזו מידה חוללה בקרבם הריגה זו בקישינוב את רגש ההכרה העצמית למראה כבוד ישראל שחולל בפרעות אלה. פחות אופטימי בחזות העתיד ויותר ריאליסטי הוא אליהו הלוי לוין, בשירו: „אצטגניות", שנכתב „בזגירש, באביב המאוחר, תרס"ג". (נדפס ב„הצפירה" שנה ל', גל' 121, י"ד סיון תרס"ג). כאן הוא רואה שחורות בעתיד, שכן גם לאחר שוך הסער אל „יוליך קרן מתעה של אור" שולל, כאילו צפוי יום בהיר וצח מ„חזיזים וברקים" ואל יתפתו להאמין:

*) וכדאי לציין שאת הכנסות ספרו: „אנשים חולים", שיצא בתרס"ג, הקדיש ליובושיצקי לנפגעי הפרעות בקישינוב.

„כי ריח האביב יפיץ מסביב
עדנה על פני היקום;
כי עיטי ההרים לא ינקרו הפגרים —
אל תאבה, אל תשמע מאום!
באביבך כל פעם זכור את הרעם
את ענני אופל רבצו,
אל תפתח התריסים, אל תקו עוד לנסים —
לא עתה כאלה ימצאו!".

ואכן פסימיות זו הצדיקה את עצמה ולאחר שוך סערת הדי קישינוב באו ופרצו הפרעות בביאליסטוק, הומל, אודיסה ועוד ומשם עברו לערים ועיירות אחרות ברוסיה.

ד.

באמריקה החפשית, בה מצאו מקלט ומנוח לא מעט יהודים פליטי הפרעות של שנות השמונים למאה הקודמת וכן נרדפי הגזירות של שנות התשעים, הלא הם: גירוש מוסקבה וכל שאר גירושים אחרים, נוסף ללחץ כלכלי מוגבר על המוני בית ישראל — בלבות כל אלה החדשים־מקרוב־באו לארץ החדשה פעפעה השנאה היוקדת לרוסיה. משום כך מסתברת התופעה שלא היה באמריקה מעצור כלשהו לשטף הספרות על כל צורותיה בעברית, יידיש ואנגלית, בה הובעו כל עוצם חרון אפם וזעמם של אלה, לרבות מחאות חריפות על הפרעות. כאן לא היה כל פחד מפני הצנזור וכל שאר אנשי השררה של הצאר, שאיימו על כל סופר בתחומי ארץ רוסיה ואף באירופה מחוצה לרוסיה. שלא כאחיהם ברוסיה קראו באמריקה את „הילד בשמו" והסופרים פקדו במאמריהם, שיריהם וכל שאר סוגי־כתיבתם את עוון רוסיה. אלה האשימו את ממשלת הצאר בעריכת הפרעות והוקיעו את קלון הממשל הרוסי בפרוזה ובשיר. ושוב, ערכם האמנותי והפיוטי של מרבית השירים הוא כערך השירים על הפרעות בכלל, כלומר לא רב ביותר. הבחינה במאמרנו כאן היא איפוא היסטורית גרידא, שעיקרה: ציון להתפרצויות הספונטניות של הזעם בחרוזים יוקדי אש ורוויי יגון וצער.

בראשונה יש להזכיר את „תפילת יזכור" של מחבר עלום־שם, שנדפסה ב„יודישע גאזעטן". היא המהדורה השבועית של ה„יודישעס טאגעבלאט" (שנה כ"ט, גל' 20, י"ח באייר תרס"ג). וכך לשון התפילה:

א.

„יזכור אלהים נשמות הרוגינו
הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם
בעבור שנדבנו דמעות עינינו
ודם לבותינו בעד הזכרת נשמותם

ב.

יזכור אלהים ילדיהם רוטשו
בידי בני חם, על שהם בני שם,
ובנותיהם עונו ונשיהם הודשו
בדם עולל ויונק על קידוש השם!

ג.

יזכור אלהים נשמות קדושינו
חללי קישינוב בידי אנשי סדום!
ונקמת דמם השפוך ינקום לעינינו
מיד כל המרצחים, שודדי יום!

ד.

יזכור אלהים לבני רוסיה השפלה
יום קישינוב המר, האומרים האח!
בלענו ישראל, עשינו בו כלה,
ערו ערו עד היסוד כאז בשנת ת״ח...

ה.

יזכור אלהים נשמות צדיקינו
שמתו על יהדותם תוך חרבות מושבותם...
בעבור שנדבנו דמעות עינינו
ודם לבותינו בעד הזכרת נשמותם״.

ערך היסטורי לתפילה זו, שחוברה כנראה מטעם הרבנים ופרנסי בתי הכנסיות. „תפילה זו נאמרה ביום הראשון שעבר, בהרבה בתי כנסיות אשר בכל המדינה, לזכר קדושי קישינוב״ — כך נאמר בריש התפילה עם פירסומה ב„יודישע גאזעטן״ ובודאי נדפסה בעתון מתוך טופס נדפס, שלא נשתמר. זוהי כמעט התפילה היחידה שחוברה לזכר קדושי קישינוב. אכן רק באמריקה אפשר היה לחבר תפילה מעין זו ולאמרה בציבור בבתי כנסיות

ובבתי מדרשות ואף לפרסמה בדפוס. בעקבי הנוסח המסורתי של „יזכור" ובפשטותה עושה תפילה זו רושם בל יימחה. פשוטים ועזים במיוחד הם החרוזים: „בעבור שנדבנו דמעות עינינו ודם לבותינו בעד הזכרת נשמותם" ו„יזכור אלהים לבני רוסיה השפלה יום קישינוב המר", הלא הם החרוזים שנישאו בודאי ברטט קודש על שפתותיהם של כל יוצאי רוסיה באמריקה ובודאי מילאה את ליבותיהם המשאלה לנקמת הדם השפוך.

בו בזמן שחוברה התפילה בקעה בגיטו היהודי בניו יורק זעקת השבר של מנחם מנדל דוליצקי: „אוי כי שודדנו!" — הוא שם קינתו המזעזעת של המשורר על חללי קישינוב שנישאה על פני אמריקה כולה והחרידה את לבות היהודים. דוליצקי, משורר התחיה הלאומית ועד־הראייה לפרעות ביהודי רוסיה בראשית שנות השמונים ומי שתיאר בהומור־של־תלוי את בלהות פרעות אלה בשירו־משלו: „האכר והנוצה", הוא גם שעורר והלהיב במאמריו שפירסם לאחר הפרעות האלה ב„המגיד" וב„המליץ", את הלבבות לחיבת ציון וביטא בסירנאדות שלו את כל עוצם הכיסופים של העם למולדתו, היה כידוע פליט גירוש מוסקבה ובסיפורו „מבית ומבחוץ" תיאר את האכזריות הרבה של הממשלה הרוסית. לאמור, דוליצקי שהוה מבשרו בלהות אלה ואף היה לו „ותק" ספרותי בעניני פרעות וכל שאר סוגי גזירות ורדיפות של ממשלת רוסיה, נתעורר עתה מחדש לדובב את כנורו עם חידוש הפראות והפרעות. הוא הוקיע עתה את קלון ממשלת הרשע והזדון ברומאן יידי, שנוסח ונכתב להמוני המונים, בשם: „ממשלת החושך עד המיניסטר מירסקי". הוא גולל כאן את „הפשעים הפליליים נגד האנושות כולה ותועבות רוסיה ליהודים, שהמחבר עצמו התנסה בהן". דברים אלה הודגשו בשער הרומאן ובהקדמתו הוא מוסיף ואומר: „ממשלת החושך הוא רומאן וסיפור אכזריות הרוסים, סבלותיו וחויותיו של המחבר עצמו. בכל עמוד ועמוד שברומאן זה תמצא עובדות מחיינו הנוגים".

וסיפר כאן דוליצקי בהרחבה יתירה על עלילות הרשע של ממשלת רוסיה בשנות השמונים ובראשית שנות התשעים, והמוני הקוראים, רובם ככולם פשוטי עם, קראו ספר זה בדמע, שכן ראו בו אספקלריה למעשי הרצח בקישינוב. בפתח שירו יקונן:

„אי אקח דמעה ובת עיני בוערת,
ודמעתי קופאת וכטיפת עופרת
תלויה בעפעפי, לראות קישינוב הרוגיך?
הישפוק ממרום, להביע אנחתי,
חזיז קולות ורעם לשברך אומתי,
בסחוב כלבי רוסיה פגרי כפיריך?"

כאן אתה שומע הד לקינתו הנודעת של ר׳ יהודה הלוי. אולם אין קינת הלוי הולמת אסון זה, שבא עתה על האומה. רק מקונן כירמיהו יכול להרעיד את נימי הנפש והלב בקינת „איכה" חדשה. משום כך הוא מבקש להעירו מתרדמתו על מנת שיאזין רגע קט מפיו על הפורענות החדשה שירדה על האומה:

„הקיצה נא רגע, אחי הענתותי!
את ראית אתה — אלהים הראה אותי:
עם אלהי אברהם על עברי פי קבר!
סוכתו נופלת, חומותיו מבוקעות,
כל האומה שוחה בים שכולו דמעות
למדני נא נהי ואבכה לשבר".

ובנוסח של „איכה" יקונן עתה דוליצקי:

„בני ציון היקרים, בפז מסולאים —
איכה היו לברות לשיני לבאים
ולעיני דור מתפאר בתור דור המעלה!

ובמאה העשרים, מאה נאורה,
איכה ירמסו ברגל ספרי התורה,
זו העלו לארץ נר חכמה והשכלה?

אוי כי טימא צר כל קדשי ישראל!
ומסך העדות בזרמת סוסים התגאל
ובין גוילי ספרי תורה בנות ציון הוטמאו!

שודדים בצהרים השמו נאות מבטחים
ובטבור אירופא המתגאה באהבת אחים!
הגידו אירופים, האומנם עוד תתגאו?

מי יתן ראשי מים ואבכה בלי מצרים
עם יתומים ואלמנות בין גלי הקברים
קברי הרוגי קישינוב, ברוסיה השפלה!

מי יתן ראשי גפרית ועיני מקור להבה,
וירדו דמעותי בממלכה הנתעבה,
ובוערת ואין מכבה, עד תהי מעי מפלה!"

שנאת דוליצקי לרוסיה, המפעפעת בשיריו, ביחוד באלה שפייט על אדמת אמריקה, בפואימה שלו: „החלום ושברו" וברומאנים שלו ביידיש, באה לידי ביטוי גם בשיר־קינה זה. כמה צירופים וביטויים בשיר זה מניחים מקום לשער שדוליצקי הוא גם מחברה של התפילה הנזכרת לעיל. קינת דוליצקי נדפסה ב„יודישע גאזעטן" (שנה כ"ט, גל' 31, ז באב תרס"ג) ובשולי השיר באה הערת המערכת (ביידיש): „קינה זו חוברה לשם אמירתה בכל תשעה באב, יחד עם כל שירי הקינות, המספרים ומבכים אסונות ישראל הגדולים ורשומים בדברי ימינו. גיזרו הרוזים אלה והדביקו אותם ב„קינות" שלכם ואמרו ביחידות או בצבור בליל תשעה באב ולמחרתו. אל תשכחו את קישינוב! אל תשכחו את אשר עוללה לנו רוסיה בשנה השלישית של המאה העשרים!"

פרעות קישינוב העסיקו ביותר גם את המשורר נ. ה. אימבר, בעל „התקוה". אולם לא נדבר בו עתה, שכבר עסק בו ג. קרסל בקובץ: „הפוגרום בקישינוב" (תל אביב, 1963). יליד גליציה היה אימבר ורוב ימיו עברו עליו בארץ ישראל, אנגליה וארצות הברית. הוא לא הכיר את רוסיה ולא היה קרבן הפרעות כדוליצקי. אולם הוא שנא בתכלית השנאה את רוסיה ויותר משׂשנא הוא תיעב את רוסיה ומשום כך חזות הנקם ברוסיה, שצפה עוד לפני מלחמת רוסיה־יפן. לאחר תבוסת רוסיה במלחמה זו שמח לאידה וביטא זאת בצרור שירים.

הגיב על הפרעות גם יחזקאל לויט, שנעקר, כדוליצקי, מרוסיה מכורתו ונמלט לאמריקה וכאן ביטא קללת זעמו בשירו: „קללתי!" („הלאום" שנה ב, חוברת ז, יוני 1903). אף לויט לא טעם טעמן של הפרעות ולא היה הוא עד־ראייה להן, שבפרוץ פרעות ראשית שנות השמונים היה הוא כבן שלוש או ארבע. לעומת זאת נקלטו בלבו רישום רשעות הפרעות ואימי הזוועה והוא נשא זאת בלבו. ב־1898, חמש שנים לפני פרעות קישינוב, תירגם את סיפורו של דניאל מורדובצב: „בין המצרים". מורדובצב, זה החסיד באומות העולם, היה מהיחידים בסופרי רוסיה, שהצטיין באהבתו העזה לישראל ואף הגן על היהודים בכל לבו ונפשו. סיפור זה כתב מורדובצב כהגבתו לפרעות ראשית שנות השמונים, שעל כן תיאר בו את הזבח של ההידאַמאַקים ביהודי אוקראינה בימי גזירות גונטה וכן סיפר בו בגבורתם של יהודים בעמדם על נפשם נגד השונאים ומעשי הנקמה של יחידים נועזים אלה. לויט, כיהודי של תחום המושב היהודי ברוסיה, עשוק זכויות ועשוק משפט ברוסיה — חדור היה שנאה לוהטת ועזה למולדתו החורגת שלו. בהימלטו מרוסיה ואך עבר את הגבול וניתכות מפיו קללות נמרצות על רוסיה:

„ארורה רוסיה, ארץ הדמים,
שכסילים אוהבת ושונאה חכמים
לחופש, לצדק, לאמת ישאפו

— — — — — — — — — — —
גבול רוסיה לפני בפעם האחרונה...
ארורה הארץ... ארור המונה!
ההמון, החושק שבט מטהו..."

הקללות בשירו: „קללתי" הן נמרצות יותר מקללות הפרידה שלו מרוסיה, אשר בשירו: „על גבול רוסיה". אולם לא רק הוא המקלל, אלא גם יבקש מאלהים שיארה אף הוא את רוסיה, ישלח בה מגפות ויעשה בה כלה. את השיר פותח לויט בתיאור חג הפסחא של הנוצרים ואת האנשים הנוהרים בהמון חוגג אל בתי התפילה של „עובדי בן מרים", על מנת לשמוע למוסר אשר יטיפו להם „כהני־בית־און". וקושר לויט את סיבות הפרעות במוסר „כהני־בית־און" אלה. בבתי השיר הראשונים מצויות תמונות של אידיליה שלוה בעיר:

„החמה זורחת ואורה מתוח
כחופה של זהב, במרום אין־סוף;
המונים המונים יצאו לשוח
וגן־העיר מלא ככלוב מלא עוף.

העצים מתחטאים לפני האביב,
יתעלס הפרח באהבים עם ציץ;
זבובי־הרקמה יחוגו מסביב
הצפרים משמיעות לפרקים צויץ! צויץ!"

לתוך האידיליה השלוה הזו פורצת

„פתאום המולה, בצחוק פרא מהולה
מלאה את הרחובות ותגדל מאוד;
קטנים שעלו בן לילה לגדולה,
קול גדול השמיעו חמס ושוד!

כליון ואבדון לכל זרע היהודים!
כן גזרה המלכות ותתן כבר צו...
זרוענו מושלת... נצא נא גדודים
ונמלא בתינו, האח! שלל רב."

כאן בא תיאור מפורט לדרך „המחבלים, נכדי השטן" בהכאת יהודים ובכל מעשי הרציחות — וממנו נביא אך שורות מעטות בלבד:

„בתי ישראל הרסו עד השתות
לא חמלו על יונק, לא חסו על שב,
ויענו נערות... ובתולות מרוטשות
התגוללו כדומן... מספרן — אהה רב!".

וכך נמשכים התיאורים של „ויכו ויענו" תוך קובלנת המשורר לאלהים, על שלא עמד לישראל „בעת גברה יד זר" עליהם והוא חותם:

„מדוע לא נתנו רעמיך את קולם
לאבד ולכלות את הצורר הצר?
— — — — — — — — —

עד מתי עוד תשלוט הממלכה השפלה
ממלכת רומנוב, המגדלת חזיר?
— — — — — — — — —

אל ישעי! שמע קולי: עשה אתה כלה
על רוסיה הזעומה שפוך נא שדי זעמך,
כי רחמים לא תדע והאגרוף לה חוק...
הודע בגויים נקמת דם עבדיך
ומספר החיים את רוסיה מחוק!".

חרוזים „על הפרעות" חיבר ישראל בן יהודה פיין, סוחר־בגדים אמיד בבלטימור, שהיה רגיל במשך שנים רבות לחבר שירים ליומי דגנוסיה של נשיאי אמריקה, הולדתם של רבנים וסופרים, חנוכת בתי כנסיות ותלמוד תורה וכל מיני מאורעות מסוג זה. את חרוזיו כינס בספר: „נגינות בן יהודה" (ניו־יורק, תרס"ז). לחרוזיו אין כל ערך שירי ויש להתייחס אליהם כאל קוריוז של מחבר־משכיל משלהי המאה הי"ט וראשית המאה העשרים באמריקה. אבל אין לדלג על חרוזיו שהוקדשו לפרעות בכלל ולפוגרום בקישינוב בפרט.

שלושה שירים מצויים בספרו זה על פרעות. בראשון, על פרעות קישינוב, רוצה הוא להסב את תשומת לבם של מלכי ארץ, הבונים החפשים, חברות צער בעלי חיים ואחיות רחמניות למצב היהודים, לעורר את מצפונם לתגובה על אכזריות הרצח של הפורעים. בחרוזיו יש גם משום אתגר לאלה המדברים גבוהה גבוהה על צדק ויושר בעולם, המגלגלים רחמים על הבריות ועל חיות בצערן. אולם לבם של אלה אינו מזדעזע מרצח היהודים ואף עומדים הם מנגד ואינם נוקפים אצבע קטנה להצלה. הם לא מחו נגד מעשים אלה, אף שהיה לאל ידם לעמוד בפרץ ולעצור ברעה. והרי חרוזים אחדים:

„חומלים על סוסים וגמלים
ומחמלת נדכאים נבדלים
אייכם חברים רחמנים,
המצטערים לבעלי חיים,
ובעת יכו אם על בנים,
לא תשמעו, תאטמו אזנים.

להושיע אנשים תדחקו,
מעיר מתים כי ינאקו,
אוכלי אדם כי יהרוגו, יחנקו
אז אתם עגלים תשקו".

הוא לועג לצביעות והעמדת פני רחמנות ובו בזמן מגלים אלה אדישות וקשיחות לב. ועת ניגרים דמים נקיים של יהודים עומדים רחמנים אלה בצד וכל הרשעות מתגלית בעמידה זו. על כן הבית האחרון:

„איכן אחיות רחמניות,
בצלם האדם היפהפיות,
עת רוצחים אדם קוממיות,
ועל צוארם חרב פיפיות,
לעיניכם הרוגים נחתכים לב וכליות
ותתימרו כי לצדקה עיניכם צופיות!".

בשירו האחר: „על הפרעות בישראל" יעלה גם את זכר חללי קישינוב:

„בבכי ונהי קינה אשא
לחללי בית עמי מאודעסא
להקדושים בקישינוב והומל
האויב הרג ולא חמל".

חרוזים אלה הם פובליציסטיקה בדרך של שיר. אין הוא צופה עתידות לבית ישראל ברוסיה ואף מזרז הוא אותם לצאת ולהיאחז בארץ ישראל:

„בארץ טיט היון, אין עוד תוחלת,
ממלכת מרושעת יושביה משכלת,
שריה, שופטיה חבלי שנאה יארוגו,
אזרחיה יושביה ירצחו יהרוגו.
נוסו נוסו מהמהפכה,

אחי בני שם!
נוסו בקינת „איכה"
מאדמות עמורה וסדום.

המלט נוסה נוסה,
הפלט חושה חושה,
לכה, ברח דודי! מזרחה,
לארץ שם ציוה ה' את הברכה".

פיין חיבר גם: „משא צר", פרשיות על תבוסת הרוסים במלחמתם ביפנים וטביעת הצי הרוסי. באלה הפרשיות מוקדשת אחת, השביעית, לפרעות קישינוב. והריהי כלשונה:

„א) על שלשה פשעי יון ועל ארבעה לא אשיבנו. על שפכו דמי ישראל בקישינוב ועל הכינו למו מטבח בחג; ב) קול דמי הרוגים צועקים מן האדמה. ארץ אל תכסי דמנו; ג) ביום הרג ואבדן — שופטים ושוטרים עמדו מנגד מבלי להגן על חללי בת עמי; ד) שרים שחקו לפרעות בישראל וכמרים אכזרים הודו למרצחים; ה) לעיני שרי הצבאות פשטו להקת שודדים כזאבי ערבות; ו) בצלבים בידם, סמל אמונתם, עשו תועבות לעין כל, באין איש למחות בידם; ז) נורא ואיום המראה; ח) החוצות מנוצות כשלג ילבינו ובחדרים אימה; ט) נשים ובתולות לעין השמש עינו ורכושנו כתנים בלעו ועוללינו ניפצו אל הסלע".

„משא צר" (הכוונה לצאר ניקולאי ושחוק מלים על דרך: „משא צור") עולה בהרבה על שיריו, שעל כן הצליח כאן יותר מאשר בשיריו לתאר בפרטיות את האכזריות של הפורעים ומארגני הפרעות למיניהם. הוא הוקיע כאן את פשעם של כהני הדת, שידיהם היו בפרעות. בפסוקיו מסר בקצרה תמונות מבלהות הפוגרומים וממפלת רוסיה במלחמתה ביפן. בלשון מקראית ביטא את רגש הנקמה שתסס בלבות יהודי אמריקה ושמחתם לאידה של רוסיה, בעת שציה האדיר צלל כעופרת בלב ים על ידי השונא ובין רגע ירד תהומות.

„פיליטון קטן" בחרוזים הוא השיר „נחל קישון־אב" למשורר הסאטירי והפארודיסטן המצויין גרשון רוזנצוייג, שהיה כידוע מחלוצי העתונות העברית באמריקה ומבוניה. השיר העברי הזה נדפס בעתון היידי: „דער אידישער זשורנאל" (שנה ד', גל' 209, כ"ה באייר תרס"ג), היא המהדורה השבועית של העתון היומי היידי: „ניו יארקער אידישער אבענדפאסט". העוקץ הסאטירי המצוי בכל הסאטירות והפארודיות של רוזנצוייג נמצא גם כאן וכבר בשם השיר: „נחל קישון־אב" יש משום חידוד לפי טעמם של משכילים חובשי בית

המדרש, שנהגו להשתעשע בשחוק לשון ובקאלאמבורים, דברים שרוזנצוייג היה בהם מומחה גדול. הוא גילה את כשרו זה בשיריו, פארודיותיו ומאמריו, שכולם שופעים המצאות מסוג זה, כגון: „עמא־ריקא” לאמריקה וכיוצא באלה. כך גם כאן „קישון־אב” היא כמובן קישינוב. בחרוזיו הקלים יספר רוזנצוייג על עלילת הפרעות בשנות השמונים ובקישינוב ומעורר על התרומות והנדבות לנפגעים והצורך למחות קבל כל העולם על מעשי רצח אלה:

„וינערו כל בני היונה
אשר ידם על העליונה
ואשר ידם על התחתונה,
ויזעקו כולם יחד
בלב ונפש אחד לעזור
לעזור לאמם ולאומתם
ולעמוד על עמם ואמונתם.
נדיבי ישראל נאספו
ונדיבי עמים נוספו
להרים קול עד השמים
בעד הקול נגד הידים”

חרוזים סיפוריים אלה פותחים בשנות השמונים וחותמים בקישינוב:

א.

„ויהי בימי הרעמים
ברוסיה ארץ הדמים
עת נצחו עטלפים
שוכני עפר וכיפים
ונודעים בשם „יחפים”
על האומה האביונה
הנודעת בשם „יונה”,
וישברו כל עצמותיה
ויפזרו כל נוצותיה
בשנת השתים ושמונים
למספר שהיו מונים.
וישמעו כל בני היונה
ימה, קדמה, נגבה וצפונה
ויעמדו בעד אמם הורתם

בדברי צומות וצעקתם,
ולא יצאו כולם חוצצים
לעזור לאמם הנדחת
בארץ רשע ובני שחת,
להביא ידם בצלחת
לעזור לה פעם אחת.

ב.

עברו עשרים שנה
וצרות אמם מי מנה?
פתאום רעשה ארץ
מזעקת שבר וקרץ,
הקול קול העניה
ממקום הרשע ארץ הנשיה,
הקץ הקיץ שם על האומללה
וכצעקתה עשו כלה;
נחל קישון־אב נרפה
וכמו שפחה נחרפה
היתה שם למשסה
הרג, אבדן והריסה,
ועטלפים עזי לב ומצח
שפכו דמה בזעם ורצח"

בחרוזים שבסוף השירה, שהובאו כאן בראש, ובהם סופר על ההיחלצות לעזרה של יהודי אמריקה למען אחיהם השדודים וכן על עזרתם של „נדיבי עמים" מאומות העולם, מסר רוזנצוייג הד מהתנועה הכבירה שנתעוררה בארצות הברית, ולא רק בין יהודים, כי אם גם בין הנוצרים ואישים רבי השפעה: סופרים ועתונאים, אדירי תעשיה ומסחר, עורכי דין והחוגים האקדימאיים. כל אלה הרעישו את דעת הקהל בכל האמצעים שבידיהם למען עורר את המצפון האנושי לברבריות זו שנתגלתה בכל מוראה בקישינוב. ומסיים רוזנצוייג את שירו בברכה:

„יהי נועם ד' עליכם
כל העומדים בפרץ
יאיר פניו אליכם
להעביר זדון מן הארץ".

פיליטון בחרוזים הוא גם: „הזאבים במחוקקים" לאל־יהו כשדן, שנדפס בחוברת הראשונה והיחידה של „הלאום" החדשי (ינואר תרס"ה). המחבר קרא לשירו: „ספור בשיר" והוא סטירה על המשפט של פורעי הפרעות בקישינוב, שהשופטים הענישו את הרוצחים בענשי־מאסר קלים או ששיחררו אותם כליל. הוא מספר במשפט שנערך למראית עין, שהכל ידעו מראש שבמקום הרשעת הפורעים עוד יזכו את אלה שופטי־סדום ואף ירשיעו את היהודים השדודים ויעמידו פנים כאילו היהודים הם שערכו את הפרעות על עצמם, כדי להאשים את הנוצרים החפים מפשע — בפרעות. כידוע היתה זו „אשמה" של יהודים, שהעתונות האנטישמית ברוסיה עשתה ממנה — בימי הפרעות ועד לאחר המשפט־המשפח — קרניים לנגח בהן את היהודים. חרוזי פיליטון זה אינם קלים ושוטפים. אולם כוונתם ברורה ביותר: ממשלת רוסיה היא „ממשלת יער" וזאבי היער בלי חמלה יטרפו את הצאן וישסעו אותם על ימין ועל שמאל, עד שהיער נתמלא „דם וחמס". הדם השפוך כבר הרגיז את מוסדי העולם ונוכחה „ממשלת היער", שבכל זאת ולמראית עין „הצל נחוץ את הצאן מפי הקמים עליהם, בל עוד יוסיפו לפרוץ בם פרץ". משום כך „ערכו משפט ומינו שופטים לשפוט את הזאבים־הטורפים, אבל מרבית השופטים נבחרו, כפי דיבת־זדים מלשני בסתר יער — מעדת הזאבים".

שופטים־זאבים אלה חקרו ודרשו, דנו ודנו והמתיקו סוד ביניהם להוציא משפט צדק. הם שמעו את טענות שני הצדדים וגבו עדויות גם לטובת הזאבים הטורפים וגם לטובת צאן הנפגעים. ונוכחו לאחר:

„רוב טורח בחקירה ודרישה
כי אמנם נעשתה לכלימתנו
פה זאת השערוריה, הרציחה הרשעה,
ועניי הצאן נחנקים, נגזרים
משיני המרצחים, הזאבים האכזרים;
ולהעביר הרצח הזה מגבולנו,
ולהניס עולה
ולהשכין שלוה,

למען התם חטאת, ולבער הנבלים
ולהעניש עול על פני חוקי המדינה,
תחיש אז ותמהר הרחל השדודה
לתפוש עושקה עורף, ובלי תת לו תואנה
להביאו עד בית המשפט תואילה.
ואם לכת ימאן — תאסרהו בכבלים.

ובכל חומר אלה החלט בחבריא
לבלי הטות משפט, לרדוף צדק".

שופטים־זאבים אלה בעור של כבשות תמימות וכנכון יותר: בדמות אנשים מתחפשים במעטה של צדק, תיאר כשדן ברחבות יתירה וכן את התכונה למשפט, למען הבלט עוד יותר את עיוות דינם. שופטים אלה שנתמנו כביכול „להניס תועבה" מממשלת היער,

„ולמלט מבזיון
ומידי כל נסיון
כל דורס בשיניים
תחת כל השמיים".

וכאן מציג כשדן את החותמים על החוק, היינו הכרזת הפקודה לבלי לשלוח שן בעדרי הצאן, והם: „רב טרפן הטורף את השועל והדוב, את מר זאב טורף וזאב ערבות" ומסיים:

„ההועיל זה החוק? — יוצריו יאמרו לו: הן!
כי עוד לא קרה, שאחד הצאן — הלא כן?
את הזאב עד הדיינים יסחבנו
ויבקש העניש; ומזה יוכיחו,
כי דרכם הרעה הטורפים הזניחו.
האות אמנם נאמן, אין מי יכחישנו;
אך אזני שמעה סוד, לא ממוציא דיבה,
שמועה אחרת לזאת הסיבה:
כי הזאב, טרם השה תספיק תפשנו,
יטרוף — אך אל נא את הזאבים נרגיזה,
הזאבים שופטים — ודי לחכימא ברמיזא".

חרוזי נקמה אנו מוצאים ב„צלוחית של פליטון", שפירסם „מעמד" (מ. מ. דוליצקי?) ב„הלאום" (שנה ג, גל' 1, כ"ו בטבת תרס"ד), עם פירסום מכתב התנחומים של הצאר הרוסי לראש עירית שיקגו, האריסון, לרגל האסון שאירע אז בשיקגו — שבע מאות איש ניספו בדליקה בתיאטרון. כאן מצא לו בעל הפיליטון מקום לגבות מהצאר את חוב פרעות קישינוב: „נחש בוכה לשבר נדכאים! מלאך המות — למראה רפאים! מה מוזר המחזה הזה!". הוא מעיר בשנינות, שלא נמצא מלך אחד בכל העולם, ויהא הוא שיעורו כזנב הלטאה, שיביע צערו לקיסר רוסיה על אבדן הנפשות

הרכות בקישינוב ובהומל, לפי „שאין זה מן הנימוס, שתתערב ממשלה אחת בענינים הפנימיים של חברתה אף כמלוא נימה, ואחרי שהשחיטה ברוסיה לא שחיטה מקרית היתה, כי אם מסודרה וערוכה מטעם הממשלה, הרי שהדין נותן, שהממשלות האחרות תעמודנה מרחוק ותיאלמנה דומיה! הגיון ישר וצודק הוא — האין זאת?". אבל,

„מבלי נקמת אל על כל טיפת דם
לא תכסה אדמתו הרוגינו
יקיא כל טיפה גם קרקע הים
ותהי לרעל ממית בכוס מרצחינו — — —".

אם קוננו על פרעות קישינוב, מי יותר ומי פחות, משוררים עברים באמריקה, כמעט ואין למצוא שירי־פרעות בשנת־הפרעות בעתונות הירושלמית של אותם ימים: „חבצלת" ו„השקפה". רק בשלהי שנת תרס"ג אנו מוצאים מעין זכר לכך ב„חבצלת" (שנה לג, גל' 38, י"ט באלול תרס"ג), בשירו של שניאור זלמן אליעזר גינצבורג מראשון לציון, הנקרא: „לשנה טובה תכתבו". היה הוא מפרסם מדי שנה בשנה שירים כאלה ב„חבצלת" ובהם נהג למתוח בקורת על מוסדות, ענינים ומאורעות במשך השנה החולפת. בהיפרדו בשירו זה, לראש שנת תרס"ד, משנת תרס"ג, נוגע הוא „בקצה העטה" בפרעות קישינוב. תבקש כאן לשוא חרוזי נקמה. במקום זאת אתה מוצא חרוזי־בקורת על „הפוליטיקה" שהפרעות גררו אחריהן, אם בתחום התנועה הציונית ואם בתחומי הישוב. הרי למשל ה„פוליטיקה" שבהעלאתם ארצה של יתומי קישינוב על ידי ישראל בלקינד והשאון שהתחולל בשל כך בעתונות. על כך ישיר גינצבורג:

„שנת ישע ופדות מכל הקמים
— — — — — — — — — — —
ומבעלי טובות פה ושם
בפרוע פרעות בהתנדב עם
יביאו עצות ושאון קם
ויתומים שדודים לעולה יקריבו".

ואם הזכיר גינצבורג את פרעות קישינוב אך דרך אגב, פירסם שיר רווי תוגה, הממית לב ושובב לב בר־נש, הוא נח שפירא, מראשוני משוררי־העבודה בארץ ישראל ומחבר שיר העבודה המפורסם: „יה־חי־לי לי". יליד קישינוב היה שפירא ועל כן „קרוב אל החלל". הידיעה על הטבח בעיר מולדתו הממה אותו ולבו התפלץ בקרבו. מעטו התפרצו חרוזי יגון ואנחה,

כאב ושבר על כליון אחיו בעיר מולדתו. את שירו על כך כתב בשני בסיון תרס״ג „אך מאיזו סיבה לא נדפס בזמנו״ — כפי שנאמר בהערה לשיר, שהדפיסו באיחור של שנה ב„חבצלת״ (שנה לד, גל׳ 20, א׳ דר״ח אייר תרס״ד), בשם: „נדבתי״. אף הוקדש השיר „לאחי בני עיר מולדתי האומללים בקישינוב, לזכר תקופת השנה לימי הפרעות שם״.

וכה ישיר בר־נש:

„מה אמולה לבתי, מעי חמרמרים,
ראשי מה סחרחר עלי כגלגל יסוב,
ומה תרגז בטני, אחי היקרים,
אחי בני עיר מולדתי קישינוב,
לשמועות העפות מכל העברים
ובאות גם אלי כארבה לרוב,
המספרות כל עינוייכם המרים,
שברכם הגדול כים שאין לו סוף —
הנוסף לעמנו על כל השברים.
השברה אניתנו הרחוקה מחוף —
המרגיזות גם לב כל נוצרים ישרים
אף מאחיהם של מעניכם לשוא!...
ומה דמות אערוך למעשים הזרים
שנעשו בכם לעין השמש ברחוב?
למעניכם היחפים האכזרים
„האדם־החיה״, שאך לדם ישאף?
„לחיות הנאורות״, לכל הנחרים,
שהיו למפקדי צבא הערב־רב
ויתנו עוד יד לפושעים הצרים
ויסיתום בך, להשמיד להרוג ולטרוף!...״.

מתוך עתונים, „עתונים זרים״, שאב בר־נש את הידיעות הנוראות על הפרעות, על הרג יהודים באכזריות, חילול כבוד בנות ישראל ענוגות ועדינות, קריעת ספרי תורה לגזרים וכן על גבורה יהודית וקידוש השם. על פי ידיעות אלה תיאר המשורר זוועות אלה. ברם דל היה דמיונו של שפירא, כדמיונם של רוב המשוררים, שניסו למסור בחרוזיהם את תמונות האימים והכרוניקה המזעזעת, שנתפרסמה אז בעתונות. ידיעות אלה הזינו את המשוררים ושימשו להם „רקע״ לקינותיהם, שעל כן היו אלה ידיעות ספוגות דם ורצח. הוא מספר איפוא:

„לולא בעצמי קראתי את המאמרים
(הבאים בעתונים אך במשורה)
ובעיני ראיתי בעתונים זרים
גם את העתקת התמונה השחורה
שכמו על שדה קטל, עת לחם שערים
תציג מחזה שברכם לפני הקורא:
את הרוגיכם, הזבים מדוקרים,
שמסרו נפשם על קדושת התורה;
אבות ובנים, הנשים והגברים,
שעמדו על נפשם, גבור וגבורה,
המתגוללים בראש חוצות מתים־פגרים
אחרי שחוללה משפחתנו הטהורה!...
ספרי תורתנו קרועים לגזרים
ויחללום בני עולה, כל זב ומצורע!..
איך מתבוססים בדמיהם המוגרים
ופצעיכם בכל מיני שבר נורא,
שבר יד ורגל וכל שאר האברים
מאין כל מאסף, מפחד ומורא!..
ורכושכם עם כל חפציכם היקרים,
זהב וכסף עם כל מיני סחורה,
איך מושלכים בחוצות חמרים־חמרים
ויבוזזום שודדי־ים בצהלה ואורה!".

יחידי הוא בר־נש, ששזר את העתונות במשזרת חרוזיו כמקור לסיפורי האכזריות. הוא מוסיף ומעיר, שלולא „דיוק־הזמנים, הארצות והערים", שהעתונות, „יצירת תקופתנו הארורה" מצטיינת בו ואף מקפידה על מסירה מדוייקת של המאורעות לכל פרטיהם — לא היה מאמין שכאלה מקרים אירעו באמת. אילולא זאת היה חושב שהוא קורא על המתרחש מדברי ימינו בימי הבינים:

„ומעללי התקופה, שהבערות מקורה,
מעלילות דם, מהאינקוויזיטורים,
ממסעי הצלב או מגפה שחורה...
אבל כל הסימנים המבוארים
הציגו את האמת פשוטה בעורה...".

הידיעות בעתונים הן איפוא דברי ימינו האחרונים ולא לפני מאות בשנים. מעשי האכזריות נכונים המה ואין כל הגזמה בתיאוריהם. המקרים אירעו בעיר מולדתו והמומתים והשדודים אחיו המה. משום כך גדולה מכתו ואנוש שברו וביחוד שעטי דל להביע את שיעור האסון־אסונו:

„ומה גדול מכאובי, אחים יקרים,
שאתם נפלתם ברשת המזורה.
האוכל הביע באומר ודברים
את צערי על שברכם הכפול והנורא?
שבר רוח ונפשות ושבר חמרים,
על חרפת עמנו וחרפת התורה?!..."

„נדבתי" הוא שם שירו ורוצה המשורר בכל לבו לעזור לאחיו „האובדים והכושלים" ולחונן אותם בנדבתו. ברם הוא ניצב לפניהם עלוב ודל ואין הוא יודע כלל במה יוכל הושיעם ומה תהא נדבתו להם. דמעותיו? צעקותיו? אנחותיו ומחאותיו? פרוטותיו? האם אלה יביאו להם תועלת כלשהי? האם יקומו על ידי כך המתים לתחיה והחיים ירפאו את פצעיהם ויקימו את הריסותיהם? שירתו, בה ביטא את צערו ויגונו ובה צרר את זכר נשמות הקדושים והטהורים, זוהי נדבתו. והוא חותם איפוא את שירו בהבעת רעיונו זה:

„ומה אוכל הושיעכם בדמעותי,
אחי האובדים, אחי הכושלים?
מה תועילנה לכם רוב אנחותי,
לו גם תמסנה לב־אבן הוללים?
ומה תתנה לכם כל שאגותי,
לו גם תחרשנה אזני הערלים?
או מה תטיבנה לכם פרוטותי,
לו גם נדבתי כל „רכושי בכלים"?
היקיצון מתיכם, אחי ואחיותי,
שנפלו חללים, מהלמות עמלים?
האם בהוני הדל, שכני ושכנותי,
תקימו את בתיכם הנופלים?...
על כן אמרתי: טוב תתי אותותי
על צערי לאחי השדודים־האבלים,
בחרותי בדמי ובלשד עצמותי
את מקרי אלה הימים האפלים
בספר לזכרון עלי גליונותי, —

לאות לבני מרי — ו„למתבוללים״...
ולזכר נשמת קדושי וקדושותי,
ותהי זאת נדבתי כקרבן״.

שירו של בר־נש הוא היחיד שחובר בארץ ישראל על הפרעות ונדפס בעתון ירושלמי ובכך חשיבותו ההיסטורית של השיר, שכן לא רב הוא ערכו הפיוטי. לפנינו כאן למעשה כרוניקה מחורזת למקרי „הימים האפלים״, אפלים ליהודי קישינוב ולאומה בכללותה — כהגדרת המשורר עצמו. וביחוד ראוייה לציון העובדה שבין המקוננים כמעט ולא היו משוררים ילידי קישינוב, עיר ההריגה.

קינה על קישינוב נשא גם המשורר יוסף פטאי בשיר שנכתב על ידו בתרס״ה בהונגרית ותורגם על ידו לעברית (נכנס לספר שיריו: „מעל נהרות בבל לשערי ירושלים״. ירושלים, תש״י). משורר, ששירתו היא „שירת הלב״, כהגדרתו של פרופ׳ יוסף קלוזנר בהקדמתו לקובץ זה של שיריו, ודאי ששירו רווי דמעות, צער וכאב עמוק. אכן השיר נכתב שנתיים לאחר הפרעות. ברם הרשמים עוד לא נמחו מלבו, שכן ריחפו לפניו תמיד התמונות האיומות:

„אודים מוצלים מאש, שותתי דם,
פגרי אדם בין שברי חרבות
שמימה תזעקנה מדורות להבות
— — — — — — — — — — — — — —
יונקים, רוטשו על שדי אמהות,
בראש חוצות נגרו כנבלי חרס,
על תלי אשפתות, שממות שוד והרס
חללי חרב חפים, שוכבים דוממים״.

ושוב נדחקת ההשוואה לימי הביניים, מוטיב, „המתבקש מאליו״ בבוא המשורר לתאר את תמונות האימים, שנתפרסמו באותם ימים ברבים:

„תמונות אימים מחושך מצרים
חוזרות ושבות, מאימות בעים,
הדרינוס שחיק־עצמות שופך דם.
חוזרים ושבים, הוי, ימי הביניים!
„המות השחור״ משתולל, מתעלל,
„רועים״, „מנהיגים״ מחלקים שלל...
הביטה, כי אזלת יד, הביטה אל,
רחם שארית עמך, פן יפול חלל...״.

„קינת קישינוב" — שם השיר, ויש בו בשיר זה מהקינה והסליחה:

„מי יתנני תנות כירמיהו קינות,
כנהי אבל וספוד, תאניה ואניה
— — — — — — — — — — — — —
עד אן תיסרנו, הוי יד אל עליון?
עד מתי תאכל חרב שארית עם אביון?
הה! שמיך עטופים ברז סתר חביון...
— — — — — — — — — — — — —
הנותן נוה לצאן, קן לצפור,
חור וכיף מחסה לחיתו יער,
טל לשושן, נבול טרם תבול,
לנס נודד, אלהים, פתח שער.
עמך בתחנון מתחנן,
הה, מנוס מקלט קדם לו תן".

והוא מסיים בנוסח בעלי הסליחות:

„עדיך זועקים ברתת, בחילה,
הה, חוסה אדון, רחמם ברחמיך,
בנה ביתם, אל, בנה כבתחילה.
נא, תנה צרי לפצעי זעומיך.
הוי הבט, שמע, שומר ישראל,
בנה בציון להם חומה וחיל..."

ה.

שירי הפרעות ביידית פזורים ביחוד על פני העתונות היידית באמריקה. מעטים הם השירים מסוג זה שנכתבו ברוסיה — ולא רק ביידיש. נוסף ליד הצנזורה, שניחתה על המשוררים, לא היו כמעט עתונים ליהודי רוסיה באותם ימים. בימי הפרעות בקישינוב יצאו רק שני עתונים ידיים ברוסיה: ה„פריינד" היומי והשבועון: „יודישע פאלקסצייטונג". מתי מספר הם גם השירים שבקובץ: „הילף". הוצאת „יודישע פאלקסצייטונג" — ובאלה גם יצירותיהם של משוררי אמריקה, כשירו של יהואש, או באו בו שירים בעלמא, שאין להם כל קשר לפרעות. ב„פריינד", שפתח את שירת הפרעות בשירו של פרוג: „רחמו", נתפרסם גם שירו של מ. ריווסמן: „דער שמש" (שנה א, גל' 106, כ"ט באייר תרס"ג).

„מעשה אמת" — נאמר בחצאי־עיגול והוא סיפור המעשה בשמש ר׳ משה צבי קוגל, שקידש את השם בנסותו להגן על ארון הקודש וספרי התורה, הוא השמש, שפסח קפלן תיארו בשירו שהזכרתי לעיל. אין בשירו של ריווסמן תיאור הפרעות. לעומת זאת אתה חש בחרוזיו את הפחד והמורא מהפרעות וכל עוצם האימה מהתנפלותם של פורעים. בית הכנסת מתרוקן, שכן אחוזים המתפללים בהלה ופחד מהסערה המתפרצת וחרדים הם מכל קול עלה נדף. הם ממהרים לצאת מבית הכנסת ואצים לבתיהם. בית הכנסת נשאר עזוב ומיותם ורק השמש, החרד על קדושת ספרי התורה, נשאר לבדו לשמור עליהם. חרוזים גדושי אימה הם אלה:

„... און מענטשן ווי חיות... זיי כריפען, זיי ברומען,
עס ציטערט פון קולות די ערד.
דער הימעל איז ריין און די זון לייכט אין שטראלען.
נאר זעט איר?... עס פאלט נאָך אַ שניי?
יא, פעדערן פליען און יידעלעך פאלן,
און העלפן וויל קיינער ניט זיי".

מאוירת אימה זו הוא עובר לתיאור השמש בכל גדלות נפשו והוד גבורתו, בנסותו להדוף את המתנפלים ולהגן בגופו על ספרי התורה היקרים:

„ער וויל ניט אנטלויפן, דער שוואכינקער זקן,
ער קען ניט אנטלויפן פון קלויז...
ער קוקט און ער זעט זיינע ארימע ברידער,
זיי גייען ווי רינדער צום שלאכט,
זיי פאלן און ווילן ניט שטעלן זיך ווידער
אנטקעגן דעם שונא מיט מאכט...
ער קוקט און עס צינדט זיך אין אים אַ פייער —
אפייער פון שאנד און צער...
ער פילט אַז אים נאגט א געדאנקן אַ נייער,
ער פילט אז ער איז שוין אַ גבר,
דער שמש פארגעסט אָן זיין ווייב און די קינדער;
ס׳איז בילכער די תורה, דער כלל...
לויף, שטעל זיך ביים הייליגן ארון געשווינדער.
שטרייט, הייליקער זקן, אָך פאל!...
ער שטייט שוין, דער שמש, אין טלית און תפילין,
ער ציטערט פון כעס און פיין...
זיי מעגן, די רוצחים, זיך טאן וואס זיי ווילן,

ער לאזט זיי אין קלויז ניט אריין!...
זיי לויפן, די רוצחים, שוין נאענט... זיי ברומען...
זיי זעצן די טיר מיט געשריי...
די טיר איז צובראכן... זיי זענען געקומען,
לויף, משה, צום ארון און שטיי! —
ער לויפט צו דעם ארון, ער שטרייט פאר דעם בורא
ער שטרייט מיט אַ הייליקען מוט. —
מען שטעכט אים, מען רייסט... פאר די טייערע תורה
פארגיסט זיך זיין הייליקעס בלוט...
צושטאכען, צוריסן, נאר העלדיש געשטארבן. —
זיין לעבן פארן כלל איינגעשטעלט.
פארשרייבט אויף דורי דורות דעם הייליקען קרבן.
ער הייסט משה צבי — אט דער העלד״.

תיאור השמש ר׳ משה ועמידת הגבורה שלו אחד הוא לריווסמן ולקפלן. אכן, רקע שירו של האחרון הוא אמנם מימי הביניים והוא גם ניסה למסור אוירתה של אותה תקופה על ידי צורת הבאלאדה לשירו. ברם היסוד אחד הוא לשני השירים — „המעשה האמיתי״ שאירע בפרעות קישינוב. ריווסמן סופר עממי היה, שבסיפוריו, ברוסית וביידית, תיאר את חיי החלכאים והעניים. אף היה מורה עממי, מפיץ השכלה בין דלי העם. שירו זה חדור נעימה עממית. החרוזים פשוטים יותר ועל כן משפיעים יותר וחודרים יותר ללב. הוא העטה על גבורו האמיתי הוד של גבור־העם, שקידש את השם ברבים ואף העלה את עצמו לקרבן הכלל.

ריווסמן כתב שיר נוסף על הפרעות בקישינוב ושמו: „די מוטער און דאס קינד״, שלצערי לא היה למראה עיני.

תמונה כללית יותר ובחרוזים עזים יותר מסר משה טייטש בשירו: „דער אומגליק״. המקרים המסופרים כאן אירעו בגיטו היהודי, לא בזה של ימי הביניים, אלא באותו הנמצא „בתחום המושב היהודי״ (נדפס ב„יודישע פאלקס־צייטונג״ שנה ב׳, גל׳ 21, כ״ג באייר תרס״ג). הוא מתאר כאן את הבלהות בגיטו בבוא האסון:

„...הערשט פארצווייפלונג
און די אויגן טרערן גיסן.
רויטע אויגן, הייזעריק שרייען,
בלוט פארקילטע, הייסע טרערן, —
וואס איר ווילט ביי אונדז אין געטא
קען מען איצטער זען און הערן.

ווער פארוואונדעט, ווער געשטארבן,
קוקט דארט — אויב איר קענט דאס צוזען, —
אויף די קערפערס, די צעזייטע.
זעט אלמנות, זעט יתומים,
ליבע טאַטעס — אלע טויטע!
און דאס געטא גיט דעם קרבן
און דער קרבן ווערט פארשריבן
אויף די בלעטער פון געשיכטע,
וועלכע ווערן ניט פאררינבן.
און די קומענדע דורות
וועלן לעזן מיט אַ ציטער
דיזע בלעטער, וועלכע בלייבן
אייביק, שרעקליך אייביק ביטער.
און די קומענדע דורות
וועלן דאן מיט שרעק דערהערן
ווער עס האט פאר זיי געליטן
און געוועזן פאַר זיי א שטערן,
ווער עס האט זיי ליכט געגעבן
און אליין געברענט ווי אַ ליכטער,
וועלן זיי פארשטיינערט ווערן
מיט פארטרויערטע געזיכטער.
און זיי וועלן פילע יארן
גיין דערמאנען דיזע פרויען,
דיזע מענער, און מיט טרערן
וועלן זיי די ערד באטויען.
פון די טרערן וועלן וואקסן
דערנער, גיפט און בלוט — די צווייגען,
וועלן זיי פאר גאט דיין רעדן,
אונדזערע צרות ניט פארשווייגן".

יש בה בפואימה זו מיקוד הנפש ומהאמת שבתחושה ועל כן אין מחברה רוצה בתנחומים וביחוד אין רצונו בתנחומי שוא, שאינם באים מלב כואב ומרגיש בצערנו הגדול מני ים. דברים אלה מכוונים בעיקר לתנחומים היוצאים מפי גויים לשם הבעת אהדה לנו ולשם יציאת חובת המצפון. אין התנחומים עשויים להחיות את המתים ולעודד את השכולים וכן לא ירפאו אלה את

הפצועים והנפגעים מכל הבחינות, שכן הם בבחינת מלח על הפצעים ואף מהולה בהם שמחה לאיד. משום כך הנעימה הסרקסטית בבואו לדבר בתנחומים אלה:

„טרייסטן ווילט איר אונדז אין ליידן,
ווילט באצאלן אונדזער קרבן?
אַ, צי קען וואס טרייסטונג געבן,
ווען דער טאטע איז געשטארבן!
טרייסטן ווילט איר דיזע מאמען,
וועלכע האט אַ קינד פארלארן, —
אַ, צי קען דאס איר וואס געבן
אויסער שמערצן, אויסער צארן,
אונדזער אומגליק איז אַ גיהינום,
אונדזער פאלק — עס איז דער זינדער,
און דער גיהינום שלינגט און שלינגט אלץ
אי די טאטעס אי די קינדער.
קענט אויפלעבן איר די טויטע, —
טרייסט אונדז דאן אן טרערן־גיסן;
נאר פון אייער פאלשע טרערן
ווערט דאָס האַרץ צופלאַצט, צוריסן!...
ווילט איר אונדז מיט עטוואס טרייסטן,
זאלט איר דאן אנטשוויגן ווערן.
אייער טרייסטונג קלינגט מיט קללות,
מיט געלעכטער איבער טרערן!
ווילט איר עטוואס מאכן גרינגער
אונדזערע שווערע, שווערע וואונדן,
ניט פארשוועכט דאן אונדזער טרויער,
ווערט פארשוואונדען, ווערט פארשוואונדן!...״

שירו של פרוג: „האט רחמנות!״ מצא הד נאמן באמריקה. השיר נדפס וחזר ונדפס בכמה עתונים. נואמים מרובים נטלו קטעים ממנו כיסוד לדבריהם וכן ציטטוהו כותבי מאמרים ראשיים. אין על כן מן הפלא שחרזנים לרוב חיקו שיר זה וניסו לעשות „כמתכונתו״. באותו גליון של „יודישע גאזעטן״, שבו נדפסה תפילת־יזכור הנזכרת לעיל, נדפס שירו של גצל זליקאָביץ בשם עברי: „בכה תבכה קישינוב בלילה״. ליד השם העברי באה כותרת משנה ביידיש: „העלפט די וואס לעבן און האפען״. וכך מקונן זליקוביץ:

„גרויס איז ישראלס בראָך, נאָך גרעסער רוסלאַנדס שאַנד
אידן געשלאַכטעט דאָרט אין פאָגראָמען־לאַנד.
יעקבס אייניקלאך אין שרעק פון צפון ביז דרום,
אַך, קישינעוו ביי נאַכט גראָבט אידישע קברים.

העלפט די פאַרלאָרענע — און טוט עס געשווינד
ניט מיט אַ טרערע איבערן ים — אַ זיפץ דורכן ווינד
מיט געלט העלפט די וועמן דער בראָך האט געטראָפן,
מיטן פאַקעט טרייסט די וואָס לעבן נאָך און האָפן”.

פובליציסטיקה בחרוזים הוא שירו של זליקוביץ. בקריירה העתונאית והספרותית שלו במשך שנים רבות היה כותב שירים מסוג זה על אירועים מדיניים ומאורעות ברחוב היהודי והלא־יהודי. והוא שיקע בסוג זה ממיטב אונו וכוחו בשגב המליצה ובריטוריקה. מלבד שיר זה כתב זליקוביץ עוד שיר על הפרעות, שידובר בו להלן. פיוטי יותר משירו של זליקוביץ הוא שירו של דוד גרינברג, שנדפס ב„אידישע פאסט” (שנה א, גל' 3, כ"ה באייר תרס"ג), הוא העתון שהוציא יוסף זליג גליק בפיטסבורג. גרינברג, שלחתימת שמו על שיריו, או בראשי תיבות: ד. ג., היה מוסיף בחצאי עיגול את כינויו: „בן ישי”, לא עסק בפובליציסטיקה ובעתונאות, כמרבית המשוררים העבריים והיידים באמריקה בימים ההם. הוא היה רק משורר, משורר צנוע, שחרוזי שיריו צנועים אף הם. אלה ראו אור ביחוד ב„פאלקספריינד” של גליק ולפרקים גם ב„אידישעס טאגעבלאט” ולא היו נעדרי מגמה, וכנכון יותר — אי־דיאה. דוד זאהיק היה שמו ברוסיה, שם היה חבר לחוגים הרדיקליים של ה„נארודניקים”, תוך עיסוק בהוראה. בהוראה עסק בין היתר גם בקישינוב. חיבר מחזה ביידיש בשם: „די ראזע צווישען דערנער”. בהגיעו לאמריקה באמצע שנות השמונים היה קרוב לתנועה האנרכיסטית והשתתף בעתונות הסוציאליסטית והאנרכיסטית וברוח זו אף חדורים שיריו. בשנות התשעים בא משבר ברוחו. הוא נטש את מחנה האנרכיסטים והפך ציוני, ואפילו ציוני־מדיני. מאז היה שר שירי ציון.

שירי גרינברג שירי השתפכות הנפש היו ומיוסדים על מקרי היום ומאורעותיו. מסוג זה הוא גם שירו: „שענקט אַ נדבה”, שניכרת בו השפעתו של פרוג. לדבריו הוא עצמו כתב את שירו לרגל האסיפה העממית בעיר מגורו סינסינאטי לטובת שדודי קישינוב. ואף זו, לאחר חתימתו: „בן ישי” הוסיף: „מי שהיה מורה בקישינוב”. כבר־נ"ש היו לו פרעות קישינוב גם אבל פרטי ואישי, שכן הכיר לא מעטים מההרוגים והשדודים והנפגעים היו לו קרובים ביותר:

„ארים, עלענד, בלאס, דערשראקען,
קראנק פון צרות, וויי און שאנד,
שטייט דער קישינעווער אבל
מיט אן אויסגעשטרעקטע האנד!
און ער בעט מיט הייסע טרערן,
וועלכע מאכען ווייך אַ שטיין;
שענקט אַ נדבה, ליבע אידן!
גיכער, לאזט אייך לאנג ניט שטיין!

כ׳האב אליין געגעבן צדקה,
יארן לאנג, איר קענט מיך דאָך.
איצט בין איך אַ פראסטער בעטלער,
שרעקלעך, שרעקלעך, איז מיין בראָך!״.

הוא חי במשך שנים בקישינוב והכיר את קהילת ישראל זו בגדולתה ובתפארתה ומשום כך יכול הוא לחוש בעוצם האסון שירד עליה:

„בין איך גלייך מיט אייך געווען;
פלוצלינג האט אזוינס געטראפן,
גאט עס זאל שוין נישט געשען.

רויטע מארדעס, רויטע העמדלעך
האט זיך אידיש בלוט פארגלוסט

כל ישראל זיצן „שבעה״,
יעדעס אויג פארגיסט אַ טרער,
און דאס פייערל „רחמנות״
האט צופלאמט זיך הין און הער...

פלאקער, פלאקער, פול מיט ליבע,
ווייכעס, גוטעס, אידיש הערץ,
הייל מיט דיין באַלזאם די וואונדן,
לייכטער מאך דעם וויי און שמערץ;

שטעלט די טויטע אַ מצבה,
טיף אין הארצן שטעלט דעם שטיין!
זאל דער אנדענק פון די קדושים,

גיבן יעדן צו פארשטיין,
אז אין לאנד פוןווילדער הערשאַפט,
וואו דער צלם קומט די קנוט
קען דער איד קיין פרייהייט האבן,
הפקר, הפקר, איז זיין בלוט.
זאל דאס בלוט פון די קרבנות, פון חורבן דארט
ברענגן נייע ציונס קעמפער
אומעטום אין יעדן ארט!"

תקוה דומה, שעל משואות קישינוב תקום ציון לתחיה, מביע גרינברג בקינתו: „בליל תשעה באב", שנדפסה ב„יודישע גאזעטן" (שנה כ"ט, גל' 31, ז באב תרס"ג), הוא הגליון שבו נדפסה שירתו־קינתו של דוליצקי והנזכרה לעיל. בשירו זה חוזר גרינברג—בן ישי על רעיונו של דוליצקי, שהציביליזציה של המאה העשרים לא היתה תריס בפני פורעניות של פוגרומים:

„עס האט אונדז געטראפן אַ חורבן אַ נייער
דער חורבן פון קישענעוו
עס האט זיך באהאלטען געפיל און רחמנות
אויך וויסענשאפט האט ניט באשיצט...
ענטזאגט זיך די פעדער, אָ מענטשן, ווער קען עס?
דערצו בין איך ליידער צו שוואך, —
אויף קישינעווס חורבן — אָ קלאגן די שטערן
די אידישע הארפע זי שווימט אין טרערן,
און אידישע טרערן אַ סאך!

פרינצעסין בת־ציון פארגיסט הייסע טרערן,
זי וויל שוין ניטווארטן, קיין טרייסט מער ניט הערן,
זי וויל שוין די קינדער ביי זיך!
אַ היים קום ישראל, מיין טייערע אומה
אַוועק פון דער קנוטע, אנטלויף פון דער טומאה
נאר שנעלער, אָ ריר זיך שוין גיך!".

כרגיל בשירי הפוגרומים בכלל ובפוגרום זה בפרט נעשה מוטיב הבכי מהשגורים ביותר. לענין זה הקדיש גרינברג שיר בשם: „לאזט מיך וויינען" („אידישע פאסט" שנה א, גל' 9, י"ב בתמוז תרס"ג):

„לאזט מיך וויינען, גיסן טרערן
אויף מיין אומה'ס גרויסן בראך

— — — — — — — — — —
דעם פאגראם באווייגט מיין זעלע,
וועלכע האט דעם שווארצן באדן
רויט געפארבט אויף יעדן טריט".

גרינברג אף הציב מוטו לשירו זה את הפסוק: „על כן אמרתי שעו מני, אמרר בבכי" (ישעיה כב, ד), לשם הגדלת הרושם. ב„יודישע גאזעטן" אנו מוצאים שירים על הפרעות בקישינוב מאת המשוררים־הבדחנים המובהקים בניו יורק של אותם ימים: אליקים צונזר ושלמה שמואלביץ. ברם היתה זו שירה פרימיטיבית בעיקרה ומתקרבת היא לשירה הבדחנית משנות השבעים והשמונים למאה הי"ט. צונזר, הרגיל לתנות ענות עמו, ביחוד בפוגרומים, ולשלב בקינות אלה מוטיבי נחמה של שיבת ציון, לא יכול היה לעבור בשתיקה על פוגרום מזעזע זה והוא חוזר לחרוזיו, שהיו מקובלים ביותר על המונים, שפיזמום בכל עת מצוא. הוא טוען בשירו היידי, אשר לו שם עברי: „למשופטי אתחנן" („יודישע גאזעטן" שנה כ"ט, גל' 22, ג' בסיון תרס"ג), כלפי אלהים בשמים, על שיכחת עמו, את ישראל שלו, „השעיר לעזאזל מאז":

„אבער שיכחה איז קיין סברא
ביי אַ בורא ווי דו ביזט.
זיך דערמאנט אין דיין שטיק צרה,
גאנטעס חורבן אפגעפרישט.
נייע סליחות צוגעקומען
אסרו חג געדענקט ער גוט.
און אַ שטאט איז אומגעשוואומען
אין דעם אידענס הייסע בלוט.
ווי דער איד קען אלץ ערטראגן
ווי קאצאפ פארשטייט דיין מיין.
האסט דאך גאט! זאפיעל נאציאנען,
ער איז נאר אין סליחות רייך...
הער אויף עפטער אים דערמאנען
לאז אים זיין מיט אלע גלייך!
לאז אים מאכען „שהחיינו"
אויף אַ אייגן שטיקל ערד
רוף אים ניט קיין „בחרתנו"
פלאג אים ניט מיט עשיו'ס שווערד..."

רוב דברים מקדיש צונזר לקאצאפ „המהולל" ורוב מעשי הרציחה והאכזריות שלו ביהודים והוא חותם בקינות־נהי על מעשים אלה באחיו.

שירו של שמואלביץ נדפס בגליון „אידישע גאזעטען", שיצא בערב שבת נחמו (י"ד באב תרס"ג) ונקרא: „ס'איז ווייט צו נחמו" — והרי קטע ממנו:

„די וואונד איז נאך אפען
די שניט איז נאך טיף
איך האב נאך פון טרייסטן
נאך קיין שום באגריף.

מיין הארץ קען ניט שטילען,
געפונען קיין רו,
צי זענען באזארגט
די יתומים מיט ברויט?
צי ליידען ניט מער
די אלמנות קיין נויט?
צי זענען די ברידער
געזיכערט פון שרעק?
פון רוסלנאד צי איז
די געפאר שוין אוועק?".

משורר־חרזן אחר, דוד לאזארסון מפילדלפיה מוקיע בשירו: „חורבן קישענעוו" („אידישע פאסט" שנה א, גל' 18, ח בתמוז תרס"ג) את קלונה של הציביליזציה המערבית וכן מאשים הוא את ממשלת הצאר, „הצמאה לדם" והמארגנת את הפוגרומים וההתנפלויות על היהודים, דבר שנתחוור לאשורו רק עם תמוטתו של משטר זה. והרי תיאור הפורעים:

„זיי זענען געקומען אין רויטע רובאשקעס,
אין וועלכע געבילדעטע ווארן פארמאסקירט
מיט איין מאל באפאלן אזוי ווי מוראשקעס
און עלטסטע האבן זיי געפירט.

זיי האבן קיין אידישע הויז ניט געמיטן,
געהרגעט פון קליין ביז גרויס,
פון שיינע פרויען די בריסט אפגעשניטן,
און זענען זיך פריילין ארויס.

זיי האבן געשענדעט פרויען, די שענסטע
פרויען — נאר בלוט און מילך.
און אויך ניט געשוינט קינדער די קלענסטע,
ניט געאכטעט פון יאמער דעם הילך.

מען האט זיי געפייניקט, געריסן, געפאלטערט,
דעם יאמער גארניט געאכט.
מען האט זיי געפייניקט און פארמאטערט
און פריי זיך גאר אויסגעלאכט."

ומוסיף שמואלביץ לערם תיאורים על גבי תיאורים להרג אבות על בנים, עינוי אמהות על בנותיהן, מעשי רצח, שוד וביזה, בלא להשאיר אבן על אבן. כל אלה המעשים מתוארים כאן נוכח „שומרי החוק", העומדים וצוחקים ואף מעודדים את העושים אותם. הוא מוקיע איפוא את ערוותה של רוסיה, שכאלה הם שומרי חוקיה:

„אַ לאנד פון חושך, טיף געפאלן
קיין שפור פון ציוויליזאציאן,
וועט ליכט שוין קיינמאל באשטראלן
איר דומע פינצטערע נאציאן?".

שירו השני של זליקוביץ: „הבישוף מקישינוב" („יודישע גאזעטן" שנה כ"ט, גל' 24, י"ז בסיון תרס"ג) הוא מעין פירוש למאמרי מייקל דייויט על פרעות קישינוב. דייוויט זה היה מחרוצי העתונאים והריפורטרים באמריקה של אותו זמן ואותו שלח איל־העתונות האמריקאית הוירסט בשליחות מיוחדת לרוסיה לשם אסיפת חומר על הפרעות ומסירת דין וחשבון בצורת כתבות בעתונים הנפוצים אז: „ניו יארק אמעריקאן" ו„איוונינג דזשורנאל". דייוויט היה נוצרי ממוצא אירי ונזדעזע ביותר משחיטות אלה. הוא ישב שמונה ימים בקישינוב, שוחח עם אנשים ואף הוציא משם תעודות. מכל אלה הוכיח בסידרת מאמריו שהממשלה הצארית אשמה בפרעות. באחד המאמרים כתב בין היתר: „בעת השחיטה האיומה בקישינוב נסע הבישוף בכבודו ובעצמו על פני רחובות העיר ובירך את הרוצחים, ששלחו ידיהם ביהודים". על זאת הגיב זליקוביץ:

„מייקל דייוויט! אידן ווייסן דיזען סוד צו גוט,
אז דער גלח האט אַ ברכה פאר אידישע בלוט
מיר ווייסען עס לאנג.

דיין באריכט, דייוויט, פון קישענאווס בלוטיקע באד,
איז דארום פיר יעקב׳ס אייניקלעך קיין סוד;
מיר ווייסן עס פון בת־יהודה׳ס טרויער לידער,
מיר ווייסן עס פון סליחה, פון קינה, פון סידור״.

והיה בכוחם של חרוזים אלה, שהובאו לעיל, להצית אש בלבותיהם של המוני יהודים באמריקה. ברם את גודל הצער ועומק הטרגדיה של קישינוב הביע משורר, אז צעיר עדיין, אולם כבר תפס מקום נכבד בהיכל השירה היידית — אברהם ליסין. היה ליסין משורר המרטירולוגיה היהודית, שמיזג בקרבו את אש היהדות עם לבת הסוציאליזם. מעל עמודי ה„פארווערטס״ הכניס ליסין, במאמריו ובשיריו, נעימה יהודית־לאומית, שלא היתה אז שגורה ביותר בעתונות הסוציאליסטית היהודית. תגובתו הראשונה לפוגרום בקישינוב היתה בצורת מאמר ראשי ב„פארווערטס״, בשם: „אידן אלס משכון״. בטמפרמנט הסוער שלו הרטיט הוא את הלבבות בדבריו החריפים והנרגשים על רדיפות היהודים ברוסיה לאחר הפרעות. הוא הוקיע לעין השמש את עוונותיה וחטאותיה של ממשלת־רשעה זו: „כל פקפוק ושמץ של ספק נגוזו עתה. עתה הוברר כשמש בצהריים, שהממשלה עצמה, ממשלת פלווה, ערכה את הפרעות״.

ליסין אף תירגם את מכתבו של בן־עמי בענין תגובת היהודים לפרעות והאבל שעטף את כל השדרות, הוא המכתב שנדפס ב„וואסחאד״ ואשר בעבורו סגרה ממשלת רוסיה את העתון. במאמרו הראשי הגיב ליסין על המאורע גם מבחינה סוציאליסטית ואף נכנס בדברי פולמוס עם ה„טאגעבלאט״, שבו האשימו את הסוציאליסטים ביחס אדיש לאסון היהודי. ואכן בחוגיהם של סוציאליסטים יהודים באמריקה האשימו את ה„פארווערטס״ שבענין הפרעות הוא יהודי יתר על המידה... אב. כהן, עורך ה„פארווערטס״, אף כתב אז במאמרו הראשי: „מאשימים אותי, שהנני יהודי יותר מדי. מספר סוציאליסטים מאשים אותי בכך — — — ברם תמונות קישינוב אינן נותנות לי מנוח — — —״. שירו של ליסין על פרעות קישינוב נדפס ב„פארווערטס״ (23 במאי 1903) ואין שם לשיר וכן לא נזכר בו שם העיר קישינוב ואפילו חסר בו זכר לפרעות, שכן היו פרעות אלה עילה למשורר לגולל את ענות העם וצרות האומה. מאורעות קישינוב פתחו דף חדש במרטירולוגיה שלנו, דף טבול בדמעות ודם והדם ניגר ומציף את תבל. והרי קטעים משירו:

„אַ בלעטעל אַ נייע, מיין פאלק, אין דיין לעבענס־בוך האב איך
מיט שוידער, מיט אימה ערקענט —
אַ פינסטערע, פינסטערע בלעטל, אַ העליש בלעטעל;
עס האט מיר דעם מוח פארברענט.

איך האב עס געלעזן, און ווידער געלעזן;
עס האט מיר די נשמה צופליקט.
איך האב זיך געלאשן מיט טרערן, פארטויבט זיך מיט קרעכצן;
עס האט מיר געשטיקט און דערשטיקט״.

בהמשך השירה מספר המשורר. שרק דמעות ואנחות הן תמרורי דרכו של עמו על האדמה ואין על כן ערך כלשהו לאנחות נוספות. הוא ניצב איפוא דל ורש באנחותיו אלה מול האסון שפקד את עמו ואחיו האומללים. רק את נפשו יכול הוא לתת להם, ומאוויו — להושיט את צווארו לתליין, על מנת שדמו החם יתערב בדמם של קדושי האומה וגיבוריה:

„אַך, זאל ער נאר קומען, ווער איינער פון די קוילער
וואס האבן אויף דיינע היסטארישע וועגן,
זוי כמארעס געהאנגן —
איך טראג צו די האלדז מיט אַ שמחה
דעם חלף אנטקעגן.
און ווארם וועט גיסען מיין בלוט, און אַ הין, אין די שטילע
אַ הין, אין די הייליגע בלוטיקע ימ׳ען
פון דיינע קדושים, מיליאנען ערהאבענע העלדן,
און פליסן צוזאמען״.

גם ב„צוקונפט״, הירחון הסוציאליסטי ואשר באידיאולוגיה שלו היה קרוב ל„פארווערטס״, באה תגובה על הפרעות — ב„ציוני המערכת״ של חוברת יוני 1903. עורכי ה„צוקונפט״ היו אז: מוריס ווינטשבסקי ובנימין פייגנבוים. הראשון — ה„סבא״ של התנועה הסוציאליסטית היהודית ומיוצרי ספרות סוציאליסטית בעברית — התחיל אז להתקרב אל התנועה הלאומית. אף השני כתב עברית בנעוריו, היה חובב ציון ואפילו קרוב לדוד גורדון עורך „המגיד״. ברם היה פייגנבוים בבחינת „שנה ופירש״, לאמור, „האפיקורוס״ ברחוב היהודי באמריקה, שנלחם בכל עוז מרצו בדת בתחומי התנועה הסוציאליסטית ועתונותה באמריקה. והוא נהג לכרוך בדת גם עניני לאומיות וציונות. הסוציאליזם שלו קדם ליהדותו ומתוך גישתו זו אף הגיב על הפרעות. „הלאה עריצות הצאר! הלאה שפיכת הדמים של הריאקציה החשוכה!״ — באלה הקריאות חתם את מאמרו הראשי על פרעות קישינוב ב„פארווערטס״ (גליון אחד במאי 1903). ברם מתגובת מערכת ה„צוקונפט״ על הפרעות אנו שומעים כבר נעימה קצת שונה ואחרת, הלא היא נעימה יהודית־סוציאליסטית ואף פועם בה בתגובה זו הלב היהודי ואתה חש בה את הצער היהודי.

מתוך כתלי התגובה הנזכרת ב„צוקונפט", סגנונה ורוחה — מותר לשער שה„ציונים" יצאו מידי ווינטשבסקי. ונאמר כאן בין היתר: „כיצד יכול מישהו לגשת עתה לאיזה ענין, מבלי להזכיר מה שנחרת בחודש העבר עמוק ובדווי כה רב בלב כל איש רציני ובלב כל אדם בכלל — — — ההריגה בקישינוב. סוציאליסטים יהודים אינם ,נדחי ישראל', הנקרעים בחזקה מעל הגזע היהודי. דבר זה עושים אלה, המבקשים את תענוגותיהם בחיים בין חוגי המאושרים והעליזים, והמתביישים בכל שהוא עלוב ושפל. סוציאליסטים הם ,שוכנים אֶת דכא', שלבותיהם יוצאים דוקא אל הנדכאים. לנו, סוציאליסטים ישראליים, אין כל סיבה להתכחש לשרשי גזענו — — — לב הסוציאליסטים היהודיים בוער מכאב קישינוב — לא פחות מיהודים אחרים — —

באותה חוברת „צוקונפט" (מיוני 1903, עמ' 34—35) נדפס שירו של יהואש: „אלימפוס און חורב", שיר רב־תוכן־ומחשבה ונאה ביותר בסגנונו. המלים גדושות עוז ובכלל הוא מהמעולים בשירי הפרעות. אכן, אין שייכות ישירה לשיר זה ולפרעות. ברם הפרעות הולידוהו. „אחרי פרעות קישינוב" — ציין המשורר בסוגריים ובפתיחה יאמר:

„איך בין פון לעבן אנטרינען...
אַ בלוטיקער מבול די וועלט האט פארטרונקען
און לעבענס מיליאנערווייז זיינען פארזונקען,
דערגרייכט האט דעם שווארצן פארוואלקנט הימל
פון גוססע מאסן דער ווילדער געטומל...

דאך מיר האט פון זיסע דמיונות מיין מוח
אַ תיבה געבויט, ווי פארצייטען האט נוח,
און האט מיך אריבערגעטראגן די וועלן
צום דופטיקען בארג, צום אלימפוס דעם העלן,
וואו איך האב נאר פריידן געפונען"

מערכת ה„צוקונפט" ראתה צורך לעצמה להסביר בהערה, כי „אולימפוס הוא ההר, שעליו שכנו אלילי יון ושם מקור שירת אהבה ועונג. חורב הוא הר סיני, שעליו ניתנה התורה לישראל". והיה בכך משום רמז לרעיון השיר, בו מתאר המשורר את עצמו, כיצד רוצה הוא להסיר מלבו ולשכוח את כל הצרות והתלאות על מנת שיוכל לעלות ולהעפיל למרומי האולימפוס, המלא וגדוש חדוות חיים ושיר. מהאולימפוס רומזות וקורצות לו נימפות יפות למראה, על מנת שיבוא ויתעלס עמהן. ותוך אוירת נועם זו נזכר המשורר בהר האחר, הר החסר כל עיקר נימפות ועליו אין צחוק ולא קריצות התעלסות ואפילו

הפרחים המציצים עליו נובלים בטרם יפרחו. וכך בהבלטת הניגודים בין חורב לאולימפוס מפליג המשורר בתיאור הר חורב על יללת הרוחות עליו. ויש אשר בת קול בוקעת מקרבו: אוי להם לבנים שגלו, לחיים שנצמתו, שאין גם מי שיספידם. במקום לעלות על האולימפוס, סמל החדוה והעליצות עולה והולך המשורר להר חורב, שעליו:

„האבן דארט וייט דיינע ברידער געשמאכט,
און טרערן פארגאסן ווען דו האסט געלאכט,
און איטלעכעס טרייסט־ווארט וואס דו וואלסט געזונגען —
זיי וואלטן אים דאנקבאר און דורשטיג פארשלונגען...
עס האבן די טויטע געווארט
דו זאלסט זיי אַהספד כאטש זינגען.
עס האבן די קראנקע געהארט,
דו זאלסט זיי ערלייכטערונג ברענגן,
עס האבן די קעמפער געגארט
זאלסט זאגן: דער שטרייט וועט געלונגן...".

השיר חזר ונדפס בקובץ: „הילף" ו„דן" (הוא דוד פרישמן) בבקורת על מאסף זה ב„הדור" כותב עליו שהוא שיר „מצויין בתכנו ובסגנונו".

שיר אחר, כתוב אף הוא בכשרון רב ונקרא: „קישענעווער לוויות" יצא מידי עטו של מ. שארקאנסקי, משורר יידי באמריקה, שהיה סופר רדיקלי ומשתתף בעתונים קונסרבטיביים משנות התשעים ובראשית המאה שלנו. הוא תפס מקום נכבד בספרות ובעתונות היידית באמריקה ואילו לאחר מכן נשכח ולא היה מי שיזכרהו. הוא ערך שבועונים וירחונים ובין היתר הוציא עם מוריס רוזנפלד שבועון סאטירי בשם: „אשמדאי". היה מחזאי, הומוריסטן, מספר, פיליטוניסטן ומתרגם. ברם בכל עשייתו המגוונת בתחומי הספרות בלט ביותר כמשורר. שיריו, שבהם מורגשת ביחוד השפעתו של מ. רוזנפלד, מצטיינים בשפה קלה ובתמונות פיוטיות. סגולותיו אלה באו גם לידי ביטוי בשירו: „לוויות קישינוב", שנדפס ב„דער אידישער זשורנאל", המהדורה השבועית של „אבענד פאסט" (שנה ד', גל' 208, ח באייר תרס"ג / 5 במאי 1903).

בשירי פרעות קישינוב אולי יחיד הוא שיר זה בנעימתו החרישית. אין הוא בוכה ומתייפח, אינו מוריד דמעות על החללים. אף אין הוא „קורע שחקים", אינו חורק בשיניו ואפילו אינו זועם ואין הוא דורש נקמת דם הקדושים. בצמצום־מלים ימסור תמונות מלוויות הקדושים, לוויות חרישות ואילמות, אשר ה„רקע" שלהן הם המגלב והשוט הרוסיים מזה והמיית לבו של המשורר מזה. אדומה היא האדמה מדם החללים ורק „המקום הקדוש", הוא בית הקברות, רענן הוא

בירקותו. אליו, אל בית העלמין נוסעת עגלת־מתים, עגלה עמוסת מתים מרובים. אבלים־מלווים אינם צועדים אחרי המתים ואין מורידים דמעות עליהם. ערירים יובלו אלי קבר ובבור אחד משותף יטמנו את הגוויות. אין בוכה עליהם ואין סופד להם. נשותיהם וילדיהם של אלה המתים, וכן קרוביהם וידידיהם נרצחו אף הם כבר לפני כן וכבר הובאו למנוחת עולמים. אין דובר דבר ואין פוצה פה על הקבר הרענן. רק פה ושם תישמע אנחה — יללת הרוח. וכך יתאר שארקאנסקי את ההלוויה בדממת אבלה ובאימת דומייתה:

„דער וואגן פארט
דער וואגן ציט
מען זאגט קיין ווארט
ביים קבר ניט.

וואס איז דער מער?
איז מיטלייד קארג?
ווי פעלט אַ טרער
ביים טויטן זארג?

איז ליבע בלינד
און זעט ניט היינט?
ווארום זא שטיל
ווערט דער באַגלייט
אן עולם פיל
אן קינד און קייט?

אַך, לינקס און רעכטס
פון הייליק ארט,
הערט זיך אַ קרעכץ,
און מער קיין ווארט.
הרוגים פיל
פון מערדער האנד,
באגראבט מען שטיל
אין גרוב באנאנד...

קיין בר־מינן
האט דא אַ פריינד!
מען ווארט זיי דאן
געזען היינט.

ווער זאל אַ טרער
פארגיסן דא?
קיין ווייב ניט מער
קיין קינד ניטא.
אליין אליין
גייט ער צו רו.
אַ קאלטער שטיין
ער דעקט אים צו.

לינקס ליגט זיין קינד.
זיין ווייב ליגט רעכטס.
דא וועט דער ווינד
נאר טאן אקרעכץ״.

כאמור לעיל, יצא בוורשה ב־1903 מאסף ספרותי־אמנותי בשם: „הילף״ על ידי מערכת השבועון: „יודישע פאלקס צייטונג״ של מרדכי ספקטור וחיים דוב הורוויץ ובהוצאת „פאלקס־בילדונג״. בעריכת המאסף השתתף גם שלום עליכם והוא גם שמשך את ל. נ. טולסטוי למאסף ותירגם את „שלוש המעשיות״ שלו, אגדות שטולסטוי כתב במיוחד לשם המאסף (המעשיה השלישית נדפסה ב„הילף״ לפני שטולסטוי פירסמה במקורה הרוסי). במאסף זה נדפסו שירים, סיפורים, דברי פובליציסטיקה וכן מחקר ביבליוגרפי־היסטורי לתולדות ספרות יידיש העתיקה מאליעזר שולמן, שפירסם באותו מאסף גם סיפור. מלבד אלה שכבר נזכרו השתתפו ב„הילף״: יוסף יפה, מנדלי מוכר ספרים, יהואש, אברהם רייזין, דוד פרישמן, שלום עליכם, י. ח. רבניצקי, בן אביגדור, יעקב כהן (כאן נדפס שירו היחיד ביידיש: „כותל מערבי״, שהוא תרגום מנוסחו העברי), מרדכי ספקטור, מ. ל. ליליענבלום, ליב יפה, י. ל. ברוכאוויטש־ברוך, מיכה יוסף ברדיטשבסקי, יהודה שטינברג, מ. מ. הורוויץ, ליפמן־לוין, א. הופנשטיין, ש. טשרנוביץ, בן עמי, א. ז. רבינוביץ, וולדימיר קורולנקו, וו. מ. דורושביץ (בתרגום שלום עליכם) ועוד.

לא כל החומר המצוי כאן עוסק בפרעות, ברם גם השירים, למשל, שאין ענינם הפרעות נכתבו לרוב ברושם הפרעות. המאסף פותח בשיר: „איך וויל אַ ליד שמידן״ מיוסף יפה. בטופס שלפני חסרים העמודים 5—6 (השיר בעמ׳ 5 וראשית סיפורו של מנדלי: „די אנטדעקונג פון וואהלין״). ברם מוכד לי השיר משכבר הימים. הוא אינו גדול (כמדומני בן שני בתים). אני מביא איפוא שורותיו הראשונות לפי הנוסח העברי של המבקר הנזכר: „דן״, הוא דוד פרישמן ב„הדור״ (שנה ב׳, חוב׳ ח, י״ג בניסן תרס״ד): „רוצה אני לחרוש עתה שיר

של גפרית וזפת ולהבה/ברק יצא מכל שורה ורעם ירעם כל חרוז/שירי יריק אש וירתח כתהום/עד אשר תכלה כל רשעה ותיחרב כסדום המקוללה". בקרתו של פרישמן לשירו זה היא שלילית. שירו של ליב יפה: „ניט וויינט" הוא אנחה גדולה. תוכחה חריפה מצוייה בו לצעירי ישראל, שאסון זה לא זיעזע את לבותיהם והדם השפוך של אחיהם ואחיותיהם לא עורר אותם להילחם לחופש עמם, שעה שהם מקריבים את חייהם לחרותם של זרים. המוטו לשיר הוא: „אל תבכו למת, בכו בכה להולך... בניך ובנותיך נתונים לעם אחר, ועיניך רואות וכלות". וכך יתחיל את שירו:

„ניט וויינט אויף דאס פרישע פארגאסענע בלוט,
אויף יענע וואס זענען געשטארבן
פאר אונדזערע אויגן על קדושת השם —
אַ נייער הייליקער קרבן.
אויף יענע וואס לעבן אין עלענט און נויט,
פון שונא פאריאגט און דערשלאגן,
און הערן ניט אויף די חלומות פון פאלק
זיין האפנונג אים הארצן צו טראגן...
עס מעגן די קייטן אונדז דריקן צום גוף, —
עס בלייבט די נשמה אַ פרייע;
עס לעבט נאך אויף צייטן א האפנונג
אויף בעסערע, ליכטיקע, נייע האפנונג אין אונדז,
די יודישע האפנונג, דען יודישען מוט,
די אלטע חלומות די ריינע —
זיי קען אונדז ניט רויבן דער שרעקליכסטער טויט
זיי קען אונדז ניט נעמן דער שונא".

מאמין המשורר שדמי הקדושים לא נשפכו לשוא ובמותם קידשו את החיים והפיחו בלבבות תקוה ותוחלת לימים טובים יותר ולארוג חלומות של חופש ודרור לאומה. איננו צריכים לספוד למתים ואף לא לנוד לחללים שנפלו בחרב השונא, אלא בכו לאלה האדישים לצרות האומה. ניכר כאן ביותר הלקח שמבקש המשורר להסיק, הלא הוא הלקח „הציוני" ועל כן דבריו הקשים והחריפים על המתנכרים לצרכי עמם:

„באוויינט די וואס בלייבן איצט פרעמד זייער פאלק,
די יוגנט, וואס האלט ניט פאר נייטיק
צו קעמפן פאר אייגענע פרייהייט און גליק,

וואס קעמפט נאר פאר פרעמדע, וואס וויל אויף דער וועלט
פאר אלע די פרייהייט פארשפרייטן,
און בלייבט אליין קנעכטיש און נידריק און קראנק,
און טראגט אין איר הארצן די קייטן..."

לקללת: „בניך ובנותיך נתונים לעם אחר" הוא רומז איפוא בבא:

„אוי יענע די שרעקליכסטע קללה באוויינט
פון אונדזערע תוכחה־קללות,
די ערגסטע ירושה וואס האט אונדז געבראכט,
וואס האט אונדז געלאזן דער גלות!".

גם י. ל. ברוכוביץ, הוא הסופר והחוקר י. ל. ברוך לאחר מכן, שאת שירו העברי על פרעות קישינוב הזכרנו לעיל, הדפיס כאן שיר יידי, בשם: „אין שאטן", שבו הוא מתוודה:

„מיין הארץ איז צוריסן און בלוטיק און שטום
איך שלעפ זיך מיר טויט־קראנק און עלענט ארום;
מיין וועג איז פול דערנער, מיין טאג איז, אַך, נאַכט,
און הינטער מיר פיל איך ווי ס'שלעפט זיך נאך זאכט
מיין אייביקער חבר. מיין טאפעלטער איך".

הצל השחור, הגלות המרה, המלווה אותו מערשו, הוא גם ענינו של השיר:

אָ, פינצטערער שאטן, אַ רגע לאז אפ.
ס'איז בלינד שוין פון וויינען מיין קאפ.
ס'איז טרוקן מיין טרערנקוואל, אך, ביז אויף דעם גרונד,
ס'טריפט שוין קיין בלוט ניט מער פון מיין וואונד,
מיין הארץ איז פארשטיינערט און פינצטער און שטום,
איך שלעפ זיך מיר טויט־קראנק און עלענט ארום,
ס'איז אלץ געשטארבן און וויסט אין מיר,
איך האב שוין קיין קרעכץ ניט, קיין טרער ניט פאר דיר!".

בבקרתו הנזכרת על „הילף" כותב פרישמן על שיר זה: „השיר בכללו עושה רושם למדי, אם כי הרעיון איננו מקורי ביותר. שירים כאלה אצל בודלייר עולים יפה הרבה יותר. שפת השיר קלה ורק החרוזים נשנים בו פעמים אחדות".

המאסף „הילף" יצא בשלהי 1903. ברם אין הוא חותם את שירת הפרעות

ביידיש. לתקופת השנה לפרעות קישינוב פירסם מ. ווירט, מחלוצי הספרות היידית המודרנית בגליציה, שיר: „מיין אייגענער ווייטיק" ב„טאג" הלבובי (שנה א, גל' 9, ב באייר תרס"ד). עתון זה החל לצאת ב־1904 בעריכתו של גרשום בדר ובהשתתפותו הקבועה של וירט (הוא גם שהיה ביוזמי הוצאתו של עתון זה). זהו השיר היחיד על קישינוב, שנכתב ונדפס בגליציה, כי בימי הפרעות לא הופיעה שם עתונות עברית ויידית (גם „המצפה" החל להופיע בתרס"ד). זהו שיר אזכרה לתקופת השנה („צו דער קישענעווער יארצייט") — כפי שנאמר בסוגריים. שנה תמימה נשא המשורר את כאבו בלבו, שמחוסר במה לא התפרץ חוצה. ואילו עתה:

„מיין אייגענער ווייטיק איז שטיל שוין געווארן
איך האב אים פארוויגט ווי אַ קינד
איך האב אין דער ברוסט מיינער אים טיף באהאלטן,
שטיל שלינג איך די טרערן אַ צינד...

די צרות אן אַ שיעור
וואס ליידען און טראגן שוין לאנג מיינע ברידער,
וואס שלעפן מיט זיך נאך די קייט...
נישט טרערן — נאר בלוט הייס רינט זיי פון די אויגן,
און קראנק זענען זיי שוין פון לייד...

און פול איז די לופט מיט זייערע זיפצן,
די ערד פול מיט בלוט אנגעזאפט...
דער קאפ איז אין היץ, די נשמה פארצווייפלט,
דאס הארץ איז אן כוח און אן קראפט.

אויף זיי וועל איך וויינען, אוף זיי וועל איך קלאגן,
און גיסן מיט טרערן אַ קוואל...
און הויבן מיין קול אויף מיט ביטערע איכות
און רופן צו גאט איבעראל...
און רופן צו גאט! מיין פארצווייפלטע שטימע,
וועט צו אים פארטראגן דער ווינד.
רבונו של עולם וואס שווייגסטו די טרערן,
און לאזט אזוי קוועלן דיין קינד?"

נעימה אחרת בתכלית עולה מחרוזי השיר: „אַ שאלה", שנדפס ב„טאג" הפטרבורגי, שליאון רבינוביץ התחיל להוציא בימים ההם. אין זה שיר־אזכרה, כי אם פיליטון בחרוזים, סאטירה שנונה, גדושה מרירות והיא

מוסרת תמונה עגומה ממצב האומללים, האלמנות ויתומי הרוגי קישינוב — שנה לאחר הפוגרום. על הפיליטון מצוייה החתימה: „אַ קישינעוור אידענע" ואפשר שבחתימה זו הסתתר אחד הסופרים. מכל מקום השכיל המשורר האלמוני למסור תמונה נאמנה מחיי האלמנה.

בפסח של אשתקד, תרס"ג, עוד היתה האשה ברום המעלה: מטרוניתא, בעלת בית, שהכינה את צרכי החג בשמחת לב. הסדרים בביתה היו נערכים בחדווה ובאושר; הבית מלא אור וחום, ובעלה — כמלך הסב לסדר. היא — מלכה, והילדים נסיכים. והנה הפך עליה הגלגל. הפרעות שמו קץ לאשרה. בעלה נהרג, בעת שיצא להציל יהודים מוכים ושדודים, והיא עתה אלמנה עזובה עם שבעה יתומים קטנים, שעליה לפרנסם, להלבישם ולהנעילם וכן להדריכם. לחג הפסח הראשון שלאחר הפרעות ריחמו עליה הממונים ושלחו לה קמחא דפסחא, ב„דרך כבוד" כביכול, קמח לאפיית מצות. בקבלה את נדבת הקמח ל„הא לחמא עניא", התחילה להרגיש בכאב־יתר את ענייה ושפלותה, את ירידתה פלאים עתה לעומת פסח אשתקד, מבעלת בית חשובה ואשת חייל עטרת בעלה הפכה היא עתה אלמנה שוממה, קבצנית ופושטת יד. הדמעות החלו ניגרות מעיניה ללא הפוגות — דמעות מרות ומליחות. אלה הדמעות, הזולגות בלי הרף, ירדו על שק הקמח שנשאה בידיה, בדרכה אל המאפיה לאפות את המצות. הקמח נרטב מהדמעות המלוחות ו„היהודיה מקישינוב" מתפלצת לרעיון שאולי החמיצו דמעותיה המלוחות את הקמח ואסור לה בשל כך להשתמש בו לאפיית המצות.

„שאלה" זו הכרוכה בדמעות שירדו על המצות, שכל כולה עוקץ סאטירי, כחץ שלוחה היא לא רק לרבנים ומורי הוראה בלבד, אלא ל„קהל הקודש" כולו. היא באה איפוא לשאול („פרעגן אַ שאלה") אותה „שאלה", שהיתה בה משום בקורת על דרכי חלוקת כסף הנדבות לשדודי הפרעות. השיר הוא מונולוג של אשה אומללה וקשת רוח, שאלוהים המר לה. ברם, גם בירידתה היא מכירה ויודעת את ערכה ואינה רוצה בשום פנים להשחיר את פניה בכך, שגבאי „קמחא דפסחא" ידאגו בעבורה וירשמו את שמה ברשימת הנצרכים. כל זה עורר מחדש וביתר שאת את תוגת נפשה והפצע שעוד לא הגליד התחיל זב דם בשנית. על זכרונה עולים ימי עשרה בעברה הקרוב והיא משיחה את יגון לבה. בלב מר תספר על עניה וימי מרודיה. אולם אין היא מתלוננת, שכן מנשב בין טורי השיר מעין צידוק דין ובכך בא לידי ביטוי מצבה הטרגי. והרי השיר במלואו:

„איך בין פאראיארן געווען אַ בעל־הבית׳טע,
נישט געהאַט זיך אויף גאט צו באקלאגן,
אַ פסח — ווער גוטס גינט! אי מצות אי קניידלעך,

אי ווייץ אי מעד, — פאראן וואס צו זאגן...
און אויף זיין היסב־בעט איז מיינער געזעסן
פונקט ווי אנ׳אמתער שררה, אַ מלך.
ס׳האט פשוט די שכינה גערוט אויף אונדז אלע,
אין שטוב אזוי ליכטיק און פריילאך...

אין קישינעוו איז פלוצים אַ מהומה געווארן
מען הרג׳עט מען ראבעוועט אידן...
און מיר האט די קויל באלד געטראפן!
ווי און וואס — פרעגט ניט, לאזט מיך צופרידן!...
איך ווייס נאר: פרימארגנס איז מיינער געגאנגען
אין גאס נאך פאקופקעס ביז נאַכט,
אין באלד האט מען מיר אויף נאסילקעס מיין מאן
אַ טויטן צוריק אפגעבראכט...
מען זאגט, אז געוואלט האט ער ראטעווען עפעס
אין גאס, ביי אַ פרעמדן אַ קלייט,
כ ווייס אליין כ׳לעבן ניט; מילא מסתמא
איז אים באשערט געווען דער טויט,
און מיר אַ אלמנה אַ פינצטערע בלייבן
מיט זיבן יתומים׳לעך קליינע —
און אלעמען מוז איך אי שפייזן אי קליידן,
אי צאלן שכר־לימוד, איך איינע.

איר קענט שוין פארשטיין, ווי מיר איז אויפן הארצן,
אַ צינדערט — אויף אידישע שונאים!
אויף מצות האט שטאט מיר ארייגעשיקט, כלומר׳שט
מיט כבוד — ווי פלאמט ניט דאס פנים!
און טראגענדיק דאס מעל אין פעקארניע,
האב איך מיך באוואשן אין גאנצן מיט טרערן —
אויפן הארצן ביטער, צוטראגן דער קאפ,
איך קען קיין זאך ניט באקלערן.

אזוי גיי איך און וויין, באמערק ניט ווי ס׳רינען
אין זעקל די געזאלצענע טרערן.
היינט פרעג איך, צי מעג איך דערפון באקן מצות,
צי קען עס ניט חמצדיק ווערן?...״.

השיר, הכולל כאמור בקורת חבוייה על חלוקת כסף, שנתקבל לצרכי השדודים מכל רחבי העולם, חזר ונדפס ב„דער אידישער זשורנאל" הניו־יורקי (שנה ה׳, גל׳ 257, ז באייר תרס״ד), שכן התאוננו גם באמריקה על ענין זה וב„אבענד פאסט", מהדורתו השבועית של העתון הנזכר, ביקרו קשה את המגביות והממונים על חלוקת הכסף — ומעתון זה אף העתקתי את השיר. בכמה עתונים אמריקאיים („יודישע וועלט" של מאסליאנסקי, „טעגליכער הערالד", „יודישער קוריער" ואחרים), שבהם נדפסו שירים על הפרעות, לא יכולתי לצערי להשתמש עתה, בשל כך שהם נמסרו על ידי הספריות לצילום.

ו.

שירי־הפרעות, שבהם דובר בפרקים הקודמים, עיקר חשיבותם הוא בערכם ההיסטורי, בהיותם משקפים את האסון הגדול, שכן ביטאו הם את רגשות העם ובהם אף נאצרו דמעות העם על טבח קישינוב. לאחדים מהם גם ערך ספרותי, שעד היום לא הועם זיום. אולם גם אלה, ובכללם שירו של פרוג לא הגיעו למדרגה של שירה לאומית כשירי ביאליק, שירי הזעם ההיסטוריים, שהשפיעו על הדור והדורות הבאים. אלה זיעזעו את הלבבות בימי קישינוב ומזעזעים, בהוד ביטוי־האימה שבפרעות, את הלבבות בדורנו ובדורות הבאים והיא השירה הקלאסית של פרעות קישינוב, כשם ש„אחותי רוחמה" של יל״ג הוא השיר הקלאסי של פרעות ראשית שנות השמונים ברוסיה הדרומית.

גדול היה רושם „על השחיטה" בהופעתו. התרשם ממנו דוד פרישמן, שהיה הראשון להפליג בערכו ואף תירגם כמה שורות ממנו ליידיש. כמה מחרוזי השיר, כגון: „אם יש צדק — יופע מיד", או: „נקמה כזאת, נקמת דם ילד קטן, עוד לא ברא השטן" ועוד נעשו אימרות־כנף ומרבים להשתמש בהם בפובליציסטיקה העברית. השיר „על השחיטה" נכתב באייר תרס״ג ונדפס ב„השלוח" כרך י״א (אייר תרס״ג, עמ׳ 47—53). בעטיו של הצנזור נדפס בשם: „שמים בקשו רחמים עלי", תיבות שנלקחו מפתיחת השיר. „השלוח" נערך אז בוורשה ושם ישב עורכו יוסף קלוזנר ושם גם שכנה הוצאת „אחיאסף", שהוציאה את „השלוח" (מנהל אחיאסף היה אז אליעזר קפלן). את השיר הראשון על אימי קישינוב: „על השחיטה" כתב ביאליק באודיסה, בלי לראות בעיניו את מחזה הזוועות בעיר ההריגה. ברם הוא ראה את האימים בתחושתו הפיוטית ובחזותו הנבואית.

לפי דברי קלוזנר (בספרו: „דרכי לקראת התחיה והגאולה" חלק א,

עמ׳ 154—155), פנה קפלן אל הצנזור הוורשאי נחמיה זאקס (הוא שהוציא את „ידיעות הטבע״ של אהרון ברנשטיין בתרגומם העברי של פסח רודרמן ודוד פרישמן), שיתיר את השיר לדפוס. ברם זאקס פחד אפילו לקרוא שיר „מסוכן״ כזה. אז פנה קפלן אל הצנזור הראשי, המומר לנדוי בפטרבורג, והלה התירו לדפוס, בתנאי, שהשיר לא ייקרא בשם: „על השחיטה״. לנדוי גם החליף את הצירוף: „הנף גרזן״, שנראה בעיניו חריף ביותר באחר: „דמי מותר״ (שינוי זה נותר בשיר ומכאן ניתן ללמוד שהשינוי נעשה על דעתו של ביאליק).

כבר הזכרנו קודם רישומו העז של השיר וכיצד הושפע ממנו פרץ בחיבור שירו: „אל טיטוס״. ברם רושם זה מחויר לעומת אותו שעשה „בעיר ההריגה״, שכן היה רשמו כה גדול, עד שנעשה סמל והשם: „משא נמירוב״, שבו נקרא השיר תחילה, עוד הגביר והגדיל את הרושם, שכן ראו רבים בפרעות קישינוב המשך ישיר לרציחות וגזירות ת״ח. בן ציון כ״ץ, השושבין לפירסום השיר ב„הזמן״ שלו, ואשר לו אנו חייבים תודה, בשל מאמציו שהשיר יראה אור באותה שעה טרופה, מספר בזכרונותיו על „משא נמירוב״ („מאזנים״ השבועי, שנה ד׳ גל׳ כח—כט, ז בטבת תרצ״ג. המאמר חזר ונדפס ב„הדואר״ שנה י״ב, גל׳ י״ב, ז בשבט תרצ״ג. קיצור הדברים ב„זכרונות״ של בן ציון כץ, שיצאו זה עתה בתל אביב, בתרגומו של ברוך קרוא, עמ׳ 133—136): כשיצא המאסף של „הזמן״ ובו הפואימה, עשה הדבר רושם גדול בכל הסביבה היהודית בתחום ומחוץ לתחום. רבים השתוממו לדבר, שהצנזורה הירשתה להדפיס פואימה כזו, שיש בה קריאה ליהודים, שיעמדו על נפשם. קיבלתי הרבה מכתבי־תודה. ד״ר יוסף קלוזנר כתב לי מכתב מוורשה, המתחיל בזה: „חמרא למריה וטיבותא לשקייה״ וכן הוסיף, שבספרות העולם לא קרא דבר דומה לזה ושום יצירה ספרותית גדולה עולמית לא עשתה עליו רושם כביר כ„משא נמירוב״. י. ח. טביוב כתב לו לבן ציון כץ מריגה וסיפר לו על הרושם הגדול שעשתה הפואימה על כל הקוראים.

השיר, או הפואימה, כפי שביאליק קרא לה במכתביו בזמן חיבורה, שבו הגיע המשורר בן השלושים לאחת הפסגות של יצירתו השירית, עורר איפוא תגובות בקורות חיוביות ונלהבות ביותר. ש. פרלמן למשל כתב עליו (ב„הדור״ שנה ב, חוב׳ י״ח, א בתמוז תרס״ד): „היצירה החדשה של ח. נ. ביאליק ,משא נמירוב׳ הוסיפה אבן זוהר אחת לנזר השירה העברית״. השיר נכתב כידוע לפי רשמי ביאליק בקישינוב, עיר ההריגה. הוא נסע לשם במלאכותם של סופרים עברים ועסקנים ציוניים באודיסה, „לחקור את פרטי המאורעות ולרשום את כל אשר יראה וישמע לשם הרצאה מפורטת בשביל אחינו שבמערב״ — כפי שדובנוב כותב במבואו ל„מגילת סתרים״, זה הכרוז לאירגון ההגנה העצמית, שחובר בידי אחד־העם ואשר גם ביאליק חתום

עליו (נדפס לראשונה ב„התקופה" ונכנס ל„כל כתבי אחד העם", הוצאת דביר). ביאליק עצמו, במכתבו האבטוביוגרפי לקלוזנר, שנכתב בתמוז תרס"ג, אומר: „אני נשלחתי לכאן מאת אגודה אחת לאסוף חומר להיסטוריית הפוגרום" (אגרות ביאליק חלק א, עמ' קעג).

ביאליק בא לקישינוב בשלהי אפריל או בראשית מאי 1903 ועוד מצא על כל שעל ושעל עקבות הפרעות — הבתים ההרוסים, כלי הבית השבורים והנוצות הפורחות. בעיניים פקוחות התהלך המשורר ברחובות עיר ההריגה, בלא לקפח אף פרט קל ופעוט ביותר, העשוי לעורר את תשומת לבו. הוא חקר ודרש, גבה עדויות מפי הקרבנות והשתטח על קברות הקדושים. ביקר את בתי הכנסת השוממים וליטף את גוילי ספרי התורה הקרועים. התראה עם ראשי הקהילה, משכילים, אינטליגנטים, בעלי בתים, פועלים ופשוטי עם ורשם בספר כל אשר שמע וראה. הוא רשם את פרטי הטבח ואסף את החומר ההיסטורי, אבל לא הספיק לעבדו. בינתיים נתפרסמו פרטי המאורעות בעתונות הישראלית והכללית בעולם כולו והחומר שאסף ביאליק לא היה בו כדי להוסיף לתמונת הזוועה שנצטיירה על ידי סופרים ועתונאים בעולם כולו. בהזכיר דובנוב, במבואו ל„מגילת סתרים" את רשימותיו אלה של ביאליק, שלא באו בדפוס, הוסיף ואמר: „אבל דבר אחד נשאר לנו לפליטה מנסיעת ביאליק, היא שירתו הנפלאה: „בעיר ההריגה" (בהוצאתה הראשונה: „משא נמירוב"), שהשאירה באלפי לבבות רושם יותר עמוק מכל הסיפורים המבהילים של כתבי העתים".

ספרות עצומה מצוייה על השיר „בעיר ההריגה" ואין להוסיף עליה. ברם כאן קצת דברים על דברי ההטחה שבשיר, שכמותם לא נשמעו עד אז בספרותנו. גם יל"ג, „הקטיגור הלאומי" שלנו, הכואב והזועם, המתפרץ והמורד הגדול, לא יצא בדברי־התפרצות חריפים כאלה גם בציוריו המזועזעים ביותר שלו למרטירולוגיה שלנו. ואם גם השכינה שותקת בשירתו: „במצולות ים" ואילמת היא „ומעולם לא הורידה אף דמעה אף דלף", מעיר המשורר בשולי השיר: „כשבא השיר הזה לפני החכם א"ל מנדלשטם, ענה ואמר: ,כמה לא חלי ולא מרגיש המשורר, שאיננו יודע, כי הוא בעצמו דלף הדמעה, היורד מעין הארץ על אבדן הנפשות הנקיות ההן' — — —". ומוסיף יל"ג באותה הערה (כל כתבי יל"ג, שירה, מהדורת דביר בכרך אחד, עמ' שמט): „דברים אלה [של מנדלשטם] נאמרו בחכמה ובדעת. אכן תנחומים של הבל הם ואין בכוחם להפיג צערו של המתאונן; כי אילו היה חשבון ודעת ב,עין הארץ' לדעת את מעשיה, אשר היא עושה, היה לה לא לעשות דברי עצב כאלה ולא לברוא לה אחר כך משורר מר־נפש בוכה עליהם בתור ,דלף דמעה' היוצא מבין ריסיה — — —".

הפואימה „בעיר ההריגה" היא כרוניקה פיוטית של אחת הפורענויות האיומות ביותר בדברי ימינו עד שנות השואה האחרונה. בעוז ביטוייה ובציוריה המחרידים כמעט ועולה היא על הסליחות, הקינות, הכרוניקות והשירים על הגזירות ועל זבחי הדמים, הרדיפות והפורענויות שבאו על אומתנו בכל הדורות. כך „מגילת עיפה" של הש"ך, שחוברה בימי גזירות ת"ח, הדומה במקצת ל„בעיר ההריגה" בתיאורי השחיטות האיומות — וכבר הרחבתי את הדיבור על כך במקום אחר (ראה מאמרי: רשמי גזירות ת"ח בספר השנה ליהודי אמריקה כרך י—יא). כים סוער, מכה גלים בקצף, היא „מגילת עיפה" של הש"ך. בשטף לשונה ובזרם מליצותיה היא פולטת להבות־להבות, כל הצער והעלבון, היגון והמרירות, שנצברו בלבו של המחבר. כל אלה הריק אל גוילי אותה מגילה, שהיא גם שיר זעם, גדוש קובלנות על ה׳, שנטש את עמו ומסר את בניו בידי „ריקים ופוחזים להתעלל במו".

„מגילת עיפה" היא בספרות על גזירות ת"ח מעין „בעיר ההריגה" בספרות העברית המודרנית. ואילו המשיך שמעון ברנפלד בחיבורו „ספר הדמעות" את יריעת־הדמעות שלנו עד ימינו אנו, ודאי שהיה קובע את „בעיר ההריגה" כביטוי הנמרץ ביותר למרטירולוגיה של האומה בזמן החדש. אכן שפת הזעם והתוכחה קיבל ביאליק מהנביאים ומיל"ג. אולם זו „עוכלה וצורפה" בקרב זעמו והדווי שלו. בדבר ברדיטשבסקי על „בעיר ההריגה", ברשימתו: „מזמרים בסתו" (כל מאמרי מי"ב בכרך אחד, הוצאת עם עובד, עמ׳ קעד—קעה), דרש סימוכין בין יל"ג ושיר זה. את רשימתו פותח ברדיטשבסקי בקטע משירו של יל"ג: „בעלות השחר" („מני אז לא אשיר שמחה ונחת/לא אקו לאור, לא אוחיל לחופש/אשיר יום מר, אשיר עבדות ניצחת/אחלום דראון עולם, עבטיט ורפש") ואומר: „אשיר דראון עולם! המשורר קורא לריב ורואה עמל בעמו ואי־נחת בחיי עמו. הנח לי, לא משורר, כי אם מקונן הנני; לא אוסיף עוד זמר! מיטב המשוררים, מיטב האנשים, אשר לבם רד עם מחונקי עמם ואסירי עמם, אלה שהרגישו את עקת הדורות וצער חללי הדורות, קראו תגר על מעשי האבות ותבעו מן האבות את עלבון הבנים..."

וברדיטשבסקי ממשיך בהרהוריו שם על הספרות העברית החדשה, ש„מלאה תהלה לאומית ושבחות לאומיות: אין כאלוהינו, אין כאוצרותינו, אין כמוסרנו, אין כחוקי חיינו" ומגיע מכאן לביאליק, ודורש פואימה זו שלו כמין חומר לשם המטמורפוזה שעברה לדעתו ספרותנו מעמידת־מהלל לחילופה, בקורת נמרצת והריפה: „וכשמקונן ,המשורר הלאומי׳ על חורבן ,עיר ההריגה׳, מקונן על החללים, שדמם צועק אלינו מן האדמה, לא קדושים שנהרגו על קידוש השם — רואה הוא בהם, כי אם חללים, ,חללי חינם׳ — — —". הוא מצטט את החרוזים מן „וצר לי עליכם אחי" עד „ומעוצר כאב וכלימה פורשת

ובושה" ומוסיף: „בושה! ובשעה זו יבואו סופרים־לאומיים־שוטרים, המייסרים אותה קשה על שנשתנתה משכינתם של שאר העמים. אלהים של כל עם הולך לפניו לכבוש את אויביו, ואלוהיהם של ישראל שופך את זעמו על בניו ועבדיו ומוכיח אותם בלבת פי נביאיו — — —".

„בעיר ההריגה" הוא במובן ידוע יצירה פוליטית־פיוטית ממדרגה ראשונה — וכך הגדיר בעל־מחשבות את השיר במאמרו: „ספרות הפרעות" (ב„יודישע פאלק", שאזכיר להלן). היה זה מעין מניפסט של המשורר אל העם להיקהל ולעמוד על הנפש, להגן על אבותיהם ואמותיהם, אחיהם ואחיותיהם, להתנקם באויביהם, להרים כבוד האומה ולקדש את השם בגבורה ובעוז נפש. חרוזי הפלדה של „בעיר ההריגה", המחושלים באש זעמו של ביאליק, חישלו את צעירי הדור ברוסיה והפיחו בהם רוח גבורה. בפרעות שפרצו לאחר קישינוב בהומל, ביאליסטוק, ז׳יטומיר, אודיסה ושאר ערים, שעברו כעין סופת זלעפות על קהילות ישראל ברוסיה בשנות תרס"ג—תרס"ו, כבר לא נסו עוד היהודים מהפורעים וכבר לא התחבאו ב„בתי מחראות, מכלאות חזירים", כי אם פגשו את היחפים הפורעים בנשק והגנו על אחיהם ואחיותיהם באומץ־לב.

לדבריהם של רושמי רשומות התקוממו פה ושם גם בפרעות קישינוב נגד הפורעים. ברם המשטרה פיזרה את הנועזים המעטים ואף שמה אותם במאסר. במאמרו: „מעשה קישינוב בשקף היסטורי" („מבוע", חוב׳ ג, תשי"ג, עמ׳ 336—343) מביא ל. קופרשטין כמה עובדות ונסיונות של הגנה וגבורה של יהודי קישינוב. העובדות מסמרות שערות הראש וגם מעידות, שלא כל הנרצחים והשדודים היו פחדנים ומוגי לב ולא כולם פשטו את צוארם לקרדום התליין. ואומר קופרשטין: „לביאליק לא היתה הזדמנות לעמוד על גילויי גבורה והתנגדות בשעת הפוגרום". ואכן ברשימות ביאליק המתפרסמות עתה, בצורת גביית העדויות של יהודי קישינוב, מציין הוא גם גילויים של גבורה יהודית. אולם אלה היו אך מקרים בודדים, שכן לא היתה כאן הגנה מאורגנת, כפי שהיה הדבר בפרעות שלאחר קישינוב במקומות אחרים.

„פרטיזנית" היתה התנקשותו של פנחס דשבסקי בנפש הצורר קרושיבאן, שבעתונו שיסה את ההמון והסיתו להתנפל על היהודים והיה איפוא האחראי הישיר לפרעות קישינוב. במעשה דשבסקי היה אקט של נקמה. הוא היה הראשון, שהראה, כי דם יהודי אינו הפקר וכי יש דורש משפט וגואל דם. ואף שההתנקשות בקרושיבאן לא הצליחה אבל מעשה זה היה אות ראשון לנקמה, התגוננות והגנה.

לא פחות מדשבסקי השפיע ביאליק בשירו: „בעיר ההריגה" לאירגון ההגנה ולראשית ניצניה של התקוממות יהודית, ובדין רואים בשיר זה היסודות שהונחו ביצירת ההגנה העצמית ברוסיה. אחד מצעירי דור הפרעות,

המנוח ד"ר מרדכי כ"ץ, הקדיש ליובל הששים של ביאליק רשימה, בשם: „יוצרי ההגנה" („הדואר" גליון ביאליק, כ"ח בשבט תרצ"ג). הוא פותח את מאמרו: „רוצה אני להראות בזה על מפעל אחד גדול, שנוצר על ידי ביאליק והיא ה„הגנה" היהודית, אשר באה לעולם כתוצאה משירי הזעם שלו ופשטה ולבשה צורות שונות, לפי חליפות המקום והזמן". לאחר שהוא מתאר בקצרה את רושם „בעיר ההריגה" הזכיר את דברי הבקורת שנשמעו אז על ביטויי ההטחה כלפי אלהים, המצויים באותה פואימה, והוא מוסיף ואומר: „ארסו של ביאליק נהפך לסם חיים ליהודים. משורר הזעם השיב לב „ניני המכבים" לרוח אבותיהם. פה ושם נוסדו הסתדרויות של הגנה עצמית והיזמה הישראלית התאוששה ושבה לתחיה. בפרעות שהתחוללו על ראשיהם של היהודים לאחר זה לא מתו עוד הבעלים והאחים „מיתת כלבים", אלא עמדו על נפשם ועל כבוד נשותיהם ואחיותיהם, הרגו בשונאיהם, או נפלו חללים בגבורים. משורר הזעם נעשה, באופן שאיש לא פילל לזה מתחילה, יוצר ההגנה וההתקוממות העברית — — —".

והיו כתיבת הפואימה ונושאה שנשא המשורר בלבו הדווי — מועקה כבדה ביותר. אך סיים אותה ורווח לו. במכתביו מאותו זמן אין הוא מזכיר את הפואימה אלא כלאחר־יד. במקום זה הוא מרבה לכתוב על החומר התעודתי והסטטיסטי, שנצטבר בידו ואף מתרעם הוא שלא שילמו לו מותר הכסף — שכר עבודתו באיסוף החומר ועיבודו.

התגובה על „משא נמירוב" כיצירה פיוטית היתה בתחילתה שלילית. בהוספה הספרותית השבועית של „הצפירה" היומית, שסוקולוב התחיל אז להוציא, באה שורת מאמרי־בקורת בשם: „ספרותנו" מאת אחד שחתם בשם: „המבקר". הפרק הראשון הוקדש ל„לוח אחיאסף" תרס"ד, והמבקר, שביקש להשמיע דבר חדש בבקורת, ביטל את רוב החומר שב„לוח" וביחוד ניתך שבט זעמו הקטלני על מדור הספרות היפה. גם על שירו של ביאליק באותו „לוח" נטה ידו המחמירה וחרץ עליו את משפטו בצורה כזו: „אף השיר ‚עם שמש' של ח. נ. ביאליק איננו מצטיין הפעם כי אם במלותיו היפות, שמשוררנו זה עשיר בהן". בפרק השני של סידרת־בקורת זו דן הוא על „משא נמירוב" מבחינה אסתטית ו„המבקר" השתרע כאן על פני שלושה גליונות (הוספה לגליונות 43, 49, 55) — ואף המשכים אלה אינם למעשה אלא פתיחה לעצם הבקורת, שנפסקה באמצע. ברם בשלושת ההמשכים כבר הספיק „המבקר" לבטל את ערכה של הפואימה, תוך ניתוחה ו„הוכיח" את אפסותה כיצירה אמנותית.

הבקורת פותחת במלים אלה: „ח. נ. ביאליק העשיר את נאד דמעותינו בדמעה חדשה, שהוציא מבית גנזיו. הוא הביא לנו פואימה בשם: „משא נמירוב"

(„הזמן" מאסף ג). כי העשיר את נאד דמעותינו בדמעה חדשה וגם מזהירה — בזה אין כל ספק. אבל אם גם העשיר את ספרותנו בפואימה יפה — זוהי עוד שאלה הנזקקת לפתרון". בעצם הפתיחה, העמדת השאלה והסמכת פתרונה השלילי בסמוך לכך, מוכח כבר שהמבקר אך תואנות יבקש במשורר ושירתו וכן ימצא כמובן פגימות לרוב ומכאן אך כפסע לזלזול בערכה הפיוטי של הפואימה. הוא עצמו יאמר, שהפתרון הוא מסובך ודחוק, שכן קשה להוציא משפט חרוץ ולהחליט בביטחה, שאין כל שורה פיוטית בזו הפואימה. אי אפשר, לדעתו, לבלי השתתף בצערו של המשורר, כשהוא מספר לך „מעשים נוקבים את המוח ויש בהם כדי להמית" וכו' וכו'. בחרוזים אלה של ביאליק, הנוקבים עד תהום הנפש ומזעזעים את נימי הלב עד כדי להמית „מיתה גמורה עולמית" — מתפלפל המבקר ומשתדל להוכיח, ש„במידה שיגדל הרושם על נפשנו, במידה זו שיתרחב הפצע בלבנו למקרא השורות שבפואימה זו, בה במידה עצמה יתחזק הספק במוחנו בנוגע לטיב האמנות, הכשרון והשירה שבה, מפני שאין אנחנו יודעים איה מקום הרושם ביותר, אם בתוך המקרים המעציבים, הקרובים כל כך לנפשנו והאיומים עוד יותר בטרגיותם המציאותית, או בכוחה של השירה עצמה, בעוזה הפיוטי וביפיה האמנותי".

וכך מוסיף „המבקר" לתחום תחומים ומביע דעתו, ש„המעשים והנושאים של ,משא נמירוב' מרעישים אותנו כל כך, גם כשהם לעצמם במציאותם, בהעובדות שבהם, בזה שאנחנו יודעים, שאינם יצירה דמיונית בעלמא, הגדה קדמוניה, כי אם מקרה היסטורי, מעשים שהיו, עד כי יש לשער, כי לוא גם נכתבו בסגנון פרוזאי, בלי שום ברק פיוטי ופירכוס מליצי, בלי חרוזים מצלצלים ומלים הולמות, גם אז היו עושים רושם גדול על כל מי שנפש מרגשת לו, ומכל שכן כשהם כתובים בשפה כל כך עשירה ומשופרת באבני חן, בשפת־פרחים כזו של ח. נ. ביאליק". וכך מוסיף „המבקר" לדרוש תילי תילים של הלכות אמנות, מטייל ארוכות וקצ־רות, מזכיר את „פויסט" של גיטה ואת „המלט" של שכספיר, מוסר את רעיונותיו של „המבקר הגדול" היפוליט טֵן ודבריו על האמנות בכלל והגדרותיו לערכה של האמנות בפרט. כל זה בא ללמדנו, כי „בהטרגדיה היותר איומה, הצער העולמי והעונג האסתיטי מתלכדים יחד. טעמנו האסתיטי מתענג בחשאי, במעמקי הנפש, על היופי שבצער ועל ההרמוניה שבו".

הוא אינו נלאה להביא דוגמאות נוספות, שאחת מהן היא למשל: „הרמת קול או תנועת־יד אחת של שאליאפין, בשעה שהוא מתייצב לפנינו על הבמה בתור מפיסתופל, תגלה לעינינו עולם מלא באותו המפיסתופל, שכבר ראינוהו מאה פעמים". כל אותן הדוגמאות אינן באות אלא לשם ההנחה, ש„משא נמירוב" אינה יצירה אמנותית. מתוך כך הוא מסיק: „אם על פי

הרגש האסתיטי הזה שבלבנו ניגש לדון גם על ערכו האמנותי של ,משא נמירוב', אז עלינו לשאול את עצמנו, לא כמה מן הצער והיגון הסב ויעורר בנו, כי אם כמה מן העדן והעונג העירו בטעמנו האסתיטי, אותם הצער והיגון שב,מעשה נורא' זה? עלינו לשאול את עצמנו כמה מן החידוש האמנותי בתוכו, איזה קוים ושרטוטים הטעים לנו הצייר בתוך התמונה הידועה לנו גם מבלעדו".

כל זה בא להוכיח באותות ומופתים שאין ב„משא נמירוב" משום הנאה אסתטית. וגדולה מזו עושה „המבקר": הוא מקביל שירו של ביאליק לשירו של יל"ג: „בין שיני אריות" ומביא מהשיר האחרון את ציור הארי בכל אימתו ובשאגתו לטרף ומסיק: „וטעמנו האסתיטי מתענג בעל כרחנו, מתעדן מאליו, מבלי לשאול את פינו. לבנו ירחב, ישמח ויאנח בבת אחת, ויאנח למראה הטרגדיה המציירת לפנינו את גבורי ישראל בין שיני אריות, וירחב למראה היופי האמנותי שבה, למראה הארי הטורף העומד לפנינו בכל יפיו האכזריותי. זהו עונג הבא מתוך צער, שנוקב ויורד עד מעמקי הנפש, לזככה ולפנקה גם יחד. זהו ציור אמיתי, היוצא מתחת ידי צייר־יוצר".

ואף שרחוק במקצת הדמיון בין תיאורי הארי (לא הטרגדיה של שמעון ומרתה שבשירו של יל"ג!) לבין תיאורי האימים של ביאליק, נאחז בדמיון מדומה זה „המבקר" כיתד לתלות עליו את הוכחותיו, שצערו של ביאליק אינו בהתאם לכללי האסתיטיקה. את ציור הארי היוצא מתוך הסוגר, בשירו של יל"ג, הנאדר בפני עצמו, הביא שנית כהקבלה לחרוזי הבלהות שב„משא נמירוב" („מעשה בנחיריים ומסמרות — עד כשהוא ישן ובפיו פיטמת שדה הקרה"). תיאור זה, מהמזעזעים שבפואימה, אינו לפי „המבקר" אלא בבחינת מעשה שהיה, לאמור: „היה מעשה כזה — מה שידענו גם בלעדיו. אבל את ,המעשה' עצמו לא יצייר לפנינו, כמו שיל"ג, למשל, מצייר את הארי היוצא מתוך הסוגר — — — צייר מומחה היה יודע בודאי להשתמש ב,מעשיות' נמירוב ולפחת רוח חיים סוערת בתמונות שודד תינוק מבין שדי אמו וקורע אותו לעיניה לא פחות מאשר בהארי של יל"ג — — — אבל מר ביאליק לא נגע בנפשות גבוריו, אף לא ניסה להסתכל בתוכן, ומכל שכן לצייר אותן. ולא עוד, אלא כי אין אנחנו פוגשים בחזונו אף צל תמונת איש, אף עקבות ,גבור', שישמש בתור נושא עיקרי ודוגמה ממשית לעין הרואה, כאלה שאנחנו רגילים לראות בכל הפואימות בכלל ובפואימות היסטוריות בפרט. בכל ,משא נמירוב" אין אנחנו מוצאים אלא קטעי ציור, שברי תמונה, מלות יפות ומפוצצות, לפעמים בצירוף סנטימנטליות מרובה, שאין בהם אלא התנפחות פייטנית, שיכולה לשחד רק עיני חלשי הטעם וקטני הרגש, המתפעלים ומתרגשים מכל ברק עובר, מבלתי יכולת להעריך את ערכו הנכון. אולם כנראה הרגיש

המחבר בעצמו בחולשת כוח־הציור שבו ובשביל זה בחר לכתחילה תבנית מיוחדת להפואימה שלו, שלפי גיזרתה ואפנה אפשר בנקל להשתמט מחובת הציור ולתת במקומו דברים אחרים, מעין נבואה כביכול, אַ לאַ [יחזקאל] בן בוזי, שאותו ביחוד אוהב משוררנו זה לחקות ולקרוא כמעט בראש כל פרק: ואתה בן אדם! הפואימה „משא נמירוב" אינה כתובה בסגנון סתמי ואובייקטיבי, בסגנון ציורי, שאין לנו שום עסק עם הצייר כי אם עם הציור. ‚משא נמירוב' כתוב, כאמור, בסגנון: ‚ואתה בן אדם', כמו שהיה המחבר עומד לפנינו ומדבר אלינו".

„המבקר" מביא את החרוזים מן „וצר לי עליכם" עד „ואין טעם לחייכם" ומפרש: „ובאמת אין טעם פיוטי להחרוזים המימיים האלה ועוד להרבה ממין זה, הממלאים אולי חצייה של פואימה זו, אף כי המחבר לא התרשל מלהוסיף גם ‚נקודות', כמו להורות לנו על עומק הכוונה שבהם". לפי דעתו של „המבקר" סוג זה „חרוזים ‚קינותיים' כאלה אינם מוסיפים כלום אפילו בנאד הדמעות שלנו ומכל שכן באוצר שירתנו; חרוזים כאלה אינם שייכים אפילו לסוג השתפכות־הנפש. יותר מתאים לתכנם יהיה, אם נקרא להם: השתפכות העין. חרוזים כאלה נופלים בערכם גם מחרוזי יל"ג ב‚מצולות ים", כשהוא קורא: ‚מספר דברי הימים אזני קשבת' וכו' עד: ‚מסעי הצלב, משפטי הדת, במלחמות האמונה' — — —".

מכל המובאות האלה מתוך דברי „המבקר" ניתן לקורא בן ימינו לקבל מושג בהיר מהתגובה הבקרתית הראשונה לשירי הזעם העזים ביותר שנכתבו על פרעות קישינוב. והבאתי כאן אך מקצת מן המקצת מדבריו של „המבקר", שכן יש להוסיף, כי עוד טענות רבות אחרות בפיו על ביאליק, כמו השגתו על עצם השם: „משא נמירוב". בענין זה אומר הוא: „אותם רסיסי הזכוכית והנוצות, וגם כל אותן המעשיות ‚בנחירים ומסמרות, בגלגלות ופטישים' הלא מצאו להם מקום בטולטשין ובאומאן כמו בנמירוב, ואין אנחנו יודעים באמת מדוע זכתה נמירוב, שייקרא שמה על פואימה זו יותר משמות שאר הקהילות הנזכרים לרוב ב‚שבט יהודה'? בעוד שבאמת ישנו למאורע נמירוב צביון מיוחד ומשונה לגמרי מכל המאורעות ממין זה שקדמו לו. אולם לשוא נחפש את הצביון הזה בפואימה של ח. נ. ביאליק, שבה אתם מוצאים, כל חורבן שתחפצו משנות הבינים, מתקופת מסעי הצלב, מגזירות ת"ח ות"ט, וורמיזא ומגינצא וכל קהילה שהיא לבד נמירוב, באשר חורבנה של זו האחרונה הצטיין בצביונו המיוחד לפי תנאי מקומו וזמנו, השונים תכלית שינוי מתנאי שאר הזמנים והמקומות".

האם באמת לא ידע „המבקר", או עשה את עצמו כלא יודע (ואין כל ספק שהכל ידעו טעמו של השם, שנוצר מפאת לחצה של הצנזורה) כיצד בא

לעולם שם זה: „משא נמירוב״? והרי העורך סוקולוב היה מהעתונאים הותיקים בימים ההם, קרוב לעתונות ומקורב ל„קלחת הספרותית״ וממילא ידע שלא ביאליק קרא לפואימה בשם: „משא נמירוב״ וכי שם זה ניתן לשירו על פי צוו מגבוה ו„צביונו המיוחד״ של מקום המאורע אינו חסר כלל בפואימה זו ו„שמא לאו גרים״. ברם כל פלפוליו וכרכוריו של „המבקר״ בענין השם, לא באו אלא כדי למצוא אחיזת־קטרוג על ביאליק ולהקטין את ערכה של הפואימה. משום כך הוא מוסיף ואומר: „הצביון המיוחד הזה היה יכול להיות באמת לחומר נובע ומספיק בידי צייר יוצר ומקורי לדלות ממנו ציורי־מרגליות מפליאים את העין בזהרם ויפיים, ולא היה צריך לטחון קמחא טחינא ולדוש עוד פעם את הנוצות ושברי הזכוכית ואפילו את ,הכסת המטונפת ואת הכר המאדם׳, שכבר דשו בהם כל הציירים מיום שהלך ישראל בגולה, כי עד כמה שעלתה בידי מר ביאליק לצייר את כל אותם הדברים, הרי אין אלו, סוף סוף, אלא חזיונות ידועים, שלא היה צריך רק לייפותם בשפתו העשירה — שאין זו עיקר השירה; ולא עוד, אלא גם את אותם החזיונות הידועים עצמם לא נתן לנו באופן ציורי מובחר, באופן שישא עליו חותם אמנותי״.

ואין מניח „המבקר״ אבן על אבן מפואימה זו, שהוא מצטטה כמעט כליל ומוסיף על הקטעים נופך פרשני־קטלני משלו ואף מלמד את ביאליק שבמקום תיאור זה היה צריך לבוא אחר במקומו, כגון הקטע על הדרשן העולה על הבמה, שאותו הוא מלווה בדבריו אלה: „האם לא מן היושר היה, שיתן לנו במקום הדרשן הזה, שבכל אופן לא היתה הפואימה מפסידה מערכה בלעדו, את הרוצח המטפס על הגג וקרדומו בידו, כמו שהשכיל לתאר סופר אחר, שאינו בן ברית?״ המבקר עם הסוגריים ובלעדיהם, שעל כל שעל ושעל מראה הוא חסרונות ופגימות בפואימה, שמהם הוא לומד ומלמד על קוצר יכלתו של ביאליק לעצב את „עמק הבכא״ ולחדור לכל עמקה של הטרגדיה — הפליג במידה כזו בבקרתו השלילית, שדוקא הדוגמאות שהוא מביא לאישוש מסקנותיו הן דוגמאות נעלות לפירכתן.

ויפה הגדיר דב קמחי במאמרו, שכתב י״ז שנה לאחר המאורע („חיובים״ ב„השילוח״ כרך ל״ז, חוב׳ ד—ה, תמוז־אב תר״ף, עמוד 405): „ביאליק לא התבייש לשיר על קישינוב, אף על פי שהתימה עוד לא נתגבשה״. ובניגוד לדעתו הנזכרת של „המבקר״ שחרוזי הפואימה אינם „עושים רושם כלשהו״ היה דוקא הרושם עז ביותר, אם בדור פירסומה ואם בימים לאחריהם. ומן הראוי לציין, שטענותיו והשגותיו של אותו מבקר דומות כמעט לאותן שהשמיע ראובן בריינין כלפי יל״ג. גם הוא בא בדרישות אסתיטיות כביכול אל המשורר; בחיטוטים וניקורים לאין קץ אסף הוא מלוא חפניים של „חטאי״ יל״ג והקבילם לחוקי היופי והאמנות, לרבות הפסיכולוגיה. התגנדר בריינין בשמותיהם של

סופרי אירופה על מנת ללמד למשורר יל״ג פרק בשירה. הוא פסל את „קוצו של יוד״ כיצירה פיוטית בלי לתפוס את חשיבותה ההיסטורית של הפואימה מזה וערכה השירי מזה. בדיוק כמעשה הזה עשה „המבקר״ ל„משא נמירוב״. וכשם שבריינין חרץ את משפטו, שיל״ג היה „בעל לשון יפה״, כך מרבה „המבקר״ להדגיש את „יפי השפה והסגנון״ של ביאליק ואומר: „סגנונו של ביאליק הוא כל כך יפה ועשיר, עד שיש והוא מכסה גם על חסרונות בת שירתו״. הוא אינו פוסק מלשנן למשורר הגדול את לקחו: כיצד עליו לכתוב שיר. אמנם באשר ליל״ג היתה דעתו של „המבקר״ חלוקה מזו של בריינין. הוא מתייחס בהערצה מרובה למשורר ההשכלה הנשכח ובהקבלותיו והשוואותיו בין „בין שיני אריות״ ו„במצולות ים״ לבין „משא נמירוב״ בולטת המגמה להקטין את ערכו של ביאליק.

על השוואות אלה של „המבקר״ העיר מ בן אליעזר (במאמרו ב„הדור״, שאזכיר להלן): „אילו היה קורטוב של מוח בקדקוד ,המבקר׳, כי אז היה מבין, שגם יל״ג עליו השלום, אילו ראה בעיניו זירה של רומאים וגבורי ירושלים מובלים אסורים לטרף בין שיני אריות, כי אז לא עמד בו לבו לתאר את הארי — — — כי אם היה מתאר את יסורי האומלל וענות נפש אחיו, שראו והתבוננו אל החזיון הזה״.

מיהו אותו „המבקר״? — יש שייחסו אז את הבקורת לש. י. יצקן והיו כאלה שחשדו במ.נ. סירקין שניהם עבדו אז במערכת „הצפירה״ והיו בנושאי כליו של סוקולוב ואף כיוונו את דרכה של „הצפירה״ ומגמתה באותו זמן. ברם מכתלי הסגנון וצורת ההרצאה ניתן לראות בעליל, שהבקורת לא יצאה מתחת ידי יצקן וביחוד שיצקן לא התמהה מעולם בבקורת לספרות יפה. לעומת זאת ניסה אז מ. נ. סירקין את כוחו בבקורת ספרות ואמנות ובגליון ה„מוסף״ של „הצפירה״, שבו נדפס ההמשך השלישי, נדפס מאמרו של סירקין על הצייר יוסף איזראעלס. מסגנון ההרצאה ומבנה המאמר מתקבל יותר על הדעת, שסירקין ולא יצקן היה מחברה. גם קלוזנר אומר באבטוביוגרפיה שלו (חלק א, עמ׳ 191): „אם איני טועה — היה זה מנחם נחום סירקין״, שכתב את הבקורת, שלפי קלוזנר „היתה חריפה וגסה״ ועשתה רושם קשה על ביאליק והכאיבה לו מאוד מאוד. היתה זו הבקורת תגובת־נקמה בביאליק, בשל פיליטונו: „מעשה ביתוש״, שפירסם ב„הצופה״ (שנה ב, תרס״ד, גל׳ 324) בחתימת: „חילק־בילק״ ובו פגע קשה בסוקולוב.

הימים היו ימי פולמוס אוגנדה וסערו בדברי פולמוס בין „מגיני ההסתדרות״ והרצל לבין „ציוני ציון״, שאוסישקין היה מצביאם הראשי. „הצפירה״ היתה מבצרם של „מגיני ההסתדרות״ ואילו „הצופה״ היה בטאונם של „ציוני ציון״. ההתחרות בין שני העתונים התבטאה בויכוחים, שלפרקים

לבשו צורה מאוד מאוד לא נאותה — והכל כמובן בענין אוגנדה. קרוב היה ביאליק ל„הצופה", אף שבמכתבו לש. בן ציון מאותו זמן (י"ז בשבט תרס"ד) העיר בחריפות יתר על המגונה שבפולמוס זה משני הצדדים גם יחד („הפולמוס שבין הצפירה והצופה, מגיני ההסתדרות ומתנגדיהם, אינו אלא ענין של תגרנות וחנונות. באמת אין כאן מגינים וכו' אלא ראש השנה לחותמים — — — הצופה משתדל לצאת נקי מן המהומה הזאת — אבל בודאי יצא מטונף. אין לו איש עומד בראשו וחוץ מזה גם הצופה אינו מתכוון גם הוא אלא כלפי הקופיקא". אגרות ביאליק חלק א, עמ' רח). ואף על פי כן היה לבו של ביאליק עם „הצופה" ואף הוצעה לו השתתפות קבועה בעתון זה. ביאליק נכנס איפוא גם הוא בויכוח עם „מגיני ההסתדרות" וכך יצא הפיליטון הנזכר. ואכן, לא עברו ימים וביאליק עצמו התחרט על פיליטון זה ובמכתב שני לש. בן ציון (י"ז אדר תרס"ד) כתב: „ואשר לפיליטון שלי — ימח שמו וזכרו! ,הוא יושב לי כאן בלבי' — אל תוסיף לדבר בו. אמנם לשם שמים נתלכלכתי. אבל נתלכלכתי — ולא אשוב" (אגרות א, עמ' רי"ד. אגב, פיליטון זה אף לא היה גם לרצונו של אחד־העם).

תגובה על פיליטונו זה של ביאליק אנו מוצאים בגליון פורים של ה„מוסף" הספרותי ל„הצפירה" („הקיקיון — עתון אץ קוצץ, מפוצץ, מחטט, מנקר, מקרקר, מפרפר" וכו'). בפיליטון בשם: „אינטרויואים" (ראיונות) נמסר „מקום מכובד" ל„שיחה עם חילק־בילק" וכל עצמה של זו השיחה עקיצות גסות ביותר על ביאליק. המראיין מצא את ביאליק בחדר מלא זבובים, שרצים, יתושים, פרעושים, פשפשים וכו' וכו'. על שאלתו: איך יכול הוא לשבת ב„מחיצה" כזו ואם „שורה עליך שכינת השירה בימים האחרונים?" משיב ביאליק: „באמת אומר לך: אני סובל מאוד מהיצורים הללו, והנני מרגיש אמנם, כי רוח השירה האמיתית לא תפעמני עוד. אולם חושב אני לברוא תקופה חדשה בשירה העברית — — — והנה אני יוצא ובורא שירה חדשה ,שירה פשפשית' — אם אפשר להשתמש במבטא זה. מעט מזה כבר הגשתי לפני חטמי הקוראים העברים ועוד ידי נטויה". עקיצות אלה, שלא מעט בהן הזלזול, היו כ„מקדמה" לעצם החיבור, מאמר הבקורת על „משא נמירוב", שראשיתו באה בגליון שלאחר גליון הפורים.

פיליטונו של ביאליק היה אמנם חריף ועוקצני ביותר. בפרוטרוט עסקתי בפיליטון זה במאמרי: „הפיליטון של ביאליק", שפירסמתי לכבוד ביאליק בן הששים („הדואר" גליון ביאליק, כ"ח בשבט תרצ"ג) והבאתי כמה ציטטות ממנו ואחת שבה גם מזכיר במפורש את יצקן. מכאן ניתן אולי לשער שאכן יצקן הוא בעל הבקורת ונקם בה את נקמת כבודו המחולל. אולם, כאמור לעיל, אי אפשר לקבוע זאת בוודאות. אבל מי שלא יהיה „המבקר", שקל

הוא למטרפסיה מאת מ. ג., הוא משה גלומבוצקי, הוא מ. בן אליעזר, ממעריצי ביאליק.

במאמר „על הבקורת" ב„הדור" (שנה ב, חוב' ט, כ"ז ניסן תרס"ד) העיר בן אליעזר כמה הערות בדבר נחיצות הסברה ראויה לשמה ומאלפת בשביל הקורא התמים, שאינו בר־יכולת שיפוטית משלו ואינו יודע להבחין „בין סופר לכתבן, בין משורר לחרזן" והוא עוד מתרפק על הסופרים והמשוררים הישנים, בלי שיהיה לו מושג מהסופרים החדשים. בקורת־הדרכה זו, שבה יהא המבקר נאמן למטרתו ויהיה בה מעין „מתורגמן" לקורא, עשוייה לפעול הרבה לשם קירוב הרבים לספרות העברית החדשה. בן אליעזר מוסיף להסביר טיבה של ביקורת נכספת זו, שבה צריך וחייב המבקר ללמד את הקורא ועליו להיות „בעל טעם ורגש, שבהשקפותיו על הספרות יעלה על הקורא הפשוט, אשר בשבילו הוא טורח".

בן אליעזר לא גילה חדשות ונצורות במאמרו זה. הוא עצמו מודה, שהדברים שהוא מציע הם כל כך ידועים ומובנים לכל, „עד שחרפה היא לחזור עליהם מדי פעם בפעם. אולם בספרותנו גם דברים ידועים כאלה צריכים להיות נזכרים תמיד מחדש". הבקורת על „משא נמירוב" הבהירה לו, שיש ויש לחזור על „דברים־מובנים־מאליהם" אלה, ויש לדוש ולדוש בהם, עד שייפקחו עיני הקוראים והמבקרים גם יחד.

והיה ביאליק בימים ההם מפורסם למדי וחביב היה על חוגים ספרותיים מרובים. היה לו קהל מעריצים בין הסופרים, שנתנו כבוד לשמו, היללו ושיבחו אותו. אבל לידי הערכה מלאה של שיריו עדיין לא הגיעו. פה ושם הזכירו את שיריו בהתלהבות ולפעמים נמזג בדברי מהלל אלה גם קורטוב של בקורת. אבל לא נעשה עד אז נסיון להציג את ביאליק לפני הקורא בכל מלוא קומתו וזהרו הפיוטי, לפרש ולהסביר את שירתו מתוך ניתוח ספרותי. במאמר כולל ומקיף שכתב קלוזנר על ביאליק, הכולל את הביוגרפיה שלו (מיוסדת על מכתבו של המשורר) נעשה נסיון ראשון בכיוון זה. ואמנם נדפס אותו מאמר של קלוזנר באותו זמן ב„לוח אחיאסף" (לשנת תרס"ד). ברם, גם כאן היה למעשה אך חומר למאמר מקיף יותר.

עובדה זו, שטיבו של ביאליק לא היה עדיין ידוע כל צרכו לקוראים העברים, שאין להם עדיין מושג רחב מיצירתו הפיוטית של ביאליק, הדאיגה ביותר את בן אליעזר. הוא אומר איפוא: „הקוראים בכללם אינם יודעים אותו (את ביאליק) ואלה המעטים, שיודעים אותו, אינם יודעים כלל במה כוחו גדול, ורק מאמינים הם, כי גם בדור יתום כדורנו, ,אשר נאלמו כל בנות השיר' עוד יש משורר הכותב שירים טובים וביאליק שמו, אלא שבוודאי ובוודאי אינו

מגיע לקרסולי המשוררים הגדולים שהיו פעם ואינם עוד. ואולם: יפתח בדורו כשמואל בדורו".

בן אליעזר קינא איפוא את כבודו של ביאליק וכן את כבודה של הספרות העברית החדשה ושל „הכשרונות החדשים והרעננים". היה בן אליעזר אז סופר צעיר, מסור לספרות העברית ועם זה קורא נאמן היה. ובאמת מילא הוא אותו תפקיד המבקר, שדרש במאמרו זה. מאמרי הבקורת והרצנזיות שלו שפירסם בעתונים שונים ובכינויים שונים, נשאו עליהם את התו: „רשימות קורא", או: „הרהורי קורא", לאמור, ללא שום פרטנסיות של מבקר. הוא הכיר יפה את טיפוסי המשכילים הישנים ושל הקוראים למיניהם ואף תיאר אותם בפיליטון: „האשכול למינהו" („הדור" של אותה שנה, חוברת כ"ה, כ"א באב תרס"ד) וכן ברשימות אחרות. תמיד ביקש לשתף את הקורא בשמחתו בקראו ספר טוב, או במרירותו — אם הספר לא מצא חן בעיניו. וכך ניסה לחבב את הספרות בהעירו על הטוב מזה והרע מזה. גם במאמרו זה, שבחלקו דיבר על מהות הבקורת בכלל, התכוון לעורר תשומת לב המון הקוראים על ביאליק ולחבבו עליהם.

ואומר בן אליעזר: „מיום שהחילותי לקרוא את שירי המשורר הזה התפללתי תמיד, כי יבוא איש ויפרסם טיבו בין ההמון של הקוראים העברים, אשר סוף סוף רק מעטים מאוד יודעים את שמו ואשר עם כל פירסומו שקנה לו אין הקהל קורא אותו, כי אם רק הסופרים. קיויתי, כי על ידו יתרגל הקורא העברי סוף סוף לקרוא שירים ליריים, יען כי שירי ביאליק, מלבד יפיים והודם הרב, עוד שורה עליהם מין ,קדושה' מיוחדת, זו שמוצא היהודי בספר של קדמון, שאין בו קלות ראש. המשורר הזה יכול היה להיעשות חביב על הקהל שלנו ובגללו היו זוכים גם סופרים ומשוררים אחרים להיות נקראים".

סידרת המאמרים של „המבקר" על „משא נמירוב" עוררה איפוא בלבו של בן אליעזר אך שמחה. העובדה בלבד, שסופר בא „לספר לקהל הקוראים, מה לנו ביאליק ומה אנו מוצאים בשיריו" הרהיבה אותו. ברם, שמחתו עד ארגיעה היתה. מאוכזב וממורמר משיח הוא את צערו: „ואולם רק החל החילותי לקרוא את המאמר ולבי נמלא מרירות אין קץ. איככה זה נועז איש לגשת אל הקודש בבגדים צואים כאלה, בידיים גסות ומסואבות, המחטטות באשפה? — וככל שהוספתי לקרוא את הדברים, כן גדל תמהוני, כי מצאו להם מקום בעתון, אות הוא, כי יש מסכימים לדבריו". אם מצויים קוראים מסכימים לבקורת מעין זו, הרי בזה בלבד כבר יש משום ירידה מוסרית. בן אליעזר פונה איפוא במישרין אל הקוראים, שהם עצמם ישפטו באיזו מידה חטא להם אותו האלמוני החתום: „המבקר".

ובן אליעזר יספר: „הנה עם ישראל היה נתון לבז בעיר נמירוב, כי התנפלו עליו עדת שודדים יומם ויבוזו את בתי בני ישראל ויהרגו זקנים עם

נערים, ויענו את בנות ישראל ויעשו הרג ואבדון — ככתוב בספר דברי הימים. והמשורר ביאליק הלך אל ,עיר ההריגה' ובעיניו ראה את כל המקומות אשר הכרעו שם לטבח ובידו משש את הדם הקרוש על הכתלים ועל הגדרות ובאזניו שמע את דברי הרוחות המספרות את השוד והשבר — — — והמשורר הוציא מלבו אנחה אחת גדולה, אשר קרא לה: ,משא נמירוב' — — — ".

באופן כזה שינן בן אליעזר את לקחו לקוראים על מהות „משא נמירוב" ומשמעותו ומכאן עבר לכרכורי „המבקר" והוסיף לאמור: „הזוכרים אתם, הקוראים, את המשל של קרילוב: ,הזאב והחמור'?". קשה לומר בוודאות, שהקוראים הסכימו לדברי „המבקר", דברים שכה החרידו את בן אליעזר עד כדי התרעה על סכנה. ואפשר שהיו כאלה, שענו אמן אחרי ה„מבקר" בשל אדישות וחוסר הבנה. ברם קוראים רבים ידעו להעריך את גדלו של ביאליק ולהגו של „המבקר" בודאי הרגיז אותם (כשם שכמה סופרים לא „עיכלו" את יצירתו זו של ביאליק והתייחסו אליה בביטול). לתולדות „משא נמירוב" חשוב לנו במיוחד מאמרו זה של בן אליעזר, שאותו סיים בדברים אלה על חשבון „המבקר": „המבקר, במאמרו הארוך, מלמד לביאליק פרק בתורת השירה ומתבל את דבריו, בכדי לאיים על המשורר, בפסוקים מהסופר טן. כבר באה העת לנו לדעת, כי כללים וחוקים משננים למתחילים. משוררים כביאליק וחבריו כבר יצאו מאפוטרופסותם של מחזיקים חדרי דרדקי ואין עומדים עוד על גבם ברצועה. מבקרינו החכמים אינם יודעים לעולם להבחין במה שלפניהם ולהכיר את האדם ולכוון את השעה. כבר הורו חכמים: ,מלך פורץ גדר ואין מוחין בידו'. ואת המשורר, את המשורר האמיתי — אתם שואלים למה עשה כך ולא כך? — — — ".

בתשובתו זו של בן אליעזר נשבעת גם אזהרה לכל המבקרים ומפטפטי אמרים: „שאו ידיכם!" ו„שלו נעליכם מעל רגליכם בגשתכם אל הקודש". ייתכן שתגובת בן אליעזר היא שגרמה להפסקת פירסום המשך מאמרי הבקורת של „המבקר" ב„הצפירה".

מן הראוי לציין, שבשום עתון לא הגיבו על דברי „המבקר" מלבד „הדור" של פרישמן, זה המבקר החריף, אשר לפי דברי ב.צ. כץ בזכרונותיו הנזכרים לעיל הביע, שהפואימה היא פובליציסטיקה גרידא. ברם היה פרישמן העורך היחיד שהראה יחס של כובד ראש ליצירתו זו של ביאליק. מלבד מאמרו זה של בן אליעזר פירסם „הדור" מאמר־הערכה מקיף על „משא נמירוב" מאת ש. פרלמן.

כבר הזכרתי לעיל את מאמרו זה של פרלמן והבאתי פסוק ממנו, שבו קובע הוא את מקום „משא נמירוב" בספרותנו. פרלמן, אז סופר ומבקר צעיר,

שבמאמריו האחדים שפירסם ב„השלוח", „הצופה" ו„הדור" הראה כשרון של מבקר אסתיטי־אנאליטי, מבקר שולל, קרוב לפרישמן, ידע תמיד לתפוס במאמרי הבקורת שלו את הנלעג והמגוחך ואת הבטלנות הספרותית. ברם הוא ידע גם להעיר על צדדים חיוביים, השמיע לא אחת „מלה חדשה" על מהות הספרות היפה בעברית. ככל צעירי הדור ו„פרחי הכהונה" במקדש הספרות העברית היה גם פרלמן מגדולי מעריצי ביאליק וגישתו להערכת „משא נמירוב" היתה כאל יצירה פיוטית כבירה, שאין דומה לה בעוז ביטוייה, ההוד האכזרי ויפעת חרוזיה (הוא מצא זאת ביחוד בחרוזים מן „ולבלבו השיטים לנגדך" עד „השמש זרחה, השיטה פרחה והשוחט שחט"). הוא הפך והפך ביצירה זו מכל הבחינות הספרותיות — והיה בדברים אלה מעין „משקל כנגד" לבחינותיו של „המבקר".

בראשית דבריו יצא פרלמן נגד הגדרת השירה „משא נמירוב" כפואימה, כפי שהמשורר עצמו הגדירה וכפי שנתקבלה מאז בספרותנו. הוא חולק על כך באמרו: „אין זו פואימה, כפי שציין (ביאליק) בראשה, מפני שאין בה תיאורי מאורעות מהחזיונות החיצוניים בצורה של אמנות על פי דמיון חפשי. המראות הנוראים, כשהם לעצמם, לא נתעשרו בגוונים חדשים על ידי מעוף דמיונו של המשורר. הרשמים שאנו מקבלים מן התמונה הציורית אינם מזעזעים יותר מזו של המציאות המוחשית של הכרוניקה ההיסטורית. בת שירתו של המשורר שרוייה בצער עמוק, צער האומה; היא עוטפת שחורים ומתייחדת עם הצער — ולפיכך אינה מסתכלת בשלווה אובייקטיבית אל הנעשה מסביב; ובמקום שאין הסתכלות של שלוה פואיטית, שם אינה מתייצרת יצירה אפית. אך כלום יש צורך להבליט את הצבעים של חורבן נמירוב? — דם שותת של עם שלם אינו צריך למכחול של צייר, שיוסיף לו ברק אדום — — — ".

לדעתו של פרלמן — כשם שאין „משא נמירוב" פואימה כך איננו „שיר לירי בכללו" והוא מוסיף: „השיר הלירי הוא נגינת־פלא, סימפונייה פנימית של מיתר לב המשורר, אשר אין לה דמות ואין לה תואר. אולם ב,משא נמירוב' לא רק שומעים אנו את הנגינה, פרי רוחו הסוער של המשורר, אלא גם רואים אותה בכל עצמת כשפיה ובכל הודה האלוהי; כי מצב רוחו הפנימי של המשורר, זעזועי נפשו הנבהלה ורעידת נשמתו, שמצטיירים במוחו ולובשים צורה של עצם דמיוני, המרחף לנגד עיניו — השכינה! יש אשר לא מרגיש המשורר את הצער, אלא גם רואה אותו בדמות ,שכינה שחורה עייפת צער ויגעת כוח'. לפני עיניו מתייצבת תבנית אידיאלית, שנתרקמה בעומק לבו מיסודות מוסיקאליים. בזה מתקרב ביאליק יותר אל הפלאסטיקה, מאשר לשירת הלב. אבל סוף סוף אין זו תמונה, יצירה פלאסטית גמורה, מפני שאינה תולדה ישרה של קונצפציה, כלומר: השפעה בלתי אמצעית של חזיון חיצוני. זוהי הרכבה הרמונית מצויינת במינה, התגשמות הנגינה בסמל דמיונו. יצירת תבנית נפלאה כזו מצא ביאליק

באוצר השירה של האגדה העברית, ובה הגשים המשורר־החוזה את כל יגונו הלאומי ואת כל צערו העמוק".

כשם שסתר בדרך של שלילה סיווגו של „משא נמירוב" כן לא ידע מבחינה חיובית להיכן יש לסייג שירה זו, שכן הוא עצמו עמד לפני מבוך נפלא, שקשה להגדירו בשם מסויים. הוא הסתפק בכך, שהראה על הרכבה הנפלא של יצירה זו ובאופן כזה ביקש הוא להכניס את הקורא „לפני ולפנים" של „משא נמירוב". הוא מנתח יצירה זו בדרך של ניתוח דק, שדבר אין לו עם החיטוט והניקור. זהו ניתוח בעל מגמה פרשנית ואינו נוטל לעצמו את הכתר להראות למשורר שעליו לנהוג כך במקום כך (ואגב, בענין שם היצירה: ביאליק קרא לה פואימה. במהדורת היובל כלל את „משא נמירוב" במדור: „שירות"). הוא מפרש ומתאר כביכול את מצב נפשו של המשורר, רגשותיו, יאושו, תקוותיו וכ;ךְ כך גם את חייו הפנימיים של העם וביחוד לעת ירידתו ושיפלותו, זה העם, אשר ביאליק מייסר אותו בזעם ומוכיחו קשה במשאו. והרי קטע קט לאופן תיאור מצב נפשו של ביאליק בזו היצירה: „וצערו גדול, יגונו — תהום רבה. נשמתו של המשורר היא קרעים קרעים; רגע אחד — והנה הוא רואה הרס נורא, דם־חללים ועוד כאלה וכאלה, מעשים נוקבים את המוח! ולבו מתמלא רוב חמלה ורחמים והוא ,מליט את פניו ובוכה' — ".

ואשר לתיאור העם בירידתו, דבר שהיה חידוש בעיני ברדיטשבסקי, הריהו בעיני פרלמן וניסוחו כך: „ורגע משנהו — והביט המשורר וראה את כל השפלות הנוראה של בני עמו, את החורבן הפנימי של נושאי תקוותיו הגדולות, והתבונן אל עבדותם המוסרית ואל הרקב אשר בלבם—ולא יחמול עוד המשורר ולא יבכה. אז יתאכזר אל עמו ויתמרמר ובקצף נורא יקמץ את אגרופו, וחרון־אף אין־אונים ירתיח את דמו, והוא מתייאש ומצטער, כועס ומוכיח, לועג לשברם ושמח כביכול לאידם...".

וכך מוסיף והולך פרלמן לנתח, לבאר ובמידת היכולת להתחיות עם הלך רוחו של המשורר. הוא מדביק לביאליק את התו של משורר לאומי והוא אולי הראשון להשתמש בתואר זה. בהדגישו את הטרגיות של המשורר בכך, „שהוא אוהב את עמו וגרעינה הפסימיסטי של ההתמרמרות היא אי־ההסתפקות, הנובעת תמיד מאהבה בלי מצרים", הוא מבחין בין משורר לאומי לאינדיבידואלי וקנה המידה לזו ההבחנה הוא באהבת העם, ועומק תחושת צער האומה: „המשורר הלאומי, מאהבתו את עמו, חפץ לרומם אותו עד לידי גובה רם ונישא. וכשהוא רואה את התהום העמוקה, המבדילה בין המציאות הממשית לבין דמיונו, אז זועם המשורר מתוך צערו ולועג מתוך כאבו הגדול".

„משא נמירוב" שירה לאומית היא במלוא מובן המלה, אליבא דפרלמן, וכן יש בה גם חזון נבואי. וככל שהוא מאופק לגבי שם השירה וכינוייה הוא

נאחז בצירוף: „משא” ודורש אותו כמין חומר: „את המלה הזאת — משא — אי אפשר לתרגם בדיוק לשפה אחרת באותו מובן שיש לה בשפת־הנביאים. זוהי מלה עברית מקורית, המסמנת יצירה עברית מקורית: חזון הנביא, תוכחת־מוסר, הנובעת מתוך ההתייאשות בהגשמת האידיאל הנישא, שנשקף לו בפרספקטיבה מאירה. תוכחה כזו הוא המשא אשר נשא ביאליק על חורבן־נמירוב, או יותר נכון — על חורבן הלבבות של בני עמנו, חורבן אידיאלו של המשורר. האידיאל שלו הוא לראות את עמו על פיסגה רוחנית גבוהה, מפני שחיי־תפל שנאה נפשו, ואם למות — הנה למות מות־ענקים ולהיפרד מן העולם כהריי־אריאל עם דמדומי הערב”.

הוא רואה ב„משא נמירוב” את שירת התחיה במשמעותה הנעלה ביותר והוא מסיים: „ב‚משא נמירוב’ התרומם כשרונו של ביאליק עד לידי גובה בלתי־משוער. במקומות רבים הוא מגיע עד לידי גיניאליות במידה ידועה — לפני גודל כזה אי אפשר שלא נכרע ברך — — —”.

כבר רמזנו לעיל על השפעת „משא נמירוב” על צעירי הדור וכיצד הפיחה פואימה זו רוח גבורה, התגוננות ועוז בלבות הנוער העברי. רשמים בלטריסטיים מהמהפכה שחולל „משא נמירוב” בלבותיהם של צעירי ישראל בשווייץ מצויים בפיליטון: „עבדות בתוך חירות”, הכולל „עלים אחדים מספר הזכרונות למררי” ונכתב „לכבוד הפסח, זמן חרותנו — הפסח הראשון אחרי פרעות קישינוב” (נדפס ב„הלאומי” שנה ג, גליונות 18—20, ניסן אייר תרס”ד). הפיליטון מוקדש „להקולוניא ‚הרוסית’ של הסטודנטים והסטודנטיות העבריים” בברן, אשר בשווייץ. בהערה לפיליטון יבאר הכותב: „הקולוניא הרוסית — כן נקרא אותו החלק היותר גדול של הסטודנטים והסטודנטיות העבריים בחוץ־לארץ, הדואגים להתנועה הסוציאלדימקראטית ברוסיה ואינם חפצים להכיר את עצמם בתור יהודים, כי אם בתור בני המון אנושי סתם!”. כמוטו לפיליטון מצוי חרוז מ„משא נמירוב”: „והמעשים נוקבים את המוח ויש בהם כדי להמית את רוחך ואת נשמתך מיתה גמורה עולמית”. למוטו זה מוסיף המחבר פירוש: „והם המיתו באמת את רוחנו ואת נשמתנו עד כי כמעט שכחנו אותם... ההלוייה היתה כדבעי. אבל אחרי כן נשכחו המתים מן הלב, כי גם הוא מת ונקבר אתם”.

הסופר מעלה זכרונות ומספר על השחיטות הרבות, שנעשו בסכין פגומה, „בעץ חד, ביתדות של ברזל ובמגל קציר” ומגיע להרהורים עגומים ומסקנות מרות ביותר, שאין מאורעות אלה בבחינת מהפכה בלבות העם וביחוד בלבות צעיריו — דור העתיד שלו. אלה „חולמים חלומות רבים, חלומות זרים — ואך את חלום עמם אינם חולמים ועוד ילעגו לו”. הוא קורא איפוא להם: „שובו אל עמכם, שובו אליו!”, הוא מספר על אסיפה המונית וב„הדברן על הבמה. היושב ראש מצלצל בפעמונו והכל מקשיב ומאזין להרפורט. רבותי!

אנחנו נתאספנו פה להפיץ אור על המאורעות האחרונים, שהאפילו את שמש הציביליזציה המזהירה...״ והמרצה הולך וקורא את הפרטיכל של המעשה, „מעשה בבטן רוטשה״ וכו׳ — הכל מתוך „משא נמירוב״.

השם „עבדות בתוך חירות״ הלם יפה את ענין הפיליטון, שמכתליו עולה הד המאבקים והויכוחים בין הסטודנטים הציוניים מזה והסוציאליסטיים מזה, בקולוניה הרוסית־יהודית בשווייץ של אותם הימים. הויכוחים הם על לאומיות יהודית, ציונות וארץ ישראל מצד אחד ומצד שני: גאולת העולם והאדם, מארכסיזם ו„חופש העם הרוסי״. ברם מעל הכל מובלטים כאן חרוזי „משא נמירוב״ כנושא להרצאה, או גוף ההרצאה עצמה, לזכר טבח הדמים בקישינוב. הפיליטון הוא איפוא ביטוי להשפעת היצירה על הצעירים הלאומיים, שהיתה להם מקור תקוה. הציטטות שהובאו בפיליטון — הציטוט הראשון מ„משא נמירוב״ בספרות העברית לא לשם בקורת והערכה על ביאליק — חשובות לחקר תולדות השפעת הפואימה על המתלמדים היהודים.

„משא נמירוב״ ראה אור ראשונה ברבעון „הזמן״ של בן ציון כץ ספר ג׳ (יולי—ספטמבר 1904) ובראש החוברת, במנין עמודים מיוחד (בספרות רומיות), כשהחוברת כבר היתה כולה נדפסת וכץ עיכב את הופעתה עד להשגת רשיון הצנזור לפרסם את השיר. בהערה לשם הפואימה „משא נמירוב״ ב„הזמן״ נאמר: „חורבן נמירוב, כ׳ סיון ת״ח״ — ללמדך, שנושא השיר יסודו בעבר הרחוק, במאורע היסטורי שקרה בנמירוב במאה הי״ז ודבר אין לו עם ההווה, כלומר עם המאורעות שקרו בראשית מאת העשרים בקישינוב.

שינוי שם הפואימה מ„בעיר ההריגה״ ל„משא נמירוב״ הציל את הדפסתה. ממשלת הצאר לא הירשתה לקונן בשירים על הפוגרום ו„בעיר ההריגה״, כפי שביאליק קרא לפואימה. היה שם נרדף לקישינוב. ולפי שבעקיפין ביטאה הפואימה מגמה פוליטית: מחאה על הפרעות וקריאה להגנה ולנקמה, ודאי שהיתה היא פסולה „לבוא בקהל״. בזכרונותיו המעניינים של כץ, שנזכרו לעיל (ב„מאזנים״) מוסר עורך „הזמן״ פרטים חשובים על הרפתקאותיו בהדפסת הפואימה, העיכובים מצד הצנזור וכן מספר הוא שם בתולדות השם „משא נמירוב״. לפי סיפורו של כץ הביע ביאליק לפניו, עוד לפני הדפסת השיר, את חששו, שהצנזור לא ירשה את הדפסת השיר ואף ביקש להחזיר את הכסף, כ״ה רובלים, שקיבל על חשבון שכר הסופרים. ברם כץ עודד אותו וכתב לביאליק, „שאין עלינו להתייאש מן הפורעניות של הצנזורה. לא אנוח ולא אשקוט עד אשר תתן את הרשיון״. ואמנם לא נח ולא שקט כץ, עד שקיבל את רשיון הצנזור להדפסת היצירה.

ומספר כץ, כיצד קרא לפני הצנזור ישראל לנדוי, המומר שהתרפק על ספרי קבלה וחסידות ומה התפעל לנדוי זה „מהחרוזים הנפלאים״ וגמגם:

„הוא צעיר, אבל יודע לכתוב. מצויין. צר על שיר כזה שייפסל. אי אפשר להיות אכזר כזה". לפני קבלו את השיר שח כך ללנדוי על מבוכתו בענין השיר שביאליק כתב בשביל „הזמן", „שיר חריף, שיש בו קצת סכנה מפני המלכות ואי אפשר יהיה להשתמש בו". ביקש כך איפוא מלנדוי שינחהו בעצתו. ואכן, הצנזור הבטיח, שיעשה כל שבידו לעזור לו. בעצתו של לנדוי הוסב שם השיר ל„משא נמירוב". ואמר לנדוי: „אפשר אמנם לחשוב ששמא לאו מילתא, והכוונה לא לנמירוב אלא לקישינוב. אבל הוא, בתור צנזור, אינו מחוייב לפענח נעלמות ואין לו אלא מה שעיניו רואות". ומשקרא כך לפניו את השיר, אמר: „אמת, גם תינוק דלא חכים ודלא טפש יוכל לבאר את זה על קישינוב. אבל אינני מחוייב... אינני מחוייב... גם שם (בנמירוב) ודאי שהיה הדבר כך. כשישאלוני מ,המקומות הגבוהים' אדע במה להצטדק. התירוץ כבר אצלי מוכן".

ברם לא כך היו פני הדברים כשהמשיך כך בקריאה, שכן כאן אירעה לפניו תקלה ממקום שלא פילל לו כלל. „אני ממשיך את קריאתי, מוסיף לספר כץ, ופתאום נתכרכמו פניו (של לנדוי), עד שאי אפשר היה כמעט להכירו, והחל לקפוץ אגרופו ולרקוע ברגליו: ,לא אוכל לשמוע גידוף כזה (הכוונה לפסוקים: „אלוהיכם עני" וכו'). הוא מדבר נגד הקדוש ברוך הוא! וכמעט שחפץ לקרוע אותי כדג. מכיון שראיתיו בכך, הנחתיו לנפשו ובאתי ליום המחרת. הוא גם לא רצה לעמוד בד' אמותי. בינתיים מסרתי את השיר לסידור. כעבור איזה ימים, לאחר ששכך כעסו, באתי להמשיך את הקריאה והבאתי את עלי ההגהה. דבר זה הרגיז אותו עד מאוד. איך? אמרתי לו, הן הדבר נוגע רק לשתיים־שלוש שורות. נקרא הלאה. לאחר ויכוח סוער הסכים לשמוע עד הסוף. הוא מצא בשנית, בשורה ומחצית השורה של הפואימה, מעין פגיעה בקודשא־בריך הוא. אבל כל השאר, מה שנוגע לעצם הדבר, הותר והתיר את השיר. החלטתי לגמור בסידור את השיר ולהשמיט שלוש שורות וחצי ולשלוח את זה לביאליק, לבקש ממנו הסכמתו, שיקבל מתוך הכרח את הגזירה, ובלבד שהשיר הנפלא יתפרסם ברבים".

כך סיפר מקצת מתלאותיו והרפתקאותיו שהיו לו עם פירסום „משא נמירוב" ואני מסרתי כאן אך מקצת מן המקצת. אולם מן הצורך להביא את דברי שמואל רוזנפלד בענין זה, שלפיהם יוצא שהוא שהשפיע על לנדוי להתיר את הפואימה לדפוס. לאחר פירסום דברי הזכרונות של כץ ב„מאזנים" יצא רוזנפלד במאמר: „מעשה שהיה כך היה" („הדואר" גליון ביאליק) ובו הוא מעמיד את המצב העובדתי בענין השם „משא נמירוב" ו„בעל השם" על נכונה.

רוזנפלד היה אז עוזר ראשי ב„הזמן" השבועי ואף שלא היתה לו לרוזנפלד כל שייכות ל„הזמן"־הרבעון סח לו כץ על דבר הפואימה שכתב

ביאליק ועל צרותיו ומאבקו עם לנדוי בענין ההדפסה. בעיצום המשא ומתן עם לנדוי ובטרם „ישתוו" ביניהם עזב כץ את פטרבורג ויצא לווילנה. וכאן מוסר רוזנפלד סיפור־מעשה, שיש בו משום נס ממש. לפני נסיעתו לווילנה, קנה לו כץ חליפת בגדים חדשה ואת הישנה מכר לקדר, שסחר בבגדים ישנים. כעבור יום בא הקדר־הקונה אל בית מערכת „הזמן" והביא אתו מציאה: צרור של כתבים, שמצא בכיס הבגדים שמכר לו כץ וביקש רובל אחד דמי החזרת האבידה. רוזנפלד שילם לו את הרובל מכיסו ומשפשפש בצרור הכתבים מצא אמנם „מציאה" גדולה — שיר של שמעונוביץ (שמעוני) „כתוב לרוח הזמן, כולו מהפכני", מאמר של הלל צייטלין וספור של ברדיטשבסקי.

ומספר רוזנפלד: „את הכל מסרתי לדפוס. אבל בעטיו של שמעונוביץ ושירו המסוכן אנוס הייתי, משום היעדרו של כץ בעיר, לבוא אל הצנזור. באתי. הוא קרא את השיר ויימלא חימה וצעק בקולי־קולות, על אשר אני חפץ ,למשכו אל הרפש' ולהטביעו שם, כי דומה אני לכץ כשתי טיפות מים. שנינו, גם אני וגם כץ, לא נוציא שנותינו בשלום ,כאנשים ישרים ונאמנים למלכות'; ולשוא נדמה, כי נהיה נמנים גם אנו על ,הרוגי מלכות הקדושים', כי הרוגי־מלכות הידועים נהרגו על קדושת השם — ואנחנו על איזה קדושה אנו נהרגים?".

לא השיב לו רוזנפלד, רק הניח לו להוציא זעמו עד שנרגע במקצת ואז החלו לגלגל שיח בענינים מענינים שונים עד שהגיעו לפרעות שפרצו אז ברוסיה ומכאן אך כפסע ל„הכרעה" ההיסטורית בגורל הפואימה של ביאליק, וכאן נמסור רשות הדיבור לרוזנפלד עצמו:

„ובעת ההיא היה ה„ענינא דיומא" הפוגרום הנורא בהומל ויחס הממשלה אליו, כי היחס הזה עצמו גם כן לפוגרום יחשב. וכשדיברנו על הומל התרבה, נזכרנו ממילא, כי לפני מאתיים וחמשים שנה בערך, בשנת ת"ח, חרב גם כן הישוב היהודי בהומל. אז נהרגו בה כאלפיים איש ולפי המסורה נשארה בחיים רק אשה יהודיה אחת. וכשהגענו לשנת ת"ח ורציחת ההיידמאקים, עלתה על זכרוני העיר נמירוב ובגידת יושבי העיר מן הגויים, שבגדו ביהודים, אשר בטחו בהם, וכי בנמירוב נהרגו כששת אלפים איש, וביניהם הצדיק המפורסם רבי יחיאל מיכל. וככל אשר הרבינו לדבר, כה הירבה הצנזור לקלל את ההידמאקים ואת הרשעים האחרים, השופכים דמיהם של ישראל ויהי מלא חימה על הגויים.

„אז אמרתי לו, הלא יראה אדוני, כי הריגת אבות סימן לבנים, אלא בשינוי אחד, כי על הרציחות ההן כתבו קינות וסליחות ונשאר זכרונן לדורות. ובדורנו אנו ,מכים ואין נותנים לבכות'. ואם נמצא האחד, שכתב קינה על הפוגרום בקישינוב, אין אדוני מרשה להדפיסה. הוא כאילו נעלב קמעה מדברי,

וענה מתוך חיוך קל: על נמירוב אפשר לכתוב גם עתה. אבל על קישינוב? הבאמת סבור אתה, כי אפשר להדפיס קינה מעין זו של ביאליק מבלי היענש? וטרם יגמור הצנזור את שאלתו, נצנץ הרעיון במוחי, וקפצתי ממקומי ואמרתי: טוב! יכתוב גם עתה על נמירוב!???? — פשוט, עניתי לו, נסוב את השם מקישינוב של המאה העשרים לקישינוב של המאה השבע עשרה, כלומר לנמירוב... נשנה את שמה של הפואימה מ„בעיר ההריגה" ל„משא נמירוב". המבין — ומי מן הקוראים העברים אינו מבין? — יבין ואתה וכסאך בוועד הבקורת נקיים. אחרי דומיה קצרה, אבל כבדה, אמר: יהי כן! והשיר נמסר לדפוס עוד בטרם שב בן ציון כץ מדרכו לפרטבורג".

רוזנפלד גם העמיד את כץ על דיוקן של מחיקות הצנזור. לפי דברי כץ השמיט לנדוי רק „שלוש שורות וחצי". ואילו רוזנפלד ציין את כל השורות הנשמטות, המלים החסרות והשינויים שעשה הצנזור, הלא הן ההשמטות שבאו על מילויין ותיקונן במהדורות שירי ביאליק שלאחר מכן. גם במכתבו של ביאליק לשלמה דובינסקי („אגרות" א, עמ' קצב—קצג), ציין הוא בדיוק את ההשמטות — והן רבות מ„שתים וחצי שורות". ומסיים רוזנפלד את מאמרו: „ובכן, לא ,קודם כל' הציע הצנזור להסב את שם השיר לנמירוב ובפניו של בן ציון כץ, אלא אחרי ככלות הכל הצעתי אני את שינוי השם ושלא בפניו של בן ציון כץ, שנמצא אז בוילנה".

וראוי להעיר, שבמאמרו: „לתולדות הצנזורה של הספרות הישראלית" ב„התורן" החדשי (שנה ט, חוב' ה, תרפ"ג) ובמאמרים אחרים שילב כץ זכרונות בענין זה וסיפר את תולדות השם „משא נמירוב". אבל במאמרים אלה נגע בזה כלאחר־יד ודרך־אגב. ואילו במאמרו ב„מאזנים" ובגליון מוקדש ליובלו של ביאליק כתב בפרטות את הפרק ההיסטורי של „משא נמירוב", דבר שהביא את רוזנפלד לפירסום מאמרו הוא, בהעירו: „כיון שבא (כץ) הפעם לכתוב היסטוריה, אמרתי: אעמידהו ואעמיד את הקוראים בזה ובבא על האמת ההיסטורית שבדבר".

ז.

היתה זו מחשבה טובה ואף מעשית להוציא את הפואימה במחברת מיוחדת להפיצה בקהל ולעשותה קנין הרבים. המחברת, בשם: „משירי הזעם", יצאה בשנת תרס"ו באודיסה ונדפסה בבית הדפוס של היילפרין ושווייצר ומכילה 16 עמודים. השם „משא נמירוב" כבר נעשה „היסטורי", כשם שפרעות קישינוב היו כבר „נחלת ההיסטוריה". בזו המחברת כבר נקראה הפואימה בשמה המקורי: „בעיר ההריגה". מלבדה באו בחוברת זו השירים: „על השחיטה" ו„ידעתי

בליל ערפל". השיר האחרון נכתב בטבת תרס"ו, באודיסה. מתוך החזרת השם המקורי למקומו מובן איפוא, שהיה זה לאחר מתן „חופש הדפוס" ברוסיה ומותר היה להדפיס ללא צנזורה מוקדמת ומשום כך אפשר היה להדפיס את השיר בשלימותו ובמילוי ההשמטות של הצנזור. בימי זעם יצאה החוברת: „משירי הזעם". היו אלה ימי הריבולוציה, ש„אפניה נמשחו בדם יהודים". והתערב הדם בדמי יהודים שחוטים וערופי פרעות, שעברו כגלים מעיר לעיר. היו אותם ימים גם ימי אלם לספרות העברית ברוסיה והופעת „משירי הזעם" היתה משום „הפרה" של דומיית־בית־קברות זו.

באותם ימים ישב י.ח. ברנר בלונדון והגן שם בקנאות על מבצר „מסדה" ובכל מאמצי כוחותיו הוציא את קונטרסי „המעורר". בהופעת „משירי הזעם" ראה אות תחיה ובשורה אחת הביע את התפעלותו מקונטרס שירים זה: „עוד אלוהי ישראל חי הנהו! יצאו לאור ‚משירי הזעם' של ח. נ. ביאליק" (ח. ב. צ. „ציונים", ב„המעורר" שנה א, חוב' ג, מארס 1906, עמ' 30). דבר הופעת „משירי הזעם" אף צויין בשורות הערכה נלבבות בתוספת העברית־יידית של ה„ג'ואיש קרוניקל" הלונדוני (שנה 65, גל' 943, תמוז תרס"ו). במאמר: „ציונים על הספרות העברית", שבתוספת זו נאמר בין היתר: „זה לא כבר יצא שם (ברוסיה) ספר קטן לאור: ‚משירי הזעם' של ח. נ. ביאליק. והנה עשרת עתונים על כף אחת ופסוקים אחדים מן הפיוטים שבספר הקטן הזה על השניה -- מה יכריע? והפיוטים הללו הרי אינם אלא שני שירים לא גדולים: „שמים בקשו רחמים עלי" ו„ידעתי, בליל ערפל" והפואימה ‚משא נמירוב', שנכתבה לאחר הפוגרום בקישינוב וראתה אור במאסף „הזמן", ספר שלישי, תרס"ד, באיזו השמטות — וגם זה אחרי רוב תלאות והרפתקאות עם הצנזורה, שרצתה להחרימה לגמרי. בהוצאה החדשה נדפס המשא בשם הנכון: ‚בעיר ההריגה' — — —".

ב„סקירות ספרותיות" ב„הלאום" (שנה ה', גל' 33, א באב תרס"ו) ידבר ח. ש. נייהויזן על קובלנות והטחות כלפי מעלה במיתולוגיה היונית. תוך הבאת ציטטה מ„פרומיטיאוס" של גיטה וקובלנות מהתלמוד; הוא מביא גם דוגמאות משירי יל"ג, המלאים מחאות והטחות כלפי שמים („צדקיהו בבית הפקודות", „בין שיני אריות", „שני יוסף בן שמעון" ו„במצולות ים"). מכאן הוא מגיע לביאליק ומקביל הטחות יל"ג לאותן של ביאליק, „גאון משוררי זמננו" ומסיק: „הטחתו של ביאליק הינה חדשה במינה ומיוחדת בצביונה ועל כן עולה היא על כל ההטחות שהיו לפניה". סקירתו זו כתב נייהויזן לרגל הופעת „משירי הזעם" ובדברו על „בעיר ההריגה" יאמר: „ביאליק בשירו ‚בעיר ההריגה', אשר נדפס עתה בשינוי פנים במחברתו ‚משירי הזעם', אינו מתאונן על שוכן רמים, איננו מתרעם על האכזריות הנשקפת מגבוה, לא

בהתאוננות ישפוך שיח ופנים לא ירעים. הוא, ביאליק, יחזה נקם בשוכן רמים ומעביר קו תחת כל העבר ובא לידי הסך־הכל...".

אם הביע ברנר במלים ספורות ביטוי נמרץ ביותר לרגשות הקורא עם הופעת „משירי הזעם", פירסם הלל צייטלין הערכה קולעת למחברת זו בפיליטון שלו: „יצירות ויוצרים" („הזמן" שנה ד, גל' 163, י"ח באב תרס"ו). הוא כרך את שתי מחברותיו של ביאליק: „משירי הזעם" בעברית ו„פון צער און צארן" ביידיש, שיצאו בבת אחת והרחיב את הדיבור לא עליהן כי אם על „בעיר ההריגה". הפרק הראשון של הפיליטון הוא מעין בקורת על הקדמת י. ח. רבניצקי למחברת היידית (להלן: „הקדמה"). ציטלין הביא את סופה של ההקדמה ונתלה בה לשם סתירת כמה דעות שנתקבלו על מהות „בעיר ההריגה" והשפעתה על ההגנה העצמית ברוסיה. כותב רבניצקי: „עוד טרם יעברו שלש שנים מיום שהתפרצה פואימה־של־אש זו מן הלב העמוק של המשורר, והיא, ביחס ידוע, כמו לא בעת הזאת נכתבה והינה כמעט כדבר היסטורי. לא השחיטה עצמה היא ,היסטורית'; שחיטות גדולות מאלה ראינו בעמנו ובמקום ,עיר הריגה' אחת ,ערי הריגה' רבות. ואולם ,היסטורית' הינה תמונת הקלון שמצייר המשורר. במקומות רבים לא התחבאו עוד צעירי ישראל, כי אם התקוממו באומץ לבב, כ,יורשי החשמונאים' האמיתיים, נגד האויב הפרא, הצמא לדם, והצילו את כבוד עמם. ועתה השעה, שנקרא את דברי הקצף של המשורר נגד אחינו, נשתומם רק על כוח־השירה הנשגב ותהי זאת נחמתנו, כי כל זה אמור על מה שעבר ולא על ימינו אלה. ה,צער' גדול הוא גם היום, גדול הוא עד למאוד, ואולם אין עוד מקום לקצוף על אחינו בשרנו — — —".

עצם ההקדמה עוררה התנגדותו של ציטלין. בראשית דבריו יעיר: „המחברת העברית נדפסה בלי כל הקדמה ובלי כל התנצלות. אם היה בא מר רבניצקי בהקדמתו ובהתנצלותו העברית היו השירים ,על השחיטה' ו„ידעתי בליל ערפל' מטפחים על פניו. ואולי לא טוב עשה מר רבניצקי שלא הקדים הקדמה גם לשירים העברים. אם אפשר כל כך להקטין את מהותו של קצף המשורר, אם אפשר לעשותו כל כך חול, אם אפשר להגיד, שעתה אין עוד מקום לקצף על אחינו, אם אפשר לראות בכל זה הקצף ההומה ב,משא נמירוב' רק קצפו של המשורר, על שלא היתה ,הגנה עצמית' בקישינוב, אם אפשר לראות בנערים אומללים אחדים יורשיהם של החשמונאים, הרי אפשר להקטין ולהפחית גם את הקצף העולמי שב,שמים בקשו רחמים עלי' ושב„ידעתי בליל ערפל'. אפשר להגיד גם אודותם, שנשאר רק ה,צער' ואין עוד מקום לקצף".

וסבור ציטלין, שבהקדמת רבניצקי יש משום הפגת הצער ונחמה פורתא לאסון, במידה שהקצף הולך ונמוג, שעה שיש צורך שהוא יתקיים באון התפרצותו

ותסיסתו. וכך מתדיין הוא עם רבניצקי ומתווכח אתו והכל בענין שורות אחדות, שבהן ראה פירוש לא נכון ותפיסה מוטעית. לביסוס דבריו מרבה ציטלין לצטט מ„משא נמירוב" ולפני שהוא מביא את החרוזים: „וראה גם ראה, הם נמקים ביגונם", עד „ויפוצצו השמים וכסאי באגרופם" הוא פונה לרבניצקי ושואל: „שמע נא, מר רבניצקי! האם קצף זה התובע את עלבון כל הדורות, מראשיתם ועד אחריתם יש לו ניחומים במה שבאודיסה ובקיוב היה איזה נסיון של הגנה עצמית?". וכך הוא מערם שאלות על גבי שאלות תוך הבאת חרוזים מ„משא נמירוב". בהגיעו למשל לחרוזים: „והנה כלה הצום, קראו ויחל — — — כי הנה הדרשן עולה על הבמה וכו'" הוא חוזר ושואל: „ומה עשה העם אחרי אוקטובר? האם לא עלו גם אז דרשנים על הבמה, דרשנים ופסוקים מברושורות שונות בפיהם — ואף קול אלהים אחד לא הצילו מפיהם? האם לא נשמעו אז כל מיני סופיזמים שבעולם? האם נשמעה אז מפיות כל הדרשנים האלה אף מלה אחת של אמת ושל כאב? האם לא נראה אז בכל העם ההולך ל,מיטינגים', כי ,תו המות על מצחם ולבבם יוכת שאיה, מת רוחם, נס ליחם, ואלוהיהם עזבם'? — — —".

וציטלין ממשיך כאילו הלך רוחו הזועם של ביאליק בשאלותיו, שהוא מוסיף לשאול את רבניצקי לשם סתירת דבריו: „מה השיב אז העם על ההרג הנורא? מה השיב אז העם על אבדן מאות נפשות, תחיבת היתדות, סתימת פי הילדים בטיט, חורבן מאה וחמשים ערים ועיירות? מה עשה אז העם ומה דיברו אז גיבוריו, יורשי החשמונאים?". למעשה אין הקדמת רבניצקי אלא בבחינת יתד לציטלין לתלות עליו את תפיסתו הוא ל„משא נמירוב" מקץ שלוש שנים לפירסומה ב„הזמן" ולאור המהפכות, הפרעות וזבחי הדם בימי אוקטובר ולאחריהם. ושוב שואל הוא: „איה התשובה הלאומית, איה הקצף המתפרץ הטבעי וההומה? איה התשובה הבאה מעמקי ההווייה של העם, תשובה שאינה חוקרת ואיננה דורשת, איננה באה בחשבונות? מה הם השילומים לכל אלה הנערות שנאנסו עשרים פעמים, הומתו אחרי כן והתעללו בגווייתן? מה זאת? על מה זאת? ולמה זאת? — — —".

ותוך קצפו הוא בא ציטלין לדבר במהפכה, או כנכון יותר: נגדה: „שמן על מדורת הריבולוציה? דם־שמן? רבבות יהודים צריכים להישחט, ילדי ישראל צריכים להישסע, נשי ישראל צריכות להיטמא ולהינוול, נערות ישראל צריכות להיות ,מרבץ חזירי יער ומרבעת סוסי־אדם', משום פן ואולי תגיע מזה איזו טובה להריבולוציה? מה הוא התוכן של כל אלו העינויים? איה הצדקתם של כל אלו הנבלות והזוועות?". באופן כזה יז קצפו של ציטלין ורבניצקי כאילו נשכח עתה בהמשך הדברים. וציטלין המתמרמר מביע כאן זעמו וקצפו על „העם הנבחר" עתידו, קדושיו, חכמיו, גיבורי הדיסקוסיות, ובעקבי ביאליק, על „לבלוב

השמים, על הקטורת הזרה, על עדות האביב, על חצי השמש, על כל מעשי בראשית ויציריהם גם יחד — — —". נראה כי ענין גילויי הגבורה המעטים של ההגנה העצמית, שאותם ביקשו רבים לדרוש כמין חומר של הגנה על אזלת ידו הגדולה והרחבה מני ים של העם כולו, אינו נותן מנוח לציטלין והוא חוזר ושואל, כעין חרוז חוזר היא שאלה זו בדבריו: „עינים ששואלות (ומוסבים דברים אלה לחרוזי ביאליק: „והנה גם עיניו פה, שואלות חשבון מעמי") תן חשבון — כלום תקנה יש להן בחברות־ההגנה האומללות?".

וכך מפליג ציטלין מפולמוסו עם רבניצקי לפרשנותו הוא ל„משא נמירוב", מנתח אחד לאחד את חרוזיה, מזליף עליהם מאורו ומהרהורי לבו ונפשו, מכאובו ויאושו. וככל שמנתח ציטלין חרוזי ביאליק אלה, תוך ציטוטם, יתפרץ זעמו ומתלכד באותו של ביאליק. יש שעולה מדבריו הד מאמרו „מלב דוי", שפירסם ב„הזמן" לאחר חורבן קישינוב ושל המאמר האחר: „על הזבח", הוא המאמר המחריד באימתו ואשר מכל שורה ושורה שלו בוקעת צעקה גדולה ומרה. גם ממאמר־פולמוס זה עם רבניצקי אנו שומעים אנחה שוברת לב, המקופלת בתוך סידרת טענות ושאלות וביחוד מר לבו על הנעשה ברחוב היהודי וביחוד בין חוגי הנוער היהודי בימים סוערים אלה של ימי המהפכה הראשונה. בהביאו למשל את החרוזים: „ואל מחוץ לעיר תצא" עד „ואין טעם למותכם, כמו אין טעם לחייכם" הוא אומר: „— — — אל אלהי דוד ויהודה המכבי! על מה ולמה נהרגו כל אלה היהודים האומללים בימי אוקטובר ובימי ביאליסטוק? איזה טעם לחייהם ואיזה טעם למותם? מה הם השילומים למותם?".

ציטלין, שפרעות קישינוב דיכאו את רוחו וחוללו משבר בנפשו, זה המשבר שהביא אותו לאוגנדה ולטריטוריאליזם, שעל כן ראה באלה עוגן הצלה לעם ומפלט מכליון וקרץ, אינו מוצא בהגנה העצמית אותם גילויי גבורה שרבים ראו ודימו לראותם בה — וביחוד בר פלוגתא שלו רבניצקי. הוא כותב איפוא: „עיר גדולה כביאליסטוק מעמדת שני מנינים של ,מגינים' וגם הם מפוזרים ומפורדים, נבוכים ותועים. אחרי שלוש שנים של קריאות גדולות וענות גבורה נשנה בביאליסטוק מעשה קישינוב — — — בכל עת שמדברים על הגנה, מיד צפים ועולים כל מיני החשבונות שיש להן לעשרות המפלגות שלנו ביניהן לבין עצמן, וסוף סוף, בבוא האויב, נשארים איזה ,שבלים בודדות', איזה לוחמים פרטים, אמיצים". בכלל כופר הוא בכוונתם הטהורה של המגינים ואינו רואה אף שמץ של גבורה לאומית וקנאות לאומית באירגוני הגנה אלה. ביחוד אין הוא רואה בהם את דמות ניני המכבים, בהטעימו: „אל תשאו שם החשמונאים לשוא! אל תקראו לכל נער מפטפט — חשמונאי!".

בפרק השני מרצה ציטלין על ה„אני" הכפול של ביאליק: „הפרטי" ו„הלאומי" שלו ומצויות כאן כמה וכמה הערות קולעות להערכת המשורר ושירתו.

את צרתו הפרטית, ימזג ביאליק, לדבריו, בצרתה ואסונה של האומה, שכן „אי אפשר לו להגות אחרת ולצייר אחרת. דרך־השגה זו עצמית היא לו — — — מה שאצל משורר אחר היה נראה כהפלגה, או הגזמה או כחיקוי לנביאים, משא נפשם וסגנונם. הוא אצל ביאליק בטבע הדברים, כמו כך צריך להיות ואי־אפשר להיות אחרת. אי אפשר לי כמעט לצייר את ביאליק בלי ,נבואות׳ שלו, בלי התוכחה הלאומית ובלי הצער הלאומי". ביאליק שייך, אליבא דציטלין, לפי שורש נשמתו ושירתו לתוכחותיהם של ירמיהו ויחזקאל ולקינות איכה ואפילו יותר מהם. קרוב הוא ביותר אל ה„עני" שבתהלים, השופך שיחו לפני קונו. ציטלין מקדיש כמה סעיפים לביאליק וקירבתו לאלהים, תוך ניתוח מתמיד לחרוזים מרובים של „משא נמירוב", שעל כן ביאליק נושא ונותן באלה עם אלוהים, זועם וחורק שיניים, מבקש צדק ודורש נקמה. ומסיק ציטלין: „אם יש נקמה, הלא היא זו שלא יישאר אבן על אבן מכל זה העולם של טומאה ושל דמים — — — הצדק העולמי, אשר החוזה שואף אליו, איננו אותו הצדק החברותי, אשר עליו מדברים הכל, כי אם הצדק האלוהי, אותו הצדק, אשר לא נוכל כנותו בשם, ואשר מבלעדיו הכל אפס ותוהו". אם אין צדק כזה אז באמת ראויים מאין כמותם להישמע חרוזי ביאליק: „יקוב הדם את התהום" וכו׳.

„משא נמירוב" היא שירה עברית בכל חרוזיה, תיבותיה ואותיותיה ומלבד ביאליק לא הצליח שום משורר אחר להעתיק אותה ליידית. פרישמן ניסה לתרגם חרוזים אחדים מ„על השחיטה" וגם הוא יאמר, שלא עלה בידו למסור את הנוי שבשירת ביאליק. חרוזים מתורגמים אלה הובאו בסקירתו של פרישמן: „בעתונים ובזשורנאלים", שפירסם ב„יודישע פאלקסצייטונג" בכינוי „לעקטאר" ושהזכרתי לעיל. בסקירתו זו יציין פרישמן את שירו זה של ביאליק ומבדילו לטובה מכל שירי הפרעות, שנתפרסמו בימים ההם. ואומר פרישמן בין היתר: „שמים וארץ וקישינוב. מיום המאורע בקישינוב אין משוררינו פוסקים מכתוב שירים. מובן שלא היה איכפת לי כלל, אילו במקום ספרי התורה שנקרעו בקישינוב היו קורעים שם את רוב השירים. נחמתנו הגדולה היא, שלפעמים אנו מוצאים גם דבר הגון לקריאה. הנה בחוברת האחרונה של „השלוח" (אייר תרס"ג) אנו מוצאים שיר של ביאליק. אם ביאליק כותב שיר על הרציחות הנוראות הנקל להבין, שהוא מזעזע את הלב וחודר לתוך עצמותיך. זה כבר שלא שמעתי אנחה שוברת־לב כזו. כל מלה — כדור עופרת, והלשון — כל כך יפה, כל כך נישאה, שרק ביאליק מסוגל לה". והרי שורות אחדות בתרגומו החפשי של פרישמן:

„דו תליין! נאדיר דעם האלדז — נעם און שחט!
צעפליק מיך ווי אַ הונט — דו האסט דאך אַ האנט און אַ האק;
די גאנצע וועלט איז מיין עשאפאט —

און מיר, מיר זענען אַ גארנישט!
נעם די האק, שפּאלט דעם מוח, לאז שפּריצן דאס בלוט,
בלוט פון יונג און אלט אויף דיין העמד —
און קיינמאל זאל עס אפגעמעקט נישט ווערן״.

מתוך שבחו של ביאליק בא פרישמן לדבר בגנותו של פרץ, כנזכר לעיל בפרק ב׳. והיו דברי פרישמן אלה תגובה ראשונה. ובימים ההם אף יחידה, ל„על השחיטה״, והחרוזים המתורגמים — היחידים, שנתנו לקורא היידי מושג מה משירה זו של ביאליק. משורות אלה של פרישמן, שהובאו לעיל, אנו למדים גם על התפעלותו מ„על השחיטה״, שעה, שלדברי בן ציון כץ בזכרונותיו שהבאתי לעיל, לא התפעל פרישמן כלל וכלל מ„משא נמירוב״ כיצירה פיוטית. ומספר כץ: „כשהייתי בוורשה, כחדשיים אחרי הדפסת הפואימה, נכנסתי לביתו של י. ל. פרץ. היו שם סופרים אחדים, שסיפרו, כי פרישמן אמר, ש,משא נמירוב׳ אמנם מזכיר את לשון הנביאים ותוכחתם, ועם כל הרי פואימה זו פובליציסטיקה. פרץ התרגז לשמע הדברים האלה, ואמר, שזוהי שירה גדולה וכבירה, מחוץ למגמה הפוליטית שבה. פרץ קרא לפנינו מתרגומה של הפואימה באידית״. ומוסיף כץ לכך: „כמדומה לי שנדפסה (הפואימה) בתרגומו של פרץ״. ואכן, תרגומו של פרץ נדפס בשנת 1906 ב„וועג״, שצבי פרילוצקי החל להוציא באותה שנה בוורשה.

לפי כך תירגם פרץ את „משא נמירוב״ מיד לאחר ההדפסה ב„הזמן״. אולם ממכתבי פרץ לביאליק אנו למדים, שפרץ ניגש לתרגום הפואימה בשלהי 1905 או בראשית 1906, לאמור, סמוך לפירסום התרגום ב„וועג״ (המכתבים נדפסו ב„כנסת״ לזכר ביאליק, כרך ד׳, תרצ״ט, בצירוף הערות פ. לחובר. חזרו ונדפסו ב„כל כתבי י. ל. פרץ״, הוצאת דביר, כרך י׳, ספר ב׳, תל אביב, תש״ך. ותורגמו המכתבים ליידיש על ידי נחמן מייזל בספרו: „בריוו און רעדעס פון י. ל. פרץ״, בפרק: „בין פרץ לביאליק״). לא הצליח פרץ בתרגומו וביאליק לא היה שבע־רצון ממנו. פרץ עצמו עמד על כשלונו ובמכתב לביאליק (מ־31 בינואר 1906) יתנצל לפניו: „קיצרתי בתרגומי, לפי שההבדל ביני ובינך גדול מאוד: אתה עושה בעשת־ברזל ואני באבן־חול. השפה הנביאית בעצמה, החזקה והמוצקה, מצילה גם את המקומות הרפים, מה שה,מאמע־לשון׳ שלנו אינו עושה ולא יעשה לעולם ——— הטעות (בתרגום ,משא נמירוב׳ — הערת פ. לחובר) טעיתי אני. מעשה שהיה כך היה. לי אין פנאי, כידוע לך. לי נחוץ ללכת בטל. על כן ציויתי לאחד ממחבלי הכרמים, לצעיר כתבן, לתרגם לי את שירך מלה במלה. וזה הצעיר איש יודע ספר ומתרגם טוב ולא עלה על דעתי לעבור אחריו. וזה אמנם מעשה רע — עצלות״.

ומוסיף על כך פרץ במכתבים אחרים לביאליק: „המוציאים לאור את תרגומי? ההנך מתקן את התרגום כרצונך? הנני עסוק כעת בתרגום ,מגילת האש׳, שתהי נדפסת פעם או פעמיים בשבוע ב,וועג׳ — — — השיר שלך, העתקה שלך ואני שלך — עשה מה שלבך חפץ״. פרץ רצה שביאליק יתקן את תרגומו. ברם, התרגום היה כה לקוי, ששום תיקונים לא הועילו לו.

תרגומו של פרץ איכזב גם את מעריצי פרץ. ביחוד הרגיז אותו תרגום את שלום־עליכם, מעריצו הגדול של ביאליק, שהיה תמיד מתגאה בזה, שביאליק כותב לפעמים שיר ביידיש ומתפאר לפני העברים, ש„גם לנו, הז׳אַרגוניסטים, יש ביאליק״. וכך מוסר י. ד. ברקוביץ בספרו: „הראשונים כבני אדם״ (ספר ב, פרק ח׳: „בין שלום־עליכם לביאליק״):

„והנה היה מעשה באותו חורף, כשישבנו בלבוב. פעם אחת יצא שלום־עליכם מחדרו בפנים מחרישים ונזעמים, שלא כדרכו כלל, הושיט לי חוברת של עתון, ואמר קצרות: „קרא נא זה!״. עיינתי בחוברת — זו היתה הוספה ספרותית לה„וועג״ הוורשאי, ובה מודפסת הפואימה של ביאליק „משא נמירוב״ („בעיר ההריגה״) בתרגום יידי של פרץ. התחלתי לקרוא — התוכן היה דומה לזה של ביאליק, אך הצורה היתה הפשית, זרה ומשונה. החרוזים הכבושים והמחושלים של ביאליק, הלוהטים באש קודרת, כאילו הוכו לרסיסים, נתפוררו ושופכו כעפר, נהפכו לצעקות מקוטעות, לקריאות־כאב קצרות־נשימה. ניכר היה, כי פרץ הטיל על עצמו מלאכה שאינה הולמתו ונכשל בה.

שלום עליכם התמרמר בחמת רוח:

— בא אדם וכלי מפצו בידו, התנפל על יצירת־אמן כזאת, מצבת עולם לצרת העם, ועשאה גל של שברי חרס! מה שם נקרא למעשה כזה?...

מרוב כעס הפליג בדבריו:

אין שום ספק לפני, כי פרץ זה, מקנאתו בביאליק, נתכוון למעט את דמותו בעיני הקהל הקורא אידית. יודע אני את דרך בני עמי — — —״.

עד כדי כך אין לחשוד בפרץ. אדרבא, היה תמיד מעריצו הגדול של ביאליק והיתה לו כוונה טובה ורצוייה בתרגום זה ל„משא נמירוב״ ובתרגומים אחרים מיצירות ביאליק. אבל תרגום פואימה זו היתה באמת מלאכה שלא הלמה את פרץ. פרץ עצמו הרגיש בכך ומשום זה השתוקק שביאליק יעבור על התרגום, יתקן וישכלל אותו. אף נתגלגלה זכות לתרגומו זה של פרץ, שבגינו ניגש ביאליק עצמו לתרגום הפואימה, או יותר נכון: לפייט אותה ביידיש — „איבערגעדיכטעט״. הפואימה ביידיש היא יצירה חדשה, יצירה פיוטית אדירה, הקובעת לה מקום מיוחד בשירת יידיש החדשה.

ביידיש נקראה הפואימה: „אין שחיטה שטאט״ ויצאה במחברת מיוחדת, בשם: „פון צער און צארן״, על ידי הוצאת „קדימה״ באודיסה, בשנת 1906

(בתבנית 16 ומכילה 31 עמ׳). במחברת זו נכלל גם השיר: „דאס לעצטע ווארט (נביאיש)״, שנכתב על ידי ביאליק במקורו ביידיש ונדפס ב„דער יוד״. זהו השיר אשר שלום־עליכם חיבבו ביותר והיה שיר שעשועיו, קורא ומקריאו תמיד. וכפי שמספר ברקוביץ, במקום הנזכר: „הוא השליך בחמתו את העתון, וכדי להוכיח לבני ביתו, מי הוא ביאליק ובמה כוחו גדול, הוציא מתוך ארגז כתביו את גליון ה,יוד׳ שבו נדפס ,הדבר האחרון׳ של ביאליק, וקרא לפניהם את השיר ברגש רב, מתוך הטעמה אמנותית, כבושה ומעמיקה, שהוסיפה לו טעם מיוחד, כך כותב ביאליק! — — —״.

„דאס לעצטע ווארט״, אף שאין הוא שיר־פרעות, קרוב הוא בזעמו ותוכחתו הנבואית ל„אין שחיטה שטאט״ ובכמה מקומות מזכיר שיר יידי זה, שנדפס ב„דער יוד״ משנת 1900, את השיר העברי: „דבר״, שנכתב בתרס״ד. שיר זה צורף ל„אין שחיטה שטאט״ לא משום מילוי מספר מסויים של עמודי המחברת, או כדי „שלא להוציא את הנייר חלק״, כשיגרת המליצה, אלא משום הדמיון הרב בין שני שירים אלה. בעל־מחשבות כתב בנידון זה: „ביאליק של ,בעיר ההריגה׳ שלו הוא אותו הנביא אשר ב,דבר האחרון׳ שלו, המשבר לרסיסים את התקוה האחרונה, שלו ושלנו, באלוהים, באות־פלא — — —״. אף אהרון צייטלין, במבואו לשיריו היידיים של ביאליק בתרגומו (תל אביב, תשי״ז) אומר: „מכמה בחינות יש לראות את הפואימה ,דבר אחרון׳ כמשלימה את שירת הזעם הביאליקאית״.

החרוזים היידיים מזכירים ואינם מזכירים את החרוזים העבריים המקבילים. אין זה תרגום חפשי ואף לא „עיבוד״, כפי שכתבו על פואימה זו עם הופעת „פון צער און צארן״. בכתוב ביאליק את „אין שחיטה שטאט״ חי הוא מחדש את כל המקרים הנוראים והמזעזעים ואין על כן מן הפלא שלעתים כאן התמונות איומות ומחרידות יותר. ואי אפשר לא להביא קצת שורות מפואימה מופלאה זו בנוסחה היידי:

„אין גאסן וועסטו געהן, מיט פעדערן פארפלייצטע —
דו באדסט זיך אין אַ טייך, אַ ווייסען טייך,
וואס האט זיך אויסגעלאזט פון מענשענס בלוטיגען שוויס;
דו טרעטסט אויף גאנצע בערג צעפליקטע האב־און־גוטס —
דאס זענען גאנצע לעבענס, גאנצע לעבענס,
צעבראכענע אויף אייביג ווי א שארבען!
דו גייסט, דו לויפסט, דו פלאנטערסט זיך אין חורבן,
מעש, זילבער, פוטער, שמות, זייד און אטלעס,
צעריסענע, צעפליקטע, אויף פיץ־פיצעלעך,

מיט פיס צעטראטענע שבתים, ימים טובים, נדנ׳ס,
טליתים, תפילין, פארמעט, שטיקער תורה,
יריעות הייליגע, קלאר ווייסע וויקעלעך פון דיין נשמה,
זעה, זעה, זיי וויקלען זיך אליין ארום דיין פוס
און קושן דיר די טריט פון מיסט ארויס
און ווישן אפ פון דיינע שיך דעם שטויב...״

סדר החרוזים בנוסח יידי זה שונה במקצת מהמקור העברי. „וטבעו רגליך בנוצות וכו׳״ היא השורה האחת עשרה במקור העברי ואילו ביידי היא השורה הי״ט. ולא זו בלבד, כאן גם הוספה, החסרה במקור העברי, שבה ציוריות רבה.

כך שינה והרחיב ביאליק את החרוזים: „כי קרא אדוני לאביב״ עד „והשוחט שחט״ ובמקום שתי השורות שבמקור העברי מצויות חמש שורות ביידיש:

„דען גאט האט דיר מיט מילדער האנט געשיינקט א צווילינג:
אַ שחיטה מיט אפרילינג;
דער גארטן האט געבליט, די זון געלויכטען —
און דער שוחט האט געשחט׳ן...
דער חלף האט געגלאנצט, און פון דער וואונד
האט בלוט מיט גאלד געפליסט...״

יש עוד הבדלי־נוסחאות בין המקור העברי והתרגום היידי, שכן הוסיף והשמיט ביאליק שורות — ולא אעמוד על כך, שכבר ציין זאת א. ציטלין במבואו הנזכר. ברצוני רק להדגיש, שביאליק השמיט את הבית מן „עתה צא מזה ושוב הנה בין השמשות״ עד „מת רוחם, נס ליחם ואלוהיהם עזבם!״ וכן את י״ב השורות הראשונות של הבית שלאחריו, מן „וגם אתה אל תנוד להם״ עד „והחלודה על עצמיו והרקב בלבו״, והוסיף בית, שלא היה מצוי לא בנוסח שנדפס ב„הזמן״ ולא בספר שיריו, דפוס קראקא, תרס״ח והמהדורות שלאחר מכן, כי אם ב„כתבי ח. נ. ביאליק״ בכרך אחד, מהדורת היובל של שנת תרצ״ג. כאן נכנס הבית הזה, שהשלים את התמונה האיומה של הבית הקודם. הוא מסיים „והקבצנים מתנחמים״ ומתחיל: „לבית הקברות קבצנים!״.

כאן כיוון אולי ביאליק לעסקנים, שעשו מסחר באסון הלאומי ולשתדלנים, שנשאו עיניהם לחסד לאומים. על העדר בית זה במקור העברי כבר העירו בעל מחשבות וש. רוזנפלד במאמרו שהזכרתי לעיל („מעשה שהיה כך היה״). לפי זכרונו של רוזנפלד היה בית זה חסר בכתב יד של המשורר, ששלח ל„הזמן״ ונמסר לבדיקת הצנזור והוא נכתב איפוא שנים רבות לאחר מכן. ביידיש כתוב

הבית בחרוזים לבנים, בלתי מחורזים ומכיל עשר שורות, ואילו בעברית החרוזים מחורזים והם בתשע שורות. בעברית — שורות מוצקות ומגובשות בכוח האיתנים אשר לביאליק. ביידיש חסרה גם השורה: „וקראתם לחסד לאומים והתפללתם לרחמי גויים". הנוסח היידי הוא נוסח ראשון ואני מביאו בזה:

„צום בית הקברות מיט די טארבעס, שלעפער!
אהינצו גייט, גראבט אויס די ווייסעביינער
פון אייערע קדושים'ס פרישע קברים,
שטאפט אן די טארבעס, יעדערער זיין טארבע,
און לאזט זיך אין דער וועלט אריין, און שלעפט זיך
פון שטאט צו שטאט, וואו ערגעץ א יריד,
און אונטער אלע פרעמדע הויכע פענסטער
זינגט הייזעריקע בעטלערישע נגונים,
און רחמים בעט, און שנארערט אויס, און שווינדעלט,
ווי ביז אהער, מיט אייער פלייש און ביין."

וכבר העירו על כך, שביאליק נתן לביטוי היידי הטיפוסי: „שנארערט אויס" ביטוי עברי מוצלח ומלא אירוניה: „וכאשר שנוררתם תשנוררו". אהרן ציטלין השתמש במטבע־לשון זו בתרגום „דבר אחרון" ואת השורה: „און בעטן, חלשן אַ שטראל" תירגם הוא: „נדבת קו זוהר תשנוררו".

„משא נמירוב" ביידיש היה משא נפשם של כמה וכמה אבלי קישינוב, שבכל לבם רצו, שניבו של ביאליק יגיע אל פשוטי עם בלשונם וגם לאינטליגנציה, שאינה שומעת עברית. בנוסח יידי זה ראו רבים חובה ומצוה יהודית־לאומית וחסד עשה איפוא ביאליק עם הקוראים ועם ספרות יידיש בכלל בתרגומו־עיבודו לפואימה זו ביידיש. „בעיר ההריגה" ו„אין שחיטה שטאט" נעשו מאז תאומים. וכשם ש„בעיר ההריגה" היא פואימה מיוחדת בשירת הפרעות בעברית כן מתנוססת „אין שחיטה שטאט" כאבן־נזר בשירת הפרעות ביידיש.

את הקדמתו ל„פון צער און צארן" יתחיל רבניצקי בפשטות שבדברים: „את הפואימה ,אין שחיטה שטאט', המוצעת בזה לפני הקורא, תירגם ביאליק בעצמו מלשוננו הלאומית, העברית, ללשוננו העממית, יהודית פשוטה". ובעל־מחשבות מסיים את מאמרו: „אינני מסופק אף לרגע, שהספר הקטן: ,פון צער און צארן' יהיה בקרוב ספר־קריאה ואוצר־עם לגדול ולקטן, וביחוד לבני הנוער שלנו, החייב להרגיש עכשיו את הטעם של שאט נפש עמוק, הזעם והצער על חיינו הלאומיים ההרוסים, כפי שביאליק הצביע לפנינו, כדי שנוכל ללחום לתחיה לאומית. כדי שנוכל לאהוב את הטוב צריכים תחילה לשנוא את הרע".

קצרה היא הקדמתו של רבניצקי, אבל יש בה משום הערכה תמציתית

למהות הפואימה. קטע מההקדמה הובא לעיל מתוך דברי הפולמוס של ציטלין עם רבניצקי בענין ההגנה העצמית. ברם דברי ציטלין, שיצאו מלב דווי, אינם נוגעים לכל עצמה של ההקדמה, שהיתה עניינית ורבניצקי מסר בה בקוים מעטים ובולטים מעולמו הפנימי של המשורר, הגלום בזו הפואימה.

לפואימה בנוסח היידי יצאו מוניטין גם באמריקה, כי ב„יודישעס טגאעבלאט" הניו־יורקי חזרו והדפיסוה. מהפירסומת הגדולה לפני ההדפסה יש לשער, שקיבלו את הרשיון להדפסה מביאליק עצמו. לפני שנדפסה באמריקה כתב תשר"ק, הפיליטוניסטן והמבקר הספרותי של ה„טאגעבלאט", במדורו הקבוע: „טינט און פעדער", בין היתר: „אנחנו מעוררים את תשומת לב הקוראים לשירו של המשורר היהודי הגדול ביאליק, שיתפרסם ביום א' הבא ב,טאגעבלאט'. שירת ביאליק היא כבירה ביותר ומיוחדת במינה בספרות היידית בימינו. ביאליק הוא מקורי מאוד ודבר זה מעמיד אותו מעל כל משוררי ישראל. ההבדל בין משורר בעל כוח גדול ומשורר קלוש הוא בכך, כי אצל משורר רב־איתנים תמצאו תמיד רעיונות רעננים וחדשים. תמיד גדוש הוא אמצאות, מחשבות מקוריות, שלא קראתם עד כה אצל אחרים ורעיונות אלה מפתיעים כברקים, מאירים בפתאומיותם. ואילו אצל משוררים חסרי־און הכל חיקוי וכל שאומר הוא, כבר נאמר על ידי אחרים — ולרוב ביתר כושר. רעיונותיו של משורר מסוג אחרון זה הם ישנים וישנה היא גם צורת הרצאתם. דבר זה מעמיד איפוא את ביאליק מעל כל המשוררים הקלושים, הנגררים אחרי הבינונים והחקאים".

דבריו אלה של תשר"ק אני מביא מגליון שבועות של „יודישע גאזעטן" (שנה ל"א, גל' 21, ר"ח סיון תרס"ו / 26 במאי 1906), המהדורה השבועית של ה„טאגעבלאט". באותו גליון — מאמר ראשי על ביאליק והפואימה הזו בשם: „איין אפענע הארץ געווייקט אין גאל" (לב פתוח טבול ברעל). כליווי למאמר באה תמונת ביאליק, לקוחה מתמונת־גלוייה, ומתחת לתמונה — נבל, קסת ועט וספרים. המאמר הוא ללא חתימה ובוודאי נכתב על ידי העורך יוהאן פאליי והסגנון מחזק השערה זו. בראשית המאמר נאמר: „בעונג רב מפרסם ,דאס יודישע טאגעבלאט' את פואימת האלמוות של ח. נ. ביאליק, שאנו נותנים אותה בעמוד אחר, בשם: ,די שחיטה שטאט' — — —".

בהתלהבות יתירה מדבר העורך על ביאליק ומציג אותו בדברים נמלצים לפני קוראי עתונו — ובימים ההם היה עתון זה הנפוץ ביותר ברחוב היהודי ורב־ההשפעה מכל שאר העתונים ביידיש באמריקה. היה זה עתון „כלל־ישראלי־אורתודוכסי־משכילי־ציוני". בהמשך הדברים נאמר בין היתר: „ח. נ. ביאליק הוא בלי שום ספק הגדול במשוררי עברית בדורנו. אלוהים חלק למשורר זה את כל הפריחה וכל הדבש של עולם השירה ובדבש זה השקיע כל כך הרבה כוחות ואיתנות כה רבה, עד שבשעה שביאליק שר, שומעים אנו את נועם

קול הזמיר, מעורב בתרועת חצוצרה, הקוראת למלחמה. עד עכשיו כתב ביאליק בשפת־יה — בלשון הקודש. עתה התחיל לכתוב גם בשפת יהודית־אשכנזית. את התחלתו עשה בפואימה זו: ,די שחיטה־שטאט׳, שכתבה גם עברית. כאן מראה לנו המשורר את התמונות החשוכות ביותר שבטרגדיה שלנו. בראשונה יראה לנו כל מוראות הפרעות. הוא מצוּוֶה אותנו לחשל לב מפלדה וברזל קר וקשה וכן ללכת אחריו, חרשים, לראות את הדם והמוחות וכל החורבות של התונת הדמים — — — הוא מראה את האכזריות הנוראות ואדישות העולם לאלה. ברם, אף שהשמש זרחה כדרכה והעולם כמנהגו נוהג, שותק ומחריש — האם סבורים אתם, ש,עיר ההריגה׳ צריכה לקבל את גזר־דינה, שערלים טמאים יטמאו את בנות ישראל הטהורות? לא, — — — מתוך הבכיות והאנחות על ההרוגים בוקע כרעש קול אלהים, המדבר מתוך חזיז ומרעים את תוכחתו על כל אלה שהוכו חינם ואינם יכולים לעמוד על נפשם ולהשיב למכיהם — — — היכן האגרוף שירעיש את העולם? — — —״.

מחרוזי „אין שחיטה שטאט״ נטל פאליי מלוא חפניים ושיבץ את אלה במאמרו הראשי. ומן הראוי לציין את יחסו החיובי של העתון האורתודוכסי באמריקה לביאליק ולפואימה שלו, הכוללת כנודע הטחה כלפי מעלה. הפואימה תפסה דף שלם ב„טאגעבלאט״ ונקראה: „די שחיטה שטאט״. לאחר הכותרת נאמר: „קינה על אלה, שלא היה טעם לחייהם ולא טעם למותם״ („וואס האבן אומזיסט אזוי געלעבט און אומזיסט געשטארבן״), תוכחה לאלה „המבקשים פרוטות בעד בנותיהם המעונות״. ב„טאגעבלאט״ מצויים כמה שינויים בשיר ובהם אציין: במקום: „וואו מיט זיין האק״, ב„פון צער און צארן״ נדפס כאן: „איין האק״ (ואולי טעות דפוס?) ואחרי השורה: „צי מעג ער מיט זיין אשה ווייטער לעבן״ נוספה שורה זו: „און אלס ווי פריער, און אלס ווי תמיד״, תוספת החסרה ב„פון צער און צארן״; במקום: „און איצט גענוג, אנטלויף״ נדפס כאן: „אַ צונד״.

ההערכה הספרותית על „אין שחיטה שטאט״, מיד לאחר הופעת הפואימה ב„פון צער און צארן״ — ובכללה גם הערכת „משירי הזעם״ באה מבעל־מחשבות. בדברו, במאמרו „בקורת״ (קריטיק), ב„דאס יודישע פאלק״ הוילנאי (שנה א, גל׳ 4, כ״ז בסיון תרס״ו) על ספרות הפרעות בשנות השמונים ובזו שלאחר פרעות קישינוב, אומר הוא שם בין השאר: „יצירה גדולה, יצירה של משורר ברוך־יה — יש לנו רק אחת: ,משירי הזעם׳ של ביאליק עם השיר הראשי ,על השחיטה׳, שיישאר בספרותנו כזכרון־נצח לחויות־הזמן שלנו בדורות האחרונים. מוזר הוא ש,היהודים׳ של טשריקוב ו,משפחת צבי׳ של פינסקי הם פופולאריים יותר אצל בני הנעורים שלנו מ,על השחיטה׳ של ביאליק. זה מראה על כל העזובה ואי־האנומאליות בחיינו הרוחניים, אם שירי הפרעות הנשגבים

של ביאליק היו עד לפני שנים־שלושה שבועות כספר החתום לחלק גדול מהנוער שלנו. לאשרנו ריחם ביאליק עצמו על שירתו ועלינו ובעיבוד נפלא (לא תרגום) נתן לנו ביידיש את שירו ,אין שחיטה שטאט׳. בספר, בשם: ,פון צער און צארן׳, כינס הוא שניים משיריו הפוליטיים *). את חשיבותו הגדולה של הספר אי אפשר להעריך ברצנזיה קצרה. אני יכול רק לייעץ לקורא, שיקרא ויחזור ויקרא. יהא הספר — ספר־שולחן שלו, ילמד מהפואימה של ביאליק לקרוא ולהרגיש, לסבול ולסבול. בטוח אני, שמבינים, אנשים מרגישים בכוח אשר ביצירה פיוטית כבירה, יידעו את שירי ,פון צער און צארן׳ בעל פה. בטוחני, שהספר הקטן הזה יצעיד קדימה במידה ניכרת ביותר את לשון הז׳רגון הדלה שלנו ויכניס בתוכה חלק מהכוח הביבלי והנבואי של השפה העברית״.

זוהי הערכה מלאת הערצה לכשרונו של ביאליק. לאחר מכן, הוסיף ואמר במבואו לשירי ביאליק ביידיש (ברלין, כלל פארלאג, 1922, עמ׳ VI):
„— — — ,די שחיטה שטאט׳ עשתה את ביאליק לגדול המשוררים, לא רק למבינים אלא גם לכל קורא ברחוב. ניתן לומר, שביאליק הוא היחיד בתולדות ספרות ישראל, שבין לילה נתפרסם במידה כה עצומה בין כל שכבות העם — והוא ראוי לפירסום זה — — —״.

להערכתו הנזכרת קרא בעל מחשבות: „רצנזיה״ והיא באמת מסה ספרותית נאה, שבה הוא גם מדריך את הקורא כיצד לקרוא את הפואימה: „הקורא צריך להרגיש, שיד חזקה אוחזת בו בכוח וגוררת אותו סביב חורבותיו של עם שלם. המשורר גורר וסוחב בעל כרחו, באכזריות מורה הוא באצבע דוקא על המקומות הנוראים, הנאלחים והמעוררים ביותר את שאט הנפש. ואם לוחץ הכאב על הלב בא המשורר ודורך על הכאב. ואם עולות דמעות בעיני הקורא והוא רוצה להתפרץ בבכי, יביט עליו המשורר במבט מלא אכזריות — — —״.

הבאתי קטע ממאמר זה, שבמידה וידוע לי הוא היחיד על „פון צער און צארן״ ביידיש, שנתפרסם בזמן הופעת המחברת, היא המחברת, שבעל־מחשבות הבליט במאמרו עליה גם את הערך החינוכי של פואימת ביאליק וחשיבותה כנכס רב־ערך בספרות היידית. המאמר גם נכנס ל„כתבים נבחרים״ שלו („געקליבענע שריפטן״, כרך א, וילנה, 1910, עמ׳ 167—174), בשם: „פאגראם ליטעראטור״. במאמר זה נגע בעל־מחשבות אך דרך אגב ב„על השחיטה״ וב„בעיר ההריגה״. ברם הוא הקדיש מאמר מיוחד ל„משירי הזעם״ („געקליבענע שריפטן״ כרך ב, עמ׳ 53—59), שבו עמד על החזיון ביאליק בכלל.

*) בהכניסו את המאמר בכתביו השמיט את התיבה: „פוליטיים״.

ביאליק על השמטות הצנזורה ב„משא נמירוב"

מתוך מכתב לשלמה דובינסקי בקישינוב

אודיסה, י"ג טבת תרס"ד.

ידיד יקר ונכבד ה' שלמה דובינסקי

ואת השורות אשר אתה מבקש *) הרי הן לפניך:

אחרי השורה:

הנה עגלי הטבחה הנה הם שוכבים כלם

חסרות ארבע שורות אלו:

סלחו לי, עלובי עולם, אלהיכם עני כמותכם,

עני הוא בחייכם וקל וחומר במותכם;

וכי תבואו מחר על שכרכם ודפקתם על דלתי —

אפתחה לכם, בואו וראו — ירדתי מנכסי!

וצר לי עליכם וכו' וכו'...

ומיד באותו פרק, אחרי המלים „ואולם חי אני", חסרות שתי מלים: „נאום ה'". חסרון זה משחית הכונה.

באותו פרק בשורה המתחלת „כי מצאתני בצרתי" (קרי „בקלוני" תחת „בצרתי" וכן תתקנם בפנים) חסר חצי שורה: „ותראני ביום אידי".

תחת „כי מוסרי תשא" קרי „כי מוסר כלימתי תשא".

אחרי השורה „ולמה זה יתחננו אלי? דבר אליהם וירעמו" חסר חצי שורה „ירימו נא אגרוף כנגדי ויתבעו וכו' וכו'"; תחת „ויפוצצו השמים ומרומיהם" קרי השמים וכסאי.

ובזה הריני שלך ח. נ. ביאליק

שלום לר' אברהם אחיך ולכל בני ביתכם.

***) במכתבו אל ביאליק ביקש ממנו ה' ש. דובינסקי, בשם הרב יעקב מזאה ממוסקבה, להודיעו את אשר מחק הצנזור ב„משא נמירוב" („בעיר ההריגה"). — הערת פ. לחובר.**

אגרות חיים נחמן ביאליק, כרך א, תר"ן—תרס"ה', עמ' קצב—קצג, מס' פט.

ג. קרסל

הפוגרום בקישינוב באספקלריית ה„וועלט"

הפוגרום בקישינוב שהסעיר את העולם היהודי והלא־יהודי (והוא הסעיר את העולם הלא-יהודי הרבה יותר מאשר אימי השואה בימינו) מצא ממילא הדים נרחבים ביותר בעתונות היהודית והלא-יהודית. כל עתון הנפתח לפניך מאביב 1903 ואילך, ותהא לשונו ככל שתהיה, מעניק לך חומר בשפע על הפוגרום, החל בכרוניקה וכלה בתגובות פובליציסטיות ובלטריסטיות. ברם אין דומה עתונה המרכזי של ההסתדרות הציונית: „וועלט" לכל שאר העתונים. היה זה כנודע עתון שלידתו חלה עם לידתה של ההסתדרות הציונית המדינית, לאמור, הרצל הקים אותו והיה הרוח החיה בו ולמותר להוסיף שנסך מרוחו עליו. הוא היה כמובן עתון (למעשה: שבועון) ציוני. ברם המושג ציונות הורחב כאן עד כדי הכללת כל דבר יהודי, במידה שציונות נזדהתה כאן עם תפיסת היהדות במשמעות הרחבה והעמוקה ביותר.

ברם כעתון ההסתדרות הציונית היה על ה„וועלט" לנהוג זהירות יתר ולא לנקוט נעימה חריפה וגלוייה ביותר, שכן עשוייה היתה דרך זו להזיק לכיוונה של המדיניות הציונית בכלל ולפעלו המדיני של הרצל בפרט. קו זה יש לקחת במנין בבואנו לדבר בהשתקפות הפוגרום בעתון זה. ה„וועלט" העניק לקוראיו אספקלריה רחבה ביותר בכל הנוגע לפוגרום וביחוד רבה חשיבותו מבחינת השתקפות הדי העולם המערבי. מאידך גיסא היה זה עתון, שאפילו והופיע מחוץ לרוסיה והיה חפשי בתגובותיו לתעלולי המשטר הצאריסטי לגבי יהודים, כדרך שנהגו כל שאר העתונים שמחוץ לרוסיה, היה הוא זהיר ביותר וניתן להבחין כאן, כיצד ממוזגת כאן החריפות שבתגובה עם קו מדיני מחושב ביותר. הטכסיס של ה„וועלט" בתחום התגובה הפובליציסטית היה איפוא, שהלך בעקבות העתונות הליברלית הרוסית, שהגיבה אף היא בחריפות יתר על המעשים האלה. משום כך נשתקעו כאן הדים מרובים לתגובות העתונות הרוסית על כל גווניה, כפי שהגיעו לעתון מסופריו ברוסיה בתרגומים נאמנים.

דברים אלה וכן רבים אחרים, שיודגמו להלן, עושים איפוא את ה„וועלט" למכרה עשיר בכל הנוגע לפוגרום ואין על כן מן התימה, שכאן שוקע חומר שלא נודע ולא נוצל עד כה. וביחוד הדברים אמורים בעתון, שסופריו בכל רחבי

העולם לא היו רובם ככולם מהסוג של כתבים אלא אישים, לעתים מרכזיים, בחיי ציבור, ספרות ותרבות ואלה ידעו יפה יפה מהנעשה סביבם. אלה לרוב אינם חתומים ולעתים חתומים בקיצורי שמות, שלעתים רחוקות ביותר אתה יכול לנחש שמות כותביהם. ברם מכתלי הדברים ניכר שאלה הסתירו במכוון את שמותיהם המפורשים מחמת עינא בישא.

א.

ה„וועלט" היה קודם כל — ואת זאת קשה לנו לשער במידה הראוייה בימינו — עתון להסברת הציונות ואפילו לתעמולה ציונית. אולם הרצל ועוזריו, כעתונאים מובהקים ידעו יפה, שאין תעמולה מתקבלת בלבושה הישיר ויש להחדירה לכל מדורי העתון השונים והמרובים. משום כך ה„וועלט" הוא עתון לכל פרטיו ודקדוקיו. ברם עובר בו כחוט השני הקו הציוני, שנוסח בבזל וכל עיקרו: שיבת ישראל לארץ ישראל על ידי „משפט העמים" והכרת העולם בזכות היסטורית זו ובפתרון זה בהווה לבעיות ישראל בימינו. אף חייבים אנו לזכור שהציונות בתפיסה זו היתה באותם הימים נחלת מיעוט שבמיעוט של עמנו ועל ה„וועלט" היה כמעט בכל גליון וגליון להיאבק מבחינה פובליציסטית ואידיאית עם כל אלה המתנגדים וביחוד עם אלה שבמערב, שלהם עתונות מסועפת ואף בעלת השפעה לא מבוטלת.

לא ייפלא איפוא שההד הראשון שב„וועלט" לפרעות קישינוב היה מאמר ראשי־פובליציסטי, החתום: M — והוא כמובן של העורך ד״ר זיגמונד וורנר (שנה 7, גל' 18, ד' באייר תרס״ג/1.5.1903). שם המאמר הוא: „תופעה חולפת" והמאמר אופייני הוא לכל עצמו של העתון שהלקח הציוני הוא הקו המנחה שלו. הציונות המדינית טענה כנודע, ששנאת ישראל היא תופעה שרשית שאין לעקרה כליל ועל כן הפתרון הציוני בעקירה מהגולה לארץ ישראל. לא כן טענו המתנגדים — תופעה חולפת היא ועתידה לעבור מן העולם עם שיפור המין האנושי וכו' וכו'. הציונות שפיקפקה באופטימיות זו היתה על כן בתחומה של האוטופיה ואילו אלה האופטימיסטים בתחומה של המציאות נעוצים היו כביכול. הויכוח היה על כן אם זו השנאה תופעה חולפת או מתמדת היא.

וורנר, העורך למעשה של ה„וועלט" בהשראתו של הרצל, פובליציסט חריף היה ולמותר להוסיף — תלמיד נאמן להרצל ואדוק ביותר בדרכו. פרעות קישינוב שימשו לו איפוא חומר אידיאלי להפרכת אותה „תופעה חולפת", שנתגלתה בקישינוב דוקא בשרשיותה המטילה אימתה ופחד. הוא שופך על כן זעמו על אותם המתבוללים, שלפניהם אין כלל במציאות דבר כזה כגון אומה ישראלית ועל כן אין כל חשש שאומה זו צפוייה לכלייה, שכן דבר שאינו קיים אינו יכול גם לרדת לטמיון. מכאן אך כפסע לחשבון נוקב ומר עם קבוצת ציונים — והכוונה כמובן

לקבוצת אחד־העם — שאף היא, עם כל ניגודה, מתקרבת לקבוצה מתבוללת זו בציונותה הרוחנית והערטילאית ללא זיקה יתירה לציונות של בשר־ודם ואנשי־תמותה פשוטים. הוא מאחד איפוא קצוות אלה, החרדים על סיר הבשר מזה והסוגדים ל„ציונות צמחונית" מזה ומעמיד נגד קצוות אלה את „מאורע השבוע שעבר" בקישינוב, מאורע שהוא כה בניגוד לכל בניני-התיאוריה שלהם.

דם יהודי נשפך. רכוש יהודי היה לבז ומאות משפחות יהודיות חיות עתה בפחדי פחדים לקראת המחר, ללא דעת אנה ימלטו את נפשותיהן. ציונן של עובדות אלה, לפי וורנר, נעשה לא רק בלב גדוש דווי אלא גם בחמת זעם הן כלפי הרוצחים האכזרים והן כלפי היהודים, העושים הכל לבלום ולמנוע כל מעשה הצלה, שסמלו הנעלה היא הציונות המדינית. התנגדותם של אלה או אפס-המעשה נוכח הפתרון הטריטוריאלי של שאלת היהודים הם הם המכשולים הגדולים והכבדים ביותר בדרך לביצועו המעשי של הפתרון הציוני.

ובאותם ימים פרצו פרעות לא רק בקישינוב אלא גם בגליציה, תחילה באוהנוב ולאחר כמה חדשים בזאבלוטוב. שואל איפוא וורנר: „מה יהא עלינו עתה ?". ודאי שנטמון את חללינו והשלטונות יעני שו אולי את הפושעים, כלומר את השלומיאלים שבהם, שלא הצליחו לחפות כראוי על פשעיהם (לאחר מכן נתברר שגם אלה הוצאו לחופש) ושוב יחזור השלום על כנו ושלום כביכול על ישראל. ברם מה שלום הוא זה ? כל הנפגעים ואתם המוני המונים לא ישתחררו לעולם מסיוט מזעזע זה. מאידך גיסא לא ינוחו ולא ישקטו גם הפושעים. אלה שייענשו ואתם המוני אוהדיהם יטרו בלבם ביתר שאת חמת זעמם נגד היהודים, שתתפרץ בשעת הכושר הראשונה — ואכן נתברר שנבואה זו נתקיימה לחלוטין ובראש ובראשונה בקישינוב עצמה, שם פרצו פרעות בשנית ב-1905. וייתכן, מוסיף וורנר, שחמת הזעם תתגלה ביתר אכזריות מכפי שזו נתגלתה עתה — ואף חזות-אימים זו נתקיימה כנודע. והוא שואל שאלה תמה ופשוטה: היש לייעץ לאחינו להוסיף ולהיות במקומות אלה של פריצי חיות ושודדים ?

ואם להגר, שואל וורנר — אז לאן ? האם לא יצטרכו במקומות החדשים להתחיל מחדש בסבלות ועינויים פיסיים ורוחניים כאחד ? מכאן הוא מסיק את המסקנה הפשוטה, הציונית, שלא נוכל בשום פנים ואופן למנוע אותן רציחות בעתיד, שעל כן אלה תוצאות הן לתופעה לא כל כך „חולפת". אף לא נוכל לכפות על השלטונות לנהוג ביד חזקה בפושעים-רוצחים אלה, שכל כולם חדורים רצונות של מעשי זדון אלה. רק אטומי לב ומחשבה יעלו על הדעת שמעשי עונש וקנסות עשויים למנוע בעתיד חיות אלה מביצוע תאוות הרצח שלהן. ודאי שרע ומר הוא הדבר שפושעים מהלכים חפשים. אולם רע ומר שבעתיים לחיות בהכרה ובתודעה שאנו צריכים השכם והערב להגנת השלטונות מפני זעמם של המוני המונים. אכן, אין קל מזה לגנות בדברים חריפים ביותר את הפורעים ואותם

העומדים מאחוריהם. אולם מה משמע מכאן? אותם יהודים טובים בעלי תודעת „התופעה החולפת" מרגיעים את מצפונם בדברים בוטים אלה וחוזרים לסדר היום, שעל כן מילאו כביכול חובת מצפונם.

ומוקיע וורנר מדיניות זו הטומנת ראשה בחול ויוצאת כדי חובתה במלל רם ונישא בלבד ללא כל מסקנות מעשיות, דבר המעיד על חוסר השתתפות בסבל אחינו הנפגעים. משום כך הוא חותם את מאמרו בדרישה לפתור בעייה זו בטווח רחוק ביותר, לאמור הציונות המדינית היא היחידה שבידה לפתור בעיה ממאירה זו, לפחות לחלק גדול בעמנו (הדגשה זו מתקרבת, תוך ראיית הדברים מפרספק־טיבה רחוקה, שלא במתכוון לזו העמדה, בה ואליה הוא קולע בליסטראותיו). אלה המרגישים את עצמם בנוח במקומות מושבותיהם בגולה חייבים וצריכים לדאוג לאחיהם הנענים והסובלים ויהא זה נאה מצידם אם יעשו זאת כל עוד יכולים הם לעשות בתנאים נוחים ולא יצפו לימי אימים וזוועות כגון אלה עתה בקישינוב. קישינוב ואוהנוב (תחילה שימשו שני שמות אלה כצירוף אחד. לאחר מכן נעלמה אוהנוב ובלטה רק קישינוב) הן אות אזהרה לאלה העומדים מרחוק, שהציונות מוכנה תמיד לקבלם בזרועות פתוחות לשם מעשה-הצלה משותף.

ב.

כרקע לאותו מאמר פובליציסטי באה הכרוניקה, מיד ובסמוך, המספרת בשפת-נתונים יבשה ומזעזעת על המעשים שנעשו בקישינוב. התיאור אינו שלם עדיין, שעל כן טרם הגיעו הידיעות המהימנות והמפורטות מאנשי המקום ועדי-הראייה. ברם כבר עתה מתקבלת תמונת-אימים מהטבח בקישינוב. הפוגרום עולה במוראיו על הפוגרומים מראשית שנות השמונים, במידה שהשלטונות עצמם נאלצו לאחוז באמצעים. לאחר תיאור מפורט בא אחר, מועתק מהעתון הוינאי, שהרצל היה חבר המערכת שלו, „נייע פרייע פרעססע" וכאן סקירה קצרה ומצויינת על הפוגרום, בצירוף פירוטי שמות רחובות ואנשים מהרוצחים והנרצחים גם יחד. לאחר מכן מתפרסם מכתב מקישינוב בחתימת K...B הוא כמובן ד"ר ברנשטיין-כהן. מכתב קצר הוא אולם מהתעודות המזעזעות והחשובות ביותר לתולדות הפוגרום.

„בידיים רועדות ובדמעות על לחיי אני נוטל עט בידי כדי לתאר לך אך חלק קט ממה שראיתי וממה שאירע בימים האחרונים". כך פותח ברנשטיין-כהן את מכתבו. ושופעים הדברים קינים הגה והי וממש דומה עליך שהמכתב היה עברית בלשונו, שעל כן אתה מוצא בו: „אוי כי שודדנו" וכל שאר דברי-הקינים המשוקעים בספר הספרים שלנו ושניתנו עתה ענין לקישינוב. קשה לו לברנשטיין-כהן להתרכז עתה ככל הצורך, שכן בשעת הכתיבה לפני עיניו הרחובות הספוגים ורוויים מראות-

אימה של האחים והאחיות השדודים והנענים. הוא אנוס על כן להפסיק את המכתב אולם הוא מבקש לעת עתה דבר אחד ויחיד — עזרה מהירה ככל האפשר לנפגעים.

כאמור, עדיין אין אלה פרעות קישינוב, בגליון ראשון זה להדי הפוגרום האיום, זו התופעה המחרידה שנגולה רק לאחר מכן, שכן מצרפים רעות אלה לשאר המעשים הדומים שאירעו בגליציה וברוסיה — סוף סוף לא היתה גם ב-1903 קישינוב „בת יחידה" לפרעות ביהודי רוסיה. כך מספר כתב מאודיסה על המאורעות בקישינוב — ואף כאן הידיעות ראשונות הן ועל כן לא מדוייקות ביותר. ברם האפייני בכתבה זו הוא הדבר שיהודי אודיסה המזועזעים מטבח קישינוב הזדיינו בנשק על מנת להיות מוכנים לשעת הצורך („לא נמכור את חיינו בזיל הזול"). העירנות היא על כן גדולה ורבה ביום ובלילה, שכן קיבלו הפורעים עידוד רב מקישינוב. ואכן, אנו שומעים על צבא רב שהגיע לאודיסה והאוכלוסיה נדרשה על ידי מודעות גדולות לנהוג בשקט. ומסיים הכותב מאודיסה אף הוא בדברי תאניה: „אחת יודעים אנו — היהודים הם חסרי מגן והם מסורים לכל כנופיית רוצחים. ישמרנו אלהים, שכן איכזבה לחלוטין עזרת האדם". בינתיים מוסיפה המערכת לספר על סידרת-מכתבים-וידיעות שנתקבלה ובה תיאורים מפורטים לטבח.

ואכן באותו גליון נתפרסם כרוזו של הועד הפועל הציוני ובו נתבקשה היהדות בעולם כולו לעזור לנפגעים על ידי תרומות כספיות. בכך נפתחה המגבית, שה„וועלט" פתח לפניה לרווחה את עמודיו, בפרסמו את רשימת התורמים בכל גליון וגליון במשך חדשים מרובים.

והיה גליון ראשון זה להדי קישינוב בנותן טעם לגליונות הבאים. מכאן ואילך הוקדשו לקישינוב כל המדורים שבעתון וכל הסוגים הספרותיים שבהם, החל במאמרים ראשיים, פובליציסטיקה, שירים, ספורים, פיליטונים ואחרון אחרון — יריעה רחבה של כרוניקה, שרובה ככולה באה מעדי-ראייה ומאנשי המקום.

בגליון הבא (19) מתפרסם במקום מאמר ראשי פיליטון, כתוב על טהרת הסרקזם, על תגובת העולם הלא-ציוני לפוגרום בקישינוב. ועוד נראה בסמוך כיצד ירבה ה„וועלט" להזדקק לצורה זו בבואו להגיב על ענין קישינוב. מראות הדמים מתוארים כאן בלשון גדושת צבעים וכן מסופר כאן על ההד הגדול. מהד זה עד להזדעזעות של ממש עוד רבה הדרך. שמעו ועברו לסדר היום. ברם, וכאן טמון עיקרו של אותו פיליטון, מובא בחתימת הדברים פסוק, היחיד המודגש בכל הפיליטון: „אנחנו לעולם לא נשכח את קישינוב". הכותב הופך והופך בתיבה קישינוב ומסיים: כאשר ניעף מרוב סבלותינו ומרשעות הגויים אין לנו סיסמה גדולה יותר להתנער לעשייה ביתר מרץ מאשר התיבה: „קישינוב".

מעתה ייהפך המדור: „פרעות קישינוב" למדור-של-קבע ובו קודם כל ידיעות ומכתבים מאנשי קישינוב וכן הדי הפרעות בעולם ותגובות עתונות העולם.

אף כאן עדיין אין הידיעות מדוייקות, שעל כן מפחדים עדיין היהודים לצאת מבתיהם וכן חוששים הם להישנות הפרעות. אף מסופר כאן שסגן המושל אוסטרוגוב, ראש המשטרה מאושנקוב ואחרים טורחים להרגיע את היהודים הנרגשים. אבל העובדות של רצח וביזה מדברות בעדן ואין בידי שום טירחה כדי הרגעת הרוחות. ואף זו, מפיצים שמועות בכפרים שיהודים חיללו כנסיה בקישינוב. אכן, הארכיבישוף יעקב, המטרופוליט של ביסרביה, הכחיש את השמועה דוקא מעל דפי העתון האנטישמי, שידו רב לו בהכנת הפרעות, „ביסרביץ", והזהיר את האיכרים לא להיגרר אחרי שמועות-שוא-וזדון אלה. אולם אין בידי הכחשה זו לבלום הפצתן של שמועות אלה.

אנו שומעים על בואו לקישינוב של ראש מחלקת המשטרה לופוכין למען בדיקת גורמי הפרעות. ברם המלון בו הוא מתאכסן („שווייץ") נשמר בקפדנות על ידי חיילים ונמנעת איפוא הכניסה ליהודים, שהיו יכולים למסור לו את העובדות המהימנות ביותר. ומעניין שבאותו עתון מזוהם „ביסרביץ" נתפרסם גם כרוזו של ראש עירית קישינוב ק. שמידט, בו הוא קורא לעזרה לנפגעים, תוך תיאור מזעזע של המאורעות ומצבם של הנפגעים. ואכן נענו בסכומים ראויים נוצרים בעלי עמדה מכובדת ביותר. אולם סכומים אלה, מוסיף המודיע, הם כטיפה בים האסון שפגע באחינו בקישינוב.

בשפע מובאים קטעים מהעתונות הרוסית, לרוב קטעי כרוניקה יבשה, המקפיאים את הדם במוראותיהם. מפי ה„ווידומוסטי" שבפטרבורג מסופר כיצד התנהגה האינטליגנציה הלא-יהודית למראה הפרעות. היא לא נקפה אצבע להפסיק את הרצח, הביזה והשוד ו„הקהל טייל בשקט והסתכל על ה„עבודה" האיומה. מסביב טיילו בכרכרות האינטליגנטים לבושי־חג ועדויי עדיים". אפילו העתונים השמרניים והקרובים לשררה („קיוולאנין" ועוד) דרשו מהממשלה נקיטת-אמצעים חריפה. ואחרון אחרון — כולם משוכנעים, שהפרעות באו בשל מאמרי עורך ה„ביסרביץ" קרושיבן. ואף פיסקה זו מובאת בשם ה"ווידומוסטי": „האם לא העלה על דעתו (הכוונה לאנטישמי הצורר ווילישקו) שההסתה השיטתית נגד יהודים, שבה משתעשעת ברצון כה רב עתונותנו ברובה הגדול, תעורר שנאה גזעית ותביא בסופה לידי גילויים נוראים כפי שנתגלו בקישינוב?" מעין לעג לרש היתה איפוא הודעתו של ראש המשטרה בקישינוב, שכל שיחזיר תוך יומיים הקרובים חפצים וסחורות שנשדדו מיהודים לא יקבל שום עונש.

ודאי שכמעט כל העתונות הרוסית גינתה את הפרעות ובכללה גם זו שהצטיינה בהטפה אנטישמית ארסית. וכבר הזכרנו לעיל את ה„קיוולאנין" ועמידתו הנאה באותם הימים. ברם ה„ווערלט" מעיר בשולי דבריו של אותו עתון (בין היתר נאמר ב„קיוולאנין", שהפרעות חרפה הן לנוצרים והזיקו לנוצרים לא פחות מאשר ליהודים), שבמאוחר הגיע ה„קיוולאנין" לאמת זו, שכן הוא ועתונים

אחרים סייעו לא במעט להפחת שנאה זו כל הימים. ברם גם עתה לא החמיצו העתונים האנטישמיים המובהקים, ובראשם „נוביה וורמיה" ועתונו של קרושיבן: „ביסרביץ", גם הזדמנות זו של הפרעות בהמשך מעשי-התעתועים וההסתה שלהם ביהודים. אף עתה, שכולם גוללו את האשמה על קרושיבן, כתב הוא בעתונו, שהיהודים „זכו" בדין בפרעות אלה, שכן הם שמצצו שנים את דם האוכלוסיה וכו'. ושואל ה„וועלט" כיצד מניחים גם עתה רשות לאותו מסית להמשיך בכתיבה מזוהמת זו?

ברם ה„וועלט" מפנה שאלה זו לא רק לרוסיה אלא גם למערב „הנאור". הנה, עתונות זו כמעט ולא הגיבה על הפוגרום ולכל המרובה הקדישו לו כמה שורות עלובות. ועתון סוציאליסטי בווינה, „פאלקסטריבונע" אף העלה על הכתב דברים כגון אלה: „אומרים שבפרעות השתתפו פועלים מאורגנים. אם נכונים הדברים הרי שיהודי קישינוב נתנו לאלה את העילה לכך". מכאן משמע, לדברי ה„וועלט", שפועלים מאורגנים רשאים לעשות הכל, לרצוח ולפשוע והאשמים תמיד יהיו היהודים הנרצחים והנשים האנוסות, שכן ודאי הדבר שהיהודים עצמם הם הגורמים לכך. תיאוריה נחמדה היא על כל פנים, המוקעת כאן בדברים חריפים ביותר.

בגליון זה (19, עמ' 4) מתפרסם כרוזו של מ. אוסישקין לעלייתם ולהעלאתם ארצה של יתומי קישינוב, הוא הכרוז שעורר את המפעל ויזם אותו. מאז ואילך מתפרסמות התרומות למפעל זה לרוב בשם „לטובת הצעת אוסישקין". לא נדבר בענין זה, שכבר הרחיבו עליו אחרים את הדיבור. כאן נסתפק בכך, שאותו מכתב קצר ותמציתי, היה כל כולו בנוסח אוסישקיני, לאמור, מעשי ותכליתי והיה המכתב מהתגובות המעשיות והפוריות ביותר לאחר הפוגרום ולא בכדי „עשה היסטוריה" בתולדות הישוב והציונות.

בראש גליון 20 באים על שני עמודים ומחצית העמוד שירטוטים-ציורים לפרעות מאת מ. אוקין. והתמונות של האמן מדברות בעדן והן מביעות הרבה יותר מכמה וכמה מאמרים ראשיים, ויהיו החריפים ביותר. ודבר לא רגיל הוא בעתון זה, ולא רק בו, לפתוח בכלל את הגליון בציורים. לאחר מכן בא טכסט מילולי, „אילוסטרטיבי" לציורים אלה, היינו, תיאורים מפורטים לפוגרום מאת מודיע קבוע (חתום: .G. T. לצערי לא עלה בידי לקבוע זהותו). מסופר שם על שמועות המתהלכות בביסרביה, שהממשלה נתנה רשות לרצוח ולבוז (מידת אמת היתה בכך) וכל העושה זאת אינו אלא ממלא רצון הממשלה. אישר שמועה זו הגוברנטור הכללי הגנרל פון ראאבן, שהגיע לקישינוב ואמר זאת בנוכחות ראשי הערים והכפרים (קישינוב והסביבה), תוך הכחשתה כמובן, לאמור, שמעולם לא יצא דבר כזה מאת הממשלה. תוך כך אנו שומעים על יהודי קאלאראש, שעזבו את בתיהם מחמתן של שמועות אלה וכן אירע פוגרום-זוטא בכפר באַטשוי, בקירבת

קישינוב ובין הנרצחים באותו כפר היתה גם אשה יהודיה, שנמלטה מהפוגרום בקישינוב ומצאה כאן את מותה.

מסתבר, לפי ה„וועלט", על מה ולמה יצא בנעימה כה חריפה נגד הפורעים העתון „נובוסטי", שכן עורכו, נוטוביץ' היה מצאצא היהודים. בעתון זה נתפרסמו תיאורים מבהילים ומבחילים ממעשי הפורעים, שהגיעו לעתון מידי נוצרים, בהם נודעים ומפורסמים, בצירוף שמות האנשים, שבהם כה התעללו. קשה לו ל„וועלט" לתפוס כיצד נעשו מעשים כאלה לעיני המשטרה ו„שומרי החוק". מפי ה„ווידו-מוסטי" אנו שומעים, כיצד אצו יהודי קישינוב, עם ראשית הפרעות למשרדי הדואר לשם שיגור טלגרמות לפטרבורג. אולם אלה הטלגרמות לא נתקבלו על ידי פקידי הדואר. רק בידי ד"ר מוטשניק עלה המעשה לעזוב ברכבת את קישינוב ולהגיע לתחנה הסמוכה מיריני ומשם להודיע לפטרבורג על הפוגרום. כל זאת כלול בתזכיר שהגיש ראש העיר ק. שמידט לשר הפנים. אולם בד בבד נמשך הפוגרום גם בכל החקירות והדרישות לאחר המעשה ובהכנות למשפט כביכול.

ולא נלאה ה„וועלט" להוקיע את העובדה, שקרושיבן נוהג גם עתה כמנהגו וממשיך בהסתתו הארסית מעל דפי עתונו „ביסרביץ". הוא מוסיף להעלות עניני עלילות דם, והצנזורה, שהיא כה חמורה וקפדנית ברוסיה, עוצמת עיניה ומניחה לו לקרושיבן זה להמשיך. אף שומעים אנו, שראש אגודות האומנים בקישינוב, סטיפאנוב, אף הודיע בפומבי בדאבון לב, שכולם מתענינים עתה ביהודים ובטובתם, שעה שהפורעים החבושים בכלא הם ללא עוזר וסומך. אין על כן מן הפלא, לדברי הכתב הזה ב„וועלט", שפחד אחז את יהודי ביסרביה והם יושבים על צרורותיהם הדלים ומוכנים להגירה ואותות חרדה בפניהם. אף מסיים אחד המכתבים הפרטיים: „מתי ניגאל אנו היהודים מהגלות ?". ואין צורך לומר שפסוק זה מקפל בקרבו את כל האידיאולוגיה של ה„וועלט", כלומר של התנועה הציונית.

ואף על פי כן מעלה גם ה„וועלט" לא מעט אורות מאופל זה שברוסיה. כך הוא מביא קטע גדול מהעתון המוסקבאי: „קוריירי", הכותב, שעתה יש לזרות הלאה כל שאלות היום הבוערות. כי כן חרפה היא היום לעסוק בכגון־דא, שעה שנרצחים אלה בקישינוב מביטים עלינו בגינוי-אלם. מה זה — ימי הביניים ? במחצית המאה העשרים ? טרוגלודיטים (יצורים מתקופה פריהיסטורית) בקירבת האוניברסיטה ? ומאשים אותו עתון את הנוצרים ואת עצמו, שהניחו לכל המסיתים למיניהם, המפורטים כאן, לעשות מעשיהם במשך שנים. ביחוד ניתכה חמתו על העתון: „נוביה וורמיה", שבמשך שבועות רבים הכין את הפוגרום. כתבי ה„נוביה וורמיה" הדפיסו במשך ימים רבים כתבות מדובוסארי והפיחו את ענין הסיפור הכוזב של עלילת הדם. כל תיבה וצירוף באותן הכתבות שפעו שנאה והסתה. לאחר הפרעות מילא עתון אנטישמי זה פיו מים ולא הוציא הגה. ברם זה היה אך עד ארגיעה, שלפתע פתח הוא בשנית את פיו והוא מספר בכתבה מקישינוב לא פחות

ולא יותר מאשר את הדברים האלה: „כל יום מוצאים, אם לא במרכז העיר אז בקצוויה, גוויות של חללים נוצרים". וכך מוריד ה„נובויה וורמיה" דמעות על משפחות האסורים וכן על מעשה היהודים, המאשימים שלושה חברי העיריה בקישינוב, כמשתתפים בפרעות, לפי ששלושה אלה עשירים וניתן לסחוט מהם כסף בתואנה זו. ה„נוב. וורמיה", ממשיך אותו עתון, נקרא על ידי מאה אלף איש ותפוצת העתון גדלה והולכת מיום ליום. ובמקום שאנו נתקומם נגדו ונעשה הכל למוטט עתון זה, הרינו מסתכלים באדישות לתעלוליו וכיצד הוא מרעיל את החברה הרוסית. באחת — כולנו אשמים.

מכאן שהיה לו ל„וועלט" תנא דמסייע ברוסיה גופא ולא היה לו צורך להוסיף על כך אף מלה יתירה אחת. אף מביא ה„וועלט" קטעים מה„רוסקי ויידומוסטי" המוסקבאי, בטאון הליברלים, המדגיש במאמרו הראשי, שהפרעות בקישינוב חסרות רקע כלכלי ועל כן חסרות הצדקה כלשהי. הוא מטיל איפוא את האשמה על ההסתה האנטישמית הפרועה של העתונות החוליגאנית. נגד עתונות מזוהמת זו חייבת העתונות המעולה להילחם בכל הכלים והאמצעים שבידיה. ברם ככל שהדים אלה מהעתונות הרוסית מעודדים, כן מקבילם מוסרם ב„וועלט" לגילוי דעתו של מושל קישינוב, שמסר למשלחת יהודי קישינוב שהתייצבה אצלו. על היהודים, אמר, להיות סובלנים לנוצרים ולא לנטור איבה לנוצרים ולהעסיק במפעליהם גם נוצרים. זה מה שהיה לו לשליט זה לומר ליהודים. בו בגליון נתפרסם שירו של פרוג, שייחד עליו את הדיבור א. ר. מלאכי במקום אחר בקבצנו זה בתרגום לגרמנית — והיה זה בבחינת חתימה לכל מגילת האיבה של גליון זה.

ג.

ואם הסתפק ה„וועלט" תחילה בציורי אמן למעשי הרצח באה תוספת מצויירת לגל' 21 והיא כוללת שני עמודי צילומים ומתחת לצילומים אך תיבה אחת ויחידה: „קישינוב!". הכתובת ולא כל שכן הצילומים „דיברו בעדם", שעל כן ראית פצועים, חללים ובתים שהיו למשיסה. מכאן שקישינוב זו עלתה מגליון לגליון ופשטה את כסותה המציאותית והממשית ונעשתה סמל לענות ישראל בגולה מזה ודרישה דחופה לביצוע הציונות המדינית מזה. ואכן, מגמה זו של ה„וועלט" בלטה ביותר ולא הצניע אותה העתון עצמו, כפי שנראה בסמוך.

הימים היו ימי מאבק קשה של ההסתדרות הציונית המדינית (ולא היתה אחרת. אולם חובה להדגיש כאן את השם המלא, המרמז על כיוונה הבולט בזו התקופה) עם חברת יק"א. הפגישה הציונית של ציוני אנגליה, שנתקיימה אז בלונדון, עמדה בסימנה של ההחלטה, האומרת שתכנית בזל היא היסוד האחד והיחיד לפתרון השאלה היהודית. ברם קדמה להחלטה משא גדול ונמרץ של

ישראל זנגוויל, שיצא חוצץ נגד יק״א ושאר חברות ואגודות בצבור היהודי, בעיקר במערב, המתנגדות לציונות, שעה שבידיהן אמצעים לרוב לקירוב הציונות למטַרתה. וכמובן שלא יכול היה זנגוויל לא לייחד את הדיבור לקישינוב ולפוגרום. קישינוב היא התשובה האחת והיחידה לשאלה: האם יש אפשרות לפתור את השאלה היהודית ברוסיה עצמה, כפי שהישלו את עצמם גדולים וטובים עד אז ומאז ואילך. מכאן מה דמיונית היא התפיסה של יק״א המחפשת עדיין דרכים בכיוון פתרון שאלת יהודי רוסיה ברוסיה עצמה. הוא מגולל במשאו זה את פרשת התעלולים לא רק במעשי הרצח והשוד אלא בכל האפילוג שלאחר הפוגרום, היינו מאסר הנאשמים ואופן ניהול החקירה וכן שיתוף השלטונות, במישרין ובעקיפין בפוגרום. אכן, זנגוויל אינו אומר זאת בפירוש. אולם מתוך דבריו על יחסי השלטונות בקישינוב והממונים עלֵיהם מסתברת ממילא מסקנה זו. הוא מוקיע את התנהגותם של השוטרים, ראשי המחוזות עד לפטרבורג הבירה ועד להודעתו של שר הפנים על יצירת תאים להגנה עצמית, דבר שהוא רואה אותו פסול ובלתי חוקי.

התמונות ודברי זנגוויל אלה דומה והן תגובות פובליציסטיות עזות ונמרצות שאין למעלה מהן. ברם ה„וועלט״ נדרש גם לסוגים אחרים, כנזכר לעיל, ובראש ובראשונה לפיליטון, הסוג שבו נתמחה הרצל ואף היה העורך של מדור הפיליטונים ב„נייע פרייע פרעססע״. פיליטון זה, הנקרא: „לנושא קישינוב״, הוא בצורת שיחה בין ציוני למתבולל. וטוען המתבולל לציוני: אכן הגיעו לכם לציונים ימים טובים מאין כמותם, שכן הפוגרום בקישינוב הוא בבחינת מים לטחנה, לאמור, יכולים אתם לאשש ביתר-ביסוס את התיאוריה הציונית. המתבולל אינו זז כמובן מעמֶדתו, ומוכיח לו לציוני, שהימים נוראים הם לא רק ליהודים אלא גם לארמנים ורבים אחרים. ולא זו אף זו, מעשים כאלה ייתכנו רק באירופה המזרחית ולא במערבית, גם אילו רצו ההמונים בכך (ועוד איך רצו ורצו זאת ההמונים והראשים כאחד מקץ ארבעים שנה!). ומביא לו הציוני ראיות גם מהמערב, שהיה תמיד משופע בהסתה אנטישמית ארסית. אולם המתבולל מבטל גילויים אלה כלאחר יד והרי הם „כמובן״ בטלים ומבוטלים ושום הוכחה לא תועיל לו עוד.

וראוי לעיין ולחזור ולעיין באותם קטעי השיחה המדברים באפשרות התפרצות שנאה ומעשי רצח ביהודים במערב. הציוני רואה דווקא גילויים אלה באורם האמיתי ואילו מתנגדו רואה בכך גילוי גזעני מצד הציוני, לאמור, ענין שהוא לוחם כנגדו נעשה לו, לציוני, סמל־מלחמה. מכאן אך כפסע לדיבורים הרמים על התרבות האנושית, העתידה לטשטש ניגודים אלה וגילויי השנאה בין עם לעם וכו׳ וכו׳, לאמור, דברים שנאמרו וחזרו ונשנו אלף פעמים ואחת בעתונות ובספרות של היהדות הליברלית, המתבוללת מזה ובזו של הרבנות, הריפורמית והפרנקפורטית (באחרונה בשינוי גוון אולם ללא שינוי מהות) מזה. וכך חוזר ויכוח זה במעטה של שיחה וינאית טיפוסית ללא הכרעה. ברם אתה חש בחתימת

הדברים שאותו ציוני מטיח כלפי מתנגדו, שבבוא השעה האיומה כולנו יהודים וכולנו מסורים לגורל אכזרי זה ולשתיית קובעת כוס התרעלה, אותה שתו עתה יהודי קישינוב, עד תומה.

מכאן למציאות הקודרת בקישינוב. התיאורים מתרבים והולכים עתה והאפילוג לא פחות מזעזע מעצם הפוגרום. הרי פרשת המשפטים, שעליה מלעיג ה„וועלט״, לאמור, הוא מספר ב„גודל לבם״ של השופטים והחוקרים, המשחררים בסיטונות פושעים ורוצחים ולכל היותר עונשים אותם בענשים קלים ביותר. כל הנאשמים טענו פה אחד, שהם רצחו ובזזו, לפי שנאמר להם כי הממשלה מרשה זאת ואף מעודדת אותם בחשאי לכך. בהרחבה מובאים ב„וועלט״ דבריו של הקרימנַליסט הרוסי הנודע נאבוקוב (הוא אביו של הסופר הנודע בשם זה ומחבר „לוליטה״ וספרים אחרים) בעתון המשפטנים: „פראבו״, כי רק ממשל השיעבוד והדיכוי אשם באורגיות הפראיות כעין אלה שהתחוללו בקישינוב. אף שהיהודים אזרחים מסורים הם לשלטון מוצגים הם תמיד כפאראזיטים, שאותם יש אך לרדוף. משום כך כנה הודעתם של הרוצחים, שעל כן היו סבורים באמת, שהם שליחי הממשלה ועושי רצונה ואין היהודים מוגנים איפוא לפי החוק. אף מביא ה„וועלט״ מלה במלה הודעתו של יוהאן מקרונשטאט (גל׳ 21, עמ׳ 14), הודעה שרב היה רישומה, שעל כן גונו שם הפרעות בדברים עזים ונמרצים ביותר.

ומתרבים התיאורים מקישינוב עצמה. אחד מספר, שמראה העיר ותושביה היהודים דומה ביותר לאותו שבוודאי היה לאחר חורבן ירושלים. מכל פינה ומקום זועק הדם השפוך עד לשמים ועל כל שעל ושעל אתה מבחין בעקבות מעשי הרצח והשוד. בינתיים מגיעים הדים עזים ונמרצים מכל קצוי תבל ובראש ובראשונה מהעולם היהודי. שותפים בצער ובתגובות-אהדה בני אומות העולם ובהם גדולים ומפורסמים בעולם כולו בתחומי הספרות, המדע ועוד. כך אנו שומעים על אסיפת מחאה והפגנה בפאריס, שאורגנה על ידי הפרופסורים והסטודנטים. בראש האסיפה ישב אנטול לירוי-בולליו, מגדולי חוקרי החברה בימים ההם (היה בקי ביחוד בעניני רוסיה, שעל כן ישב בה שנים מרובות ואף פירסם ספרים עליה), שהיה גם בחוקרי האנטישמיות והבעיה היהודית (ספרו על האנטישמיות זכה לפירסום בינלאומי). היו״ר גינה בדברים חריפים ביותר את הפוגרום. הוא הקריא קטעים מהעתונות הרוסית על מעשי הזוועה והביע שאט נפשו ונפש כל רעיו, באותה אסיפה, מהפוגרום. לאחר דבריהם של נואמים אחרים נתקבלה החלטת השתתפות בצער הנפגעים והיהודים המדוכאים ברוסיה בצירוף גינוי חריף לפורעים ומסייעיהם הגלויים והחבויים. אף מסופר שם על אסיפת אבל בוורשה, שבה השתתפו „פני״ יהדות וורשה האריסטוקראטית והפלוטוקראטית. הנואם הראשי היה המטיף והחכם הנודע ד״ר ש. א. פוזננסקי. אולם אך החל בדבריו ודמעות נעמדו בעיניו והוא נאלץ להפסיק ולעיני כל נתגלה מראה לא שכיח ביותר:

כל היהודים „המגוהצים" האלה החלו להתייפח ולבכות בעקבות הנואם הראשי. דבר דומה אירע באודיסה וכן בכמה וכמה מקומות אחרים.

וכאן מתחיל ה„וועלט" את מאבקו, שלאחר מכן יתפתח בהדרגה, עם שתי השכבות, המתייחסות באדישות למאורע המסעיר ביותר באותם ימים ביהדות העולם — החסידות מזה וקבוצות-הסטודנטים הרדיקליות בחוץ לארץ. אין בידי המגיב האלמוני (הדברים נאמרים בשולי הכרוניקה. ובכלל רובה ככולה של הכרוניקה ב„וועלט" היא בנוסח כזה, שלאחר הידיעה באה התגובה הקצרה, הקולעת ולעתים החריפה) ביטויים חריפים למדי לגנות רדיקליזם יהודי זה של נוער, המייצג למעשה את החלק האינטליגנטי בעם היהודי, אולם אין כמותו אדיש לצרות העם. החסידים מתנגדים לכל מעשי עזרה לנפגעי קישינוב, בשל היותם „ליטבאקים", לאמור, מתנגדים. ואילו אותו נוער רדיקלי מסתפק, לפי ה„וועלט", במלל על מלחמת מעמדות ובורגנות יהודית וכל כיוצא באלה המליצות. לשם הדגמה מסופר שם על נשף סטודנטים יהודים בוינה, ימים מעטים לאחר הפוגרום. לאחר התכנית המילולית של הנשף בא החלק הריקודי-הבידורי. לא הועילה הערתם של רבים שאין לרקוד עתה, כשעוד מוטלים לפניהם חללי קישינוב ויהדות העולם אבלה עליהם. אלה לא רצו לבטל כהוא־זה מהתכנית ולאות הפגנה עזבו כמה סטודנטים, בהם בונדאים, את הנשף.

בינתיים פושטים פליטי קישינוב ומגיעים אל מעבר לגבולי רוסיה וביסרביה ואף לוינה. הכרוניקה הקצרה המספרת על כך מתארת את דמותם של פליטים אלה, שהגיעו חסרי-כל אל מחוץ לארצם ופניהם להגירה ובעיקר לאמריקה. המסתכל בפני פליטים אלה רואה לפניו במוחש את העם היהודי חסר המולדת, וכל עזרה סוציאלית, ותהא גדולה ורבה ככל האפשר, לא תוכל להקל מעל מצוקה גורלית זו. מקלט בטוח — הוא הדבר הנדרש עתה וחוזר העתון על צירוף זה כמה וכמה פעמים. ומשום כך: שום יהודי השלם עם עצמו אינו יכול לא להצטרף למשאלה זו ועל כן חייבים הכל להושיט יד מסייעת לציונות. אם לא יעשו זאת עתידים הם לשאת באחריות לאסון זה, התופח וגדל משעה לשעה.

ומפרסם עתה ה„וועלט" רשימות תרומות מכל העולם לנפגעי קישינוב מזה ולטובת הצעת אוסישקין מזה. אולם תרומות לחוד והעמדת בעיית היהודים בכלל ושל יהודי קישינוב בפרט לחוד. ומעמיד העתון את השאלה בכל חריפותה בפי הכתב הקבוע מקישינוב במאמר נרגש ביותר בשם: „מה יעשו איפוא היהודים?" (גל' 22, עמ' 2-3). רבות העצות שנשמעו עתה לאחר קישינוב. אולם הנבונה ביותר נשמעה דוקא מפי לא-יהודי, הוא הוגה הדעות והפובליציסט הרוסי הנודע מ. מנשיקוב. ונודע מנשיקוב ברוסיה בחיבוריו על בעיות חברה ופילוסופיה. הוא שפירסם לאחר הפרעות מאמר בשם הנקוב לעיל: „מה יעשו איפוא היהודים?" — ונתפרסם המאמר דוקא ב„נובוייה וורמיה"!

על סמך הסתכלויותיו המרובות במצב היהודים ברוסיה הוא מגיע לידי מסקנה שאפסה כל תקוה מיהודי רוסיה להיחשב אי פעם כבנים אמיתיים של ארץ זו, אפילו ויגורו בה עוד אלפי שנים נוספות. אפילו באירופה המערבית, שם היהודים מיעוט, לאמור, גורם מבוטל כל עיקר, יהיו היהודים נתונים תמיד בסד של גזירות ורדיפות. לאחר שהוא מביא שפע נתונים על מצב היהודים בעולם הוא אומר: „אני כשלעצמי חובב יהודים אנוכי. אולי טעם הדבר בכך שהספר הראשון שניתן לי בילדותי הוא ספר התנ"ך. לאחר שנים כשראיתי אותם יהודים בעלי הפיאות על מלבושיהם המיוחדים ראיתי בהם צאצאים חיים של אותו עם שופע הוד ומסתורין — —". וכך הוא מרבה בדברי התפעלות מהעם היהודי בעבר ובהווה גם יחד וביחוד הוא מעלה על נס את האופי האריסטוקראטי והאציל של העם היהודי, הבולט וניכר גם עתה, ביחוד בפרצופי הנוער היהודי. אף מביאים אותו לידי התפעלות הרגש הדתי העמוק המושרש ביהודים ומסירותם לאין שיעור וקץ לדתם ומנהגותיהם המסורים מדור לדור וכן ראויה להוקרה והערצה המשפחה היהודית.

מכאן הוא בא לדבר בכשרונותיו של העם היהודי, המעוררים השתאות. הרי שזה עם סימפאטי וחביב ביותר ומשום כך שאלה גדולה היא: על מה ולמה אין עם זה יכול להשתלב ולהתמזג בחבר העמים. שום עם אינו רוצה ביהודים והטעם פשוט: זהו עם חסר קרקע וזוהי תופעה טראגית ואף מזעזעת ביותר. אדם בעל זיקה לקרקע מנצל את הקרקע. אדם חסר קרקע מן ההכרח שינצל את רעהו, האדם. כאן באה תיאוריה על האדם החקלאי והתעשייתי ויתרון הראשון על השני. תוצאות טרגיות רואה אותו הוגה דעות בהעדר קרקע מתחת ליהודי וקישינוב היא אחת מתוצאותיו של חוסר זה והוא רואה אך תרופה אחת ויחידה: הפרדת הגזעים. אין הכוונה לגירוש חלילה אלא להגירה מרצון טוב. הוא מדגיש דברים אלה, הנראים כביכול כאילו יצאו מפי אנטישמי, יוצאים מפי איש שכל כולו השתתפות בצער היהודי ורוצה בטובתו. הוא משוכנע שזוהי הדרך היעילה ביותר לפתרון שאלת היהודים — ולא רק ברוסיה.

ממילא הוא מגיע לציונות, שעם דרכה בפתרון שאלת היהודים הוא מזדהה לחלוטין ואפילו מגיע הוא לידי קריאה אכסטאטית שממש אלוהים שלחה עתה, ברגע החמור ביותר. אין תיקון ליהודים אלא בשיבה לקרקע משלהם. ארץ ישראל היא הסיכוי היחידי לשם חידוש הזיקה השרשית בין היהודים לארצם. „אידיאה זו אינה כה רעה. ומי יודע? אולי יופיע משה חדש של המאה העשרים, שיגאל את ישראל — —". הרי שדברים אלה של הגוי היו ביטוי נאמן לרחשי לבם של הציונים, אפילו וכמה מדבריו עוררו על עצמם התנגדות קשה מצידו של המביא לבית הדפוס והמתרגם את הדברים מרוסית לגרמנית.

ד.

הידיעות על הפוגרום מתרבות והולכות בינתיים ואף נעשות מדוייקות יותר. וככל שהן מדוייקות יותר הן מרעישות יותר באימתן ובממדי האכזריות שלהן. כעין המשך לפוגרום היא סידרת המאורעות של החקירות, המשפטים ויחס השלטונות לכל עצם הפוגרום. הפרטים האחרונים מזעזעים לא פחות מאשר הפוגרום עצמו. כך מסופר שעם פרוץ הפוגרום אץ ראש העיר שמידט לפון ראאבן ולסגנו אוסטרוגוב וביקש כוחות לדיכוי הפורעים. אכן אלה הבטיחו לראש העיר שיעשו זאת בכל הקרוב. ברם יחד עם כך הודיעו לראשי המשטרה שלא יפעילו את נשקם בשום אופן ובכל נסיבות שהן. משנמצא שר צבא ישר, כגון המפקד מבנדרי, מיכאילוב, שאץ עם פלוגתו לקישינוב ונכנס לבית, משם פרצו זעקות אימה ומנע כמה פורעים ממעשיהם — קיבל הוא לאחר מכן נזיפה חמורה. ורק לאחר שהתריעו על כך קיבל הוא אות הצטיינות מפטרבורג — ואף זאת לאחר השתדלות מרובה מצידם של גדולים וטובים, שלבם נתחמץ למראה נוהג זה לגבי מציל אנשים מפורעים. אותו איש מהחוגים הגבוהים שעשה זאת היה גרף מוסין-פושקין, המפקד העליון של הצבא במחוז אודיסה. הוא ביקר בבית החולים היהודי בקישינוב ועשה שם כשעתיים תוך חקירה ודרישה של הפצועים בהשתתפות מנהל בית החולים ד"ר סלוצקי. כתוצאה מחקירה זו פוטר פון ראאבן ממשרתו, שכן לא נעם אפילו לפלווה, הנודע בנטיותיו האנטישמיות (כך ב„וועלט"!), להשאיר על כנו איש שהסריח בהתנהגותו זו. אף השלח מטעם המפקדה הצבאית בפטרבורג, הקצין רוסטובסקי, שהגיע לקישינוב וחקר את התנהגות המשטרה והצבא הודיע ברבים על רשלנותם של אלה ומעילתם בתפקיד.

וכך נתפרסמה ברבים ועל ידי העתונות הרוסית התנהגותו המחפירה של מפקד המשטרה בקישינוב כאנשנקוב, שגער בשוטרים שהשתמשו במכונות לכיבוי שרפות לשם פיזור הפורעים. ועל הכל עוררה תשומת לב העובדה שנתפרסמה ברבים, שתלמידי בתי הספר התיכוניים על תלבושתיהם עודדו את הפורעים לרצח ולביזה. אף בחוגים הגבוהים החל במקצת להזדעזע המצפון. האדיוטנט של הנסיך הגדול קונסטנטין קונסטנטינוביץ, הגנרל א. קירייב, פירסם ברבים מכתב על פרעות קישינוב ובו הוקרה לכומר יוהאן מקרונשטאט בשל עמידתו האמיצה וגינויו הפומבי לפורעים. אף הוסיף הוא, שהרוסים, שעדיין לא קיפחו את מצפונם הנוצרי, חייבים לגנות פרעות ברבריות אלה. הארכיבישוף אנטוניוס הודיע בקתידרלה בז'יטומיר, שדמי הקרבנות האומללים בקישינוב כיסו את רוסיה הנוצרית בחרפה וכלימה. ברם כל אלה האורות מאופל לא הרגיעו כמלוא נימה את האוכלוסיה היהודית.

ידיעות על ידיעות נתפרסמו על בהלה ופחד שאחזו את האוכלוסיה היהודית כמעט בכל מקום ומקום ואלה ניזונו משמועות שנפוצו בכל עבר על

פרעות קרובות ועל תכונה לפרעות. לא הרגיעה את האוכלוסיה היהודית גם העובדה שהפתיעה את הרבים, שמחולל הפרעות, קרושיבן, שמאמרי ההסתה שלו ב„ביסרביץ" גרמו במישרין לפרעות, הורחק ממערכת העתון ונקנס ב-800 רובל. בכל רחבי רוסיה הופצו פרוקלמציות הקוראות לפרעות. הבהלה באודיסה הגיעה עד כדי כך שממלא מקום המפקד העירוני סטארקוב הזמין אליו את כל רבני העיר וביקש מהם להודיע לאוכלוסיה היהודית, שאם יארעו מקרי-אלימות יאחזו השלטונות באמצעים החריפים והיעילים ביותר. הוא הדבר חזר ברוסטוב ליד הדון וה„וידומוסטי" מפטרבורג אף הוסיף לידיעות אלה, שיש להזיל דמעות למראה פניהם המבוהלות של האנ"שים, נשים וטף, שבלילות פוקדים אותם ביעותי פוגרומים והם נחבאים מחמתם.

ושוב חזר נאבוקוב ופירסם ב„פראבו" מאמר חריף על העתונות האנטישמית ברוסיה, הממשיכה גם עתה לאחר הפרעות בהסתה השיטתית. הוא מביא במאמרו קטעים מחרידים מנוסח כתיבה של עתונות זו. כך כותב עתון אחד: „היהודים הם כאלה, שתחילה הם עושים מעשי תועבה האפשריים ביותר ולאחר מכן הם מרימים קול זעקה ופונים לדעת הקהל לשם השתתפות". אותו העתון כותב במקום אחר: „אכן, התחוללה טרגדיה בקישינוב. אולם יש לקוות שזו הטרגדיה תשמש להבא לקח וכפרה ליהודים למעשי הפשע שלהם לגבי הנוצרים" וכו' וכו' — — — ואין מסתפק אותו עתון בכך אלא יוצא בגליון אחר להמליץ על האמצעים היעילים לדעתו למניעת פרעות בעתיד: „על היהודים לטפח יחסי ידידות הדוקים יותר עם הנוצרים ולהוכיח להם שהם אינם פאראזיטים והם בנים נאמנים למולדת" וכו' וכו'. נאבוקוב הוסיף לקטעים אלה, שניתן היה להרבותם כהנה וכהנה, דברים קשים וחריפים, וביחוד הוא מתריע על המושכל הראשון שזכויות אלמנטריות ראשוניות, המגיעות לכל אזרח ואזרח, אינן מגיעות ליהודים ועליהם אך לקנותן חלף תכונות מיוחדות ותרומות מיוחדות לכלל החברה הנוצרית.

בהרחבה יתירה מסופר ב„וועלט", מפי עתונים רוסיים כמובן — וניכר שסופרי העתון מיצו עתונות זו כהלכה — על „פעלו" של קרושיבן. חמש שנים לפני כן תקע את מושבו בקישינוב עתון פרוע זה „ביסרביץ". תחילה היה זה עתון עלוב, דל וחסר כל תפוצה, שניזון בעיקרו מחומר שהעתיק מעתוני פטרבורג, שם השתקפו חייה של אוכלוסיית ביסרביה ביתר שאת. לאחר גישושים מרובים מצא לו העתון עזרה וסעד בכמה בעלי אחוזה בסביבי קישינוב וקרושיבן מצא ללא כל קושי את השעיר לעזאזל, את היהודים, ואלה שימשו לו מוצא ופתרון לבעיותיהם של בעלי האחוזות, פטרוני עתונו. אלה בעלי האחוזות, שאחוזותיהם עובדו באמצעים פרימיטיביים ביותר גם לגבי הטכניקה החקלאית של הימים ההם, נאבקו בקשיים כלכליים מרובים ובנקל ניתנו לשיכנוע שהיהודים אשמים במצבם ומכאן אך כפסע שהיהודים הם אויבי ביסרביה. באותם ימים פרטו על הנימה

האנטישמית גם השלטונות הרומניים והאצולה הרומנית ואלה הושיטו ידיהם מעבר לפרוט „לאחיהם הנענים והסובלים מהיהודים". ה„ביסרביץ" מצא איפוא גיבוי „אידיאי" וכמובן גם כללי להסתתו והוא שילח כל רסן בהסתה פראית זו. בסידרת מאמרים ממושכת לאין שיעור וקץ „שיכנע" העתון את הקוראים, שקישינוב ואתה ביסרביה כולה נכבשו על ידי היהודים. ואכן אחת הסידרות בעתון זה נקראה בשם: „כיבוש רוסיה על ידי היהודים". באותות ומופתים „הוכיח" ה„ביסרביץ" שאין כלל פרולטריון יהודי וכי בעלי המלאכה היהודים מוצצים את דמם של ה„גויים" וכל כיוצא בזה.

ולא הסתפק עתון פרוע זה בתחום „התיאוריה" בלבד. הוא עבר מיד ללשון מובנת לרבים בכלל ולהמונים-בורים בפרט. היה זה סגנון של שנאה ומשטמה, שהפיח בהמונים אלה לבת האיבה הגזעית ליהודים. והודיע העתון שהוא פותח „מסע-צלב" נגד יהודים והמאמרים שפעו ארס וקראו לנקם ביהודים שונאי ביסרביה ומוצצי לשדה. דמיונו החולני של העורך לא ידע גבול והוא ראה בכל מקום התנקשויות בגופו (ובאמת אירע הדבר לאחר פרעות קישינוב). אף הודיע הוא פעם: „אם תיפול שערה אחת משלי ארצה ייחרת שמי בהיסטוריה באותות דם". וכך שפע ארס זה ונספג לא רק בקרב ההמונים אלא גם בחוגי האינטליגנציה ואף לחוגי בתי הספר הגיע. לפני כל חג הפסח היה העתון נוהג להפיץ שמועות על עלילות דם ועל היעלמותם הפתאומית כביכול של ילדים נוצריים. וכך אירעו התקהלויות של המון פרוע, שנתיים לפני הפוגרום בקישינוב, שהיו ללא כל ספק מסתיימות בפרעות אילולי התערבותה הנמרצת של המשטרה. ואם לא הצליח הדבר שנתיים לפני כן הרי הצלחה הוא השנה והפוגרום עד־דמים ל„הצלחה" זו.

ומביא ה„וועלט" במלואם דבריהם של מ. גורקי וטולסטוי (גל' 22, עמ' 5-6) ליד תיאורי הפצועים בבית החולים ותעלוליהם המזעזעים של הפורעים מפי סופר „בערלינער טאגבלאט". עתון זה אף מביא קטעים מעתון רומני Voceo Tutovei, שפירסם סידרת מאמרים לפני הפוגרום בעניני עלילת דם. עתון זה טוען בכל הרצינות, שרצח ילדים לצרכי פולחן היהודים הוא מעשה של כל שנה בשנה במשך כל הדורות. „כמה ילדים נעלמו בארצנו? מי המה הרוצחים — אלה הרוצחים צמאי הדם של עוללינו?", הוא שואל ומשיב: „אלה הם שש מאות אלף היהודים הפאנאטיים, המרעילים את ארצנו" וכו' וכו'. עתון זה קיבל איפוא בברכה את הפרעות בקישינוב והביע את התקוה שגם בני ארצות הברית של אמריקה הצפונית „יתנערו למחוץ ולמעך את יהודי אמריקה", דוגמת קישיניב. וממשלת רומניה לא נקפה אצבע גם כשיצאו מאמרים ארסיים אלה בצורת תדפיסים והופצו בין המוני המונים.

וגילויי האהדה של יהודים בכלל וציונים בפרט לנפגעי הפרעות התבטאו לא רק בתרומות, שזרמו בשפע מכל העולם אלא גם בהצעה, שקויימה בתחומי

התנועה הציונית: לקיים ימי אבל משבועות עד תשעה באב של אותה שנה (1903) ובימים אלה לא להשתתף בשום מסיבה חגיגית אלא לאסוף תרומות לשם הרשמת החללים בספר הזהב של הקרן הקימת. ובכלל זרמו הצעות מכל העברים, שכל עיקרן השתתפות בצער ונכונות לעזרת הנפגעים. רשימה נרגשת בשם: „חללי קישינוב" מפרסמת אלמונית בחתימה: „ציונית", שבה עוברת כחוט השני הנימה העיקרית: אנו ננצח ואנו חייבים לנצח, שכן „רק במות הלוחם נשיג את חיי החירות", לאמור, אל-יאוש, ומצב רוח קודר ומדכא זה שירד על הרחוב היהודי יש לנצל כמנוף להגברת התחושה היהודית הלאומית והציונית.

ה.

שתי בעיות עיקריות ניצבו עתה לפני הציבוריות היהודית בעולם: עזרה לנפגעי הפוגרום והכוונת ממדי ההגירה, שרחבו ועצמו מיום ליום. היתה זו תופעה רגילה לפגוש ביהודים מבוהלים ואחוזי-פחדים אלה על צרורותיהם, כשהם יוצאים לדרכם לאחד מנמלי הים למען הגיע לאחד המקומות, בהם לא יהיו שרויים עוד בוקר וערב באוירת האימה של הפרעות. חלק נהר לארץ ישראל ואנו יודעים שהפוגרום בקישינוב היה אחד הגורמים לעליה השניה. ברם, הארץ עדיין לא הוכשרה להגירה המונית ושוב יצאה האזהרה, המוכרת לנו כה יפה מאז ימי העליה הראשונה: „אל תעפילו!". הציונים הרוסים, חברי הועד הפועל הציוני: מ. מ. אוסישק׳ן, ד"ר יעקב ברנשטיין־כהן, ד"ר ש. בנדרסקי וז. וו. טיומקין פירסמו חוזר לציוני רוסיה, שבו הזהירו והתריעו נגד עליה מבוהלת לארץ ישראל, היא העליה שלה התעתדו רבים בין מועמדי ההגירה בביסרביה וברוסיה. עליה מבוהלת זו, נאמר באותו חוזר, אך תגרום לכל אותן התופעות השליליות המוכרות כה יפה משנות השמונים והתשעים ועשוייה להכשיל את המטרה הנכספת על ידי הכל. המעשה היחידי, שיש בו משום תגובה לפרעות קישינוב והקשור בארץ ישראל, הוא ענין הצעת אוסישקין בדבר העלאתם של יתומי קישינוב ויש על כן להושיט למפעל זה כל העזרה הדרושה.

ועולים וגואים גלי ההדים בכל פינות העולם היהודי ואף הלא-יהודי. אסיפות אזכרה, ההופכות לתגובות־אהדה ספונטניות, נערכות בכל קהילות ישראל, גדולות וקטנות. ממילא הופכות אסיפות אלה לעצרות לאומיות, שבהן מתבלט ביחוד הליכוד הלאומי הכלל-ישראלי ואתה חש בעליל כיצד נמוגות כעשן כל התיאוריות על „גרמנים בני דת משה". ומשתתפים באסיפות כאלה גם העומדים מצר לתנועה הציונית, הנסחפים כאן בגלי ההתעוררות הכלל-יהודית ואף הם מביעים בדבריהם תיאוריות, הרחוקות בתכלית הריחוק מכל התיאוריות שלהם במשך שנים. ורושם בקפדנות יתר אסיפות אלה ה„וועלט", וניכר שהוא שש למפלתם של אלה, שכוחם במלל רב ואילו המציאות ה־א נגדם.

ודאי שגם עתה עדיין מתנבאים במחנה ישראל בסגנון הישן הנודע. כך למשל מוקיע מ. ירבלום את התנהגותו של העתון הפולני-יהודי „איזראעליטא", העסוק כל כולו בדברים ארכיאולוגיים יהודיים, משל הוא רוצה לטמון ראשו בחול ולא לראות את הנעשה מתחת לחטמו, שכן לא נעים לו ביותר ההווה, המטפח על פני כל אשליותיו ודרכו האידיאית. בימי קישינוב פתח עתון יהודי זה במלחמה חריפה ביותר נגד הציונות ונוהלה היא על ידי איש, החתום בראשי-תיבות, ועתה מותר ואף חובה לנו לגלותם, הלא הוא שאול רפאל לנדוי, תחילה מעוזריו הנאמנים של הרצל ולאחר שהסתכסך אתו, פרש מהתנועה הציונית ונעשה אחד ממתנגדיה החריפים ביותר. קשה, לדברי ירבלום, למצוא עתון יהודי, שהגיב באדישות כה מחפירה לפרעות קישינוב כעתון יהודי-פולני זה ולא בכדי מרבה לצטט אותו העתון הפולני האנטישמי, עמיתו של ה„ביסרביץ", „קורייר ווארשאווסקי".

וכך חוזר ומשנן ה„וועלט" השכם והערב, בצורות רבות ומגוונות, את לקח קישינוב. אף אין חסרים מאמרים מיוחדים לשמו של לקח זה. מאותו סוג הוא למשל מאמרו של יוסף ל'יאן, מי שהגיע בסוף ימיו לארצנו. הוא מספר בלקח של פרעות שנות השמונים ברוסיה, הלא היא תנועת חיבת ציון ברוסיה, שקמה בעקבי הפרעות. אז הוקמו המושבות הראשונות בארץ ישראל שפתחו תקופה בתולדות הציונות והישוב. הוא מבקש לראות גם בפרעות אלה גורם מדרבן דומה. ואם התבטא הלקח של הפרעות הקודמות במעשה ההתישבות, הרי עתה היה רוצה ליאן בהתעוררות בלבות הרבים של התחושה הציונית המדינית, שכן לכך משווע עתה לקח קישינוב.

ומעסיקה קישינוב זו את ה„וועלט" כמעט בכל העמודים של כל גליון וגליון, אם במישרין ואם בעקיפין. וביחוד הזינה היא את מדור המאמרים הראשיים. כך פותח למשל המאמר הראשי בגל' 24, בשם: „למצב", ביהודי קישינוב. גדול האסון של הפרעות אולם לא פחות מכך הוא האסון הבא אחריו — גלי ההגירה המבוהלת, שאין הפליטים והנסים יודעים לאן להגר ולברוח — ובלבד לא להישאר עוד בגיא ההריגה. לא הועילו כל קריאות-הארגעה ול„וועלט" מגיעות ידיעות על תכונה להגירה רבת-ממדים של המוני המונים וביחוד מתחומי רוסיה הדרומית, מקום מועד לפורעניות ולפוגרומים עוד מראשית שנות השמונים. ומתבטאת התכונה להגירה בכך, שזקנים וצעירים, אמידים ודלים מרודים, נוטשים את בתיהם על משפחותיהם ויוצאים למדינות הים. זה שבועות, מספר ה„וועלט", עוסקים בשקידה נאמני הציונות לשם שיכנוע מועמדים אלה להגירה לבל יאחזו מקל נדודים בידיהם ויישארו במקומותיהם. אבל אין שומע להם ופסיכוזה של הגירה השתררה והדביקה גם מחוזות אחרים.

כל מוסדות ההסתדרות הציונית פנו וחזרו ופנו להמוני היהודים והזהירום נגד הגירה מבוהלת — ולא רק לארץ ישראל. הימים הם לפני התכנסות הקונגרס השישי בבאזל ומשום כך הפנייה לכל ציוני שתכנית בזל היא לו אמונתו הציונית,

שיתן יד להרגעת הרוחות ויצפה להחלטת הקונגרס בנידון זה. קשה לומר שהמונים אלה השתכנעו מדרך זו, שכן אנו יודעים לאחר מעשה מה הפתרון שהיה בידי הקונגרס ומכל שכן שאנו יודעים מה פתרון-תוהו היה זה בצורת האשלייה ששמה: אוגנדה. אבן הרצל טען: „אנו מוכרחים לתת תשובה לקישינוב". אולם הוא היה אין-אונים, ובצר לו, עם האכזבות שנחל בחצר השולטן, פנה לקש-הצלה זה, ששמו אוגנדה. בינתיים נוסף לפוגרומים חוק חדש ברוסיה, המיצר את הכבלים המעיקים בלאו הכי על יהדות רוסיה. זוהי התגובה של ממשלת הצאר לאחר קישינוב. מאודיסה מפרסם כתבה יוסף קלוזנר (חתום: י.ק.) המודיע על אבל שלושת החדשים שהונהג באודיסה. והוא מוסיף את הרעיון, שריחף מעל עמודי ה„וועלט", שקישינוב גילתה את התהום שבין ישראל לעמים ועל כן כה חיוני הוא היום הפתרון הציוני-מדיני.

ואם דומה היה עליך שכבר מוצו כל האפשרויות של הדים, אם לכאן ואם לכאן, החל עתה מעל עמודי ה„וועלט" פולמוס מעניין וחשוב ביותר עם הסוציאל-דימוקרטיה במערב, בשל יחסה ליהודים בכלל ולפרעות קישינוב בפרט.

הסוציאלדימוקרטיה האוסטרית נודעת ומפורסמת היתה בשל יחסה „המיוחד" ליהודים ובעיותיהם. אפשר והגורם לכך הוא, שמנהיגיה הראשיים ודובריה העיקריים יהודים היו, יהודים חדורי שנאה עצמית ואיבה לכל ענין יהודי ומכל שכן יהודי-לאומי. הסוציאלדימוקראטיה בוינה סידרה, לפי רמז מהמרכז בבריסל, אסיפה מוקדשת לקישינוב. הואיל וזה נושא יהודי טיפוסי מיזגו לו גם את ענין פינלנד ודיכוייה בידי המשטר הצארי. ברם למעשה היה ענין קישינוב היחידי שהעסיק את האסיפה. מנהיג הסוציאלדימוקרטיה ד"ר אלנבוגן, יהודי מתבולל כמובן, דיבר על הטבח בקישינוב ועירטלו מכל וכל מהעטיפה האנטישמית, שהיתה כה ברורה ומוחוורת לכל. הוא הסביר את הטבח בצורה מארכסיסטית מקורית למדי. הצאריזם הוא שהיה גורם ראשי לפרעות, דבר נכון כשלעצמו. ברם הנימוקים שבפי אלנבוגן הם: הצאריזם ביקש להסיח דעת ההמונים מהמהפכה התוססת בקרב ההמונים וכן ביקש הוא לפגוע בחוגים המהפכניים היהודיים, היינו בתנועת הפועלים היהודית. פועלים אלה, שנוטשו בפחדנות על ידי הבורגנות היהודית, אף פירסמו מניפסט לאחר פרעות קישינוב, שבו הוטעם הגורם של מלחמת המעמדות בפוגרום זה. ומוסיף אלנבוגן לספר בזיופי-העובדות הקשורים בפוגרום, הנעשים על ידי הבורגנות, שכן מסיחים אלה את הדעת מהגורמים הישירים של הפרעות. חובת האינטרנציונל הסוציאליסטי, לפי דבריו, היא לגנות את אלה המעיזים עוד היום לייעץ רתיעה שבפחדנות ואפילו כניעה. לשמע דברים אלה פרצה סערה על ידי ציונים שנזדמנו למקום האסיפה, שפסקה רק עם דבריו, וזהו המשעשע במחזה טראגי זה, של מנהיג אחר של הסוציאלדימוקרטיה האוסטרית, לא־יהודי, פרנסטורפר.

והיה פרנסטורפר הלא-יהודי, כמעט היחידי בסוציאלדימוקרטיה האוסטרית,

שהגה קצת אהדה לתנועה הציונית וכבר ב-1898 היקצה מקום בכתב-העת שלו: „דויטשע ווארטע", למחקרו של נחמן סירקין על „שאלת היהודים ומדינת היהודים הסוציאליסטית" (ראה: „כתבי נחמן סירקין", לוקטו וסודרו בידי ב. כצנלסון ויהודה קויפמן, תל-אביב, תרצ"ט, וביחוד במבואו של ב. כצנלסון עמ' לג). באסיפה זו יצא איפוא פרנסטורפר הלא-יהודי נגד רעו במפלגה, היהודי, ודיבר בגאון יהודי לאומי, היינו על האבל היהודי הלאומי שבפרעות קישינוב. הוא העז אפילו לדבר על הציונות באהדה יתירה, שכן היא, לדעתו, קרובה ביותר לעם היהודי בעת צרה זו. ממילא מובן שנערכו לו לפרנסטורפר תשואות מרובות על ידי הציונים. לאחריו יצא נתן גרוס, מי שהיה מחלוצי תנועת פועלי ציון בוינה, חבר נאמן של הסוציאלדימוקרטיה האוסטרית ויחד עם כך מעוזריו הראשונים של הרצל (לאחר מכן מנהל לשכת הקרן הקימת הארצית) והשיב תשובה ניצחת לאלנבוגן. גרוס כיהן אז כיושב ראש של אגודת־הפועלים היהודית ובתור שכזה יכול היה להביע דעה בעניני פועלים ברחוב היהודי. הוא טען, שאין כל ספק שהפרעות עודדו מ„גבוה", כשם שאין ספק שרמז זה מצא נכונותם של המונים להשתתף ברצח של יהודים ללא כל הבדלי מעמדות. תנועת הפועלים היהודית המהפכנית, המהווה בקושי שלושה אחוזים מכלל היהדות, אינה צריכה לסבך את כל היהדות בנפתולי מדיניותה. כאן אף הביע דעה, שלדאבוננו נתאמתה לאחר שנים בכללותה, שאילו זכינו כבר לאותו משיח גואל בצורת קונסטיטוציה ברוסיה ודאי לו לקרושיבן, שיופיע כנציגם ומנהיגם של המוני־עם, כשם שמופיעים עמיתיו לואיגר, דרומון ודכוותיהם בארצות אחרות. אף הביא הוא דוגמאות לתחיקה אנטי-יהודית במקומות מסויימים, שיוזמיה ומחליטיה היו נציגי „השדרות הרחבות" של העם ורק בהתערבות הממשלה המרכזית, לאמור, התערבות אנטי-דימוקרטית, סוכלה זו הגזירה. הוא מסיק איפוא שעל היהודים, במקום לזחול כגרורים אחרי מפלגות אחרות, להטיל על עצמם את פתרון בעיותיהם, לאמור על ידי הציונות.

לאחר דברי גרוס אלה פרצה סערה כזאת, שאלנבוגן לא יכול היה להגיע לדברי נעילת האסיפה והאסיפה נתפזרה ללא קבלת החלטות, הלא הן ההחלטות שהיו צריכות לכלול אותם סעיפים „מהפכניים" שקויהם העיקריים סומנו בדברי אלנבוגן.

ו.

בכך ניתן האות ב„וועלט" לפולמוס ער וסוער ביותר עם האידיאולוגיה של הסוציאלדימוקרטיה, שניזונה לא מעט מזו של ה„בונד", בענין פרעות קישינוב, משמעותן ולקחן. ה„ארבייטער צייטונג" פירסם מאמר מקיף (מיום 9.6.1903) על פרעות קישינוב בשם: „קנאים יהודיים וכוהני-הסתה בשירות המשטרה הרוסית". הדברים נמסרים כמובן בעתון זה ממקורם, שהגיע מרוסיה, ונאמר כאן לא פחות

ולא יותר: מצוייה הרמוניה בלתי שכיחה בין הרבנים וראשי החברה היהודית לבין המשטרה הרוסית. כולם כאחד מציינים את הסוציאליסטים כאחראים לפרעות קישינוב. פרעות איומות אלה הן בבחינת אותות אלוהים לאדישות הדתית שהתחילה רווחת ברחוב היהודי. בהסכמת השלטונות נערכות אזכרות אבל לחללים בבתי הכנסת. בעלי המפעלים והסוחרים שלחו את עובדיהם כולם לבתי הכנסת, אף שזה היה יום-עבודה רגיל. בדרשות ביקשו הרבנים את קהל עדתם להלשין על אחיהם הסוציאליסטים ואף הוטל על ההורים למסור למשטרה את ילדיהם. אף היו אנשים שעשו זאת ואחד מסר את בתו, החבושה עתה בכלא. ברם התפקיד העגום ביותר ממלאים הציונים. שעה שכל העתונים הבורגניים מראים באצבע על גורמי הפעולות, שהם: חוגי הממשלה, מפיצים הציונים עלוני תעמולה, שבהם נאמר, שאין לשלטונות כל יד בפרעות. הציונים נעמדו איפוא לשירות המשטרה ברדיפה אחרי הסו-ציאליסטים.

בהמשך הדברים מסופר, שהופיעו מניפסטים של המפלגה היהודית הסוציאל-דימוקרטית (הוא ה„בונד״), בהם נדרשו הפועלים להתארגן לשם הגנה עצמית. הגנה דומה נוצרה גם על ידי הציונים בשיתוף עם ה„בלתי תלויים״, הלא הם אלה העומדים בשירות המשטרה. כמובן שאלה בלשים הם ומוסרים למשטרה את הנעשה בחוגי ה„בונד״, והראייה — אסיפה חשאית של ה„בונד״, בת מאות חברים, נתגלתה למשטרה וכך התנפלו על פועלים שוטרים בהתערבות של יהודים, קרי: ציונים. לאחר מכן מסיק עתון הסוציאלדימוקרטיה הוינאית את הלקח המוכן ומזומן בכיסו, שמלחמת המעמדות ברחוב היהודי נתחדדה עוד יותר בשל פרעות קישינוב והשכבות הדימוקרטיות היהודיות גילו עתה את פרצופן האמיתי. עד כאן לשונו הזהב של העתון.

לכך מוסיף ה„וועלט״ הערה ארוכה ביותר. העתון יצא כידוע בוינה, מקום מושבה של הסוציאלדימוקרטיה ועורכי העתון עם הרצל בראשם הכירו יפה אותה חבורה יהודית אכולת תסביכים אנטי-יהודיים, שניהלה את הסוציאלדימוקרטיה האוסטרית ועל כן מקבל הפולמוס עם חבורה זו משמעות מיוחדת, לאמור מציאותית ואף שרשית. הטיפשות של כל אותה ידיעה מאודיסה בולטת לעין, שעדיין לא שמענו ולא ראינו שאבות ימסרו את ילדיהם למשטרה לשם ביסוס התיאוריה של ה„בונד״ או של הסוציאלדימוקרטיה האוסטרית. ברם העתון מפרסם ידיעה מאיש מהימן מאודיסה ומכאן משתמעים דברים אחרים בתכלית.

מיד עם בוא הידיעות המזעזעות מקישינוב נתעוררה יהדות אודיסה כולה ואף ירדה בהלה על התושבים היהודים, שמא יעבור גם עליהם גורל דומה. שקר ברור ומוחוור הוא לטעון שפרעות קישינוב הן על רקע של התמרמרות הפועלים נגד מעבידיהם מזה ונגד הצאריזם מזה. הנפגעים היו אך ורק יהודים ואפילו לא יהודים אמידים. כשמתמרדים כביכול נגד מעבידים וצאריזם ורוצחים את המדוכאים

ביותר — את זאת יכול רק להביע איש-מפלגה מטומטם ולא בעל מחשבה הגיונית כלשהי. והרי הרוצחים מודים ומודיעים בגלוי בבית המשפט שהם סברו שברציחות אלה הם עושים את רצונה של הממשלה! (ואנו יודעים, לא רק היום, שזו היתה אמת לאמיתה!). ברם עיקר הדברים מקדיש אותו סופר מאודיסה למעשה המסופר בעתון הסוציאלדימוקרטיה כאילו אירע באודיסה.

אין סופר ה„וועלט" מכיר את מוסר הידיעה הנזכרת ל„ארבייטער צייטונג". אבל מוכן הוא להתערב שיהודי הוא העומד מאחורי כתבה זו. בעל הידיעה הוא פשוט שקרן גמור. והציונים הם שעוררו את היהודים כולם לקום ולהתארגן בתאי הגנה עצמית. ברם, אנשי ה„בונד" הם שסירבו להשתתף במעשה זה, שלדעתם עדיפה יותר ההסברה בין הרוסים. משנשאלו אלה כיצד יארגנו הם מפעל הסברתי זה בימי-סכנה אלה, השיבו במליצות הנדושות, שקשה לעמוד על הממשות שבהן. אף לא נרתעו אנשי ה„בונד" להודיע, שהם ימסרו לממשלה על מגמות-הגנה אלה בין הציונים. אמת ויציב הדבר, שאין הציונים מתלהבים ביותר מהתעמולה המהפכנית של ה„בונד". היהודים הרוסים רואים בעליל מיום ליום, שתמיד הם הם החותים גחלים למען אחרים. ואף על פי כן שקר מוחלט הוא שהיה פעם איזה ציוני שמסר לרשות הרוסית איזה מהפכני. ומכל שכן ששקר הדבר שהציונים היו משרתים-מתנדבים של המשטרה. ה„בונד" הוא האחרון ובאמת האחרון ביותר לדבר על אהבת ישראל. אנשי מפלגה זו הם הם הגורמים שלא מעט דם יהודי נשפך לשוא ולריק ורק לא למען עמם והם הם המעוררים והמעודדים הגדולים ביותר את הממשלה ברדיפות וגזירות נגד היהודים.

וכך נמשך ענין קישינוב בצורות רבות ושונות ובכל מדורי העתון והוא נעשה לענין המרכזי ביותר של ה„וועלט", כשם שנעשה בעיית מוקד של היהדות העולמית. ודרכו של העתון להביא ידיעות ולהגיב עליהן מחייבת את הבודק לבדוק בכל „חרכי" העתון, שכן קישינוב היא עתה תפיסת־עולם וכדרך כל תפיסה היא חודרת כמעט לכל שורה ושורה. משום כך תמצא ונוסח המאמר הראשי מצוי דוקא במדור הכרוניקה. ואין צורך לומר שרוב המאמרים הראשיים, אפילו ואין הם מוקדשים לקישינוב, הרי הם טבועים בחותמה.

ומן המפורסמות שפרעות קישינוב זיעזעו פרלמנטים וממשלות בעולם כולו, לרבות ארצות הברית, בהן ישבו אלפי אלפים של יהודים הקשורים בכל הווייתם ברוסיה בכלל ובביסרביה בפרט. אף באוסטריה, „הקרובה לחלל" ושלא מעט מהנפגעים בפרעות קישינוב נמלטו לתחומיה בדרכם לארצות אחרות, הגיעו פרעות קישינוב לפרלמנט, כמובן על ידי הצירים היהודים בנו שטרויכר, שנודע במשך שנים כלוחם אמיץ לעניני היהודים בפרלמנט האוסטרי וד"ר אופנר. באינטרפלציה זו נפרשה יריעה רחבה של כל מעשי הטבח האכזרי, לרבות הביזה והשוד. יודעים השואלים שביקורת הנעשה במדינה אחרת אינה מקובלת ביותר. אולם המדובר כאן

במעשים לא-אנושיים ואף חשש בהם, שייהפכו מעין אפידמיה ויעברו גם לארצות אחרות וביחוד סמוכות. הם מבקשים איפוא כרגיל לבוא בדברים עם שר החוץ, והוא מצידו יעיר לממשלה הרוסית על רמיסת רגשי אנוש בפוגרום זה שבקישינוב ועל הסכנה שבמעשים כגון אלה לשלום העולם.

בדין מעיר ה,,וועלט" בשולי הנוסח המלא של האינטרפלציה, שספק גדול אם הממשלה האוסטרית תיכנס בסבך דיפלומטי בשל הפוגרום בקישינוב — וכך באמת היה. נשיא הפרלמנט הביע בג'נטלמניות יתירה את השתתפותו האישית תוך אמירה שאין מדרכה של ממשלתו להתערב בענינים הפנימיים של מדינה אחרת.

והבודק את הכרוניקה השופעת על הדי קישינוב בקהילות ישראל בעולם כולו, החל בגדולות וכלה בקטנות ביותר, ימצא לא אחת דברים אפייניים מאוד. כך למשל אתה מוצא ידיעה מקושטא, המספרת על אזכרת אבל שנערכה במושבה היהודית וורבורגקוי שבאנטוליה וראש המדברים בה חיים מרגלית־קלווריסקי, מי שנודע בתולדות הישוב העברי בארץ כאבי ההתישבות העברית בגליל. קלווריסקי שירטט את מוראות הטבח ויחד עם כך פיזר שבחים לממשל העותומני, שהעניק חופש ושויון לאזרחים היהודים שבתחומי האימפריה שלו וסיים ,,כרגיל" ב,,מי שברך" לשולטן עבדול חמיד השני. ואף זאת אתה למד מהכרוניקה: הרובע הסיני בניו־יורק סידר במשך שלושה ערבים שלוש הצגות בתיאטרון הסיני, שהכנסותיהן הוקדשו לנפגעי הפוגרום בקישינוב. אף קוריוזים לא מעטים אתה מוצא בכרוניקה העשירה הכרוכה בקישינוב וביניהם על אחד יהודי, ד"ר שפיצר בסלובקיה, המביע בעתון מקומי כללי את השתתפות קהל עדתו בצער ,,אחיו הסלאבים" בקישינוב. והרי זאת ,,סלאבופיליות" במהדורה חדשה, שהעתון שם אותה ללעג ולקלס. ואנו נוסיף לכך את דברי השנינה של סוקולוב, בבואו לדבר בתנועה הסלאבופילית במאה הי"ט, שראשי דובריה היו מאחינו בני ישראל...

ברם התוצאה הנכבדה ביותר של הפוגרום היא ללא כל ספק ההגירה ההמונית, ששינתה כידוע בהדרגה את פני יהדות אמריקה. מתוך ה,,ווסחוד" הרוסי מובאת סטטיסטיקה מפורטת על ההגירה היהודית מרוסיה מראשית שנות השמונים ובסיכומה מתברר שחמשים אלף מהגרים יוצאים עתה מדי שנה בשנה לארצות הברית ונתון מספרי זה מנבא, ולא טעה הכותב בתחזיתו-תצפיתו זו, שמרכז הכובד של יהדות העולם עתיד לעבור בעקב הגירה המונית זו מאירופה המזרחית לארצות הברית — לפחות מבחינה מספרית (ואף בכך לא טעה הכותב, שכן מבחינת השרשיות היהודית וההווי היהודי לא נמצא תחליף עד ימינו אנו ליהדות אירופה המזרחית).

ואורות מאופל אלה, שנזכרו לעיל ובודאי היו עוד מרובים, הכילו אף צללים ובהם כאלה שעוררו תשומת לב יתירה. כבר הזכרנו לעיל ענין מכתבו של יוהאן מקרונשטאט בגנות הרוצחים, דבר שהיכה גלים מרובים בעולם הרוסי-נוצרי. והנה

לא עברו ימים מרובים וכומר זה „חזר בתשובה" ובגל' 25 (עמ' 11) מסופר בהרחבה (אף מדבר על כך י. סלוצקי בקבצנו זה) כיצד פירסם יוהאן זה בעתון האנטישמי „זנאמיא", הוא העתון המנוהל אף הוא על ידי אותו קרושיבן, איש ה„ביסרביץ", מכתב, שבו הוא „חוזר בתשובה", לאמור, חוזר בו מדבריו הקודמים ואף מצטער עליהם תוך הדגשה שהיהודים הם האשמים בטבח. מיטמורפוזה זו, לדברי העתון עצמו, באה כתוצאה מביקורה של „אישיות" מסויימת אצל יוהאן זה, לאחר שזו היתה בקישינוב ובדקה וחקרה שם את המצב. וחותם ה„וועלט" ידיעה זו בהערה הסרקסטית והטרגית באמיתה האכזרית: „עם יהודי מסכן, המבקש למצוא בטחונו בגילויי אהדה של כמרים פוסחים-על-שתי-הסעיפים מהסוג של יוהאן מקרונשטאט".

כאן נשים נקודה. לא נסתיימה בכך פרשת הפוגרום ב„וועלט" וחילוף הדברים — היא עתידה עוד להתמשך במשך שנה תמימה ומעלה. ברם אנו הבאנו אך דוגמאות מספר מהגליונות הראשונים שלאחר הפוגרום ומאלה ניתן ללמוד על כל השאר, לרבות גם זאת, שאף בגליונות הבאים מובא לא מעט חומר חשוב ומעניין, שעדיין מתבקש הוא לכינוסו ופירסומו.

יהודה סלוצקי

דעת הקהל הרוסית על פרעות קישינוב

א.

מאז אביב 1881 היו הפרעות ביהודים תופעה חוזרת ונשנית בתחומי רוסיה הצארית, אולם הפרעות בחג הפסח שלנו ולהבדיל בפסחא שלהם בקישינוב עלו על כל מה שקדם להן באכזריותן ובמספר הקרבנות הרב שנפל בהן. כן בלטה בהן יתר על המידה אחריותם של השלטונות.

דעת-הקהל הרוסית, אף שהיתה רגילה לכאורה למעשי עוול ודיכוי ברחבי האימפריה הצארית, הזדעזעה למראה התמונה הפראית שהתגלתה לפניה בעיר המולדבנית השקטה שבירכתי המדינה.

ברוסיה שלפני מהפכת 1905 היתה דעת הקהל, שמצאה לה ביטוי בעיקר בעתונות ובספרות הרוסית*, כוח חברתי יחיד במינו. עוד בשנות הששים למאה הי"ט כתב פ. דוסטוייבסקי: „המעמד העליון שלנו עתה — הוא המעמד המשכיל". שכבה דקה זו של משכילים היא שסיפקה גם את הפקידות, שניהלה את המדינה וגם את האופוזיציה החברתית לכל גווניה, שנאבקה עם פקידות זו. למרות הצנזורה החמורה על כל דברי הדפוס ואימת העונש הצפוי למותחים ביקורת על המשטר, מצאה דעת הקהל דרכים רבות להשמיע את דברה, מהן ליגאליות, ומהן בלתי-ליגאליות. בעתונים ובמאספים הספרותיים הליגאליים השתמשו הסופרים ב„לשון רמזים" או התקיפו את השלטונות בעקיפין. נוסף על כך התפתחה ספרות בלתי־ליגאלית (עתונים וחוברות), שבה נמתחה ביקורת גלויה וחריפה על המשטר. ספרות זו הוברחה ממערב-אירופה או נדפסה בבתי-דפוס מחתרתיים ברוסיה עצמה (בית-דפוס מחתרתי גדול כזה נתגלה בעצם הימים ההם בקישינוב, ואין צורך לומר שכל חבר עובדיו היו יהודים). כתבים אסורים נפוצו גם בכתבי-יד ועברו מיד ליד.

מאז עלה על כסא מלכותו הצאר ניקולאי השני (1894) היתה המדינה שרויה בתסיסה מהפכנית, שהלכה וגברה משנה לשנה. האכרים התעוררו ותבעו את חלוקת אדמות בעלי-האחוזה ואת ביטולם של שרידי השעבוד. הפועלים התארגנו וערכו

* המובאות מן העתונות הרוסית היומית הובאו לרוב מן העתונות היהודית־רוסית („ווסחוד", „בודושצ'נוסט") והעברית („הצופה", „המליץ", „הזמן").

שביתות כלכליות ופוליטיות. הבורגנות הליברלית קראה להגבלת משטר היחיד ומתן קונסטיטוציה בנוסח מערב-אירופה. שבועות מספר לפני הפרעות בקישינוב הזדעזעה רוסיה בשמעה כי בעיר התעשיה זלאטאוסט, בהרי אוראל, ירו אנשי הצבא בפועלים שובתים והרגו בהם כ-50 איש.

באוירה מתוחה זו התחוללו פרעות קישינוב. הזעזוע הראשון שנגרם על-ידן הקיף את כל חוגי החברה הרוסית. אין צורך לומר שהשמאל המהפכני והחוגים הליברליים הוקיעו ללא סייג את הפשע של קישינוב והדגישו, ככל אשר יכלו, את אחריותה של הממשלה. אולם גם בחוגים השמרניים והאנטישמיים, תומכיו המושב-עים של שלטון היחיד, נשמעו קריאות מחאה, ואף הגרועים שבהם, אלה שהכשירו בהסתתם הבלתי מרוסנת את פרוץ הפרעות, היו במבוכה וריככו לזמן מה את הסתתם.

אולם שלב זה של הזדעזעות כללית לא ארך אף חודש ימים. המאבק בין המשטר הישן לבין הכוחות העולים והפורצים של המהפכה גבר והלך. ב-6 במאי 1903 נורה ונהרג שר-הפלך בוגדאנוביטש, האחראי לטבח בזלאטאוסט. שבוע לאחר מכן נפל בידי הבולשת ראש „הארגון הלוחם" של מפלגת „הסוציאליסטים-הריבו-ליוציונרים", היהודי גריגורי גרשוני. התהום בין שני חלקי החברה הרוסית, תומכי המשטר ומתנגדיו, הלכה והעמיקה. היהודים ניצבו — בתוקף מעמדם כמיעוט מדוכא וכתוצאה מהשתתפותם הפעילה של בני-הנוער שלהם בתנועה המהפכנית — במחנה הנאבק במשטר הקיים. ה„שחורים", שההסתה ביהודים שימשה בידיהם כלי-נשק תעמולתי יעיל ביותר במאבקם על נפש ההמונים, התעודדו והחלו להצדיק את הדין על הטבח בקישינוב. מתנגדיהם השתמשו בפוגרום זה כאמצעי־תעמולה נגד המשטר. במהרה באו מאורעות חדשים שבישרו את התקרבותה של המהפכה, ביניהם — הפוגרום בהומל (29 באוגוסט 1903), שבו הופיעה לראשונה הגנה יהודית עצמית מאורגנת. הריאקציה הרוסית ראתה בכך את „החלטתם של יהודי הומל לנקום את נקמת דם אחיהם לדת בקישינוב" (מכתב-האשמה במשפט המגינים בהומל).

ב.

התגובה הראשונה לפרעות באה מצד העתונות היומית ובגליונותיה הראשונים של עתונות זו, על כל גווניה, הובלטו ביחוד התדהמה והזעזוע שפעלו הפרעות על החברה הרוסית. „העתונות הרוסית — כתב י. ל. פרץ בסכמו את רשמי קריאתו בעתונות זו כשבועיים לאחר הפרעות — עוטיה ובוכיה: ,אוי מה היה לנו!'."
(„הצופה" 25.4.1903).

העתונות הליברלית, שלא יכלה לכתוב במישרין על אחריות הממשלה לפרעות, הוקיעה את אחריותם המוסרית של החוגים האנטישמיים ועתונותם כגורם

ראשון במעלה להתפרצות הפראית בקישינוב. העתון „פטרבורגסקיה ויידומוסטי" („ידיעות פטרבורג") כתב: „הציבור הנוצרי (בקישינוב) התנהג בצורה איומה: לא נקף אצבע לעצור בפרעות... הוא טייל בנחת והשקיף על ה,עבודה'." העתון המוסקבאי „קוריייר" („הרץ") האשים גם את החוגים הליברליים, שלא עשו דבר נגד ההסתה וכתב: „במה נוכל אנחנו הנוצרים להצטדק עתה? אמנם, לא נוכל להצטדק. אשמתנו גלויה, כי עוון גדול הוא להסתכל במעשי רשע ולא להלחם בהם". העתון „רוסקייה ויידומוסט" („ידיעות רוסיה"), כלי-מבטאם של הקוראים המשכילים במדינה, קרא במאמר ראשי לעתונות המתקדמת „להלחם בכל-כוחה ולטעת בלב בני-האדם רגשי משפט-צדק ואהבת-אדם" על מנת למנוע אסונות כאסון קישינוב. העתון „יוז'ני קראי" („חבל הדרום"), שיצא בחארקוב, קרא לכמרים ולמורים העממיים להשפיע על המוני העם מעל במות הכנסיות ומקתדראות בתי-הספר ברוח הסבלנות הדתית ולחנך לשנאה ובוז למעשי חמס ושוד.

אף העתונות הימנית-ריאקציונית הביעה את הסתייגותה מן הפרעות. „אי-יכלתם וחוסר-פעילותם של השלטונות המקומיים — כתב ה„קיובליאנין", עתונם של חוגי הימין בדרום־רוסיה, — שמסרו עיר גדולה במשך שני ימים תמימים להרס ושוד, ושנתנו אפשרות להתפתחותן של התנקשויות שעלו בקרבנות כה רבים, כמו לאחר קרב גדול — כל אלה אינם מובנים כלל וכלל". בגליון אחר שלו כינה ה„קיובליאנין" את הפרעות: „מעשי ברבריות הראויים לחיה טורפת" ו„כתם-דם על מצפונם של הנוצרים". אף כתב אותו עתון על פרעות אלה, שבהן „היכו מכות רצח אנשים בלתי-מזויינים, חסרי-מגן, שלא פעלו עוול; הרגו גברים שלא התגוננו, אלא התחבאו תוך פחד-מוות; היכו נשים וילדים. כל מה שתוסיף לספר במעשי אימה אלה ולתאר בדמיונך תמונות אלה, כן ידכאוך יותר ויותר בחוסר שחרם, באכזריותם, בבהמיותם". „רוסקי וייסטניק" („המודיע הרוסי") השמרני כתב, כי ענין הפוגרום בקישינוב הוא מביש לא רק לגבי הפורעים, אלא אף לגבי אלה שהיו חייבים להקדים ולהפסיק עד מהרה את השערוריה.

אפילו ה„נוביה ורמיה" („העת החדשה"), הנפוץ בעתוני רוסיה וראש העתונות השחורה, שעמד מאז סוף שנות השבעים למאה הי"ט בראש ההסתה האנטישמית, גינה את הפראות ואת הרשעות שהתגלו בקישינוב. מוזרה עוד יותר היתה הופעתו של העתון „ביסאראביץ", זה עתונו של פ. קרושיבאן, שחלקו בפרעות היה גדול מאוד. עתון זה כתב בימים הראשונים לאחר הפוגרום: „הנך שואל את עצמך, איך יכול המון העניים השקט והשלו הזה, ביחד עם אזרחים שלוים אחרים ליהפך לעדת חיות טורפות, ולהתנפל על אזרחים שלוים, להרוס את בתיהם, לקלקל את חפצי־ביתם, שייתכן ונרכשו על־ידי עבודה קשה במשך שנים רבות?"; „קודם־כל — קרא העתון בהתחסדות — עלינו להחיש עזרה לנגועי הפרעות, ואחר־כך עלינו לעמול, כדי שמקרים כאלה לא יישנו עוד".

דומה היה שהריאקציה הרוסית הזדעזעה לרגע קט והרגישה, כי הפעם עברו המאורעות את גבול המותר לגבי מדינה ותברה שראו עצמן כשייכות לחוג התרבות הנוצרית-אירופית.

מבין תגובותיהם של הפובליציסטים הרוסים בעלי-השם נזכיר רק שתיים: את רשימתו של ולאדימיר נאבוקוב, בן למשפחת אצילים מיוחסת, שאביו היה שר המשפטים בימי אלכסנדר השני ואלכסנדר השלישי, והוא עצמו נחשב לאחד מראשי הליברלים במדינה. ואת מאמרו של יורי ויסילובסקי, מסופרי העתון הליברלי „נובוסטי".

במאמרו „מרחץ הדמים של קישינוב", שבא בעתון המשפטנים הרוסים „פראבו" („החוק"), כתב נאבוקוב, במסרו בקצרה את מה שנכתב על הפרעות בעתונות היומית: „כשאנו קוראים כל זאת, תמהים אנו שמקרים כאלה יכולים לקרות בעיר גדולה, שבה נמצאים פקידי שלטון, אנשי משטרה ומספר ניכר של חיילים. תמהוננו הולך ורב, כשמתברר לנו, כי התפרצותן של הפרעות היתה ידועה מראש, ורק לקרבנות עצמם באה כהפתעה, ותמהון זה עובר כל גבול כשאנו קוראים על מהלך הפרעות ועל הצורה שקיבלו וכשאנו שומעים שהפרעות נמשכו שני ימים והתנהלו בתכניתיות על-ידי כנופיות קטנות של 20—25 איש. מובן מאליו כי בעתונות, לא רק בכללית אלא אף במקצועית-משפטנית, הועלתה השאלה, האם אין לתבוע את הפקידים הממשלתיים בקישינוב לאחריות כספית ואזרחית על הנעשה בעירם. — — עליהם מוטלת האחריות המצפונית האיומה על אבדן חיי אנוש והרס משפחות".

יורי ויסילובסקי כתב כחודש ימים לאחר הפרעות: „כלימה תכסה פני, יען כי רוסי הנני — — כולנו, במידה זו או אחרת, אשמים במקרה הזה, לפי שמזה אנו למדים, שלא במידה הנחוצה נלחמנו עם שנאת האדם האכזרית ועם העיוורון הטראגי הזה, המחלל ומכלה לעינינו את החברה. אמנם בהיסטוריה המגונה הזאת לקחו את החלק הנכבד ביותר אותם האיכרים והפועלים, שזה זמן רב, שמתאמצים אנו להראות, כי אידיאליסטים המה, והמון של „יחפים" פראים, אשר עתה מתאמצים להעלותם עד למעלת פניני-הבריאה ואשר גילו במעשיהם אלה את כל ה„רוחב" הנודע שבטבעם, ואת שויון-נפשם ורגש-בוזם לחוקי המוסר ולרגש הרחמים. אבל האם האינטליגנציה המקומית לא השתתפה ברגשותיה ובפועל במעשים המגונים? האם אין אנו יודעים עתה, כי העובדים הציבוריים המקומיים, אנשים בעלי-דיפלומים, הצעירות המתלמדות—כולם בגלוי או בסתר חפצו בהצלחת אותם האנשים, שהתנפלו ושדדו וכי מאמרי-העתונים שנכתבו על-ידי אנשים, שיש להם, באופן זה או אחר, נגיעה לספרות, הכינו את הפרעות; כי אנשים, החושבים את עצמם לאינטליגנטים, הביטו על הסצינות בחוצות, כמו על איזו תמונה מעניינת ומרהבת עין?... לא, קשה להגיד, מי הוא הטוב או הגרוע ביותר בהיסטוריה המגונה הזו"...

ג.

נוסף לַמאמרים בעתונים באה לידי ביטוי תגובתה של האינטליגנציה הרוסית באספות-מחאה גדולות שהתכנסו בפטרבורג ובמוסקבה ב-20 באפריל 1903. באספות אלה, שנקראו על ידי הסופרים הרוסים במועדוניהם במסגרת „ארוחות ערב" (במוסקבה) או „שיחת רעים" (בפטֶרבורג), גונו בחריפות הפורעים והוקעה עמדתם של השלטונות ואחריותה של העתונות האנטישמית. נאספו תרומות כסף שאליהן צורפו מכתבי השתתפות בצער, שנשלחו אל „הועד היהודי הציבורי לעזרת נפגעי הפרעות". במכתבם של אנשי פטרבורג, עליו חתמו למעלה ממאתים איש, הובעו „אהדה חמה לקרבנות וכן לכל העם היהודי חסר-הזכויות" ו„התמרמרות על ההסתה ביהודים בה לוקחים חלק, לדאבוננו, גם כמה עתונים". על מכתבם של הסופרים והמלומדים ממוסקבה חתמו 305 איש, ובו נאמר בין השאר: „אנחנו מביעים את רגשי חרדתנו נוכח המאורעות האלה, רגשי חרפה בוערת על הקהל הנוצרי ורגש התמרמרות בלי-גבול נגד המסיתים הנבלים, אשר הסיתו את ההמון הנבער מדעת". מכתבים כאלה באו גם מערים אחרות ברוסיה.

בימים הראשונים לאחר הפרעות חששו מרבית העתונים לפרסם את המכתבים הללו, וגליון העתון היהודי-רוסי „ווסחוד", בו נתפרסם במלואו מכתבם של סופרי פטרבורג, הוחרם על-ידי השלטונות.

ראוי לציין כי הסופר הרוסי הגדול ליב טולסטוי, שנתבקש לחתום על מכתבם של סופרי מוסקבה, הציע להשמיט ממנו את המלים „חרפה בוערת על הקהל הנוצרי", בראותו בהן פגיעה בדת הנוצרית, ולאחר שלא נתקבלה הצעתו ניסח מכתב משלו עליו חתמו הוא וכמנין סופרים אחרים. במכתבו זה, שנשלח לראש עירית קישינוב, כתב טולסטוי בין היתר: „הננו מביעים בשברון־לב את רגשות השתתפותנו בצערם של הקרבנות החפים מפשע, שהיו לטרף לשיני החיה הרעה אשר בנפש ההמון ואת רגשי חרדתנו על מעשי חיות-טורפות כאלה, שנעשו על-ידי אנשים רוסים; רגשות בוז וחרפה בלי גבול לאלה, אשר הכינו ואשר הסיתו את ההמון לעשות פרעות, ובכלל נגד כל אלה אשר היו להם לעזר".

אגב, לאחר מעשה, התעורר ויכוח, הנמשך עד היום, האם היתה תגובתו של טולסטוי לפרעות מספיקה וראויה לשמו הגדול כסופר וכהומאניסט נעלה וכדובר מצפונה של רוסיה. דומה כי יותר מדי התפלפלו בענין זה. דבריו של טולסטוי היו ברורים למדי. במכתב פרטי שלו לאחד ממכריו היהודים, שהופץ בכתב-יד ברבים ופורסם בעתונות הבלתי-ליגאלית במערב-אירופה, כותב הוא:

„יחסי לפשע הקישינובי נובע כמובן מאליו גם מהשקפתי הדתית. עוד לפני שנודעו לי כל הפרטים שהתפרסמו לאחר-מכן, הבנתי את כל האימה שהתחוללה שם ונתנסיתי ברגש קשה ומורכב, רגש הרחמים לקרבנות התמימים של ההמון הפ-ראי, תמיהה לאכזריותם של אלה המכנים עצמם בשם אנשים נוצרים ויחס של בחילה

עמוקה ל„אינטלגנטים״ שהסיתו את ההמון ואהדו את פעולתו. ביחוד הרגשתי רגש של התמרמרות לגבי האשם האמיתי במטבח-דמים זה, הממשלה על הכמורה שלנו, המפיצות טמטום וקנאות וכנופיית הפקידים אוהבת הבצע״ (המכתב פורסם לראשונה בדפוס בעתון חו״ל של ה„בונד״ — „פוסליידניה איזביסטיא״).

כאשר פנה שלום-עליכם אל טולסטוי וביקשו שימציא לו מפרי-עטו על מנת שיוכל לפרסמו בקובץ לעזרת נגועי הפרעות „הילף״, שיצא בלשון אידיש בוארשה, נענה לו טולסטוי ברצון, ושלח שלושה סיפורים קטנים שבאו בקובץ הנ״ל בתרגומו של שלום-עליכם. בתשובתו לשלום-עליכם (מ-6.5.1903) צרף טולסטוי את העתק מכתבו הנ״ל, הזכיר את המכתב הקולקטיבי ששלחו הוא וידידיו לראש עיריית קישינוב, וסיים במלים אלה: „לצערי, מה שברצוני לכתוב הוא, שהאשם, לא רק באימתה של קישינוב, אלא בכל אותה המהומה שהשתררה בחלק קטן מסויים, ולאו דוקא בחלק העממי של העם הרוסי, הוא אך ורק בממשלה. לצערי לא אוכל לומר זאת בשום כתב-עת רוסי״.

אינני חושב, כי יש מקום לדקדק עם טולסטוי, אם צריך היה לבטא את דעתו בדרך זו או אחרת. השקפתו היתה ברורה הן ממכתבו הפומבי לראש עירית קישינוב והן ממכתביו הפרטיים שאף הם נודעו ברבים. ומבלי להיכנס לסוגיה הכללית של יחס טולסטוי ליהודים, שיסודות מורכבים ואמביוואלנטיים היו מצויים בו בערבוביה, הרי יחסו לפרעות קישינוב היה ברור וחד־משמעי ותאם את השקפותיו המוסריות ואת יחסו הכללי למשטר ששרר אז ברוסיה.

ד.

בצורה חריפה יותר הגיבה על הפרעות העתונות הרוסית שיצאה באירופה המערבית ושנועדה בעיקר להברחה לפנים רוסיה. החשובים בעתונים אלה היו ה„איסקרה״ („הניצוץ״) של הסוציאל-דימוקרטים, ה„ריבולוציונאיה רוסיה״ („רוסיה המהפכנית״) של הסוציאל-ריבוליוציונרים וה„אוסבובוז׳דניה״ („השחרור״) של החוגים הליברליים. עתונים אלה הדפיסו גם חומר רב שפירסומו ברוסיה נאסר על-ידי הצנזורה וכן מאמרים וניתוחים משלהם.

„האוסבובוז׳דניה״ הצביע במיוחד על-כך שחוסר זכויותיהם של היהודים מהווה כשלעצמו גורם עצום בתעמולה האנטישמית, בהוכיחו להמון העם, כי הממשלה עצמה רואה ביהודים יסוד גרוע ומסוכן למדינה. העתון הליברלי הוקיע את החופש הגמור הניתן ברוסיה אך ורק לעתונות המטיפה לשנאת עמים, והביע תקוותו, כי „הבעיה היהודית, כמו כל הבעיות הכאובות האחרות של המציאות הרוסית, תיפתר רק בדרך פעילותם העצמית של כוחות הציבור, ומבחינה זאת

מתלכדת היא עם הבעיה הכלל-רוסית ורק יחד עמה תוכל למצוא את פתרונה הראדיקלי".

ה„איסקרה", שעורכו הראשי בימים ההם היה ג. פליחאנוב, הקדיש את מרבית הגליון ה-39 שלו מ-1 במאי 1903 לפרעות קישינוב. מלבד תאור מפורט של הפרעות, שהסתיים בקריאה לסוציאל-דימוקרטיה לפעול במרץ ולגלות יוזמה במלחמה נגד הפוגרומים, באו בגליון זה שני מאמרים חשובים, בהם בא ניתוח הפרעות מבחינה פוליטית והתיאוריה הסוציאליסטית. במאמר ראשי, שנקרא בשם „הקלף האחרון של הצאריזם", הטיל העתון את האחריות המוסרית על מעשי התועבה שנעשו בקישינוב בראש וראשונה על „אותה אינטליגנציה כביכול, צמאת־דם, מנוונת ואכזרית, החסרה הרגש ההומאני האלמנטרי ביותר, הזרה לקורטוב-של-הכרה הפעוט ביותר של חובותיה בפני המדינה; חלאת-אדם זו, אספסוף נבזה זה, הקורא עצמו בשקר מעמד המשכילים, כיסה עצמו בחרפה, שאין להסירה, לעיני כל העולם התרבותי". אולם את האחראית למעשה לפרעות רואה ה„איסקרה" ב„ממשלתו של ניקולאי השוטה", ש„זרקה על השולחן את הקלף האחרון שלה: היא מנסה לערפל את הכרתו המתבגרת במהירות של הפרולטריון הרוסי, להדביק אותו ברעל שנאת עמים וקנאות דתית". העתון קורא איפוא לחברי מפלגתו „לגלות התנגדות לאנטישמיות בחוגי הפועלים" ולהגן על היהודים על מנת „להציל את כבוד מפלגתנו, כבוד הפרולטריון הרוסי ואת עתידה של תנועתנו".

באותו גליון בא מאמר מעניין של פליחאנוב בשם „הזמנים משתנים". במאמר זה מזכיר פליחאנוב, כי בעצם אין חידוש מבחינה מדינית בפרעות קישינוב ו„הממשלה רוצה לחזור על תכסיסיה בשנת 1881, כאשר היא הפסיקה את התסיסה המהפכנית, שהחלה בקרב העם, בפתחה בעוד מועד את שסתום הבטחון של הפרעות ביהודים". ואין פליחאנוב מעלים כלל וכלל את העובדה המרה, שהתנועה המהפכנית הרוסית לא גילתה בימים ההם יחס נכון לפרעות ביהודים, אלא, להיפך, „ראתה בהן ראשית מהפכה חברתית". הוא מזכיר את כרוזי הפרעות שיצאו בשנת 1881 מטעם סיעת המהפכנים „נארודנאיה ווליה" („חרות העם"). אולם — טוען פליחאנוב — „הזמנים משתנים", „עתה יש במעמד הפועלים הרוסי מספר רב יותר לאין ערוך של יסודות בעלי-הכרה, משהיו בימים ההם. יסודות אלה יידעו להדוף בהחלטיות את האנטישמיים שלנו. — — עתה גם הפרולטריון אינו כמו שהיה וגם הסוציאליסטים אחרים לגמרי. לכן הטכסיס שבו הצליחה הממשלה אז — לא יעלה יפה הפעם".

המפלגה הסוציאל־ריבולוציונרית גזרה כידוע גזר־דין של מוות על שר הפנים הרוסי פלבה, האשם בפרעות קישינוב. מובן שהפוגרום בקישינוב היה רק בבחינת חולייה בשרשרת הפשעים שמנו הסוציאל־ריבולוציונרים בפלבה. אולם, צחוק הגורל הוא, שדוקא פשע זה, לפי סברה מסויימת, הוא שחרץ את גורלו של פלבה, שהרי אותה שעה עמד בראש „הארגון הלוחם" של המפלגה, כפי שנתגלה

הדבר לאחר זמן, סוכן הבולשת והפרובוקטור הידוע יונה אזף — ויש הסוברים, כי הוא לא מנע את ההתנקשות בפלבה ולא מסר בעוד מועד את שמות מבצעיה לבולשת, משום שכיהודי, רצה לנקום בו את נקמת ק׳שינוב... על כל פנים ב־15 ביולי 1904 נהרג פלבה בפצצה שנזרקה מתחת למרכבתו על־ידי איש „הארגון הלוחם" סאזונוב.

ה.

תופעה בולטת להזדעזעות הכללית של דעת הקהל הרוסית לאחר קישינוב היתה מחאתם של אנשי-דת מן הכנסיה הפרובוסלבית השלטת. הכנסיה הפרבוסלבית היתה ידועה באי-סבלנותה הדתית, בשנאתה ליהודים ובמסירותה לשלטון הצארים. היא נחשבה לאחד מעמודי היסוד של משטר שלטון היחיד. בכל זאת התעוררו רבים מכוהניה למחות על הטבח בקישינוב. אף מוצאים אנו בעתונות ידיעות על כמרים, ששלחו תרומות כספים לועד העזרה היהודי לטובת נפגעי הפרעות. שניים מהאישים הבולטים בכנסיה זו גם השמיעו קולם ברבים נגד הפורעים והפרעות.

האחד מהם היה הכומר יואן מקרונשטאט, כומר הכנסיה בעיר קרונשטאט. דרגתו היתה מן הנמוכות, אולם שמו יצא בין המאמינים כאחד קדוש והמונים מכל שכבות העם הרוסי היו נוהרים לביתו שבעיר המבצר שעל-יד פטרבורג לקבל את ברכתו. שבועות מספר לאחר הפרעות פירסם יואן מקרונשטאט גילוי-דעת חריף על „מעשי האכזריות שעשו הנוצרים ביהודים בעיר קישינוב".

„במקום חג הנוצרים — כתב יואן מקרונשטט בין שאר דבריו — ערכו המה (הפורעים) חג מכוער, מלא כתמי דם לכבוד השטן. — העם הרוסי, אחינו! מה אתם עושים? מדוע הפכתם לברברים, לשודדים, לרוצחי אנשים, החיים אתכם בארץ מולדת אחת, תחת צילו וחסותו של מושל-רוסיה. שכחתם את שמכם הנוצרי ואת דברי ישו. — — האיש שאין בלבו רוח ישו: ארך-אפים, ענוה, סבלנות, משמעת החוק, זה האיש אינו שלו — — זה האיש אינו נוצרי, אלא עבד השטן". את קריאתו זו מסיים יואן מקרונשטאט באמרו: „הרי לכם מילתי האבנגלית הקצרה, אחי הרוסים, לרגל מעשי השפטים העקובים מדם, שנעשו ביהודים בקישינוב ובילדיהם הנקיים, החפים מכל פשע".

בצורה חריפה לא-פחות התבטא הארכיבישוף אנטוני הווהליני, אחד מאישיה הבולטים של הכנסיה הפרבוסלבית, שנשא דברו על „האסון הקישינובי" ב־30 באפריל 1903 בקתדראלה שלו בז׳יטומיר, ואמר בין שאר דבריו:

„מגיעות אלינו ידיעות-חרפה מעציבות על-כך שבעיר קישינוב התחולל בעצם ימי תחייתו של המושיע, ביום הכפרה והסליחה, הרג אכזרי, בלתי-אנושי

של היהודים האומללים. כאשר שוררו בהיכלי הקודש ,איש רעהו נחבקה, נקרא אחים, ולכל שונאינו נסלח עם התחיה', התפרץ מאחורי קירות ההיכל המון פראי ושיכור לבתיהם של היהודים, שדד את רכושם, עינה אנשים, בלי לחוס על זקן וילד, טימא נשים, קרע לגזרים עוללים לעיני אימותיהם והשליך את גופותיהם אל הרחוב יחד עם סחורת החנויות היהודיות, ושם התנפל ההמון, שואף הבצע, ומבלי לשים לב אל הגופות שותתות הדם עט על המלבושים והתכשיטים וחטף מה שבא לידו. השודדים התעשרו בחפצים שהיו רוויים מדם הקרבנות האומללים".

הבישוף ציין, כי היהודים הם שארי בשרו של המושיע, והסביר לשומעיו, כי „גם כיום האומה היהודית המנודה יקרה לרוח אלוהים". הוא שיבח את מסירותם של היהודים לאמונתם, העלה על נס את חיי המשפחה שלהם, וציין, כי לפי „הברית החדשה" עתידים בני-ישראל להכיר באחרית הימים ב שו. הוא הזהיר את „הרוצחים האכזרים הקישינובים", שבמעשיהם הם „מתנגדים חריפים של רצון ד', מעניו של העם האהוב על אלוהים, אף בשעה שהוא נידח ממנו", הוא השווה את הפורעים ל„אוכלי אדם הנאלצים לרצוח, על מנת להשביע נפשם ולאסוף עושר".

ו.

לא עברו ימים מרובים והחזית המאוחדת של דעת הקהל הרוסית החלה להתפורר. הראשון „להתאושש" היה אבי ההסתה האנטישמית ברוסיה — ה„נוביה ורמיה", שכתב כבר ב-19 באפריל על חללים נוצרים הנופלים כביכול בקישינוב, ועל כך ש„מצב משפחות העצורים (מן הפורעים, כמובן) — קשה מאוד" וכי בעיר קישינוב אומרים ש„היהודים בעצמם אשמים בכל".

אין ספק כי השלטונות מצידם הפעילו אף הם לחץ נסתר, ואפיני הדבר, כי סגן-שר הפלך אוסטרוגוב, שהיה אחראי יותר מכל פקיד ממשלתי גבוה אחר לפרעות, אסר את הפצתם בדפוס של דברי יואן מקרונשטט והבישוף אנטוני בפלך הנתון למרותו, בטענה כי דברים אלה עלולים להביא לכלל רוגז את ה„נוצרים", לעוררם למחשבה ש„רועי הכנסיה אינם רחוקים מן ההשפעה המכרעת של היהדות הכל-יכולה" ולהביא לחידוש הפרעות.

כעבור זמן מה החל עתונו של קרושיבאן לאסוף כספים „לטובת משפחות הנוצרים, שסבלו מן הפרעות ביהודים בקישינוב". אותה שעה נשלחו שליחים אל יואן מקרונשטאט להשפיע עליו שיחזור בו מדבריו, ובסוף מאי הופתעה דעת הקהל הרוסית והיהודית לשמוע כי הכומר ה„צדיק" לא עמד בנסיון ונסוג מעמדתו הקודמת. בקול קורא, שנכתב ב-23 במאי 1903, הודיע הכומר, כי לאחר ש„הוסבר" לו כי „היהודים בעצמם אשמים במעשי הפראות, הפצעים והרציחות שמצאו מקום ב-6 וב-7 באפריל", וכי „הם—היהודים קיבלו פיצויים בשפע בעד נזקיהם ופצעיהם",

מביע הוא את חרטתו על כל מה שכתב ומבקש הוא מהנוצרים בקישינוב: „סלחו לתוכחתי, שבה פניתי רק אליכם, על הפרעות שנעשו. עתה נוכחתי ממכתבי עדי-ראיה, כי אין להאשים רק את הנוצרים, שכן היהודים נתנו להם דחיפה לפרעות, וכי בעיקר האשמים בפרעות המה היהודים בעצמם".

מעתה הותרה הרצועה. העתונות האנטישמית חזרה לסורה והחלה לתאר את פרעות קישינוב כתוצאה של פרובוקציה יהודית. ה„נוביה ורמיה" יצא במאמר, בו תיאר את הפרעות כפוגרום שערכו היהודים בנוצרים, כשהם מזויינים באקדחים, מוטות-ברזל, אלות וחומצה גפריתנית, ורק לאחר שנהרגו שני נוצרים וכשישים נפצעו התעוררו הנוצרים המסכנים לעמוד על נפשם. הוא אף הביע רוגזו על כך שהשלטונות העמידו לדין נוצרים בלבד. הדברים הגיעו לידי כך שהתובע הכללי באודיסה, שניהל את המשפט נגד הפורעים, נאלץ להכחיש בתזכיר לשר המשפטים גירסה זו של העתון האנטישמי. בעקבות ה„נוביה ורמיה" יצא עתונו הפטרבורגי של קרושיבאן „זנאמיה", וחזר על בדיותיו של חברו הוותיק להסתה וקרא לציבור הרוסי להשליך מעליו „את כל אותה הזוהמה שהיהודונים הטילו על אנשי קישינוב ועל כל העם הרוסי". גם הפעם נאלצו השלטונות להתרות בכותבם של מאמרים אלו, הקבלן פרונין, אחד ממארגני הפרעות, שיפסיק בכתיבת מאמרים מסיתים, שאם לא כן ינקטו נגדו באמצעי עונשין.

אבל אי-אפשר היה לעצור בזרם הספרות השחורה שהתפשטה עתה בכרוזים ובעלונים בקרב ההמונים והמשיכה להרעיל את נפשות המוני העם ולעוררם לחזור על מעשה קישינוב בכל רחבי רוסיה.

ז.

תשובה חריפה ביותר לעדת השסאים המשתוללת נתן בימים ההם הסופר מאקסים גורקי, שהיה אז בשיא פירסומו בקהל הקוראים הרוסי. אף יחסו של גורקי ליהודים היה מסובך לא פחות מזה של טולסטוי, ומקצת מסבך זה גילה בסיפורו „קין וארטיום" (1898). ארטיום הרוסי הגברתן מגן על הרוכל היהודי העלוב קין, אבל בסופו של דבר נמאס עליו היהודי המעורר רחמים. „אינני חפץ לדעתך עוד — אומר הוא לקין — אם יכלימוך אל תוסיף לבוא אלי ולהתאונן באזני... כי לא אוכל לעזרך... ולא אגן עליך". אולם כל זה היה בתחום הרגש מתחת לסף ההכרה. בהכרתו פעל גורקי כסוציאליסט וכהומאניסט עקבי ועמד בכל תוקף לימינם של היהודים וזאת הביע גם בקול-קורא שכתב כתשובה למשסים בעם היהודי — קול קורא, שפירסומו נאסר ברוסיה *.

* תורגם עתה במלואו ע"י ד. ויניצקי בקובץ: „הפוגרום בקישינוב", בעריכת ח. שורר (תל־אביב, 1963), עמ' 176—177.

חדשים מספר לאחר הפרעות השמיע קולו — קול דממה דקה — סופר רוסי אחר — ולאדימיר קורולנקו. קורולנקו, אחד מההומניסטים האמיתיים, מהסוג שלא היה מרובה בספרות הרוסית, הביע את יחסו האוהד ליהודים כבר לפני כן בסִיפוּריו „יום הדין" (1980) ו„בלי-לשון" (1895). ב„יום הדין" תאר איך הורע מצבם של האכרים לאחר שבמקום המוזג היהודי בא „בעל-גוף" נוצרי אל הכפר. ב„בלי לשון" מתוארת בחיבה רבה משפחת היהודי ברק'ה המקבלת חבורת מהגרים רוסים הבאה לניו-יורק הזרה להם, מאכסנת אותם בדירתה, מסייעת להם למצוא עבודה ולהיקלט בחווה של אמריקה, וכל זאת על אף שאחד המהגרים הללו נאלץ לברוח אל מעבר-לים, לאחר שלקח חלק בפרעות ביהודים בעיירה הסמוכה לכפרו.

במקום קולות קוראים וכרוזים חוצבי-להבות בחר קורולנקו בנשק האמנות, הוא תיאר ברפורטז'ה אמנותית, שחרגה מתחום הרפורטז'ה והפכה ליצירה קלאסית, והמזכירה פה ושם בתיאוריה את „עיר ההריגה" לביאליק, את מראה עיניו בקישינוב, עיר ההרג.

קורולנקו ביקר בקישינוב חדשיים לאחר הפרעות, אולם למרות מאמציהם של השלטונות לא נמחו עדיין עקבות הפרעות בעיר ובפרבריה. את רשמיו סיכם הסופר ברשימה בשם „בית מספר 13", בה תיאר קטע אחד מזוועות קישינוב על מנת להמחיש לקהל קוראיו את פירושו של המושג „פרעות ביהודים" על כל מערומיו. „רציתי ליחד אפיזודה אחת, מאותו תוהו ובוהו מסובך וערטילאי הנקרא בשם פוגרום — כותב קורולנקו — ולהראות, ולו גם על מקרה ממשי אחד, איך היה הדבר למעשה".

לא פחות מהדי ימי הפרעות העיקה על קורולנקו השנאה ליהודים, שחילחלה כארס אף בקרב המשכילים הנוצרים בעיר. „זה מכבר לא עברו עלי רגעים כה קשים כמו אלה, שאותם ביליתי בקישינוב" — כתב הוא לבני משפחתו, לאחר שיחה עם אחד מנציגי ה„אינטליגנציה" הרוסית.

הרשימה „בית מספר 13" עמדה להופיע בירחון הרדיקאלי: „רוסקאיא בוגאטסטבו". אולם הצנזורה הממשלתית אסרה את הפירסום והיא נדפסה לראשונה בהוצאת ה„בונד" באירופה המערבית ומשם הוברחה והופצה בערי רוסיה *.

אומרים, ובצדק, כי פרעות קישינוב הָיו הפרוטוטיפוס לפוגרומים עקובי-הדם והרצח שהתחוללו מאז בשיטתיות חוזרת מפעם לפעם, כשהם גדלים במספר קרבנותיהם ובהיקף החורבן שנשאו עמהם ליהודים מחד גיסא ולמצפונה של האנושות — מאידך גיסא. דבר זה הרגיש ונתן לו ביטוי בשירתו הנבואית בעצם הימים ההם המשורר ח. נ. ביאליק.

---

* הסיפור תורגם עתה לעברית בידי י. הר־אבן בקובץ הנזכר לעיל, עמ' 207־224.

מבחינה זו יש לראות את ה-23 במאי 1903, זה היום בו הצדיק הכומר יואן מקרונשטאט את הדין על חללי קישינוב, כיום מכריע בתולדות השמדת היהודים באירופה. בפעם הראשונה קם נציג של חוגים, שראו עצמם כביכול אפוטרופסים למוסר ולצדק, מורי-דרך וכוהנים לעמם, והתיר דמם של יהודים.

מאז הפך הדבר לתופעה קבועה. את פורעי אוקטובר 1905, את פורעי אוקראינה 1919 — 1920, את המרצחים הנאצים בימי שואת אירופה — ליוו תמיד קהל „אנשי-רוח" ואנשי-„מוסר", שהצדיקו אותם בכל פה והכשירו בעיני ההמונים את מעשיהם הנתעבים.

באביב 1903 הועמדה דעת הקהל הרוסית בנסיון מוסרי כבד. הכומר יואן מקרונשטאט פרץ את חזית ההזדעזעות הכללית של אנשי־הרוח הרוסים, ונתן פתחון פה למתועבים שבסרסורי-הדם להמשיך במשנה עוז בהסתתם לרצח היהודים והשמדתם. גורלה של יהדות מזרח-אירופה כולה נחרץ ביום ההוא, היא הפכה למוץ, שעתיד היה להיטחן עד דקה בין אבני הריחיים של מאבק המעמדות והלאומים, שהתחולל באירופה במחצית הראשונה של המאה העשרים.

שלמה דובינסקי

ביאליק ויתומי קישינוב

ממכתבו של ח. נ. ביאליק לשלמה דובינסקי, מהפעילים בועד העזרה למען נפגעי פרעות קישינוב ומהעסקנים והמשכילים העברים בקישינוב בכלל (אגרות ח. נ. ביאליק כרך א, עמ׳ קפ ואילך, מכתב פה) אנו למדים על הצעתו של דובינסקי לביאליק לעלות ארצה ולהורות במוסד החינוכי „קרית ספר״, שבו נקלטו יתומי קישינוב. וכותב ביאליק (במכתב מיום ט״ז מרחשון תרס״ד):

„בודאי אני הרשע, אבל אין צועקין על מה שאי אפשר. טעמים רבים, שאין כאן המקום לפורטם, מעכבים אותי מענות ׳הן׳ לאלתר על הצעתכם הנכבדה. מקץ ירח וחצי איפנה מכל עיסוקי ואהיה נקי לנפשי, ואז אפשר, הקרוב לודאי, שאומר: ׳הן׳ — ואצא לארץ ישראל.

היום השבתי גם לאוסישקין כדברים האלה וגם פירטתי לפניו את התנאים, שעל פיהם יכול אני לקבל עלי משרה זו.

ועל דבר השירה לעתיד לבוא, שאמרת (דובינסקי דיבר על לבו של ביאליק לקבל את ההצעה על דבר ההוראה בבית הספר של בלקינד ואחד מנימוקיו היה ׳השירה לעתיד לבוא׳, שירת התחיה, שישיר ביאליק בשבתו בארץ ישראל — הערת פ. לחובר) — דע ששורש נשמתי הגלות, ומי יודע — אולי אין השכינה שורה עלי אלא מתוך עצבות ובארץ טמאה דוקא״.

דובינסקי לא נתן מנוח לביאליק בענין הצעתו זו ואף פירסם ברבים ידיעה, שביאליק כאילו נתמנה כבר לכהונה זו של מורה בבית הספר של בלקינד. ביאליק הכחיש את הדבר. אכן לפני ההכחשה כתב מכתב לפ. אוירבוך (באסרו חג הסוכות תרס״ד. אגרות כרך א, עמ׳ קעט): „אפשר שאצא מקץ חדשים אחדים לארץ ישראל בתור מורה בבית הספר של בלקינד — היום יוצא בלקינד לקישינוב״.

מכתבו של דובינסקי לביאליק נמסר לפירסום ב„העולם״ על ידי אחיו משה דובינסקי ובריש המכתב פירסם העורך, משה קלינמן, דברי הקדמה, הניתנים אף הם.

בשנה זו מלאו ארבעים שנה מן הפוגרום המפורסם שהיה בקישינוב בשנת 1903 ושעורר אז את ח. נ. ביאליק לכתוב את הפואימה האלמותית שלו „בעיר ההריגה".

כנודע, היתה התעוררות גדולה ביהדות כל העולם לאחר הפוגרום ההוא וממש מטר זהב ניתך מכל קצוי עולם למען הסיוע לנפגעים והקמת הריסותיהם (אהה! בשנים הבאות ראינו פגעים והריסות שלעומתם היתה קישינוב מאז רק אפיזודה קטנה מעוטת ערך!). ואז נולד הרעיון בנוגע ליתומים שאבותיהם נספו בפוגרום הזה, להעבירם לא"י ולחנכם שם כ„יתומי הקהל", או נכון יותר: כיתומי האומה. איתו זמן הזה־חלם ישראל בלקינד עה"ש (מהביל"ויים) על כפר־ילדים בא"י. והסכימו העסקנים ברוסיה (אחד־העם, אוסישקין וכו') לחבר את שני הרעיונות ולמסור לידי בלקינד יסוד בית יתומים בא"י למען ילדי קישינוב. נבחר, כמובן, ועד פועל, וועד מפקחים והפיקוח העליון ניתן בידי ההנהלה הציונית העולמית, שמקומה היה אז בווינה.

המפעל לא הצליח בידי בלקינד — מחמת גורמים שאין מענייננו לעמוד עליהם במקום הזה. (לא ראינו רשות לעצמנו למחוק מתוך הכתב הניתן כאן את משפטו הקשה והמעליב של הכותב, אך בשום פנים אין זה אומר שאנו מקבלים אותו). האכזבה היתה רבה בקרב צבור הציונים ברוסיה, וגם מחוץ לצבור זה, והיתה מרירות כללית על הכשלון הזה, והיו תולים את הקולר בפלוני ובאלמוני, וגם דבות רעות ונמבזות לא חסרו...

לשם תיקון הדבר הזה הגה כותב המכתב הזה — והוא מראשוני ונכבדי הציונים בקישינוב, מ„חובבי ציון" ומ„בני משה" ומחובבי הלשון והספרות העברית, וחבר וידיד לגדולי הדור: אחד העם, לילינבלום, אוסישקין, קלוזנר, ביאליק ושאר גדולי אודיסה — את הרעיון שביאליק ילך לא"י ויקבל עליו הנהלת הבית הזה. הרעיון הזה לא יצא לפעולות, אבל הנוסח הנפוץ של הגורם לכשלונה של ההצעה הזאת אינו לפי האמת, וממכתב זה מתברר יפה כל המצב. משום כך יש לדונו כתעודה היסטורית אוטנטית, וזה גם מצדיק פרסומו כאן.

המכתב ניתן לנו לפרסום ע"י אחיו של כותבו, מר משה דובינסקי, הראשון משלשת האחים שעלה לא"י ושרת בגדודים העברים במלחמה הקודמת ואח"כ היה זמן ידוע פקיד ב„ועד הצירים" וכעין שליש אצל ד"ר ווייצמן. הוא הסב את שמו לאלוני, וכך הוא מוכר לנו בישוב. האח השני, אברהם דובינסקי, עלה אחר המלחמה הקודמת והתגורר בתל־אביב ומת שם לפני כשנתיים. כותב המכתב, והוא הבכור בין האחים, שלמה דובינסקי, לא זכה לעלות לא"י ועברו עליו כל ההרפתקאות בעיר מגוריו קישינוב ושם נפטר לעולמו.

האחים דובינסקי מקישינוב היו „שם דבר" בציונות של דרום רוסיה,

ומפורסם לשם היה גם בית מסחרם הגדול ליינות בסרביה, שהיתה לו מערופיה נרחבה בכל הדרום.

והנה טופס מכתבו של שלמה דובינסקי אל ביאליק.

קישינוב, תשעה באב, תרס״ד

ביאליק חביבי!

תוכל להגיד עלי שאני — „גאזויליווי טשלוביק״ (אדם טרדן), תוכל לחשוב אותי אפילו גם לכסיל אדם, וכל מה שאתה רוצה — ואני עוד הפעם ועוד הפעם בא אליך בהצעתי שתלך לארץ ישראל, להיות „אבי־יתומים״; ולא ארפה ממך עד שתאמר: הן!

יד המקרה היא, שאני כותב מכתבי זה ביום המר — תשעה באב. גם בית מקדשי — „בית היתומים״, הולך וחרב, ועוד מעט יבוא לו הכליון הגמור, אם לא נחיש תיכף לרווחתו לישועתו.

אני מצרף פה העתקה ממכתבה של מרת ריקליס, שקבלתי באלה הימים. שם תראה, מה רב ההרס בה„בנין״ החדש הזה, בראשית יצירתו. אין ספק, שבלקינד הוא כל החייב בהמצב המעציב הזה; ואני מתאמץ לדעת ולהבין שורש דבר נמצא בו; אם זדון לב הוא? עוול בכוונה? בקשת תועלת חמרית, לו ולהקרובים אליו? אדנות? תאווה להשתרר? ובאתי לידי מסקנה, כי לא אחת מאלה. על אף כל הקמים עליו והמדברים בו סרה — נאמנה עלי עדותם של אחד העם ודיזנגוף, כי אדם כשר וישר הוא. אלא מאי? פשוט, הוא רק קצת שוטה; חסר לו רק מעט שכל. ובזה מתפרש הכל. מכאן כל הצרה. וחז״ל הורונו: „תלמיד חכם שאין בו דעה — נבלה טובה הימנו״. וע״כ נחוץ להרחיקו כולו מ„בית היתומים״, כי אין מקום לאיש כזה בבית חנוך ילדים. ולא רק בתור ראש ומנהל ומחנך, אלא אף גם בתור מורה בלבד. אפילו אם יתר המורים שם יהיו כולם חכמים כולם נבונים. כי גם „שוטה״ אחד מאבד טובה הרבה. מלמד — ש„מלמד״ כזה עבודתו פסולה.

אני הייתי בעל ההצעה לצרף את ענין היתומים עם הצעתו לייסד „קריית־ספר״; וכשהזוג לא עלה יפה — נחוץ לתת לו ספר כריתות לגמרי, ולדחותו כולו מ„בית היתומים״, יחד עם כל ה„שטאט״ שלו. את העבודה אי־הנעימה הזו: „לטהר ולפנות את הבית״, אני לוקח עלי — בתור עונש על קלות דעתי, שלא תהיתי על קנקנו היטב בטרם שהצעתי את ה„שידוך״ הזה.

ולא רק אותו עם ה„שטאט״ שלו נחוץ להרחיק ולגרש, אלא אף גם את ה„ועד המפקח״, כביכול, שאינו מראה שום סימני חיים ופעולה. הלא נורא הדבר מאד! נבחר „ועד״, שישגיח על „בית היתומים״; וה„מנהל״ החכם עושה דבר פגול. ממנה איזה עבריינים למורים ומחנכים, איזה „בעהעלפער״ ל„משגיח״

וה„ועד המפקח" — רואה ומחריש! הלא זה ממש „מועל בשליחות"! ואם ה„ועד" הלז חלש ורפה כל כך, עד שלא יוכל להכריח את מנהל „בית היתומים" להשמע לו ולקבל את מרותו עליו — הלא „ועד" כזה צריך להתפרק בעצמו ולהודיע ברבים סבת התפטרותו, ולא לתת להמנהל ה„חכם" להרוס את „בית היתומים" ע"י מעשי שטות שלו.

ואני צועד עוד צעד אחד — אל הגבוה ממנו: צריך להפטר גם מאפוטרופסותו של ה„ועד הפועל בוויען", (כלומר הועה"פ הציוני. — המערכת) ולפרוק מעלינו „עול מלכותו". וכי מה הוא עושה לטובת „בית היתומים", שיהיה מושל ושליט עליו? ומדוע נהיה גם אנחנו כאותם האנשים שכרעו וקראו לפני כל איש מלובש: „שמלה לך — קצין תהיה לנו!"?... הלאה העטרה מעל ראשי אלה שאינם ראויים וזכאים לכך! אני מבין ומכיר רק אפוטרופוס כזה בענייני צבור — המסור בלבו ונפשו להמפעל שניתן לחסותו, והוא עוזר לו תמיד, אם באמצעיו החמריים או בהשפעתו המוסרית או בעבודתו בפועל בשבילו! אך „ועד הפועל בוויען" — במה הוא עוזר ל„בית היתומים"? מה הוא עושה בשבילו? — לא כלום! ובמה, איפוא, זכה להיות ל„אדון" לנו, שנהיה זקוקים ל„הסכמתו ולאישורו" על כל דבר שאנו רוצים לעשות לטובת „בית היתומים"?...

נחוץ שבראש „בית היתומים" יעמוד איש כזה, שלא יהא צריך לשום ועדים, משגיחים, מפקחים ואפוטרופסים עליו; איש, שיהיה הוא עצמו אחראי היותר טוב בעד כל המפעל, שיהיה שמו לבדו הערובה היותר נכונה שהכל ייעשה באופן מצויין שאין למעלה הימנו; איש בעל נפש עילאית, שרוחו ונשמתו לוקחו מגנזי מרומים, מאוצרו של הקב"ה, וזיו השכינה עליו; איש שכולו זכאי, נקי וטהור מכל סיג ופגם; איש המרומם ונערץ בעיני כל אחינו, למקטן ועד גדול, שכל העם מקצה כורע ברך לפניו באהבה ובחבה; איש שעיני כל ישראל נשואות אליו; איש ששמו הולך מסוף העולם ועד סופו — אתה האיש!

ידידי! אליהו החיה ילד אחד, בן אלמנה, ויכתב זה בספר דברי הימים שלנו, זכרון לדורות, עד ימות עולם; ואתה יש לאל ידך להחיות ילדים רבים, בני אלמנות — האם אין כדאי לך לעשות כמעשה אליהו? קול דמי אחיך הנהרגים צועקים אליך מן האדמה: „לך, היה לאב לבנינו האומללים! בידך נפקיד רוחם; בך הצלתם"! והאומנם תאטום אזניך ולא תשמע בקול האיום הזה?

ואוי לי אם אומר, אך לבי חש ומרגיש, כי עוד לא כלתה הרעה, ובני ההרוגים בקישינוב אינם היתומים האחרונים.

„ראה, שפעת הלילה כסתנו, שפונו מחשכים". והחושך יכסה ארץ עוד שנים רבות רבות מאד. והחיה שבאדם דורשת דמים ותשחר לטרף. ואין „טרף" יותר נוח וקל וטעים — כיהודים... ואשר על כן — אויה — עוד נכונים לנו לא מעט ימי צרה ופורעניות — ומצפון תפתח הרעה.

הנה נטשה המלחמה בין דורשי דרור ושלטון העריצות, ואנחנו נמצאים בין הפטיש והסדן; ואיך שלא תגמר מלחמה זו, ומי שלא ינצח — ונהיה אנחנו הקרבנות הראשונים. ויתוספו לנו עוד „יתומים" חדשים, הרבה, הרבה מאד!...

השומע אתה?

כשנסעתי ברכבת מסילת הברזל, בראשית הקיץ בשנה העברה, ולהנוסעים היהודים נודע במקרה, כי תושב קישינוב אנכי — והיו כל העינים נטויות אלי, והתיחסו אלי באיזו „חשיבות" מיוחדה. הייתי „מיוחס" בעיניהם. ואמרתי בלבי: אוי לפרסום כזה ול„יחסנות" כזו! והנה לא עברה עת רבה, וחדלתי עוד מהיות „מיוחס" בקרון; אפסה „חשיבותי"; כי הקב"ה כבר זכנו בפוגרום חדש — בהומל.

ומכיוון שניתנה רשות למשחית, לא יפסח עוד על שאר שערי בתי ישראל, גם ביתר הערים, ולא יחדל מנגוף בנו — והיו נשינו אלמנות ובנינו „יתומים"...

השומע אתה?

ועלינו, איפוא, להכין „בית־יתומים" כללי, ולא רק בשביל ילדי הרוגי קישינוב בלבד...

ולמי הזכות, ומי ראוי להיות „אבי יתומים" של כל ישראל יותר ממך? ואך לך עינינו תלויות, שאתה תציל לא רק את „יתומי קישינוב", אך גם את היתומים העתידים של כל אחינו, בארץ חושך ומאפליה...

וברבות הימים, וזקנת ושבת, ותעשה חשבון הנפש — מה גדולה ורבה תהיה אז קורת רוחך, כי אתה גידלת וחינכת את יתומי כנסת ישראל, אותם היתומים, שאבותיהם נפלו לקרבן על קידוש השם...

ובעטוף לבי ועיני מקור דמעה על הדם השפוך של אחינו, ובחשבי רגע אחד, כי אתה תהיה לאב לבניהם היתומים — ואמצא קצת נוחם בזה, ויקל מעט הכאב שבלב. ואין מי מלא את ידי (כלומר: איש לא מלא את ידי — המערכת) לדבר בשם כל עדת ישראל; אך אוכל להגיד בבטחה, כי כמחשבותי אלה מחשבות כל אחינו בני ישראל, בכל מקום שהם. ובהוודעם, כי אתה נהייתה לאב להיתומים, שאבותיהם נרצחו בידי רשעים — ויודו לד' חסדו, כי תגולגל להם זכות ע"י זכאי כמוך, באמונה חזקה כי אתה תתן להילדים את כל היותר טוב ומועיל, והיית לברכה בלבות בני עמנו עד עולם.

ועתה אתה, ידידי חביבי, חדל לך מכל „עסקיך", והכין את עצמך לצאת מהרה לארץ ישראל. אמור את המלה המוצלחה: „הן!" — ותחיה את רוחי. אין אני בקי בכל „עסקיך ומסחריך" בפרטות; אך מכתלי שיריך לא ניכר ש„פחמי" אתה, ושבשביל זה צריך אתה לשכון דווקא באודיסה. הנה „סחורתך" בתוך מעיך, ובכל מקום שתשכון עם „סחורה" מובחרה זו, שיקר מפנינים מכרה, (ולא רק מ„גחלים"), יבוא ד' אליך ויברכך. ובפרט כשתשכון בארץ־ישראל. ואינני מבין, איפוא, באמת, מה זה מפריעך כ„עזוב את „הארץ הטמאה"... וללכת לארץ

הקדושה? צא צא מארץ הדמים! ולך לך לארץ־ישראל! והיה שם לראש ומנהל „בית־היתומים" ואצלת מהודך עליו, ויהיה „בית־היתומים" לגאון לכבוד ולתפארת לעמנו בארצנו.

וכעת להצד המעשי. אמרתי, כי עלינו להכין בית יתומים כללי, ולא רק בשביל „ילדי הרוגי קישינוב בלבד". והנה, מוסד גדול כזה שעלה במחשבתי, עולה בדמים מרובים מאד, והכסף מאין ימצא — אנכי אשיגנו!

בהכירי את גודל הנחיצות ליסד „בית יתומים" בהיקף כזה, שיוכל להיות מקלט ומחסה לכל היתומים העתידים בארץ הדמים, גמרתי בדעתי לעזוב את עסקי על חצי שנה ויותר, ולצאת לאמריקה ולאפריקה הדרומית, להשיג שם את כל הכסף הדרוש. ואין מחשבתי לעסוק שם בקבצנות ובאספת (באוסף — המערכת) „נדבות". אך אעשה תעמולה, שהיהודים האמידים ואנשי המעמד הבינוני יתנו את כספם בתורת „הלואה", על זמן ארוך ובלי רבית, ואכונן שם לתכלית זו מוסד רשמי בשם: „מלוה לחינוך יתומים בארץ־ישראל". ובהגדלם ויעמדו ברשות עצמם, ויחזרו אז להמלווים קמעא קמעא את כל החוב שהלוו על חינוכם. יש לי יסוד נכון להאמין באמונה שלמה, כי אצליח בדרכי; כי ידידים ומכירים רבים לי, גם באמריקה וגם באפריקה, מגדולי בעלי ההשפעה שם, והמה יעמדו על צדי ויעזרו לי בכל. ביחוד אני מקווה הרבה לתוצאות טובות באמריקה מפעולתו של ידידי מאסלאנסקי בזה, ואני חושב, איפוא, את כל הכסף הדרוש כמונח בקופסא שלי. כל כך אני בטוח בהשגתו.

אפס, אמונתי החזקה הזו נוסדה ביחוד רק על זה, שאתה תהיה המנהל את „בית היתומים", ושמך הוא הוא שיהיה כוח המושך היותר גדול של אחינו שם לענין זה.

יודע אתה, כי עיקר מטרתי ואדיר כל חפצי — שיהיה להיתומים מחנך מוצלח כמוך, שיהיו בסביבתך ונתונים להשפעתך. אך למה אכחד? ואתה הלא ידעת כי „סוחר" אני, והריני חפץ גם לעשות עמך „געשעפט" טוב: כי כשיוודע בעולם היהודי שאתה „אבי היתומים", ויפתחו אחינו את צנורות כספם לבנין המשכן, עד כי יהיה מרבה להכיל; ותהיה אז החזקת „בית היתומים" בטוחה כל הימים.

הנך רואה, איפוא, ידידי, שכל קיומו של „בית היתומים", גם ברוח וגם בחומר, תלוי רק בך, ומהר נא לאמור: „הנני!".

אני מציע לך את התנאים האלו:

א) „בית היתומים" יהיה מסור כולו לרשותך הגמורה. ואתה תהיה בעל־הבית היחידי. כאמור לעיל, אתאמץ לבטל את כל ה„ועדים", ה„מפקחים", ה„משגיחים" וה„אפוטרופסים" עליו, איזה שהם, ותהיה שם אתה ה„שליט היחידי".

(ואם כי אינני מחסידי ה„מושל לבדו"... אך לך אני מתיר בגודל חסדי להיות „שליט יחידי").

ב) משכורתך זו תהיה עולמית (כמשכורת החזן פ. מינקובסקי בבית הכנסת הבראדי אע"פ (שהוא) כשיזדקן יאבד את קולו. ואתה הלא מאלה האנשים שכשמזקינים אישיותם משתבחת אז יותר ויותר וערכם הרוחני יגדל הרבה — לא כל שכן שזכות לך שתהיה משכורתך עולמית.

ג) שכרך אלף פרנק לחודש כל ימי חייך. ואל נא תחשדני כי חפץ אני לשחד אותך בשכר גדול כזה; ושתי תשובות בדבר:

א) לפום נחת — אגרא. לפי טיב הסחורה — מקחה. ואדרבא, הראה נא לי עוד איש אחד בכל העולם, שיהיה ראוי והגון לעבודת קודש זו כמוך!

ב) הן בזכותך ובגללך ירבה שפע הכסף לבוא ל„בית היתומים"; ומשלך ניתן לך.

וכשידובר אודות השכר, אפשר שצפוי לך „שכר" עוד יותר גדול; ולא בידי אדם, אך בידי שמים. הן אם בגלל איזה „שפחה מצרית" ששרה נתנה לאברהם וילדה לו את התכשיט „ישמעאלקעל", זכתה להבנות ממנה, „וד' פקד את שרה ותהר ותלד לאברהם בן לזקוניו" — אשתך, שתתן לך לגדל ילדים רבים, יתומים אומללים כאלה, וגם בעצמה תטפל בהם — עאכו"כ שיברכה ד' בגללם ותלד לך בן (בשגם, לא תצטרך להטריח את הקב"ה שיעשה „נס", כי אתה הלא אינך עוד „בן מאה שנה", ואשתך עודנה „עדנה" שלה בעצם תומה) — והתברכו בזרעך כל גויי הארץ.

בקצרה, אני מציע לך דבר השווה לתרי הצדדים. והנני מחכה לתשובתך המהירה בבשורה טובה: „הן!". ודע, כי כשתסכים להיות מנהל „בית היתומים", נכון הנני לנסוע לאמריקה ולאפריקה בשביל חיפוש האמצעים להחזקתו; ולא — אני מסלק את ידי לגמרי מכל הענין, ו„בית היתומים" בוודאי, יחרב ויבטל.

וכה, קיומו או חורבנו תלוי אך ורק בך.

עתה בחר לך!

ואני מקווה, כי ה„בחירה" שלך תהיה בחיוב ולא בשלילה. והנני בא כעת רק לזרזך, שתמהר להחליט את הדבר מיד, בלי שום איחור ועיכוב כלל, מפני ש„בית היתומים" הוא כעת בחינת „שכיב מרע" ועוד מעט ותחל הגסיסה שלו. אין להתמהמה בזה אף שעה חדא. הלא למדת חומש, וידעת מה שכתוב בתורה, לגבי מצות הכנסת אורחים: „וימהר אברהם האהלה אל שרה ויאמר: „מהרי שלוש סאים קמח סולת, לושי ועשי עוגות... ואל הבקר רץ אברהם"... שמע מינה, כי מצוות צריכות מהירה וריצה. וחז"ל מפורש אמרו: „מצווה שבאה לידך — אל תחמיצנה". „הוה רץ לדבר מצווה". מכאן, שמלבד עצם המצווה,

צריכה עוד „זריזות, מהירות וריצה" לעשותה. וזהו עיקר גדול מאד. ואם כל המצוות כך — מצוה כזו, שיש בה מעין פקוח־נפש, עאכ"ו שצריכה זריזות יתירה.

ועלי להעיר פה הערה נחוצה:

אמרתי לעיל, כי אתה צדיק גמור, כולך נקי וטהור מכל סיג ופגם. אך (היות) שאין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא, עלי להודות, למען האמת, כי אמנם גם אתה, בכל צדקתך, אינך חף מפשע לגמרי, וגם בך דבק חטא אחד: — עצלות! ומטבע ה„עצל" לדחות תמיד כל דבר למחר ולמחרתו. ולפי שדחוי כל שהוא הוא ממש סם־המות ל„בית היתומים", לכן, בנידון דידן, התגבר כארי, והלחם בחזקה עם ה„עצלות" שלך, והיה מהיר וזריז הפעם, ואל תדחה את החלטתך אף דחוי כל שהוא, אך גמור את הדבר תיכף ומיד, והודיעני את תשובתך בתלגרמה: „הנני!".

ואני אמהר ואודיע את הבשורה הטובה הזאת לכל העתונות שלנו, ג"כ ע"י תלגרמות, כי אתה נהייתה היום הזה למנהל „בית היתומים" — ואשמח בבשורה נעימה זו את אחינו בכל העולם, ואבוא מיד לאודיסה, לשלחך בלכתך לארץ־ישראל. אברכך, שתהיה נסיעתך בשעה טובה ומוצלחת ואתן לך את הכסף הדרוש לנסיעתך. ואם צריך אתה לכסף מרובה, להסתדר בארץ כראוי — ואתן לך את משכורתך בעד חצי שנה למפרע, ששת אלפים פרנק (הכסף יושב לי במהרה מהמוסד: „מלוה לחנוך יתומים בארץ־ישראל" שאכונן, כאמור לעיל), למען תוכל להיות בארץ־ישראל בריוח ולא בצמצום, בשלוה ולא בדאגה.

ראה, ידידי, הכל טוב ונכון! ואני מחכה בכל רגע לתלגרמה שלך „הנני!".

אוהבך, שלמה דובינסקי

העולם תש"ב, גל' 49, עמ' 427—428.

פרץ הירשביין

דער קישעניעווער פאגראם

.1

דעמאלט איז נאך דאס יידישע הארץ גאנץ געווען. די יידישע נשמה איז נאך ניט געווען אזוי צעפליקט, און דער גוף איז ניט געווען אזוי צעריסן און צעשליידערט איבער ארבע פנות עולם. יידן האבן נאך נארמאלע טרערן פארמאגט, און כאטש אפגעשלאסן צווישן געטא־מחיצות, האט געפעלט דער אינפעריאריטעט קאמפלעקס, די אינערלעכע שפלות, וואס דער היינטיקער, וועלטלעכער ייד האט אין זיין פרייהייט דערווארבן.

איך שרייב די דאזיקע שורות ערגעץ צופוסנס קאנאדער פעלזנבערג. איך טראכט פון ווילנע, וואו איך האב געלעבט אין צייט פון קישעניעווער פאגראם, און מיט גאנצע זיבן און דרייסיק יאר יינגער געווען. אין לעבן פון א יחיד איז זיבן און דרייסיק יאר — אפשר האלב לעבן. אבער אין לעבן פון א פאלק, אין לעבן פון אונדזער פאלק, וואס געדענקט נאך ווי אזוי מען האט פאר פרעהן אין מצרים די אדערן געצויגן, וואס פאר א ווערט האבן מ'שטיינס געזאגט זיבן און דרייסיק יאר? אבער ביי א פאלק ווי אונדזערס, וואס טראגט אויפן זכרון אלץ, וואס מיט אים האט געטראפן מיט טויזנטער יארן צוריק, און האט ניט דעם מינדסטן זכרון פאר די געשעענישן פון נעכטן, איז מעגלעך די געפאלנקייט, און גייסטיקע צעפאלנקייט וואס מיר פארמאגן איצטער — אפילו אין דער שטאט [ניו־יארק] פון ציזויי מילאן יידן!

מיט זיבן און דרייסיק יאר צוריק, און ווי ערשט נעכטן איז עס פארלאפן, ווילנע איז געווען וואך. ווי א סיסמאגראף, וואס צייכנט און פארצייכנט די ווייטסטע ערד־ציטערניש, דעם ווייטסטן אויפרודער פון וועלט־יסודות — אזוי איז מאמע־ווילנע געווען דעמאלט. ווי אַ מאמע האט ווילנע פארבראכן די הענט, ווען די ידיעה איז אנגעקומען, אז ערגעץ אין קישינ׳יעוו, וואס אין בעסאראביע, האט א וויסטער פאגראם אויסגעבראכן, חרוב געמאכט יידיש לעבן אינאיינעם מיט האָב־און־גוטס.

שיינע, ליכטיקע טעג זיינען געשטאנען. אבער פאר דעם ווילנער יידן האט עס אויסגעוויזן, אז די זון איז רויט אויפגעגאנגען. מיר האט זיך געדוכט,

אז דאס גרינגע גראז, וואס האט צו דער זון זיך געצויגן — איז איינגעזונקען און צוריק צו די וואָרצלען אוועק.

— אין יעדן דור לעבן מיר איבער דעם חורבן אוף אַן אנדער שטייגער.

— וואס געווען, דאס וועט זיין. גאט האט אַן אויג אויף זיינע קינדער, זיי זאלן זיך נישט פארגעסן וואס זיי זיינען.

— דאס איז אַן אנזאג, אז ביי דער פינצטערער מאכט לאזן זיך די כוחות אויס.

מיט מער כוחות דארף מען בויען ארץ ישראל. דאס איז אונדז אַ וואונק, וואו מיר האלטן מיט דעם גלות אין דער וועלט.

— עס איז דער לעצטער קאמפף, און די לעצטע שעה פון דער פינצטערער רעאקציע.

אזוי האבן זיך דורכגעווארפן מיט זייערע דרייסטע רייד די, וואס האבן לשון געהאט; פארמאנט די דרייסטקייט צו רעדן, כאטש דאס הארץ האט אונטערגעזאגט נאך גרעסערע פלאגן.

דאס פאלק, די יידישע עדה, וואס האט דאס קלוגע ווארט נאך ניט פארמאגט, האט דעם קאפ געבויגן, איז איינגעשרומפן געווארן, אנגעשטרענגט די אויערן צו מזרח און צו מערב, צו צפון און צו דרום — געפארשט, פון וואנען עס קייקלט זיך דער וויסטער דונער, און פון וואנען עס טראגט זיך דער בלוטיקר: „בעי זשידאוו".

איך אליין, מיט מיין גאנצן געמיט האב איך ניט געהערט צו די יחידים. מיין נשמה איז געווען פארבונדן מיט דער גאנצער יידישער עדה, וואס האט געשפירט, אז די יסודות אונטער די פיס האבן אופגעציטערט: און, דאס וואס עס האט געטראפן אין די גאַר פינצטערע צייט, טרעפט איצטער, און וועט נאָך טרעפן מיט אונדז אויך מארגן.

— צי קען מען זיך שטעלן אנטקעגן דעם האק פון רוצח?

— צי זאל מען אפשר אליין אומגיין מיט אַ האק אונטער דער פאָלע?

— און אפשר איינבויגן דעם קאפ, און זאל די האק טאָן, וואס איר איז באשערט צו טאָן אין האנט פון רוצח?

.2

די ווילנער „צדקה גדולה" האט זיך אַ רודער געטאן. „ס'איז ניט קיין יושר צו זאגן, אז דיינע אייגענע אביונים זיינען בילכער"... און ווילנע האט גענוג אביונים פאַרמאגט, אויף וועמען די „צדקה גדולה" האט געדארפט האלטן אַן אויג. די אויסגעפרואוועטע ווילנער בעטלער־וועלט האט זיך ווי עס איז אליין אַן

עצה געגעבן; צום גרעסטן טייל, מיט אייגענע כוחות, אויף די ווינקל־גאסן ארום שול־הויף אריינגעשריען צו די דורכגייער פון א הייזעריקן בעטלער־האלדז. געווען אבער א שטיק שטילע ווילנע, וואס האט א קיילעכדיק יאר די הענט געצויגן צו דער „צדקה גדולה". און די ווילנער „צדקה גדולה" איז געווען א יוסטע באלעבאסטע מיט א ברייטן פארטוך, וואס האט א סך גוטס אין פארטוך געטראגן.

איצטער האט מען געדאדפט אויסקויפן אייגענע זינד. עס איז ניט געווען א מין: „שליידער דיין ברויט אויפן וואסער און מיט דער צייט וועסטו עס צוריק געפינען"... — דאס איז גיכער געווען דער געשריי פון „צדקה תציל ממות". עס האט דער טויט א פאכע געטאן פאר די אייגענע אויגן. „מיינע־דיינע" האט ניט געגאלטן. דאס האב איך ארויסגעזען, ווען איך אליין בין אויך מיט דער צדקה־פושקע אוועק איבער ווילנער ארעמע גאסן.

די „צדקה גדולה" האט ארויסגעשיקט איבער גאנץ ווילנע פארלעך, וואס זאלן אנקלאפן אין די יידישע טירן, מודיע זיין, אז אַ גרויס אומגליק האט געטראפן דאס יידישע פאלק. ווילנע איז איינגעטיילט געווארן אין באזונדערע קוואַרטאַלן און יעדעס פארל האט פאר זיך אן אנדער טייל ווילנע געהאט.

מיין „פאר" איז געווען דער נאך יונגער שמואל טשערנאוויטש, איינער פון דער געראטענער און ליבער טשערנאוויטש משפחה. ער מיט זיין ליבער פרוי, האבן געוואוינט אין ווילנע.

מיר האבן פאר זיך אויסגעקליבן דעם שול־הויף, ניט די אויבערשטע שטאקן, נאך די בארימטע קעלער־וואוינונגען זיינען אויף אונדזער גורל אויסגעפאלן. מחמת, די „צדקה גדולה" האט באשלאסן, אז מען זאל קיינעם ניט דורכלאזן; אלע, אלע, ארעם, צי רייך — אפילו אין די דומפיקע קעלער־וואוינונגען דארף מען די ביטערע בשורה ברענגען.

איז דווקא צו די, וואס אין דער טיף, האבן מיר ניט געדארפט קומען אנזאגן די בשורה. אז א בלוטיקער פאגראם האט אויסגעבראכן אויף יידן, איז שוין געהערן באוואוסט סיי־ווי. אין די טיפסטע טיפענישן האט עס אראפגעדרונגען. און ווען מיר האבן אנגעקלאפט אין א טיר פון א קעלער־וואוינונג, ווי נאר מיר האבן אונדזערער בלאסע פנימער באוויזן, נאך איידער מיר האבן דערציילט נאך וואס מיר זיינען געקומען, האט מען אונדז באגעגנט מיט א שטומען געוויין.

און ווען מיר האבן דערציילט צוליב וואס מיר זיינען געקומען, האט זיך די ארעמקייט צונויפגעקארטשעט, מיט שרעק באטראכט די צווי נעט געקליידעטע יונגעלייט, און זיך געכאפט שארעווען אין די ליידיקע קעשענעס; וויפל מען האט געפונען אין קעשענע, האט מען אונדז מיט ציטערדיקע הענט

דערלאנגט. טשערנאוויטש און איך — מיר זיינען אין יענעם פרימארגן אויף הונדערטער יארן געעלטערט געווארן. די צייט האט אונדזביידן דערלאנגט צו די ליפּן, מיר זאלן טרינקען פון כוס ביטערן גאַל.

ארויסגייענדיק פון א קעלער־וואוינונג, הינטער דער טיר נאך, איידער מען איז ארויס צום ליכטיקן דרויסן, האט שמואל טשערנאוויטש זיך גוט אויסגעוויינט; און איך, וואס האב אויסגעוויינט מיין ביסל טרערן מיט א יאר צוריק ביי מיין מאמעס קבורה, האב צו אים געקוקט מיט הארצווייטיק.

איך וועל יענעם פרימארגן קיינמאל ניט פארגעסן. כאטש די זון האט דרויסן געשיינט, יעדעס מאל, ווען מיר זיינען ביידע ארויסגעקומען צום דרויסן, האט זיך אונדז אויסגעוויזן, אז ניט אין ווילנע זיינען מיר; ביידע לעבן מיר איבער א ווּיסטן חלום, און ערגעץ, אין די אמאליקע ירושלימער הינטערגעסלעך בלאנדזשען מיר. מיר קומען צו טרייסטן די נידערגעשלאגענע, און פאלן אליין אריין אין שווערן, נאציאנאלן אומגליק.

ארום האלבן טאג האבן מיר אנגעקלאפּט אין טיר פון אַ לאַטוטניק, א שוסטער. אין קעלער איז געווען נאכט, כאטש דרויסן האט געשיינט די זון. ווען מיר האבן די טיר אויפגעעפנט, האט אן אויסגעדארטע יידענע, די שוסטערקע, אויסגעבראכן מיט אזא געיאמער, אזש די פינצטערע ווענט האבן א ציטער געטאן. אינסטינקטיוו האבן מיר זיך ביידע גענומען רוקן צו דער טיר, גארניט זאגנדיק, אין גארניט געבעטן. אבער דער שוסטער, וואס איז א ווייל געזעסן ביי זיין טישל מיטן האמער אין האנט, האט דעם האמער אנידערגעלייגט, גענומען זוכן אין די קעשענעס, דארטן געפונען דריי איינציקע קאפּיקעס, און זיי אונדז צוגעטראגן:

— זייט מיר מוחל, דאס איז אלץ וואס איך פארמאג... כ'ווייס א פאגראם, כ'ווייס... זייט מיר מוחל, נעמט די דריי קאפּיקעס, נעמט עס...

הינטערוויילעכטס האבן מיר זיך ארויסגערוקט פון קעלער און געבליבן א צייט שטיין הינטער דער טיר, ניט האבנדיק קיין מוט ארויסצוקומען צום ליכטיקן דרויסן. מיר האבן די אויגן געברענט. הייסער אש האט געפּרעסט מיין מוח.

— מער קען איך ניט — האט זיך שמואל טשערנאוויטש געבעטן — לאמיר גיין אין „צדקה גדולה" און אפּגעבן די אומגליקלעכע מטבעות... איך קען עס ניט האלטן ביי זיך מער...

.3

שפּעטער איז שוין געווען דאס לעבן וואָך. עס איז געקומען ביאליק מיט זיין פּאעמע: „בעיר ההריגה", שפּעטער אין יידיש — „די שחיטה שטאט", און

האט דעם יידישן דור אריינגעשליידערט א פלאם־פייער אין בלוט אריין, וואס האט א צייט לאנג ניט דערלאזן, אז דאס בלוט זאל ווערן אפגעקילט.

ביז צו ביאליקס עפאכע־מאכנדיקער פאעמע, האבן מיר ניט פארמאגט קיין אויסדרוק פאר די פאגראם־איבערלעבונגען. ביאליק האט ביים דור פון יענער צייט ארויסגענומען פון בלוט די שטומע ווייטיקן און זיי געגעבן נביאישן לשון.

„א שרעק! זי שוועבט דא אין לופטן
זי רוט אויף אלע ווענט, איז איינגעפרעסט אין שטילקייט".

אָ, ווי די שרעק האט געפרעסט אויפן געמיט, און צומאל קיין ווינקל ניט געזען וואו זיך אויסצובאהאלטן. די שרעק האט פון דער שטילקייט ארויסגעשריען און גערופן צו מעשים. ביאליק האט געטאדלט און געוועקט. מער געטאדלט. ווי צום נביא, וואס האט שוין ניט געהאט מער וואס אנצווווערן, און האט גענומען און אריינגעזאגט זיין פאלק, וואס אים האט גאט אליין אין מויל אריינגעלייגט — אזוי האבן מיר צו ביאליקס שטראף־רייד דעמאלט זיך צוגעהערט און איבערגעלעבט.

„צום בית הקברות מיט די טארבעס, שלעפער!
אהינצו גייט, גראבט אויס די ווייסע ביינער
פון אייערע קדושימס פרישע קברים,
שטאפט אן די טארבעס, יעדערער זיין טארבע,
און לאזט זיך אין דער וועלט אריין, און שלעפט זיך
פון שטאט צו שטאט, וואו ערגעץ א יאריד,
און אונטער אלע פרעמדע, הויכע פענצטער
זינגט הייזעריק בעטלערישע ניגונים,
און רחמים בעט, און שנארערט אויס, און שווינדלט
ווי ביז אהער, מיט אייער פלייש און ביין!"

די דאזיקע ביאליקס ווערטער האבן די קינדער פון ייִנגערן דור געטראפן ווי פארסמטע פיילן. „ער איז גערעכט — האט דאס הארץ מסכים געווען. אזוי זיינען מיר, אזוי דורך אלע דורות. אזוי באגעגענען מיר אומגליק. אזוי באגעגענען מיר דעם רוצח, דעם תליון. אויף קידוש השם האט מען זיך שטענדיק געווארפן, אבער אליין קיין האנט ניט אויפגעהויבן אנטקעגן דעם שונא. אליין מיט קאפ אין שטויב, און געלאזן, אז דער בלוטיקער שונא זאל איבער אונדזער געבויגענעם גוף טרעטן".

דעמאלט האט זיך אנגעהויבן אויספורעמען דער געדאנק פון זעלבסטשוץ.

דער געדאנק, אז א ייד מעג אויך האלטן געווער אין קעשענע און זיך באשיצן, ווען דער רוצח רוקט זיך אן. ביאליק איז דעמאלט געווען אונדזער נביא, זיין ווארט איז ניט געפאלן אין שטויב. איצטער איז שווער אפצושאצן זיין ווירקונג אויף די קינדער פון מיין דור, וואס האבן שוין דעמאלט געהאט עט ווייט אוועקגעשפאנט פון אלטן בית־המדרש, זיך געלאזן באגעגענען א לויטערן פרילינג, און מיטאמאל אריין אין א צפון־שטורעם.

יענער טרויעריקער „שפאציר" מיט שמואל טשערנאוויטשן איבער די קעלערן פון ווילנער ארעמקייט האט געווירקט, דאס אויף א צייט איז מיין געדאנק אוועק פון די אויבערשטע שטאקן. מיינע ערשטע פרואוון צו שרייבן אין דראמאטישער פאָרם, די העלדן וואס איך האב פאר מיין ווייטערדיקער ארבעט געזוכט — זיי האבן צו מיר די הענט געצויגן פון טיף. זייער שטים איז צו מיר געקומען פון דער טיף. זייער געוויין, צי זייער געלעכטער — אלץ פון דער טיף. זייער בלאסע יוגנט, און פארוועלקטער עלטער — פון דער טיף.

די מאמע־ווילנע האט מיך אין יענעם יאר געקאָרמעט מיט א סך הארצווייטיק. צומאל אויך מיט צערטלעכקייט, ווי נאר א פארצאַקטע מאמע קען.

די וואסערן פון דער ווילִיע האבן געשטראמט פאראויס, ערגעץ אריינגע־פאלן אין ניעמאן טייך. אז איך בין אומגעגאנגען מיט מיינע שטילע טריט ביי די ברעגעס פון דער ווילִיע, האט זיך שטארק געבענקט, אז פונקט ווי די ווילִיע — זאל מיין אייגענע בענקשאפט זיך צונויפגיסן מיט יענע גייסטיקע שטראמען, וואס האבן דאס לעבן אויפגעריסן און מיך דערוויַיל אויסגעמיטן.

(פון בוך: אין גאַנג פון לעבן, זכרונות. בוך איינס, ניו־יאָרק, ביכער פארלאג ציקא, 1948, 15 — 21).

שלמה דובינסקי

ההגנה העצמית בפרעות קישינוב

בעניני ההגנה העצמית בפרעות קישינוב כבר נשתברו קולמוסים מרובים ומשה קירה פירסם על כך רשימה ב„העולם" (1928, גל' 24. חזרה ונדפסה בקובץ: „הפוגרום בקישינוב", בעריכת ח. שורר, תל־אביב, 1963, עמ' 69—72), שבה ביקש לגול מעל יהודי קישינוב את החרפה, שביאליק תיארה בפרטות רבה בפואימה שלו, היינו, שיהודים לא התגוננו ולא ניסו להתגונן אלא נמלטו וכו'. לאחר פירסום רשימת קירה פירסם שלמה דובינסקי תשובה, הניתנת כאן במלואה והזורעת רוב אור על כל הענין.

למען האמת ההיסטורית

מר משה קירה בא במאמרו: „המעשים כמו שהיו" („העולם" גליון כ"ד) להגן על יהודי קישינוב, על הנהגתם המכלימה בימי הפרעות בשנת 1903, ולהכחיש את העובדא, שכשפנים וארנבות ברחו בחרפה למרתפים, ומתו „מות פשפשים"; ואומר על השיר — קינה של ביאליק „משא נמירוב" — „מיטב השיר כזבו"; והוא מביא ראיה, להיפך, כי הנהרגים מתו מות גבורים; ומספר מעשה באיזה חיים פרידלס וחבריו, שרצו להתקומם נגד הפורעים, ונאלצו לסגת אחור מפני הצבא, שכלי זיינו עליו.

ואני לא ללמד זכות ולא ללמד חובה על אחי בני עמי באתי הפעם, כי אם למען האמת ההיסטורית עלי להגיד פה, כעד ראיה גם אני, כי דברי המשורר, הנוקבים עד התהום:

ועתה לך והבאתיך אל כל המחבואים:
בתי מחראות, מכלאות חזירים, ושאר מקומות צואים,
וראית בעיניך איפה היו מתחבאים
אחיך בני עמך ובני בניהם של המכבים,
ניני האריות שב„אב הרחמים" וזרע ה„קדושים",
עשרים נפש בחור אחד ושלשים שלשים,

ויגדלו כבודי בעולם ויקדשו שמי ברבים...
מנוסת־עכברים נסו ומחבא־פשפשים החבאו,
וימותו מות־כלבים שם באשר נמצאו,
ומחר לבוקר — ויצא הבן הפליט
ומצא שם פגר אביו, מגואל ונמאס...
ולמה תבך בן־אדם, ולמה תליט
את פניך בכפך? — חרוק שנים והמס!

תמונה איומה ומחרידה זו לא דמיון הוא, לא משל ומליצה, כי אם מציאות אכזרית. כל הדברים הנוראים הללו אינם „מיטב השיר — כזבו", כי אם דברים כהויתם, מעשים שהיו, עובדות ממש של עשרות אלפי איש. ואם אילה יחידים אמרו לעמוד על נפשם, אין מביאים ראיה מן הפרט על הכלל. וגם ה„גבור" הנערץ חיים פרידלס גופו, שמותו הביא מר קירה לאות ולמופת, הלא קרא, לפי דברי מר קירה בעצמו, להקהל: „אחינו, אל תתקוממו נגד הרשעים, הצבא עומד על ימינם, וכל הנוגע בם דמו בראשו. עשו כאשר יורכם רוח מבינתכם, (כלומר, ל„החבא במקומות הצואים"), אך בלי הרמת יד. ראו, הזהרתיכם".

הכל כמו שנאמר: „אל תתגרו ברשעים".

ומאי קא משמע לן מר קירה? כי היתה סכנה בדבר? ולכן יותר טוב „בלי הרמת יד"? יותר טוב להיות „עבדים מוכים"? יותר נוח „להתחבא בכל המחבואים הצואים"? — אך המשורר לא היה יכול להתפשר עם העלבון הזה וישאג שאגת ארי, ותעל שועתו עד לשמים.

רק בדבר אחד טעה המשורר, כי באמת לא רק ב„בתי מחראות, מכלאות חזירים ושאר מקומות צואים" התחבאו אחינו, אך גם בבתי המלון המפוארים והנהדרים. מר קירה, למשל, התחבא בבית המלון „לונדון", ואני עבדכם בבית המלון „שווייצריה", ורבים רבים מ„בני העליה" כמונו הראו את אופן „גבורתם" זה בכה וזה בכה. אך אני חושב לתומי, כי לגבי הענין הנידון אין נפקא מינה, איה ואיפה התחבאו „בני בניהם של המכבים"...

אך אם אין כל יסוד להסניגוריה של מר קירה על בני עירו, ש„מנוסת־עכברים נסו ומחבא־פשפשים החבאו" — צדיק הוא מאד בקטיגוריה שלו על בעל „העולם", שהודיע דבר זר ומשונה מאד, ופסק הלכה, כי הממשלה ה„צארית" נקיה מעוון הפוגרום הקישינובי, כי ידיה לא שפכו את הדם הזה, לפי „שעתה נתגלה, כי הפוגרום היה עממי לגמרי".

כולנו פה נבהלנו מאד לשמע הדברים התמוהים האלה, המתנגדים ניגוד גמור להאמת הגלויה לכל. וכי בכדי להצדיק את הרצל על לכתו אל פלוה הצורר, צריכים לעקם ולסרס את ההיסטוריה?

והנה, כעין פיוס לדבר זר ומשונה זה, העירה מערכת „העולם" על דברי מר קירה: „כתבנו זאת על יסוד החומר החדש, שנתגלה מן הארכיונים בפטרבורג, ועל יסוד מאמרו של בנציון כ"ץ, שאנו חושבים אותו לבן־סמך במקצוע זה שכם אחד על כולנו".

אנחנו פה, עדי ראיה, איננו צריכים כלל לשום עדות של מי שהוא, אפילו ל„בן־סמך גדול במקצוע זה" כבנציון כ"ץ. אך אם כדי לתת חשיבות לאיזה „ארכיוונים בפטרבורג", ואם ב„דוקומנטים" תליא מלתא, הנה יש לנו עוד „דוקומנט" אחד מאד חשוב, של „בר־סמכא" עוד יותר גדול אפילו מבנציון כ"ץ עצמו, והוא: נאומו של הנסיך אורוסוף ב„דומה", שהוכיח מפורש, כי את הפוגרום הכינו וסדרו במקום התורפה הידוע, בהדפרטמנט של הפוליציה בפטרבורג, ומשם יצאה הרעה במגלה־חשאית לשלטוני המקום, ומשם נשלחו ונפוצו אלפי אכזמפלארים של הסתה, שנדפסו בבית דפוסו של הדפרטמנט. והנסיך אורוסוף בודאי ידע מה שנעשה לפנים מן הקלעים, כי היה גיסו של לאפוחין, שבזמן הפוגרום היה הדירקטור של הדפרטמנט ההוא.

וע"כ הכאיבה אותנו פה כולנו מאד תעודת־ה„כשרות", שבעל „העולם" נתן לפלווה בדבר הפוגרום הקישינובי. אמנם, הוא באר את דבריו גם בנמוק הגיוני, כי השלטונות ברוסיה לא יכלו לחפוץ בפוגרומים ביהודים, מפני שידעו, שהדבר הזה יזיק לרוסיה בחו"ל, ויקומם נגדה דעת הקהל העולמית. אך גם ראיה זו אינה חזקה כל כך, ואי משום הא לא איריא. ע"פ השכל הבריא וההגיון הישר באמת היה ראוי להיות כך; אך ה„רשעות" גוברת תמיד על השכל. ומדינה ידועה תוכיח...

ולבסוף הבה ואספר אפיזודה אחת בענין זה:

בבוא הנה ביאליק, בקיץ תרס"ג, לאסוף חומר על הפוגרום, הלכתי אתו פעם לאחד הרחובות בירכתי העיר, ונכנסנו לביתו של יהודי זקן, שסיפר לנו מאורע זה: באה אלי חבורה גדולה של פורעים, וחפצו להחל ב„מלאכתם". ואנכי לא בכיתי ולא צעקתי ולא התחננתי להם, אך שלבתי את ידי זו על גב זו לנגד לבי, והבטתי ישר בעיני הרוצחים, בסקירה חדה וחודרת, מבלי להוציא אף הגה. אחד הפורעים, ראש החבורה, התפלא מאד על זה, ושאלני:

— „מה אתה מביט עלי ככה?"

ועניתיו:

— „הידעתני? העשיתי לך רעה מעולם?"

ויען:

— „לא. לא ידעתיך".

ואמרתי לו:

— ובשביל זה אני מביט עליך. כי אתה לא ידעתני, ואני לא עשיתי לך כל רעה מעודי; מדוע זה אתה חפץ להרגני?"

מיד נפל על צוארי ונשק לי, ויאמר:

— „יקירי! וכי אנחנו אשמים בזה? הפוליציה פקדה עלינו להרגכם; ואנחנו מה?"

ויקרא להחבורה:

— „אל תגעו באיש הזה, נלכה מפה".

וילכו.

„דוקומנט" זה איננו ב„הארכיון בפטרבורג", וה„בן־סמך", בנציון כ"ץ, לא ראהו ואינו יודע ממנו; אך דומני כי יש גם לו איזו חשיבות...

שלמה דובינסקי

קישינוב, 18 יוני [1928]

„העולם" 1928, גל' 32 (10.8.1928)

אליהו מייטוס

בְּהִתְקַדֵּשׁ הַפַּסְחָא

אַחֲרוֹן שֶׁל פֶּסַח נֶהֱלַךְ בַּקֶּרֶת.
בְּעֹנֶג חַג טִיְּלוּ בַּגַּן יְהוּדִים,
סַמַּת־נִיסָן בֵּין הַשִּׁטּוֹת זוֹהֶרֶת,
צִיּוּץ שֶׁל אַנְקוֹרִים, שְׂחוֹק־יְלָדִים,
בִּכְנֵסִיַּת צִ׳וּפְלִין הַפַּסְחָא הִתְקַדֵּשׁ,
הָעָם כָּרַע וְקַד בֵּין מְאוֹרֵי־הָאֵשׁ.

כְּנָטוֹת הַיּוֹם שָׁמַיִם הִתְלַהֲטוּ,
שִׁמְשׁוֹת הַחַלּוֹנוֹת הוּצְפּוּ בְּדָם,
מֵעַל זִיזֵי בָּתִּים צְלָלִים פָּשְׁטוּ,
וְנִלְכְּדוּ בָּהֶם פְּסִיעוֹת אָדָם.
בִּכְנֵסִיַּת צִ׳וּפְלִין הַפַּסְחָא הִתְקַדֵּשׁ,
וַיִּתְפַּלֵּל הָעָם בֵּין מְאוֹרֵי־הָאֵשׁ.

פַּעֲמוֹנִים לְפֶתַע הִצְטַלְצְלוּ,
הִתְרוֹצְצוּ קוֹלוֹת, מְשַׁל שְׁקָצִים,
מִקְצוֹת הָעִיר אֶל טַבּוּרָהּ נִקְהֲלוּ,
שְׁקָצִים בְּאֹדֶם כֻּתָּנוֹת רָצִים...
בִּכְנֵסִיַּת צִ׳וּפְלִין הַפַּסְחָא הִתְקַדֵּשׁ,
הָעָם צְלָבוֹ נָשַׁק בֵּין מְאוֹרֵי־הָאֵשׁ.

לַחֲצֵרוֹת הַיְּהוּדִים נִמְלְטוּ,
וְצָפוּ אֲנְקוֹרִים עִם הַיְלָדִים.
אַךְ הַשְּׁקָצִים עִם כְּלֵי־הַמָּוֶת בָּטוּ,
פָּשְׁטוּ עַל אֲנָשִׁים וְעַל בָּתִּים...
בִּכְנֵסִיַּת צִ׳וּפְלִין הַפַּסְחָא הִתְקַדֵּשׁ,
הָעָם כָּרַע וְקַד בֵּין מְאוֹרֵי־הָאֵשׁ.

עִם בּוֹא הַלַּיְלָה חֲלָלִים נָפְלוּ
שְׁטוּת פּוֹרְחוֹת אָז הִתְקַשְּׁטוּ נוֹצוֹת,
וַהֲמוֹנִים הֵרִיעוּ, הֲמוֹנִים צָהֲלוּ,
אֶת הַבִּזָּה נָשְׂאוּ תּוֹךְ בְּכִי חוּצוֹת...
בִּכְנֵסִיַּת צִ׳וּפְלִין הַפַּסְחָא הִתְקַדֵּשׁ,
הָעָם צְלָבוֹ נָשַׁק בֵּין מְאוֹרֵי־הָאֵשׁ.

שֶׁכֵּן בָּכוּ חוּצוֹת, שֶׁהִתְרוֹסְסוּ
רְסִיסֵי זְכוּכִית, גָּבִישׁ וְכָל יָקָר,
בָּכוּ הָאֲבָנִים אֲשֶׁר נִרְסְסוּ
מִדָּם וָמֹחַ מִטְבַּחַת אַכְזָר...
בִּכְנֵסִיַּת צִ׳וּפְלִין הַפַּסְחָא הִתְקַדֵּשׁ,
הָעָם כָּרַע וְקַד בֵּין מְאוֹרֵי־הָאֵשׁ.

בְּלֵיל זֶה כִּי הָעָם צִפָּה לַפֶּלֶא,
בְּבָתֵּי־יִרְאָה כָּרַע, הִדְלִיק נֵרוֹת,
הַכְּתֹנוֹת הָאֲדֻמּוֹת הָאֵלֶּה
בְּבֵית־יַעֲקֹב הִדְלִיקוּ הַמְּדוּרוֹת...
בִּכְנֵסִיַּת צִ׳וּפְלִין הַפַּסְחָא הִתְקַדֵּשׁ,
וַיִּתְפַּלֵּל הָעָם בֵּין מְאוֹרֵי־הָאֵשׁ.

וּכְשֶׁנָּגַהּ כּוֹכָב בַּחֲצוֹת הַלַּיְלָה,
וְהָעָם מִכְּרָע קָם. צוֹהֵל־חוֹגֵג.
כּוֹכָב זֶה לֹא נָפַל, נִפְלַץ, מִלְמַעְלָה
לְהַחֲזִיז הָמוֹן זֶה הַשּׁוֹקֵק...
בִּכְנֵסִיַּת צִיוֹפְּלִין הַפַּסְחָא הִתְקַדֵּשׁ,
הָעָם צָלְבוֹ נֶשֶׁק בֵּין מְאוֹרֵי־הָאֵשׁ.

מִעֲדַנּוֹת דְּדוֹ, בְּחֹפֶן — אוֹר זוֹרֵם,
וּמְנֵרוֹת נִמְשָׁךְ בַּחֹשֶׁךְ חוּט,
וּפֹה וָשָׁם נִתְקַע סַכִּין רוֹצֵחַ.
וְאַחֲרוֹן שֶׁל פֶּסַח בַּחוּצוֹת שָׁחוּט. —
וְכָךְ בְּקִישִׁינוֹב הַפַּסְחָא הִתְקַדֵּשׁ,
בִּשְׁנַת תַּרְסַ״ג, בֵּין מְאוֹרֵי־הָאֵשׁ.

תש״ה

הַמַּשְׁרוֹקִית שֶׁל אַבָּא

הָאָבִיב שֶׁל שְׁנַת תַּרְס״ג. מַה מּוֹרָאוֹ חָתוּם בַּנֶּפֶשׁ!
רִאשׁוֹנָה זוֹ הָאֵימָה עִם פְּסוֹעַ יַלְדוּתִי בַחֶלֶד,
שִׁלְוָתְנִי כָּל יָמַי... נִיכָּן אָז בָּא עַל כַּנְפֵי־רוּחַ.
בָּאֲוִיר רֵיחוֹת שֶׁל סִגְלִיּוֹת הִבְזִיק בְּכַף שֶׁל בְּדֹלַח,
הָעוֹלָם הֵצִיץ בְּחֹם לְטִיף וּבְנְעִימוּת שֶׁל זֹהַר, —
וַתִּצְהַל יַרְקוּת שָׂדֶה. וְנִצַלְצְלוּ זוּגִים שֶׁל כֶּסֶף
בֵּין עַנְפֵי הָאִילָנוֹת. בְּנִצָּתָם זֶה הִתְקַשָּׁטוּ,
זוֹ הִילוּלָא בְתֵּבֵל. כְּלוּלוֹת הַשֶּׁמֶשׁ וְהָאָרֶץ.
וְרָנִים פְּלָגִים זוֹרְמִים מִמִּדְרוֹנֵי הָהָר לְמַטָּה.
כִּי נָמֵס כְּבָר כָּל הַשֶּׁלֶג, וְעַל כֹּל רְפִידַת דֶּשֶׁא.

חֲגִיגִית הִלְּכוּ יְהוּדִים עַל מִדְרְכוֹת חוּצוֹת הַקֶּרֶת.
סַג־הַפֶּסַח הוּא דִשֵּׁן נַפְשָׁם בְּאוֹר וָחֹם וָנַחַת.
בִּרְחוֹבוֹ שֶׁל אֲלֶכְּסַנְדֶּר, רְחוֹב רָאשִׁי, רְחַב־יָדַיִם,
שָׁם גַּם גַּן־הָעִיר וְהַבּוּלְבָר נַחֲנוּיוֹת־תִּפְאֶרֶת,
אֲנָשִׁים, נָשִׁים וָטַף שָׁם אֲרֻכּוֹת טִיְּלוּ בְעֹנֶג.
אֵלּוּ הֵנָּה וְאֵלּוּ שָׁמָּה בִּצְעָדָה, קַלָּה, בּוֹטַחַת,
וּזְקֵנִים עַל סַפְסָלִים יוֹשְׁבִים, מִתְחַמְּמִים בַּשֶּׁמֶשׁ,
בֵּין כֹּה וּבֵין כֹּה שְׁעַת־מִנְחָה עֲלֵי הָעִיר יוֹרֶדֶת,
הַיְּהוּדִים הַחֲרֵדִים פּוֹרְשִׁים לְבֵית־תְּפִלָּה, וְרַק הַנֹּעַר
מְטַיֵּל עוֹד בְּפִזּוּם, בִּצְחוֹק וּבִבְדִיחוֹת־הַדַּעַת,
עִם שֶׁהַנְּגֹהוֹת הָאַחֲרוֹנִים אֶת הַשְּׁמָשׁוֹת הֵצִיתוּ,
וּצְלָלִים מֵאִילָנוֹת יָרְדוּ וְהִתְמַשְּׁכוּ מִתַּחַת — — —
פַּעֲמוֹנִים הִצְטַלְצְלוּ מִכָּל בָּתֵּי־יִרְאָה לְפֶתַע:
פִּסְחָא מְמַשְׁמֵשׁ וּבָא... הַקֶּרֶת חֲרָדָה לוֹבֶשֶׁת.
כִּמְבַשְּׂרֵי רָעוֹת יָעוּטוּ בִּמְבוּמֵי־הַפְּלִיז הַלָּלוּ
עַל בַּדֵּי הָאִילָנוֹת וּמְדַפְּקִים הֵם בְּכָל פֶּתַח
נוֹחֲתִים עַל הַנְּשָׁמָה בְּמוֹרָאוֹת שֶׁל לֹא־יָדוּעַ,

וּמְצִלּוֹת קְטַנּוֹת, קַלּוֹת, מִתְרוֹצְצוֹת גַּם הֵן בֵּינְתַיִם,
צְלִיל רוֹדֵף צֵל־צְלִיל, קוֹל הַמַּתֶּכֶת הָאַוִּיר פּוֹלֵחַ:
יְהוּדִים הֶחִישׁוּ צַעַד, כִּי שְׁמוּעָה עָשְׂתָה כְּנָפַיִם:
בְּבֵי־כְּנִישְׁתָּא שֶׁל צִ׳וּפְלִין דְּבָרוֹ יִשָּׂא לָעָם הַכֹּמֶר,
וְהָעָם עָצוּם וָרָב, מִמִּסְבָּאָה „מוֹסְקְבָה" נִקְהָלוּ,
בֵּית־מוֹעֵד לְפוֹחֲחִים, קַצָּבִים, הֵם שְׂכִירָיו שֶׁל פְּרוֹנִין,
הַקַּבְּלָן שֶׁל קֶזַרְקַטִּין, שֶׁהֶעֱנִיק לְכָל אִישׁ רוּבָל,
וּשְׁתִיָּה כַּדָּת עָרַךְ לַאֲסַפְסוּף שֶׁל הָ„רוֹגַטְקוֹת".*)
וַאֲשֶׁר בְּ„בֶסָרַבֶּץ"** קְרוּשֶׁבַן שְׁחִיק־עֲצָמוֹת, הַחֹדֶשׁ
מַעֲלִיל דִּבּוֹת עָלֵינוּ, לַלִּבּוֹת מַנְטִיף הָרַעַל,
וְקוֹרֵא פּוּמְבִּית לַטֶּבַח — הַיְּהוּדִים יָדְעוּ יָדֹעַ.
וּסְבָרָה כִּי לַצָּבָא נִרְמַז אָז מִגָּבוֹהַּ רֶמֶז:
לֹא לְהִתְעָרֵב... אַף מִשּׁוּם־מָה בַּמִּשְׁטָרָה בָּטְחָנוּ,
אַבָּא בִּמְיוּחָד הֶאֱמִין, כִּי לַדָּבָר הָיוּ רַגְלַיִם:
מַשְׁרוֹקִית לִשְׁעַת הַצֹּרֶךְ הֵן קִבֵּל מִשַּׂר־הָרֹבַע...

וּפִתְאֹם קוֹלוֹת „הוּר־רָא" בּוֹקְעִים־שׁוֹטְפִים חוּצוֹת הַקֶּרֶת,
הַיְּהוּדִים בְּבֶהָלָה רָצִים, דּוֹחֲפִים אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ,
נִדְחָקִים לַשְּׁעָרִים, הַמְּגֻפִּים מִיַּד עַל בְּרִיחַ:
אַבָּא גּוֹרְרֵנִי בִּמְרוּצָה לִפְנִים קְמָרוֹן שֶׁל שַׁעַר,
הַנִּסְגָּר בְּיַד זָרִיזָה, לִבִּי יוֹפֵף, לוֹחֵץ הַפַּחַד,
אַךְ בְּעַד חֲרַךְ־פִּשְׁפָּשׁ אַשְׁקִיף אַף עַל פִּי כֵן הַחוּצָה:
הֲמוֹנוֹת בִּצְעָקוֹת סוֹחֲפִים הָרְחוֹב כְּפֶרֶץ־מַיִם,
לִפְנֵיהֶם „שְׁקָצִים" קְטַנִּים עִם אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת יָשֹׁקּוּ,
בַּחֲמַת־פְּרָאִים יַדּוּ בְּכָל פָּנָס, חַלּוֹן וָדֶלֶת,
מִתְנַפְּצוֹת הַזְּגוּגִיּוֹת וּרְסִיסֵיהֶן — דִּמְעָה נוֹאֶשֶׁת;
עֲרֵלִים, פְּרוּעֵי־בְלוֹרִית, הָאֲדֻמִּים מִתַּאֲוַת־רֶצַח,

---

*) רוגטקות — פרברי־העיר.

**) „בסרבץ" — עתון אנטישמי, שערך צורר היהודים, פ. קרושֶׁבַן.

בִּידֵיהֶם כְּלוֹנְסוֹת־בַּרְזֶל וְקַרְדֻּמּוֹת וְכָל כְּלֵי־הֶרֶס,
שׁוֹאֲגִים בְּנֵי־שַׁחַץ אֵלּוּ, כִּי נַפְשָׁם תִּשְׁאַף לְטֶרֶף,
אֶת כְּלֵיהֶם מְנוֹפְפִים, עַל כָּל נִפְגָּשׁ לָהֶם בַּדֶּרֶךְ,
מַנְחִיתִים אוֹתָם בְּזַעַם עַל דּוֹמֵם וְעַל צוֹמֵחַ
עַד נִקְלַע הַיְּהוּדִי... קָרְבָּן רִאשׁוֹן מִיָּד צוֹנֵחַ,
אֶבֶן עוֹפְפָה גְּדוֹלָה וַתִּפְגָּעֵהוּ בַּגֻּלְגֹּלֶת,
דָּם שׁוֹתֵת מֵרַקָּתוֹ, וְעוֹד אֶחָד עַל הַמַּדְרֵגָה...

— — — — — — — — — — —

לִכְשֶׁנֶּעֶלְמוּ הַהֲמוֹנוֹת יָצָאנוּ מֵהַשַּׁעַר,
וְעִם כָּל הַיְּהוּדִים נַפְשֵׁנוּ לְמַלֵּט הַבַּיְתָה רַצְנוּ;
כִּי הִגַּעְנוּ עַד הַגֶּשֶׁר הַתּוֹחֵם אֶת שְׁכוּנָתֵנוּ,
לִרְוָחָה נָשַׁמְנוּ, אַף עַל פִּי שֶׁהַבְּקָתוֹת הַקַּלּוּ,
מְשֻׁפְּלוֹת־גַּגּוֹת, נִרְאוּ לִי כְּמִצְטוֹפְפוֹת מִפַּחַד.
בְּרַם, בְּכָאן בֵּיתֵנוּ, הַשְּׁכֵנִים בָּרְחוֹב נִקְהֲלוּ,
נִסְעֲרָה כָּל רוּחַ. מַה יִּהְיֶה? בְּכִיָּה שָׁם מְאֻפֶּקֶת,
מִישֶׁהוּ פּוֹכֵר יָדָיו, נָשִׁים מְבֹהָלוֹת בַּפֶּתַח.
לַקָּהָל דְּבָרוֹ נָשָׂא בְּקוֹל תַּקִּיף אֲזַי הִירְשׁ „דְּלַעַת“.
כִּנּוּיוֹ הָלְמוֹ: סְגַלְגַּל וּמְסוּרְבָּל הָיָה מִנֹּעַר
(אֵין בִּשְׁכוּנָתֵנוּ אִישׁ שֶׁלֹּא כִּנּוּי לִשְׁמוֹ הִדְבִּיקוּ),
מִשְׁקָלוֹ — שְׁמוֹנָה פּוּד*), רֹאשׁ הַמִּכַּתְּשִׁים בְּבֵית־הַכְּנֶסֶת
בְּשִׂמְחַת־תּוֹרָה, בְּעֵת עָמַד לְיַד פְּטַס־הַיַּיִן,
שֶׁנָּדַב אָבִיו, הוּא הַגַּבַּאי, רֶבּ־יוֹסֶל „בֵּידֶר“.
זְרוֹעוֹתָיו — אֵילֵי־בַּרְזֶל, גַּבּוֹ מְזֻעְזָע כְּתֵל, —
וּלְפִיכָךְ הָיָה אֵימַת כָּל הַ„שְּׁקָצִים“ שֶׁל פַּרְבָּרֵנוּ.
וַיִּשָּׂא הִירְשׁ מְשָׁלוֹ: „מַה נַּעֲמֹד כָּאן בְּחִבּוּק־יָדַיִם?
הַנָּשִׁים נַחְבִּיא בַּמְּגוּרוֹת וְנִסְגְּרֶן עַל בְּרִיחַ,
וַאֲנַחְנוּ נְקַדֵּם פְּנֵי הַחַיּוֹת בְּרֹאשׁ הַגֶּשֶׁר

---

*) בערך 120 קילו.

בְּכָל הַבָּא בְּיָד: בְּעֵץ וְאֶבֶן, בִּכְלוֹנָס וּבְדֶקֶר.
בְּיִצוּלִים וּבְמַגְרֵפוֹת, בְּקַרְדוּמוֹת וּבְהֹלֶם־פַּעַם,
אַף אֶגְרוֹף קָמוּץ כָּזֶה הֲרֵיהוּ הַמְּסֻכָּן בַּנֶּשֶׁק".
לְקָהָל נִרְאוּ דְבָרָיו. נָשִׁים לַחֲצֵרוֹת הִכְנִיסוּ;
אַבָּא אֶת הַמַּשְׁרוֹקִית טָמַן בְּכִיס־הַמִּכְנָסַיִם,
וְאוֹתָנוּ, הַיְלָדִים, אֶת אִמָּא וְאֶת סַבְתָּא,
הֶעֱלָה בְּחִפָּזוֹן לַעֲלִיָּה שֶׁל גַּג הַבַּיִת;
אָנֹכִי אָמְנָם רָגַזְתִּי, שֶׁאוֹתִי גַּם כֵּן שׁוֹלֵם,
וַאֲנִי מַטֶּה שֶׁל לוּז כְּבָר בְּיָדִי נוֹפַפְתִּי.

כָּל הַלַּיְלָה בֵּין צְלָלִים בַּעֲלִיַּת־הַגַּג שָׁכַבְנוּ;
אֲיֻמָּה הָיְתָה אָז הַדְּמָמָה שֶׁנִּתְלְתָה עָלֵינוּ.
מִדֵּי רֶגַע נִקְרְעָה מֵעֲמוּמֵי־הֵדִים בְּרֶסֶק.
וְהַלֵּב -- כְּמוֹ צִפּוֹר בְּיָד, פִּרְפֵּר מֵאֵימַת־מָוֶת,
וְנוֹקְשׁוֹת בְּקוֹל שִׁנַּיִם, כְּמוֹ מִתּוֹךְ צִנָּה שֶׁל קֶרַח.
אַךְ אֵין כֹּחַ לְעַצְּרָן — — —
הַחֲשֵׁכָה חָוְרָה לְפֶתַע.
וְנִמּוֹגָה מְעַט־מְעַט, עַד כִּי נִרְאָה קַו־אוֹר בּוֹקֵעַ.
עִם הַשַּׁחַר הַמַּפְצִיעַ גַּם הַמּוּעָקָה קִמְעָה נֶחְלָשָׁה.
הַסֻּלָּם חָרַק מִלְּמַטָּה. אַבָּא בַּשְּׁלַבִּים פּוֹסֵעַ. —
בָּא וּבְפִיו בְּשׂוֹרָה חָלַף בְּשֶׁקֶט כָּאן הַלַּיְלָה.
הַגּוֹיִים שֶׁל פַּרְבָּרֵנוּ עֲלֵיהֶם נָפַל פַּחְדֵּנוּ.
אוֹ הֵם עֲסוּקִים בְּמַעֲלֵי־הָעִיר. כְּלוּם מִי יוֹדֵעַ! —
אַךְ עַל כָּל פָּנִים עַתָּה לִטְעוֹם יֵשׁ פַּת שֶׁל בֹּקֶר. —
וַיִּגַּשׁ לְאֵם מַגָּשׁ. עָלָיו קוּמְקוּם עִם תֵּה רוֹתֵחַ.
בַּסְּפָלִים פִּסִּיגֵי־סֻכָּר. וְגַם מַצּוֹת עַל גַּב צַלַּחַת.
בְּפָנָיו אוֹתָהּ שָׁעָה מִפִּנָּתִי אָז הִסְתַּכַּלְתִּי;
עֲכוּרִים הָיוּ פָּנָיו וַעֲיֵפִים מִנְּדוּדֵי־לַיְלָה
וּמְתוּחִים. אִם כִּי חִיֵּךְ אֲפִילוּ, כְּדֵי לְאוֹשְׁשֵׁנוּ:
כַּד מַהֵר, וְהַסֻּלָּם סִלֵּק וְהִכְנִיסוֹ לְאָסָם.

הַדְּמָמָה אֲשֶׁר הָיְתָה שׁוֹרָה עִם בֹּקֶר מוּדְרָם,
עִם הוֹפָעָתוֹ שֶׁל אַבָּא, אֶת נַפְשִׁי הִרְגִּיעָה,
דֶּרֶךְ הָאֶשְׁנָב הָעֲגַלְגַּל הַחוּצָה אָז הֵצַצְתִּי:
לִפְנֵי הוֹרִיק הָהָר שֶׁלָּנוּ בִּירְקוּת זוֹהֶרֶת.
הָרִישְׁקַנוֹבְקָה־הָהָר. שָׁם יַלְדוּתִי הַמִּשְׁתּוֹלֶלֶת
אֶת כַּנְפֵי־הָאוֹר הִצְמִיחָה, וּמִשָּׁם הַרְחֵק הִמְרִיאָה,
מַה דּוֹמֵם כָּעֵת עַל גַּבְנוּנָיו, מֵאֲחוֹרֵי בֵּיתֵנוּ!
רַק הַצְּלָב שֶׁעַל כִּפַּת בֵּית־הַיִּרְאָה שָׁם מִתְנַגֵּהַּ;
בֵּית־יִרְאָה זֶה בְּשָׁנִים מֻפְלָג, הָיָה פִּנַּת־הַפַּחַד
לָנוּ, הַיְלָדִים. בְּבֵית־עָלְמִין עַתִּיק הָיָה תָּקוּעַ,
שָׁמָּה לֹא תִדְרֹךְ רַגְלוֹ שֶׁל נַעַר יְהוּדִי אַף פַּעַם,
מִתְפַּלְּשׁוֹת בֵּין עֲשָׂבִים שׁוֹטְ־ם דּוֹקְרִים מַצְּבוֹת־הָאֶבֶן
עַל קְבָרִים, מֵהֶם יֵצְאוּ וַדַּאי מֵתִים בְּלֵיל לָשׁוּט,
וּצְלָבִים, צְלָבִים — הָמוֹן! — שָׁם מְזֻדַּקְּרִים, יָבוֹאוּ
הַכְּמָרִים עִם שַׁמָּשִׁים בֶּחָג, עִם תַּשְׁמִישֵׁי־הַקֹּדֶשׁ,
וְעִם רַב עַמִּם, מִשָּׁם תֵּרֵד הַתַּהֲלוּכָה לַקֶּרֶת,
וְהַפַּעֲמוֹנִים מְבַכְבְּכִים... אֵימָה! וּמִי הַנַּעַר
שֶׁיִּקְרַב, אִם כַּדּוּרוֹ טֻלְטַל עַד לַגָּדֵר לְפֶתַע!
וְשָׁם סָמוּךְ מֻקַּף־חוֹמָה גַּם בֵּית־עוֹלָם נוֹשָׁן שֶׁלָּנוּ;
מַה יָּזוּעוּ שָׁם מֵתֵינוּ, כִּי יִקְרָא פַּעֲמוֹן־הַצְּרִים
שֶׁל בֵּית־הַיִּרְאָה!.. גַּם שָׁמָּה הַלֵּבָב יֶחֱרַד לָגֶשֶׁת,
אַף־עַל־פִּי שֶׁסַּבְתָּא מִשּׁוּם־מָה אֶת הַמָּקוֹם חוֹבֶבֶת,
וּבֶאֱלוּל תָּבוֹא לְשָׁם עִם אִמָּא, הַקְּבָרִים מוֹדֶדֶת
בִּפְתִילֵי־פִּשְׁתָּה, הַרְבֵּה בּוֹכָה וּמִתְפַּלֶּלֶת,
וּבְצֵאתָהּ תַּקִּיף הַקִּיר, לִפְנִים שׁוּמִים זוֹרֶקֶת,
וּפְתִילִים הַלָּלוּ יְשַׁמְּשׁוּ לָהּ לְנֵרוֹת־הַדּוֹנַג,
הֵם נֵרוֹת־נְשָׁמָה גְּדוֹלִים, בְּיוֹם־כִּפּוּר יִדְלְקוּ...
מַה הִפְלַגְתִּי בִּדְבָרִים כָּאֵלֶּה! — וְהָהָר מִנֶּגֶד
כֹּה מוֹשֵׁךְ כָּעֵת הַלֵּב בְּעַלִּיזוּת יֶרֶק וּתְכֵלֶת,
שָׁם עֹמֶק וַדַּאי הַשֶּׁקֶט, עַד נִשְׁמַע גְּדוֹל כָּל צֶמַח,

שָׁם לִשְׁכַּב עַתָּה בַּדֶּשֶׁא וְלִנְטוֹל בַּטֵּל יָדַיִם,
וּלְהִתְבּוֹנֵן בַּשַּׁחַק עֵת לְחַיֵּי תִשַּׁק הַשֶּׁמֶשׁ.
שָׁמָּה לֹא יָבוֹאוּ... בְּרַם הַסֻּלָּם סֻלַּק. שֶׁלָּמָּה?
הָבָה וְאֶקְרָא לְאַבָּא. הַסֻּלָּם יַחֲזִיר לַכֹּתֶל.
אָנֹכִי קָרֵב לַפֶּתַח. אַךְ קוֹלִי נִבְלַע בַּדֶּמֶם.
אִמָּא מוֹשְׁכַתַּנִי פְּנִימָה, מַשְׁתִּקַתְנִי בְּמַפְגִּיעַ:
בִּגְעִיָּה שֶׁל בְּכִי אֶפְרֹץ. בּוֹ מַר תִּבְכֶּה עֲנוּת שֶׁל יֶלֶד.
וְעֶלְבּוֹן אָדָם. שֶׁבְּעֵין קוּרֵי שְׂמָמִית־אֵימָה יִלָּכֵד — — —
לֹא אָרְכָה הָעֵת. וְשׁוּב אֶת הַסֻּלָּם הִצִּיב לַבַּיִת
אַבָּא וְקָרָא לֵירֵד. כְּלוּם לְאָזְנָיו בִּכְיִי הִגִּיעַ,
אִם רָאָה כִּי קָרְבָּנוּ בַּעֲלִיַּת־הַגַּג אֵין טַעַם,
אוֹ הַשֶּׁקֶט וְאוֹר־הַבֹּקֶר לְנַפְשׁוֹ הַבִּטָּחוֹן הֶחֱזִירוּ?
מֵהַשַּׁעַר שֶׁל הָרְחוֹב יָצָאתִי עַל דַּעְתּוֹ שֶׁל אַבָּא.
וּבְיָדִי מַטֶּה מְסֻקָּס, מֻנָּח הָיָה לְיַד הַשֹּׁקֶת.
וּבָרְחוֹב שֶׁבְּגִינוֹ בִּכְלֵיהֶם עוֹמְדִים עַל הַמִּשְׁמֶרֶת,
עַל יָצוּל אָרֹךְ שָׁעוּן נִצָּב הִירְשׁ „דְּלֵצַת" עַל הַגֶּשֶׁר,
וּמְגַחֵךְ: „שִׁמְשׁוֹן, כְּלוּם לִזְנַב הַשּׁוּעָלִים יָצָאתָ?"
וְקוֹלוֹ — טְרוֹמְבּוֹן שֶׁל פְּלִיז, וּמְפַרְכֶּסֶת הַכֶּרֶס.
מִתְאַפֵּק אֲנִי וְלֹא מֵשִׁיב, אִם חֲמָתִי בּוֹעֶרֶת
עַל עֶלְבּוֹן כָּזֶה, כִּי הַשָּׁעָה שְׁתִיקָה דּוֹרֶשֶׁת.

בִּמְרוּצָה בָּחוּר בָּא פֶּתַע, מְשֻׁלְהָב, שֵׂעָר פָּרוּעַ.
נַחַ הַקַּצָּב הוּא, וְגַרְזֶן בַּחֲגוֹרוֹ תָּקוּעַ.
בָּא מֵרְחוֹב „הָאַשְׁפַּתּוֹת", מְקוֹם מִשְׁכַּן דַּלּוֹת מְמָאֶרֶת,
אַךְ מִתּוֹךְ בִּצָּה צָמְחָה גְבוּרַת־עַם מְהֻלֶּלֶת:
קַצָּבִים וְסַבָּלִים, אַף הַנּוֹגְנִים בְּ„קֶטֶרִינְקוֹת"
יַעַמְדוּ בְּכָל כְּלֵי־מָוֶת שָׁם, כִּי עַל בָּתֵּי־הַכְּנֶסֶת
מְזֻמָּנִים הֵם לְהָגֵן בְּדָם וּבְנִקְמַת־רֶצַח.
נַחַ מֵרָחוֹק קוֹרֵא: „הַמַּחֲנֶה קָרֵב, הִכּוֹנוּ!"
עוֹד מוֹסִיף הוּא כִּי רָאָה בַּדֶּרֶךְ לַמֶּרְחָץ שֶׁל וָאנְיָא

הֲמוֹנוֹת „אִינְטֶלִיגֶנְטִים" יִנְהֲרוּ בְּחִפָּזוֹן הָהָרָה.
וְחוֹזֵר אֶל חֲבֵרָיו: עֵינֵי מוּל הָהָר אַגְבִּיהַּ —
אֱלֹהִים! הַשְּׁחִיר הָרִי מֵהֲמוֹנוֹת צוֹפִים לְמַטָּה — — —
— — — — — — — — — — — —

הַדְּמָמָה שֻׁסְּעָה פִּתְאֹם. צְרִיחוֹת בָּאוֹת כְּבָרָק,
לְשָׁעָה קַלָּה הָיְתָה אָז הַהִתְרוֹצְצוּת בֵּינֵינוּ,
אַךְ הִירְשׁ „הַמְפַקֵּד" הִצִּיב מַהֵר אֶת שׁוּרוֹתֵינוּ.
וּדְרוּכִים לַקְּרָב עָמַדְנוּ. אַךְ אוֹתִי שָׁלְחוּ הַבַּיְתָה.
אַבָּא אָז נִזְכַּר בַּמַּשְׁרוֹקִית שֶׁבְּכִיס הַמִּכְנָסַיִם,
רָץ אֶל חֲצֵרוֹ אֲשֶׁר גָּבְלָה בִּשְׂפַת הַנַּחַל,
עַל גְּדֵרָה גְּבוֹהָה טִפֵּס... שְׁרִיקָה פִּלְּחָה פִּתְאֹם לְפֶתַע
הָאֲוִיר. אַךְ אַדִּירָה וְנוֹרָאָה בְּסִלְסוּלֶיהָ,
אַזְהָרָה בָּהּ עִם קְרִיאַת עֶזְרָה. אַךְ בָּהּ הַכֹּחַ
שֶׁל שׁוֹפָרוֹת יְרִיחוֹ — — —

וְהִנֵּה כָּאן הִתְרַחֵשׁ הַפֶּלֶא:
נַחַ בָּא וְגַרְזִנּוֹ נוֹפֵף, עֵינוֹ כְּאֵשׁ לוֹהֶטֶת,
וּמַכְרִיז: „הִירְשׁ, נִמְלְטוּ, כֻּלָּם בָּרְחוּ. אֶת וַאסְקָא,
שֶׁבְּרֹאשָׁם הָלַךְ, הַצּוֹעֲנִי, אֶת וַאסְקָה זֶה חִסַּלְנוּ.
הֵם בָּרְחוּ כְּעַכְבָּרִים, מֵהֶם קְצִיצוֹת קִצַּצְנוּ.
חוֹ־חוֹ־חוֹ. קְצִיצוֹת מַמָּשׁ! רְאוּ הַ„טִילִיגֶנְטִים"
אֵיךְ מִתְרַעֲשִׁים שָׁם עַל הָהָר. רָצִים הֵם בְּכָל עֵבֶר.
„טִילִיגֶנְטִים" מְגֻנְדָּרִים. חָמְדוּ לָהֶם מִשְׂחָק־„טְרִיאוֹטֶר"!—
עוֹד הוּא מְדַבֵּר — וְאֵי־מִשָּׁם גְּדוּד־פָּרָשִׁים הוֹפִיעַ.
פָּרָשֵׁי־הַמִּשְׁטָרָה הָרְחוֹב עָבְרוּ בְּשַׁעַט וּבְדַהַר.
עַל הָהָר עָלוּ וּבְפַרְגּוֹלִים הַהֲמוֹנוֹת הֵנִיסוּ.
נִירְאוּ אָז גִּבּוֹרֵינוּ מָה הַמַּשְׁרוֹקִית שֶׁל אַבָּא.
וְהִירְשׁ „דְּלַעַת" לֹא הִבְלִיט בְּגֹבַהּ־לֵב הַכֶּרֶס...

אברהם פוליקמן

מימי השחיטה בקישינוב

גל-הפרעות שהציף את קהילות היהודים ברוסיה, מימי יליסבאטגרד הנוראים והעגומים בראשית שנות השמונים, עד קישינוב וקאלראש בשנת 1903/5, שנקרא בפי העם בשם: „סופות-בנגב", זיעזע את יסודות החיים ושימש נקודת מפנה בתולדות היהודים ברוסיה. הלבבות התעוררו וחיפשו פתרון לשאלת „לאן ?".

המאורעות הטרגיים הכניסו שינויים כבירים במהלך המחשבות והחיים של רבים, אשר ראו במו עיניהם את סבל אלפי החיילים היהודיים במלחמת יפן, הבורחים ממערכת המלחמה, המאיימת על חייהם, מסתובבים ומחכים לתורם „לגנוב את הגבול" ולנדוד לאמריקה, ואת רבבות היהודים פליטי הפרעות, שחיפשו מחסה ע"י הגבול ופחד המוות בעיניהם. הפורעים הגיעו עד שערי עירנו נובוסליצה, ורק הודות להתנהגותו האנושית של הגנרל מהבריגדה הצבאית של משמר הגבול, אשר הבטיח למשלחת היהודית שלא יתן לפורעים לפגוע ביהודים — נמנעו הפרעות. האיש הישר הזה קיים במלואה את הבטחתו. מדי יום ביומו שלח פלוגת חיילים רוכבים לשמור על כל הדרכים המובילות לעירנו וכשהגיעו הפורעים ברכבת ורצו לחדור בכוח העירה, ניתנה פקודת „אש !" לחיילים ומטר-יריות ניתך על הפורעים אשר נסו בבהלה. על הגויים המקומיים נפל פחד היהודים ולא העיזו עוד לגעת בהם לרעה. ככה נמנע מבני עירנו הגורל של קישינוב וקאלראש.

אולם על אף הבטחתו של הגנרל הנדיב, לא ישבנו בחיבוק ידים. בהדרכתו ובהנהלתו של אלישע פרלמוטר נתארגנה בעירנו „הגנה עצמית" מכל שכבות העם, שעמדה על המשמר. אלה מזוינים היו בנשק קר וחם, אשר הביאו מעבר לגבול. וראוי לציין בזה את התנהגותם הראויה לשבח של אחינו בני ישראל, אזרחי נובוסליצה האוסטרית, שהתכוננו להגן על אחיהם „הרוסים" בעת צרה עם כוח צבאי מאורגן. הדבר נודע לשלטון הרוסי המקומי, שחשש לאינטרבנציה זו הבלתי-נעימה, המתכוננת מעבר לגבול, ולכן הפריעו את חדירת הפורעים לעירנו. זוהי הפעם הראשונה בתולדות היהודים ברוסיה שלא נשתררו יאוש ואזלת יד, אלא התכוננות לעמוד על הנפש, ולקבל את פני הפורעים כראוי, היינו, להלום בהם בכוח מזוין ולא להיות „כצאן לטבח יובל".

נוסף לשנאה הטבעית ליהודים הקיימת אצל האוכלוסיה הנוצרית, ניצלו

את המהומות הצוענים, „הכליזמרים" המקומיים, אשר היו מנגנים על החתונות היהודיות במשך שנים, בראש מנצחם סילופון ואשתו המרשעת — הכובסת. אלה הסיתו את האוכלוסיה הנוצרית נגד היהודים, שהם רודפי בצע, ומוצצים את לשד העם הרוסי, בנוסח הידוע של אנשי „המאה השחורה". אולם על אף היד הנעלמה שבחשה גם כאן לא הביאה הסתה זו כל פרי.

הד הפרעות בקישינוב

בימים האלה עומד היה להתברר בבית דין הגליל שבמוסקבה משפטו של הנסיך אורוסוב, מי שהיה גוברנאטור בקישינוב ואחר כך סגן מיניסטר הפנים וחבר דומת הממלכה השניה, שנתבע לדין בעוון הוצאת לעז בדפוס.

וזה דבר המשפט: בשנת 1907 פירסם הנסיך אורוסוב ברבים את ספרו „כתבי גוברנאטור", שאחדים מפרקיו נוגעים בפרעות המפורסמות, שנעשו ביהודי קישינוב בשנת 1903. בפרקים הללו פגע המחבר בעסקן הציבורי הקישינובי, הקבלן ומוציא העתונים „קאלאקאל" ו„זאנאראד", פרונין שמו, והעיד עליו, כי הוא היה אחד מן המסיתים לפרעות. פרונין נעלב ותבע את המחבר לדין כמוציא לעז. בתביעתו סומך פרונין על המקומות הללו, הבאים ב„כתבי הגוברנאטור":

„בימי הצום הגדול — כותב הנסיך אורוסוב — נודע לי, כי פרונין מסית את הפועלים בקישינוב ומשתמש במאמריו של קרושיבאן, מפיץ אותם ומבארם על פי דרכו, חותם על עתונים אנטישמיים, הדרושים לו לצרכי פרופגנדה, מבקר את בית האסורים, נכנס בדברים עם הפורעים ומלמד אותם מה להשיב לשופטים.

במהרה נפוצו שמועות בעיר כי היהודים משתמשים בדם של נוצרים לצרכי דתם. המקרה הראשון, שגרם לשמועות אלו, קרה בחנותו של יהודי מוכר פחמים. נער נוצרי נכנס לחנותו של אותו יהודי לקנות פחמים. היהודי לקח סכין בידו, והנער הנוצרי נבהל וברח ומיד התחילו לדבר על רצח דתי, שלא יצא לפועל. פרונין בא אל שלטוני הפוליציה והכריח את הורי הנער, שיגישו בקשה בענין זה לפוליציה. הענין, כמובן, נגמר בלא כלום".

ושוב כותב הנסיך אורוסוב בספרו: „החזיונות המגונים הללו, שהיו כעין התחלה ליצירת ההסתדרות המפורסמת של „אנשי רוסיה האמתים", ידועים לכל. רוב האנשים הנקיים בנפשותם הכירו והרגישו אז, כי לאורגניזציה זו שייכים מיני פאטריוטים, שיש לחשוד בעבר שלהם. השנאה ליהודים — זה

היה אחד מעיקרי אמונתם. בני אדם כאלו היו גם פרונין ובני חבורתו בקישינוב. והאנשים האלה קראו לעצמם: מגינים על ממשלת רוסיה וחלוצי העם הרוסי במדינה המלאה בני נכר..."

כאמור לעיל, צריך היה המשפט המענין הזה להתברר — ולא נתברר, משום שכמה עדים משני הצדדים לא באו. גם הנאשם עצמו לא בא, ובמקומו באו פרקליטיו. וכנגד זה בא המאשים והתכונן בעצמו ללמד חובה על הנאשם. השופטים הציעו לפני שני הצדדים לגמור את הדין בדרך שלום. פרונין הודיע, כי נכון הוא למחול לאורוסוב על עלבונו, ובלבד שידפיס הודעה בעתונים, כי חוזר הוא מעדותו הקודמת בדבר שייכותו של פרונין למעוררי הפרעות בקישינוב. ואולם פרקליטו של הנאשם דחה את ה„פשרה" הזאת. אז החליטו השופטים לדחות את בירור המשפט ולהזמין בפעם השנית את כל העדים, שיש בידם להפיץ אור על כל הענין הזה.

העולם, שנה 6, גל' 31, עמ' 15—16, 26.11.1912, ט"ז כסלו תרע"ג.

מפי עדי ראייה

ה. נ. ביאליק

גביית עדויות מפי נפגעי הפרעות בקישינוב

הפרעות אשר פרצו באחרון של פסח שנת תרס"ג בקישינוב הטילו מבוכה גדולה בקרב יהודי רוסיה וזיעזעו אף את יתר פזורי ישראל בעולם. ארבעים ותשעה יהודים נרצחו אז בפרעות אלה. אולם התגובה על רצח זה בקהילות ישראל ובכל העולם כולו היתה אז עצומה יותר מתגובת העמים על טבח ששת המיליונים, אשר טבחה בנו המפלצת הברלינאית בשנות ת"ש—תש"ו. כשמונת אלפים מאמרים — מאמרי תיאור ומחאה — נכתבו אז בעתונות העולם וכן הופיעו שנים עשר ספרים. מאות אספות מחאה נערכו אז בבירות העולם, אשר הושיבו את המעצמה הרוסית הגדולה על ספסל הנאשמים. ואחרון אחרון: בא משאו של ביאליק „משא נמירוב", שבחזון הזעם הנבואי הבוער בו ובצער נוקב התהומות וקורע השמים הזועק מתוך כל תיבה וכל אות שבו ובדמעת־הכאב הכבדה, אפשר לתנות ולקונן בו גם על סבלם ומותם של מיליוני קדושינו אשר ניספו בשואת אירופה.

זהו כוחו של חזון! ראה המשורר בעיני רוחו, שפרעות קישינוב אינן אלא אות מבשר רעות לאסון הגדול העתיד לבוא.

תיכף לאחר הפרעות נוסדה ועדה היסטורית באודיסה — בהרכבם של שמעון דובנוב, אחד־העם, ביאליק, רבניצקי ובן עמי — שדנה בשתי הצעות: לייסד לשכת חשאין, שתאסוף את כל הידיעות מ„עיר ההריגה" ותמציאן לאנשי שלומנו בחוץ לארץ לשם פירסום בעתונות וכן לקרוא לארגון הגנה־עצמית מזויינת בכל קהילות ישראל הצפויות לפוגרומים. על אחד־העם הוטל לכתוב את הכרוז אל הקהילות בדבר ייסוד ההגנה העצמית. בכרוז הזה, אמר אחד־העם בין השאר: „חרפה היא לחמישה מיליון נפש אדם להטיל עצמם על אחרים, לפשוט צוארם להורג ולצעוק לעזרה, מבלי נסות כוחם להגן בעצמם על רכושם

וכבודם וחייהם... לו ראו זאת בפועל כי אנו נכונים וגם יכולים להגן בעת הצורך על היקר וקדוש לנו עד נטף דמנו האחרון, כי אז לא היו נועזים איזו מאות שיכורים (בקישינוב) לבוא במקלות וקרדומות שבידם, על עדת יהודים גדולה, שיש בה כארבעים אלף נפש, להרוג ולחמוס כאוות נפשם".

הכרוז הזה, נשלח בשם „אגודת סופרים עברים" בלי לפרט את שמות הסופרים, מפני „העין הרעה" של הבולשת. אבל הכול ידעו מי הם חברי „אגודת־סופרים־עברים" זו.

ביאליק נתבקש מטעם הועדה ההיסטורית הזאת לצאת לקישינוב ולגבות עדויות מפי הנפגעים בנפש וברכוש ולכתוב על יסוד החומר הזה ספר, אשר יוקיע לעין השמש את הנאשמים הגלויים והנסתרים אשר ידם היתה בטבח הזה. בחמשת שבועות שהותו בעיר הפרעות, ביקר ביאליק במקומות ההרס וגבה עדויות מפי הנפגעים וקרוביהם ושכניהם (הנשאלים ענו ביידיש או ברוסית וביאליק תירגם מיד את דבריהם לעברית) ורשמן בשש מחברות בנות כמה מאות דפים ועשה כששים צילומים במקומות ההרג וההרס. כן אסף תעודות וקטעי עתונות וכרוזים, המוכיחים כי הפרעות תוכננו והוכנו מראש. עם כל החומר הזה יצא ביאליק לבית חותנו, כדי לעבדו שם ולכתוב על פיו את הסיפור. אלא שעד שהספיק להכין לדפוס את רשימותיו, כבר נתפרסמו בכתבי העת של כל חלקי העולם פרטי המאורע ממקורות אחרים. ובמקום הספר הזה, נכתב שיר הזעם „בעיר ההריגה", שרושמו, פעולתו והשפעתו היו עצומים ממאה ספרים כאלה. כל החומר על הפרעות נשאר שמור עד היום בארכיון ביאליק. ועתיד להתפרסם בספר מיוחד. כאן הרינו מביאים קצת עדויות, כפי שנרשמו על ידי ביאליק.

המביא לבית הדפוס מ. אונגרפלד

א.

חצר מספר 22

מפי ה' יודיל פישמן, תושב הרחוב (בבית פלדמן מס' 22 כנגד מגרש טשופילי, מקום השעשועים להמון עם הארץ בימי החגאות), מחזיק בית מעשה נעלים, ובקיץ — סוחר פירות.

„ביום א' אחרון של פסח אחרי תפלת השחרית, שבתי מבית הכנסת לביתי, מפני שהכריזו באותו הבוקר בבית הכנסת להיזהר בגויים בימי החג־חגם. על המגרש טשופילי שכנגד ביתי שם, אספסוף רב מהמון העם, לפיכך קמתי מיד וסגרתי את תריסי החלונות מפני הסכנה. עברתי על איסור עשית מלאכה בחג וחיזקתים במסמרות והייתי עומד ומציץ דרך הסדקים החוצה. בשעה 4 אחרי הצהרים פרשו אחדים מן ההמון, בריונים קטנים עם גדולים והתחילו מנפצים

חלונות במעונו הגדול של פלדמן ופורצים את הדלת של ביה ריק אחד הסמוך לו. יהודי זקן אחד, מכירי, שירד באותה שעה עם אשתו ונכדו מגבעת קאווקאז הסמוכה לצד הרחוב, התנפל ההמון עליו באבנים ויפצעוהו ויבריחו אותו והזקן עם ההולכים אתו ברחו משם. קונדוקטור אחד שעמד אז אצל פתח ביתו של פלדמן סטר על לחיו של אחד הבריונים מן המנפצים את החלונות. ההמון התחיל רודף אחרי הקונדוקטור; סוף המעשה לא ראיתי, מפני שבתוך כך התנפלה כנופיא אחת על ביתי, שברה את התריסין וניפצה את הזכוכיות. שבכות הברזל שבחלונות מעוני חצצו בפניהם מהתפרץ אלינו לתוך הבית. ובתוך הבית נמצאו באותה שעה מלבד אשתי וד׳ ילדי הקטנים גם שני פועלים ואורח אחד עם אשתו שבאו לבקרני לכבוד יום טוב. ויקומו הגברים ויסוככו על גבי החלונות מבפנים במיני נסרים וכלי אומנות מן הנמצאים בבית מלאכתי, סוככים ותומכים את הנסרים בידיהם. הכנופיא נלאתה לשבור מחיצה זו ותשב להשלים את נפץ החלונות והדלתות החיצוניות של בעל הבית ובינתים שלחתי מביתי את האורחים בלוית פועל אחד.

כל האמור נעשה על ידי מקצת האספסוף שעל המגרש. שאר ההמון התהולל והתרגש על המגרש עצמו וצבא המשמר והשוטרים עם הפוליצמיסטר שהיו באותו מעמד וראו את כל הנעשה, החרישו ולא עשו כלום לעצור בפני משובת ההמון, שהלכה וגברה. כשתי שעות „עבדה" הכנופיא מבחוץ אצל חצר זו המקיפה כמעט רובע שלם. עם חשכה שבה הכנופיא לשבור דלת ביתי. בראותי כי כלתה אלינו הרעה ואמלט אני ובני ביתי אל תוך החצר ואתחבא בסימטא אחת, בין הרפת ובין גדר החצר שבשכונתנו. ומאחורי אותה גדר מהעבר השני התחבאה באותה שעה אשה אחת. ונבקש מאתה לקרוע נסר אחד כדי שנעבור גם אנו דרך הפרץ למקומה. ולא שמעה לנו מיראתה את בעל החצר, שלא יקצוף עליה על הנזק שנגרם לו בכך. ובין כה וכה פרץ ההמון לתוך החצר ואני והנשארים עמי ברחנו לחוץ לצד מסלת הברזל. אשתי פשטה שמלתה העליונה וכיסתה בה את התינוק שבחיקה שלא יצטנן. הפועל רץ בראש, אני ושני ילדי בידי אחריו ואשתי עם התינוק אחרונה. אחד הבריונים הדביק את אשתי ויכנה באגרופו ותפול ארצה על התינוק. אבל מיד התאוששה וקמה ורצה הלאה. וכשעמדה להינפש מעט ראתה והנה אהה! התינוק מת. אשתי הרימה קול בוכים ואני התאמצתי להשתיקה פן ישמע קולה ואבדנו. בכל הדרך שעברנו שם עמדו פקידים ואנשים משופעים „טרזנים" מהודרים (פרנטים) שונים ואף אחד מהם לא נע ולא זע לעזרתנו. במרכבת הסוסים באנו לבסוף לבית הפקידות של הרובע הרביעי.

בעל הבית היהודי, שביתו מושכר לבית הפקידות, אספנו לביתו עם התינוק המת. סיפרתי לפקיד הרובע אסאווסקי את כל המוצאות אותנו וישלחני לפקידות הרובע השני, הממונה על רחוב מגורי. ואלך שמה ביום ב׳ בבוקר אבל לשוב

לא יכולתי עד הערב מפני המהומות שבעיר. בערב בשעה 7 שבתי והפקיד אסאווסקי שכר בעצמו עגלה וישלחני אותי ואת אשתי עם ילדנו המת לבית החולים העברי. משם שבתי ולנתי בחצר הפקידות ובבוקר יום ג׳ באו אלי בני ובתי הגדולים שהיו עד העת ההיא. עוד מיום א׳, בבית אחותי לכבוד יום טוב. שבנו כולנו לביתנו והנה הכל חרב שם: בבית שברי מצות ושברי כלי הפסח. בחוץ — שברי מטלטלים וחפצים שונים — תוהו ובוהו! ביום ד׳ עברתי עם בני ביתי לבית המחסה שנפתח לפי שעה בטרקלין „סאן־סוסי" ונשב שם כשני שבועות.

ב.

מפי שלמה זילברמן, גר אצל מגרש טשופילי.

הפרעות התחילו במקומנו ביום א׳ שעה 2 וחצי בצהרים. הבריונים התנפלו על יהודי־עובר אחד והכוהו ויצילהו אחד הנוצרים מידם. בית היין של חתן יוסף קאושאן העומד בקצה הרחוב היה ראשון לחורבן. השוסים דרשו יין ולא נתן להם. והתחילו מחריבים ומשם פשטו בכל הרחובות הסמוכים.

אני דר עם סגן פקיד הרובע בחצר אחת. וראיתי שהסגן הזה הבריח מעל חצרנו כנופיא אחת ואתברך בלבבי לאמור: זה יושיעני. ואקח את אשתי וארבעת ילדי ואביאם אל ביתו להחביאם שם. אך מיד הכרתי בו שאין דעתו נוחה מזה. בינתים שבה אשתו מן השוק לבושה בגדי יום טוב ומגבעת תפארה בראשה ובעודה עומדת בכל הדרה, התחילה לועגת לאידנו ומדברת אלינו בגאוה ובוז לאמור: כה יפה לכם היהודים! והאומנת הזקנה שבביתה אמרה לנו: רב לכם, היהודים, לחינם אתם מבקשים לכם מחבוא — מכל המחבואים יוציאוכם להריגה, שכך שמעתי מפורש מפי הבנים (כלומר, הבריונים): תחלה ישסוכם ואחר כך יהרגוכם. הסגן שמע ושתק ואני ובני ביתי הלכנו לבקש לנו רווח והצלה ממקום אחר.

מילואים

לפי העולה מהגדת הרבה עדי ראיה ונזוקים ברחוב זה נראה, כי: א) השודדים היו ברובם מדלת העם, מבני האספסוף. לדברי ראובן פלדמן השתתפו בהרס ביתו גם תלמידי בתי הספר; ב) הכנופיות בנות 50—100 איש, גדולים וקטנים, גברים ונשים, היו סובבות ביום ב׳ מן הבוקר ועד הלילה ברחוב והולכות מבית לבית מזויינות במקלות ובקרדומות ובכלי מפץ שונים והחריבו חליפות זו אחר זו, באופן שרבים מבתי היהודים היו למשיסה פעמים אחדות. על המרקחת של כהן (מס׳ 40) התנפלה כנופיא של 10 בריונים. ג) היהודים גרי הרחוב לא ניסו לעמוד על נפשם אלא קצתם ברחו לערים אחרות ורובם הסתתרו במחבואים שונים בחצרותיהם או בחצרות שכנים נוצרים. ראש פקידות

העירונים ה׳ קאוואלדזשי ההביא בחצרו כמה יהודים וגם השתתף בצערם וביקש את צבא המשמר להגן עליהם. ד) גם השוטרים גם אנשי הצבא, שראו את כל תעלולי ההמון ברחוב זה, לא עשו קטנה או גדולה לקדם או לעצור בפני הרעה. מבית מס׳ 37 נשאו גם אנשי המשמר שלל לעיני השוטרים. בשעה שנהרסו בית היין והחנות של מנדל ווקסלר (בבית מס׳ 37) סעדו אנשי המשטר והמשמר את לבם בכוסות יין מתוך החביות שנשברו על ידי הפורעים וראש השוטרים פוליצמיסטר עבר דרך שם בשעת הפרעות ועשה עצמו כאילו לא ראה. אצל בית היין של מלך יאסלאר זירז הפטרול את המשחיתים כל פעם בקריאות שונות, לאמור: התהוללו, ילדים, הכו ביהודים, שברו, לכו הלאה! ואצל חנותו של פסח קנטור (בבית מס׳ 28) קרא אופיציר אחד לבריונים: להרוג אסור! וההמון נפוץ. בשעה זו כרעה אשתו של פסח ללדת ורק ביום ב׳, כשכבר ילדה, נעתרה המשמרת לתחנוני הבעל ותעמוד לשמור על הבית.

ג.

מפי חנה אשתו של ה׳ אברהם סובלמן, איש אמיד, בעל־בית, מלוה בּרבית (היא בת 33 שנה, אם לחמשה ילדים) בית מס׳ 52, בקצה רחוב קיראוווסקי וניקולאיבסקי.

יום אחד לפני ערב פסח בא אלינו פקיד הרחוב טראפימוב לקבל את משכרתו הקבועה, כמנהג ונשאלהו אם שמע ע״ד פרעות העתידות לבוא על היהודים בימי חג הפסחא ויענני: „מה שהוא יהיה, יהיה, יהיה״. לדבריו אלה לא היינו חוששים הרבה. אמרנו: עירנו שיש בה שר פלך וגם אנשי צבא ושוטרים — כלום אפשר שיתנו לחולל בה פרעות? ביום א׳ בשעה 3 בצהרים שמענו קול רעש והמולה בחוץ. יצאנו וראינו והנה המון עם רב יורד ממגרש טשופילי לרחובנו. נערים קטנים כבני 8—10 שנה מבני האספסוף עברו בראש, הלוך ונפץ חלונות באבנים, והגדולים הולכים אחריהם מזויינים באלות. מיהרנו ונכנסנו לבית ונסגור את הדלת ותריסי החלונות הפונים החוצה. הנערים הגיעו עד ביתנו והתחילו מנפצים גם את חלונותינו. בעלי יצא אל שער החצר והתחיל קורא ושורק לשוטרים שיבואו — ואין עונה ואין בא. לבסוף כשהלכו להם השקצים באו ששה שוטרים בבת אחת ובשאלנו אותם איפה הייתם תחלה? שתקו ועברו לדרכם הלאה — ובעלי כרוך ורץ אחריהם. בתוך כך בא אחד מפקידי הרחוב וירא והנה יהודי אוחז אחד השקצים הבריונים, ממנפצי החלונות בביתו של אותו היהודי, ויצו הפקיד לשלוח את הבריון לחפשי. ואת היהודי לבית הפקידות וגם גער ביהודים הסובבים אותו לאמור: למה נאספתם לעורר מהומה וקשר בעיר? התפזרו! רצה בעלי לשוב ולהכנס לביתו ולא יכול, מפני שכל הרחוב היה משובש בגייסות ויט ללכת דרך מבוי צר וירדוף אחריו גוי אחר ויכהו על כתפו בשוט הברזל שבידו. לבסוף, כשבא בעלי הביתה נמלכנו

כולנו שישוב וילך לבית הפקידות לבקש מאת פקיד הרובע (פריסטאב) שנים שלשה שוטרים לשמור על ביתנו.

בבית הפקידות מצא בעלי פקיד אחד יושב שם ומתנמנם. ויפן בעלי בבקשתו הנ״ל אל אשת הפריסטב ותענהו שאינה רשאית לעשות כזאת שלא מדעת בעלה ועם זה נתנה לו עצה טובה שיחפור בור עמוק במרתף ויטמין שם את הונו, ואת בני הבית יסתיר באשר ימצא. בעלי חזר איפוא בלא כלום וכל הלילה לא ראינו שינה מפני הפחד. רק בעלי בלבד עדיין היה, אחרי כל אלה, מתחזק בלבבו, מאמין ואיננו מאמין שהסכנה קרובה. כאור הבוקר באו בעלי בתים ובקשוהו להילוות אל חבורתם, ההולכת להתיצב לפני שר הפלך. בעלי לא חש לפחדי וילך. על יד בית שר הפלך מצאו שם יהודים רבים נאספים ועומדים לפני שער החצר — רוצים לבוא אל הבית ואינם יכולים — השומר לא נתנם לבוא. ההתרגשות גברה ביניהם — עד שבאו הרב אטינגר, הד״ר מוטשנים והעו״ד קניגשץ — ואלו נכנסו לפנים וחזרו מיד והרגיעו את רוח הנאספים לאמור: לכו לבתיכם יהודים, אל תיראו, שר הפלך הבטיח שמירה מעולה.

בינתים החלו להיראות בחוצות העיר, גדודי צבא עוברים ושבים וגם כשבעים איש מחברת המכבים המתנדבים היו משוטטים עם מזרקותיהם בעיר. אולם ברחוב אלכסנדר ראה בעלי בדרך שובו בצוות פקיד אחד את המכבים לשוב למקומם. בכל אותו הרחוב לא נראתה כל משמורת (פטרול) ובעלי לא יכול עוד לשוב לביתו מפני הבריונים המשוטטים שם. רכב אחד מלוכלך בדם הוליך בעגלתו יהודי פצוע ובעברם על פני בעלי קראו לו בחפזון: אצל בית הנתיבות שוד ורצח! וימלט בעלי לבית הקרוב ויסתר שם במכפלה השניה במעונו של הסוכן מנשה גלט. אבל מיד התנפלה על בית זה כנופיא אחת ותהרס את מעונות התחתונה והבריונים התחילו לטפס גם אל המכפלה השניה. בעלי וכל גרי הבית נסגרו באחד החדרים אבל בדלת מלמעלה היה עשוי כעין אשנב קטן, וכשפרצו הבריונים והתחילו מחריבים כל מה שבבית עלה אחד מהם והציץ דרך האשנב הנ״ל וירא את היהודים בחדר, ויקרא אליהם: פתחו! מפני היראה פתחו לו ויבוא לחדרם וקורנס בידו ויאמר: למה תשתו את דמנו? אחריו פרצו לחדר זה עוד בריונים אחדים, ואחד מהם קרא: הבה מישה הכה ביהודים! בעלי נפל על צואר מישה וישקהו ויתחנן אליו לבלי נגוע בו וגם בעלת הבית נשקה את ידי הבריון. ויאמר מישה: אם כן, תנו כסף! בעלי ומשה גלט (בעל המעון) נתנו לו שני חריטי כסף. ובעוד הבריונים טרודים בחלוקת הכסף נמלטו כל היהודים שבחדר אל החצר והתחבאו באורוה דרך הפרץ, שעשו בקיר האורוה בידיים, נכנסו לחצר השכן הנוצרי. יהודי עני אחד הדיירים באותה החצר, כשראה את בעלי בכך התחיל בוכה עליו. בתוך כך בא מן הרחוב בעל החצר בעצמו עם אשתו ובניו, נושאים אתם שלל חבילות. חבילות של בגדים ומטלטלים

שונים וכלים מלאים יין ומכל „טוב היהודים". בעל החצר ראה את בעלי שם וישאל את הדיורת היהודית: מה ליהודי זה (בעלי) בביתה? ותענהו: איש זר זה גביר הוא, שאינו יכול לשוב אל ביתו מפני הסכנה ומסתתר פה עמנו. וישב שם בעלי כל היום ההוא, ישוב ובכה. בערב נכנס אליו בעל החצר הנוצרי עם אחיו ויציעו לפניו להוליכו הביתה. בעלי נאות להם. אבל היהודית הדיורת אמרה לו: הולכ׳ט ניט יהודי, זיי וועלען אייך הרגינען. מרוב צער ויסורי היום ומדאגתו לביתו נפל בעלי מתעלף. וכשוב רוחו אליו שאלו בעל החצר למקום ביתנו היכן הוא ויגד לו בעלי — ומיד יצא הוא (בעל החצר) ואשתו ואחיו מן הבית, ובעוד רגעים אחדים שב ויאמר: זה עתה הייתי בביתך ואמצא שם הרוגים בחצר, ואיש עמם אין ואתה יושב פה? קום ואוליכך הביתה. בעלי לא שמע לו וילן שם בלילה ההוא. הבוקר אור (ביום ג׳) ובעלי שב דרך גדרות וקרפיפות לביתו וימצא שם חורבן גמור — ומכל בני הבית ודרי החצר אין איש. אחרי חקירה ודרישה מפי שכנים נודע לבעלי שאני והילדים מתחבאים בחצר נוצרי אחד. הלך לשם ולא נתנו בעל החצר לבוא וילך לבית הפקידות להיסתר שם עד תשקט העיר.

ואני, אחרי לכת בעלי אל שר הפלך, ישבתי בבית, עם כל השכנים ונחכה לתשובתו כל הבוקר (משעה 7 עד שעה 10). כנופיות כנופיות של בריונים עוברות בזו אחר זו על פני ביתנו עבור וזרוק אבנים בחלונות. בשעה 10 בערך, ראינו והנה מן המכפלה השניה בבית קוניס (ברחוב ניקולי) העומד קרוב לביתנו, מושלכים אל הרחוב בעד החלונות כלי בית שבורים ובגדים קרועים. בריונים אחדים עלו על הגג והרסו גם את ארובות העשן. הסכנה קרובה איפוא גם אלי — ואחטוף את התינוק שלי מתוך העריסה שהיה ישן בה, ואמלט החצרה. להטמין ולהציל את הרכוש לא הספיקה עוד השעה. בינתים התנפלה כנופיא על ביתנו והתחילה שומטת את הלבנים מן הקיר, למטה מן החלונות. אבל ביתי שהוא בנין חדש וחזק, עמד בפניהם ולא יכלו לו הבריונים ויסורו מעליו. בשעה 11 התנפלה עוד כנופיא אחת של בריונים (ששית במספר) וישברו את הדלת ואת החלונות עם מסגרותיהם וזיזיהם וכל מה שעמהם ופרצו לתוך הבית בקרדומות ובמוטות עץ, ומשם לחצר, ויפתחו את שער הברזל הסגור.

כל הנשים ואני בתוכן והילדים שבחצר נחפזו להיחבא במרחצה שבחצר, והגברים בבתי המחראות. והבריונים, בינתיים, מהם מחריבים בבית ומהם מתהלכים ומבקשים נפשות בחצר. גיסו של המורה אושומירסקי פתח קצת את דלת בית הכסא שנחבא שם וראהו שקץ אחד קטן שבחצר ויקרא: הנה יהודים מתחבאים שם! ויבואו גוים אחדים לתוך בית הכסא למקום שנחבא שם אושומירסקי ויפצעוהו פצעים אנושים בראשו. אושומירסקי בהתאמצו להיחלץ מתחת ידי מרצחיו ומקלותיהם נס דרך הפתח אל הסמטא שמאחורי בית הכסא

(מקום דחוק וצר, בין בית הכסא ובין כותל בית אחד, ואין לנטות בו ימין ושמאל) ושם נפל מתגולל בדמיו, תחת הסולם הנשען שם אל הגג. רוצחיו רדפו אחריו אל בין המצרים זה, חשבוהו למת, אבל ברגע זה נשאו את עיניהם אל הסולם — והנה גם עליו יושב יהודי. זה היה יודיל קרופניק, איש בא בשנים, „מלמד" לבני בבית ועוזר לבעלי בגביית הלוואות, שהסתתר בשעת הפורעניות על גבי הסולם ובנו כבן 20 שנה סמוך לו בקרן זוית, בין המזבלה ובית הכסא. וירפו הרוצחים מאושומירסקי וימשכו את קרופניק האב ברגליו מן הסולם ארצה ויהרגוהו שם ואת בנו הנס השיגו באמצע החצר, והתחילו מכים אותו בכלי משחית שבידם. בו ברגע הצצתי מן הסדק שבקיר המרחצה ואראה גוי אחד רץ מן הבית לחצר ושולחן קטן בידו, ויתנפל על קרופניק הבן ויכהו בשולחן הכה ופצוע. שמעתי גם קול קורא בתחנונים: אל נא תכו אותנו! אחדים מן הבריונים ניגשו אל דלת המרחצה הסגורה מבפנים ויקראו אלינו: פתחו! פתחתי להם ושלושה גויים הכניסו ראשם דרך הפתח ויביטו הנה והנה ובראותם שם רק נשים וילדים הלכו להם. אני וילדי יצאנו לתוך החצר ואמצא שם את בן קרופניק מוטל על הקרקע בדם פצעיו, והבריונים עודם מתהלכים בחצר ונושאים שלל הבית. הסכנה לא עברה איפוא עוד ואבוא אל בית הכסא. פתאום קול דופק בדלת. פתחתי והנה שני שקצים, בני 7—8 שנה עומדים. „יהודית תני כסף" אמרו השקצים. מה אעשה? בידי השקצים גזרי עץ ובכיסי אין פרוטה ואצא עם התינוק שבידי ועם שאר ילדי הסובבים אותי מבית הכסא לחצר. וברגע זה יצא מאחורי בית הכסא מן הסמטא הנ"ל, גוי אחד וגרש את השקצים מעלי. גוי זה הוא רוצח קרופניק האב. מביתי יצאו כחמשה עשר גוים ואחד מהם נשא תחת זרועותיו את ארגז כספנו, ארגז ברזל מטולטל.

חבורה זו נכנסה לדיר העצים לעשות חלוקה ומקץ רבע שעה יצאו משם בקול תרועה הידד! סובלמן מחוסל ויעברו את החצר. אך עתה שמתי לבי אל הפצועים (כל אותה שעה עדיין לא ידעתי ברור מי הם). יודיל צעק בקול קורע לבבות, ובנו שוכב על הארץ גונח ונאנק וחזהו עולה ויורד. ראינו שהם גוססים והתחלנו מטפלים בהם, אולי נשיב אליהם רוחם, ומקץ ארבע שעות גוועו שניהם לעינינו. לפני יציאת הנשמה בא עוד גוי אחד ויחבוט בגזר עץ על רגלי קרופניק האב ויאמר לו חברו: הנח לו! גוסס הוא! וירף ממנו. שכנים נוצרים אחדים באו באותה שעה כאחים לצרה ויאמרו להסתירנו בביתם, אבל נתיראנו לקבל טובתם, ואבקש את אחד מהם להבהיל רופא אל הפצועים או רכב להוליכם לבית החולים. וילך וישב ריקם. רופא אין. וגם רכבים יהודים לא נראו בחוצות, והנוצרים אינם רוצים לבוא. לפנות ערב באו גויות אחדות ותאמרנה: ככה יעשה לכם, היהודים. על רצח דובוסארי, על שחיטת הכומר ועל הריסת בית תפלתנו. לבסוף באו שני שוטרים ויוליכונו לבית נוצרי אחד, באמרם „סכנה

היא להשאר בביתי, פן יבוא מחנה אחר והכנו". בבית הנוצרי ההוא, על עלית הגג, לנתי אני וילדי בכפיפה אחת עם יהודים רבים, כשלושים נפש. כל הלילה היינו שרויים בפחד גדול. מרחוב ניקולי נשמע לאזנינו קול צווחה וצעקה מרה. התינוק שלי התחלחל והרים קול בוכים, לחרדת לב כל היהודים המסתתרים עמי שם, שיראו פן יגלה קול התינוק על מחבואם. ואסתום את פי התינוק בכנף המטפחת שבראשי. בבוקר שמעתי קול אשה קוראת: תרד נא אשת סובלמן ואודיענה בעלה היכן הוא. ברוך השם! אם כן, לא נהרג. ירדתי עם ילדי ואמצא את אישי בבית הפקידות.

שנים מן הרוצחים נתגלו במקרה. יהודי אחד, דוד דויבן, ראם מעל הגג בעת הרצח והכירם וגם ילדתי הקטנה בת י"א שנה, שנתחבאה בשעת מעשה בבית, ראתה את הרצח דרך אשנב קטן ותכר את הרוצחים. אלו השנים — שכנים, קרובים לנו ומצויים בחצרנו.

אחד מגובי־עדויות ניזוקים תיכף אחרי הפרעות מספר על מאורע זה כך: לדברי השכנים שנתחבאו מעבר לגדר ובתוך הקנים הסמוכים למרחצה נאנסה אשת סובלמן לעיני ילדיה הקטנים ואחרי האונס ענוה ענויים קשים ומרים. היא בעצמה אינה מודה בזה, אבל הכרת פניה, קולה, עיניה, אופן סיפורה וכל מנהגה ומהלכה מעידים בה שנאנסה. הילוכה בקושי, כופפת קומתה, אף על פי שצעירה היא לימים בערך. אין זאת כי אם עונתה האשה ענויים גדולים.

ד.

מפי משה בן דוד אושמורסקי, מורה כתיבה תמה בבתי ספר פרטיים בבית סובלמן מס׳ 52 (מספר זה אין לסמוך על כוח הזכרון שלו בכמה פרטים, מפני שדעתו מטושטשת קצת מחמת הפצעים האנושים שקיבל).

עוד עד הפורים נתפשטו שמועות ע"ד הפרעות העתידות לבוא. ביחוד גברו השמועות בחג הפסח בין אנשי השוק הבאים במגע עם הנוצרים. ביום א׳, 6 באפריל, בשעה 12(?) בערך, בעמדי בחצר ראיתי מהומה ברחוב: יהודים רצים וצועקים: מכים! סגרנו שער הברזל של חצרנו. לא עברה חצי שעה ואבנים פורחות בחלונות ובדלתות בבית שלצד הרחוב. הצצתי בעד שכבת שער הברזל וארא כנופיא גדולה של נערים וביניהם כחמשה אנשים גדולים ואחריהם שוטרים־פרשים כששה אנשים. כששאלתים למה אינם גוערים בהמון? צחקו ואמרו: מה אנו יכולים לעשות? ותיכף אחרי השוטרים עבר הפטרול כהולך לתומו, מבלי שים לב אל הכנופיא העוברת לפנינו הלוך ונפץ. ומפני שרחובנו סמוך למגרש טשופילי ורבים בוקעים בו, היו כל העוברים הנוצרים, אם איש ואם אשה זורקים באבנים. לערב היו כל החלונות מנופצים ותריסים מבוקעים. תיקנו את התריסים כפי היכולת בנסרים ובכל הבא בידינו ונסגר בביתנו ונשכב לישון. עד שעה 12 בלילה עוד הגיע לאזני קול חיבוט אבנים בתריסין.

בבוקר יום ב׳, 7 באפריל, בשעה 6 השכמתי קום ואלך לבקש מחבוא לבני ביתי והנה נוצות מפוזרות על פני כל הרחוב ניקוליב וכל החלונות מנופצים. שבתי לקחת את בני ביתי אל המחבוא שמצאתי אצל שר הפלך. וארא ברחוב איזמאיל כנופיא אחת ובראשה כעין אינטליגנט עובר, פניו להבים ובידו רומז וקורא: הנה הנה לכו! אבל כנופיא זו נפגעה על ידי המון יהודים מזויינים מגרי הרחובות איזמאיל וגאסטינא וברחה לאחורה. בתוך כך בא פטרול ויגרש את היהודים משם. מהרתי ושבתי לביתי. כל הרחובות מלאים משחיתים. בחצרות שבשכונותיו כבר התחילו הפרעות ואין לצאת ולבוא. בשעה 11 שמעתי קול תרועת „הוררא!״ אצל שער חצרנו. הוצאתי את אשתי ובני אל החצר ואשליכם אל מעבר לגדר להצר הסמוכה ועד שהספקתי גם אני לקפוץ אחריהם — והנה כבר פרץ ההמון דרך השער המפורץ לתוך חצרנו. בינתי אבדה ותחת לקפוץ על הגדר נכנסתי לדיר (קרי בית הכסא. המספר גמגם קצת ושינה שם מחבואו מפני הכבוד). כעבור רגעים והנה פורצים דלתי מחבואי. רגע אחד נסמכתי בגופי על הדלת להגן עליה, אבל מיד הבינותי כי מי אני ומה כוחי שאעמוד בפני הבריונים ופתחתי להם הדלת ברצון וקודם לפתיחה השלכתי מידי הפטיש שהזדינתי בו מתחילה. לפני עמדו ד׳ אנשים מזויינים באלות. אחד כעין אינטליגנט, על פי מלבושיו, לימיני אצל הפתח ושלושה אנשים, בריאים ופשוטים, לבושי אדומים, מכנסיהם במגפיהם, ניצבו למולי. אחד מהם שאלני: היש אתך כסף? וימשש בכיסי ויוציא משם 6.55 רובל שארית הפליטה מחג הפסח ושעון של כסף. „היהודי אתה?״ שאלני השני. ואיני זוכר מה עניתי על השאלה. אך זכורני שהתחננתי לפניהם ואמרתי: מורה אני, מביא אני תועלת לילדים ובעל אשה ובנים אני. קחו הכל — אין לי יותר. התשובה על תחנוני היתה מכה גדולה באלה על ראשי. לולא משקוף הפתח שעכב מעט את כוח הרמת המקל והחלישו, היתה המכה מכת מוות. על פי האינסטינקט לא נפלתי אחורנית לכותל שבפנים, אלא נפלתי כלפי חוץ, מזדקר מביניהם ונפנה לאחורי הדיר (קרי בית הכסא) לסימטא שבינו ובין הגדר. והרודפים אחרי פוצעים ומכים על ראשי עד שנפלתי ארצה בלי רוח חיים. רגע אחד קודם הנפילה נראה לי כשני אנשים מגיחים וקופצים מן הסימטא, ובשעת הנפילה קיבלתי עוד מכה אחת בראש.

אמר [משהו] אחד מהם וירפו ממני והתחילו, לדברי בני ביתי שראו מכל הנעשה — בשני האנשים הנ״ל. בני ביתי קרעו שני קרשים מן הגדר ויכניסוני דרך הפרץ לחצר מקלטם, שם השיבו אלי רוחי. עד שעה 4 שכבתי בחצר הנ״ל ולא יכלו להוליכני לבית החולים מפני הסכנה. ראו שאני הולך למות ויסתכן אחד מן השכנים, גבור ואמיץ לב ויוליכני עד מרכבת הסוסים העוברת ברחוב אלכסנדר. בני ביתי נפרדו ממני בחצר כהיפרד מעל המת. השקצים והשקצות

שתקו למראה גופי המגואל כולו דם, אבל אבנים לא זרקו בי. שתי מרכבות עברו על פני ולא רצו לקבלני. קפיטן אחד שישב במרכבה הראשונה הניא את הקונדוקטור מקבלני. וכך הייתי מוקף בריונים השוחקים ולועגים לאידי. המרכבה השלישית קבלתני. ובעברי ברחוב איזמאיל ראיתי את בית הד"ר סלוצקי הולך ונהרס על ידי המשחיתים. והפטרול עבר בעת ההיא את הרחוב, ראה את הכל ולא סר לפזר את ההמון. הובאתי לבית החולים ושם נתברר כי נעשו בראשי ששה פצעים עמוקים היורדים עם העצם. וידי הימנית הוכתה וצבתה. בבית החולים שכבתי כחמשה שבועות. וגם עתה אחרי צאתי לא נרפאו הפצעים לגמרי, והנני לפי שעה בעל מום ואי אפשר לי לשוב לעבודתי. רכושי הדל, כלי הבית והבגדים, נהרס ונבוז בלי שריד.

מילואים

א) לדברי גרי הרחוב, השתתפו בפרעות גם השכנים. אדרת שער של אהרן סגל (מס' 5) נמצאה אצל שכנו הרוסי, טמונה בקרקע. אברהם משנה מעיד, שמבית המאפה שלו (מס' 13) העביר אחד משכניו הקרובים את כל הלחם האפוי אל ביתו. לדברי סובלמן באו בגמר הפרעות הפקידים ושאר אנשים נכבדים למראה ולעיניה עברו ובדקו בכל החדרים ויבחרו להם מתוך ההרס חפצים שונים מן הטובים ביותר ויטענו בעגלות וילכו להם בנחת ובלי חפזון. ביניהם הכירה גם פקיד בית דאר אחד ואשתו.

ב) כמו במלואים א' סעיף זה.

ג) היהודים לא עמדו על נפשם, כי אם הסתתרו וברחו למקומות שונים. מלך קויפמן (מס' 23) מספר, שבעל הבית הנוצרי שלו השתדל להושיעם וגם נתן להם איקונין.

ד) כמו במלואים א' סעיף זה. חורבן ביתו של אהרן סגל (ניזוק על סך 10.000 ר') נעשה לעיני פקיד הרחוב טרופימוב. אחד מפקידי השוטרים שביקשוהו היהודים לבוא להם לעזרה ענה: לכו לעזאזל, היכנסו לבתיכם! הפטרולים או שעברו בשתיקה על תעלולי ההמון או גם עוררוהו וזרזוהו לפרעות. בעת חורבן ביתו של סובלמן עמד הפטרול כל העת אצל שער החצר וראה ושתק. הילדה הקטנה של סובלמן יצאה אליהם בבכי ובתחנונים ותבקש עזרה, אבל הם שחקו לה ויגרשוה.

ה.

מפי דוד דובמן, גר ברחוב ניקולי מס' 9.

עד שעה ג' ביום א' אף על פי ששקטה העיר נסתתרתי בביתי. שכך הוכרז בבית הכנסת, שלא לטייל בחוצות העיר. בשעה ג' יצאתי לבקר עם אשתי

ושלשה ילדי בבית אחד ממכירי ושבתי לאחר חצי שעה. יהודים מטיילים ברחוב. שני שקצים מכירים פגעו בנו ואמרו לי בדרך עצה טובה: אל תסתובב בחוצות. כנופיא קטנה של שקצים עברה על פנינו בשלום. פתאום יצא מאחד המקומות יהודי קרוע בגדים וצועק: מה אתם מטיילים? אצלנו מכים ומחריבים! ויקפוץ על גדר אחת וייעלם. נחפזתי ובאתי לביתי עם אשתי וילדי ושבתי מיד להתבונן אל הנעשה בחוץ. מהומה קמה ברחוב ניקולי. שטף המון. נסגרתי עם אשתי בחצר והצצתי לחוץ. כנופיות עוברות, שקצים קטנים בראש וגדולים מזויינים אחריהם, הולכות ומנפצות חלונות. אחריהן הולכת משמורת פרשים כחמשים איש והפוליציימייסטר אחרונה. שני יהודים עיכבו את הפוליציימייסטר ויגרשם. מיד ראיתי שהמשמורת חזרה עם הפוליציימייסטר ובריון אחד תפוס ביניהם וההמון הולך וצועק אחריהם.

הלילה עבר בשלום. בחצרנו אין יוצא ואין בא. ביום ב׳ אחרי התפילה בשעה 8 וחצי, יצאתי עד מעלה רחוב ניקולי. אני ע״י השוק החדש ויהודים בהולים רצים משם וקוראים: „נוסו, רודפים אחרינו! מהרתי ואשוב לחצרי ואסגר שם עם בני ביתי. ומיד התחיל חורבן ביתה של אַז׳ע קוני הקרוב לנו. נכנסתי לחנות המונופולין של י״ש הנמצאת בביתנו (דר אנכי בביתו של נוצרי) ואתחנן לפני בעלת החנות להסתירני עם בני ביתי ותיאות לי. בביתה נסתרו עוד ד׳ משפחות יהודיות הגרות בחצר, ועוד יהודים שבאו לשם מן הרחוב. ביניהם נמצאת חולה אחת ותתן לה בעלת הבית מיטה ותשכיבנה בה. כל היהודים — כשבעים והבית צר מהכילם. הדוחק גדול והאויר מהניק. בעד סדקי הגדר ראיתי, שעלו הבריונים לדיוטא השניה בבית קוני ויחריבו שם את כל הבא לידם. רוח לא קמה בי לראות בחורבן הבית ואשוב אל החדר ואהי קרוב להתעלף. בעלת הבית שפכה עלי מים ותשב רוחי, ועל כל השאלות שאלוני לא יכולתי להשיב דבר. בצאתי שנית החצרה, ראיתי איש שב, לבן־זקן, מתאמץ לטפס ולעלות על הגדר. מפני הטירוף והבהלה נדמה לי שזה אבי הזקן החולה ונכמרו רחמי עליו וסייעתי לו לבוא לחצרנו ואני נשארתי עומד אצל הגדר. פתאום שמעתי קולות נוראים מן החצרות שבשכונה. טיפסתי דרך קרפיפות, גדרות וגגות, לראות מה הצעקה. עד שעליתי על גג בית אחד, הנשקף לחצר אברהם סובלמן, סמוך לבית הכסא. צמצמתי את עצמי מאחורי שדרת הגג וראיתי בריונים סוחבים, מן הסולם העומד שם, יהודי אחד בא בימים, מכים אותו וממשמשים בכיסיו. אחר כך נטפלו לבחור אחד שעמד שם גם הוא ויכוהו גם אותו במקלות. שני המוכים נפלו כמתים. הכרתי שנים מן הבריונים והיו הם בני־אחים, שכנים קרובים לי. הצוענים דניאל ויעקב פעטרעסקו ואחותם אלגא באה גם היא אל מקום הרצח ויאמרו לה אחיה: הנה זה הרגנום! ותרם גם היא מקל ותך על ראשי ההרוגים.

עיני חשכו מראות ואשוב כמטורף הביתה. וגם כשוב רוחי אלי לא הגדתי ליהודים המתחבאים אתי דבר. מפני הלחץ והדוחק עברו כמה יהודים, ואני בתוכם, אל חדר היהודי השכן הגר עם המונופולין תחת גג אחד. משם ראינו את כל החורבן הנעשה ברחוב ניקולי. מבית אחד שכנינו הושלכו בגדים ושאר חפצים. ויבואו שני בחורים מלובשים הדר ויתפשטו מעיליהם וכובעיהם ויניחו מידם את סוככיהם, כמכינים את עצמם למלאכה. ויעלו על הקומה השניה וישליכו משם החוצה בחפזון רב ובמהירות נפלאה את כל כלי הבית, ארונות, כסאות וכדומה, ובמוטות שבידיהם החלו לשבר אותם. המשמורת באה ולא נסו, אלא לבשו בגדיהם ונשארו עומדים במקומם משוחחים עמהם כאילו לא עשו כלום. לנתי עם ילדי בבית המונופולין. הנוצרית, בעלת החנות האכילה את ילדינו הרעבים מלחם הפסחא, השיבה כוחנו בי״ש, ריחמה וניחמה אותנו ובכלל התנהלה בחסד וברחמים. בבוקר נפזרנו לכל העיר, איש למחבוא אחר. ונודע לי שבחצר סובלמן נהרגו יודיל קרופניק ובנו. אלה הם ההרוגים שאני ראיתי מעל הגג במיתתם.

אחרי השתדלות מרובה נתפסו שני הרוצחים הנ״ל והושמו במאסר. חוקר הדין השתדל להחליש ככל האפשר את דברי ולא דאג לרשום בפרטיכל את כל הדברים כהווייתם, את השתתפות השקצה אלגא לא הזכיר שם ובכלל התאמץ לעשות עדותי בדאית ובא עלי בעקיפין שונים. הפרטיכל לא התאים אל האמת ולפיכך לא חתמתי עליו.

ה.

חצר מס׳ 2 רחוב אוסטאַפובה

מפי בעל בית־יין ישעיה סיראטא, בן ל״ח שנה, הבית — שלו.

ביום א׳ בשעה 9 בערב ניפצו שכני הנוצרים, מכירי ומיודעי, את חלונות ביתי. ביום ב׳ בבוקר התלקטו בעלי הבתים הנוצרים עם נשיהם ובניהם על המגרש שלפני ביתי ויתיעצו יחד מאין יתחילו במלאכתם. השקצים הקטנים היו רצים בתוך כך רצוא ושוב לרחוב באשאנאווסקא ומשם נסבו לפינת רחוב איזמאילסקאיא ואוסטאַפובסקי ושבו למקומם להוריהם, ומיד קמו השקצים ויזרקו אבנים בתריסי החלונות והגדולים ניגשו לשבור הדלתות, פרצו אל הביתם, הוציאו החוצה כרים וכסתות ובגדים והחורבן החל! הרס ונפץ ותרועת הורוא! זה משבר כלים וזה קורע בגדים. שקץ אחד קרע וילון גדול וירימהו על נס — שמחה וששון לבריונים! מספרם באותה שעה כששים איש. בשעה 9 בערך ניגשו להרוס את חנות המכולת שיהודי מחזיק בביתו. החנווני שפך כד

רותחים על ראש אחד השקצים -- וזה ברח בקול יללה. מטר אבנים ניתך על הבית. החנות נהרסה ונבוזה. ברגע זה באו פקידי הרחוב והרובע ויאמרו לבריונים: לכו הלאה! וילכו במורד הרחוב. כולנו, אני ובני ביתי עם שאר הדיירים, שמונה משפחות, היינו עומדים אז בחצר ונאמר נצלנו.

אבל מקץ שעה וחצי נראתה כנופיא חדשה יורדת אלינו מרחוב אלכסנדר, ולפניה ואחריה הרס ומהפכה ומצהלות פראים. בפינת רחוב קיליסקא שהו מעט — הם עמדו שם להחריב את הבתים, לעיני הפטרול שנמצא בשעה זו סמוך לבית וראה, ומשם ירדו לביתי. בראותי את ההמון הגדול הזה, כארבע מאות איש, קראתי ביאוש: אבדנו, כולנו אבדנו! מנוס אבד ממנו. החצר השניה היא של שכן נוצרי ואם נקפוץ שמה דרך הגדר מי יודע אם יקבלנו השכן. ונרד כולנו למדור התחתון הדומה למרתף, ושם הצטמצמנו כולנו בחדר קטן אחד, צר ואפל. הגברים והילדים נסתרו מאחורי הנשים, לאמור: אולי יראו הרוצחים רק את הנשים לבדן וירחמו עליהן, ונצלו בזכותן גם הגברים. קול נפץ והרס הגיע לאזנינו מן המכפלה השניה, ממעל לראשינו. לבסוף ירדו רוצחים אחדים גם למדור התחתון. הנה הם באים. הנה הם בחדר הבישול, בחדר האוכל והנה גם נפתחה דלת חדר מחבואנו. בפתח עמד בריון אחד וכובע של רוכבי אופנים בראשו וכולו אומר משוש־פראים, קורא ואומר בלשון רוסית נקיה: הנה הזשידים פה! כאן נשחטם מקטן ועד גדול על מצצם דמנו בדובוזארי. ומיד קפץ לתוך החדר בריון אחד ויחל להכות במוט ברזל על ראש הנשים ויגזור על ימין ועל שמאל. אמי הזקנה, בת ששים, שנפצעה קשה, בכתה, צעקה, התחננה: הרגו נא אותי ואל תגעו בבני. הרוצח הממה ברגל שולחן עבה ותפול ארצה מתעלפת. אשתי נוקבה גולגלתה ודמה שטף על התינוק בן 6 חדשים שבחיקה. ערבוביה של קולות משונים, תחנונים, יללות, בכי ומספד, חבוק ונשוק, בקשת רחמים על הילדים. כל אלה נצטרפו ועלו למין ערבוביה של קולות משונים שאין לעמוד בפניהם. בתוך כך התפרץ ובא לשם עוד בריון וסכין ארוכה בידו. הוי, באו לשחטנו בסכין! צווחו הנשים. וילדי הקטן בן חמש שאלני: אוי אבא אם ישחטוני — הנחיה? לבי התכווץ מכאב. סוף סוף ניצחה מידת הרחמים, והבריון הראשון אמר: אשריכם שילדים עמכם, גם לי שלשה ילדים, מלכנו — מלך של חסד הוא, ורחמן הוא. רק בתורכיא שוחטים ילדים! הישמרו לנפשותיכם ואל תצאו מזה, עד קחתי עמי ה„ארט־על״ שלי ואלכה. אנו מודים ומשבחים ומברכים את הגזלן על חסדו והכנופיא הלכה לה.

ביתי החדש נפרץ והתרועע על דלתותיו וחלונותיו, תנוריו וכתליו. בכלי ביתי החדשים ובכל המטלטלין והחפצים לא נשאר מתום. חביות היין נשברו ונגזלו. ביציאתי מן המחבוא עמדו בעלי בתים נוצרים וימלאו כדיהם יין וישאו לבתיהם — „לך, לך, ישעיה — אמרו לי בשעת מעשה בגודל חסדם —

לך לך ואנחנו לא נגע בך!" הנזק עולה ל־5000 רובל. הנחבאים והפצועים נמלטו ביציאתם איש לעברו, אמי הובלה לבית החולים ואני ובני ביתי לנו בבית עגלון נוצרי, שכן קרוב.

ו.

חצר מס' 36 רחוב אוסטאפובה

מפי ישראל חיים שטיינברג, סוחר יין, בן 28 שנה, נכדו של ההרוג הזקן ר' חיים ליב בן דוד גאלדיס.

עוד ביום א', כשניפצו את הזגוגיות בביתנו, הבנתי מראשית אחרית ושמתי את לבי לקדם את פני הרעה ככל האפשר. את כל כלי הבית, החדשים והחפצים הסתרתי באוסם של תבואה ובעליה. לא נשארו בבית כי אם שולחן־ ארגז, ספה ושני ארונות, שלא יכולתי להוציאם מפני כבדם. מה עשיתי? קמתי והפכתי אותם על פניהם, רגל אחת מן הספה שברתי, כסת גדולה אחת קרעתי והפרחתי את הנוצות בכל החדרים. סוף דבר עשיתי לי פרעות בעצמי. ולמה? — לגנוב דעתם של הגויים. עוד אחת: בחצר נמצאו שבע חביות, חמש מלאות יין טוב ומשובח ושתים — חומץ. וגם המרתף שלי היה כולו חביות יין. מה עשיתי? לקחתי חביות ריקות גדולות והנחתי אותן אצל פתח המרתף בשורות הראשונות והאחרונות ואת החביות המלאות והטובות שמתי בתווך וכל כך למה? עוד הפעם, כדי לרמות את הגויים. ואחרי כל ההכנות האלה נתקררה דעתי קצת ואני עם אשתי ואחי טיפסנו לעליה ונלן שם.

ביום ב' בבוקר השכם הסתירו גם שאר הדיירים את חפציהם, סגרנו שערים, דלתות וחלונות ונעמוד מזויינים בחצר. בשעה 10—11 ראינו בעד החרכים פטרול עומד מול ביתנו וכנופיא התנפלה על בית אייזיק איידלמן הסמוך והחריבתהו. אז עלו כל הנשים והילדים, ל"ב נפש, אל העליה ויתחבאו שם. ובחצר נשארו שבעה. חצרנו ארוכה מאד, חציה האחד מבונה. בתוך כך הגיעה הכנופיא לחצרנו ונבהל ונעמד סולם אצל גדר העץ הגבוהה ונחל לעלות ולקפוץ לחצר השניה שמעבר לגדר, אבל הסולם נשבר תוך כדי טיפוס ועליה ולא הספיקו לעבור אלא שנים וחמשה נשארו. אני הייתי מן הקופצים בראש ועברתי בשלום ונסתתרתי בין העשבים הגדלים שם אצל הגדר. השער נשבר בינתים והגויים כחמשים איש התפרצו לחצר בקרדומות, במפצים וכו' והתחילו מחריבים. פתאום שמענו מחצרנו קול גערה. הצצנו מן החרכים וראינו שהגברים נחפזים לברוח לרחבה שבירכתי החצר לבית הכסא. ארבעה נדחקו ונכנסו לשם ואבי זקני (בן שבעים) בא בבוקר מביתי לראות בשלומי אחרי ליל העברות. עד שלא הספיק להכנס אף הוא קפץ עליו גוי אחד במוט עץ. הזקן פשט שתי

ידיו ויאמר בשפה רפה בקול רחמנות כתינוק חלש: אין לי כסף. והגוי צעק יהודית נלעגה: גיבבע געלד! אצל גדר החצר עמד כל אותה שעה הרכב הנוצרי, היטה ראשו ורובו לחצרנו וקרא אל הרוצח:

וינף הרוצח את מוט העץ ויך בכל כוחו על ראש הזקן. הזקן צעק תחלה ואח״כ נהם נהימה משונה ונפל לארץ אצל פתח בית הכסא. והרכב עדיין עומד וצועק: „תן לו על הראש!” ויך הרוצח עוד מכה אחת על ראש הזקן עד שנדם קולו. יש כאן עוד יהודים! קרא אח״כ הרכב לגזלן ויראהו על בית הכסא. הרוצח, גלב ארמני, פתח בטעות לא את התא שבו נתחבאו היהודים, אלא את התא השני והריק וחזר משם אל הזקן, מישמש בכיסיו והוציא משם חריט, פתחו ומצא בו חצי פרוטה! הרוצח זרק בחמתו את המציאה. רקק והלך לו.

ואנחנו כל שעת הרצח היינו שוכבים מאחורי הגדר, רואים הכל ושותקים. לא בכינו ולא נתעוררו רחמינו — לבנו היה לאבן וכבהמות נדמינו. בגמר החורבן, כשהלכה לה הכנופיא, יצאו הארבעה מבית הכסא, אחד מהם יחיאל שוחט, ראה שוטר מס׳ 140 ברחוב וירץ אליו ויאמר: „הרגו איש בחצר!” ויענהו השוטר בשחוק: „ואני מה איכפת לי?” התאסף קהל הרבה נוצרים מן הבאים לראות ב„מחזה”.

יחיאל שב כרגע לחצר אל חבריו, ויקפצו כולם דרך הגדר לחצר סמוכה. הרכב התחיל קורא לבריונים שבחוץ: הנה עוד יהודים, בואו והכו! ונמלט כולנו לחצר שלישית. אבל בעל החצר הנוצרי ירא לנפשו, ויאץ בנו לצאת משם ויתן לנו סולם ונבוא בשעה 1—2 בצהרים לעליית ביתנו וניסתר שם יחד עם הנשים והילדים. המהומות והקולות ברחוב גברו מאד. קול נפץ חביות באוצר היין של ישכר פראדיש נדמה לנו כקול יריות. שכבנו מחרישים וחרדים. תינוק אחד היה גועה בבכיה כל אותה שעה וכל התחבולות, כגון סתימת פה וכדומה לא הועילו. מה לעשות, שלא נאבד כולנו בגללו? גזרו עליו כל בני העליה, כארבעים איש, חניקה... אבל אבי הילד מצא עצה טובה מזו: קפץ דרך ארובת הגג לחצר השכן ואשתו זרקה לו את הילד וזה קלטו מן האויר למטפחת. אחר כך קפצה גם האם.

בשעה ג׳ בלילה ירדנו מן העליה ונמצא את כל בתינו נחרבים והרוסים. את גופת אבי זקני השכבנו אצל שער החצר, כדי שיראו הבריונים ולא יכנסו עוד ונמלט איש לעברו. אשתי המעוברת ילדה בן כשבוע אחרי הפרעות וימת הילד בשבץ. הרופא אמר כי מיתות ילדים כאלו מצויות מאד באותם הימים.

חיים וייסאדלר

הפוגרום בקישינוב

(רשימות עד ראייה)

מסורת היתה בידי המשטרה וצמרת השלטון המרכזי הריאקציוני של הצאר בפטרבורג עוד משנת 1881, כאשר נערכו פוגרומים ביהודים בכל רחבי רוסיה — שאין נשק יעיל וטוב יותר נגד התפשטות הדעות המהפכניות בין המוני העם והאיכרים ונגד תנועת התנגדות למשטר הצארי, מאשר פרעות ביהודים ש„השתלטו על החיים הכלכליים והצבוריים ברוסיה אמא". היהודים „מנצלים באכזריות את המוני העם ברוסיה" ועל כן הם האשמים העיקריים בכל התלאות אשר מצאו את המוני העם ברוסיה.

המצב הפוליטי והכלכלי בראשית המאה הנוכחית

בראשית המאה הנוכחית היה המצב הכלכלי ברוסיה ירוד ומזה סבלו בעיקר פועלי העיר והאיכרים, שהיו ממורמרים ומיואשים וחיפשו את האשמים בסבלם הרב. המפלגות המהפכניות ברוסיה דאז, כמו ס.ד. וס.ר., שהיהודים השתתפו בהן במידה די ניכרת והיו בהן החלק התוסס ביותר, וכן ה„בונד", שהיה בראשית פעולתו המהפכנית, ניצלו הזדמנות זו לשם הגברת תעמולתם בממדים נרחבים, וגם מצאו אוזן קשבת בין המוני העם והאיכרים.

כדי להפנות את זעמם של ההמונים נגד היהודים, החליטו הכנופיה של ניקולאי השני והשלטונות המרכזיים בפטרבורג ובראשם השר וצורר היהודים פון פלווה להשתמש בפוגרומים ביהודים, שמתוכם יצאו התעמלנים המהפכניים העיקריים נגד המשטר הקיים.

מדוע בחרו בקישינוב

את המקום לפוגרום בחרו בעיר הבירה של בסרביה, קישינוב, מכמה טעמים:

א) קישינוב היתה העיר השניה ברוסיה, אחרי אודיסה, שבה עלה בידי

השלטונות והאנטישמיים המקומיים בראשותו של הצורר קרושיבאן ובעזרתם ובהשראתם של השלטונות המרכזיים, להקים את האירגון הידוע בשנאת ישראל והפרוע לשמצה: ס.ר.נ. (התאחדות העם הרוסי). מטרת האירגון היתה תעמולה נגד התפשטות רעיונות מהפכניים ברוסיה ובעד תורת האנטישמיות ושנאת ישראל קיצונית על ידי הפצת שמועות בין ההמונים שהצאר בעצמו ציוה להרוג ולהשמיד את היהודים.

ב) איכרי בסרביה, שהיוו 90% מכלל האוכלוסיה, היו שקועים בבערות גמורה. הדי התנועה המהפכנית שבערים המרכזיות במדינה, לא הגיעו אליהם, ובסרביה הוכתרה בשם „וואנדעא של המהפכה הרוסית". משום כך לא חששו יוזמי הפוגרום להעניק להמוני העם „יד חפשית" להתקהלות ולפרעות, שכן, לדעתם, לא יגיעו הדברים לידי הפגנות נגד המשטר הצארי.

ג) בראשית שנת 1903 נרצח בדובוסארי, עיירה קרובה לקישינוב, הנער האוקראיני ריבוטשנקו. המסיתים השתמשו במעשה רצח זה על ידי הפצת שמועות, שהיהודים רצחו את הנער הנוצרי כדי להשתמש בדמו לאפיית מצות לפסח. גם העתונים האנטישמיים בקישינוב ובראשם העתונים: „הדגל" בפטרבורג ו„ביסאראביץ" בקישינוב, שנערכו על ידי האנטישמי פאבל קרושיבאן, נפלו על המציאה הזאת והשתרעו בפירושיהם שהיהודים הם מוצצי דמם של הנוצרים.

הקהילה היהודית בקישינוב דרשה מהשלטונות המקומיים לערוך חקירה מדוייקת של רצח זה. ואמנם הוכיחה החקירה שהרוצח היה נער נוצרי מקומי. העתון האנטישמי „ביסאראביץ" נאלץ לפרסם את תוצאות החקירה. אבל מי מהמוני־העם קרא דברים אלה שנדפסו בעתון בפינה נידחת ובאותיות זעירות? התעמולה של עלילת דם בין המוני עם לא הופסקה. חברי האירגון האנטישמי הלוחם ס.ר.נ. בקישינוב התלקטו כולם מבין האינטליגנציה הרוסית המקומית. הרי למשל: נ. חורזובסקה, מנהלת הספריה העירונית בקישינוב; פיסרזבסקי, נוטריון; דודוביץ, שופט וחוקר; פ. קרושיבאן, עורך העתונים: „זנאמיא" ו„ביסאראביץ"; פרונין, קבלן לבנין, ואחרון אחרון הסינטור סימוגראדוב. כיצד ביצע זה האחרון את תורת האנטישמיות הלוחמת הלכה למעשה ניתן ללמוד ממעשה אחד שבחייו הפרטיים: הוא היה מבעלי האחוזות הגדולים ביותר בבסרביה. היו בידו חוות לגידול ופיטום פרות, כבשים וחזירים. הוא לא הצליח ביותר במשקו שלו משום שכל משרתיו היו „סוחבים" מכל הבא ביד. הרנטביליות של המשק שלו ירדה פלא׳ים ובעל האחוזה היה במצוקה מתמדת מחוסר מזומנים לשם רכישת האספקה הדרושה לבעלי חי. נבצר ממנו להשיג המזומנים הדרושים לו וכן את האשראי לאספקה הדרושה. ולפי שלא יכול היה להשיג זאת אצל בני עמו היה נאלץ לפנות לעזרת איזה יהודי שנוא נפשו. בעזרתו של יהודי, מסוכני

טחנת הקמח של ט. כהן, בשם ברוך לוי, היה סימוגראדוב מקבל כל סוגי אספקה באשראי. לוי זה סיפר לי, ואחר כך אף ראיתי זאת בעיני, שכאשר היה צריך הסינאטור סימוגראדוב לדבר עם לוי בעניני אספקה, לא פנה אליו פנים אל פנים, אלא ישב בחדרו מול ראי ומאחורי גבו עמד לוי. שניהם הביטו בראי וככה ניהלו את השיחה וסידרו את כל עסקיהם...

איכרי בסרביה היוו, כאמור, 90—95% מכלל האוכלוסיה והיו שקועים בבערות גמורה — רובם ככולם אנאלפבתים. לשון הדיבור שלהם היתה רק מולדאבית, ואילו רוסית כמעט לא ידעו כלל. היו מדוכאים, עניים מרודים נכנעים לשלטון הצאר ולמשרתיו המקומיים, אשר ניצלו אותם בלי גבול.

בראשית פעולתם לביצוע מזימתם לפרוע פרעות ביהודים, נוכחו לדעת ראשי השלטון המקומי, כגון שר הפלך פון ראב, סגנו אוסטרוגוב, ראש הז'נדרמיה הפוליטית („המחלקה השלישית" הידועה) לבנדל, כי אין לסמוך לגמרי על האוכלוסיה המקומית המולדאבית ואין להניע אותם לפעולות אנטי־יהודיות ואף לא יכלו למצוא ביניהם תועמלנים, אשר להם שפה משותפת עם המוני העם העירוניים, כדי לארגן אותם לשם פרעות ביהודים.

משום כך החליטו מארגני הפרעות להביא לעזרתם „פנים חדשות", פורעים מנוסים מן החוץ, מפלכי רוסיה המרכזית ואוקראינה, שוטרים וז'נדרמים במדים ציביליים. על אלה הוטל להסית את ההמונים המקומיים ולשמש בימי הפרעות „אוואנגארד" למופת לתושבי המקום, שלא יירתעו. כמה חדשים לפני הפרעות אפשר היה לראות „פנים חדשות" אלה בבית־המרזח הגדול הנודע „מוסקבה", אשר ברחוב אלקסנדרובסקה פינת בנדרסקאיא.

בית־מרזח זה היה מעין בורסת־עבודה לשכירי־יום וביחוד לפועלי־בנין. תושבי קישינוב שבאו ל„מוסקבה" להזמין שכיר־יום או בנאי, היו נתקלים בפנים חדשות, אשר לא חיפשו כלל עבודה ולא התענינו בה, אלא היו עומדים תמיד, מבוקר עד ערב, בראש קבוצות פועלים או סתם המוני עם, עוברי דרך, ומסיתים לפרוע פרעות ביהודים ולנקום באלה האשמים בכל הצרות אשר פקדו את אמא רוסיה ועמיה. התעמולה הארסית נגד היהודים הגיעה לשיאה ביאנואר 1903 כאשר נרצח בעיירה דובוסארי ליד קישינוב הנער הנוצרי מיכאל ריבוטשנקו. המסיתים האשימו בגלוי את היהודים ברצח זה הנער ומכאן אך כפסע להאשמה כוללת יותר: שחיטת נערים נוצרים כדי להשתמש בדמם לאפיית מצות. הסתה זו לוותה קריאות גלויות להכות ביהודים ולעשות בהם נקמה.

הסתה גלויה זאת ע"י פורעים שכורים במרכז העיר ולעיני המשטרה הטילה פחד גדול על המוני היהודים. סימנים מבשרי רעה נראו גם בספריה העירונית שבהנהלת הצוררת הידועה נ. חורזובסקה, מאנשי שלומו וסודו

האינטימיים של פאבל קרושיבאן, שהוציא לאור שני עתונים אנטישמיים: „זנאמיא" בפטרבורג ו„ביסאראביץ" בקישינוב. בספריה זו ביקרו יום־יום מאות תלמידים מבתי־ספר תיכוניים, אשר ביקשו ספרי־עזר. במשך שנים ביקרתי גם אני בספריה ובּיליתי שם יום־יום 3—2 שעות בקריאת עתונים, ירחונים וספרים שונים. הספריה שימשה במשך שנים גם כמקום מפגש של נציגי מפלגות שונות, שבאו לקרוא עתונים וכן היה כאן מקום מועד לחילופי דברים ושיחות.

בימים ההם שמלפני הפוגרום הפכה הספריה למקום מפגש של ברנשים חשוכים, ז'נדרמים במדים ציביליים, שוטרי חרש וכמו כן חברי האירגון האנטישמי ס.ר.נ.; אלה לא באו כמובן לכאן לשם קריאה. אלה התלחשו ביניהם והפיצו כרוז שבו האשימו את היהודים ברציחת ריבוטשנקו. בתקופה ההיא היה מופיע לעתים קרובות בספריה פ. קרושיבאן בכבודו ובעצמו לאחר שהיה עורך ביקור אצל המנהלת חורזובסקה.

מעל דפי 2 העתונים שלו היה קורא קרושיבאן בגלוי לפרוע פרעות ביהודים ובדפוסו אף נדפס הכרוז שבו מאשימים את היהודים ברציחת הנער ריבוטשנקו. הסתה זו של הפורעים ע"י כרוזים ועתונות ללא כל הפרעה מצד הצנזורה והשלטון המקומי, הגדילה עוד יותר את הפחד על יהודי בסרביה בכלל ועל יהודי קישינוב בפרט.

„הסנונית" הראשונה לפוגרום באפריל 1903 היו התיגרות וההתנפלויות על יהודים במקומות שונים בעיר. היו אלה למעשה פוגרומים „קטנים", מעין „מקדמה" לבאות. ואירעו התנפלויות תדירות אלה, המלוות תיגרות ומכות, בבורסות העבודה ובפרט בבורסה של ה„בונד" וצעירי ציון, בגן העירוני, על פי רוב במוצאי שבתות, כאשר הקהל היהודי וביחוד הנוער היו יוצאים לטייל ברחוב אלקסנדרובסקה — הרחוב הראשי של קישינוב.

והגיעו לשיאן התנפלויות אלה לפני הפוגרום במוצאי שבת האחרונה לפני חג הפסחא של הנוצרים.

היום הראשון לשבוע לפני חג הפסחא של הנוצרים היה נקרא אצלם יום ראשון של הערבה. מנהג היה שבאור ליום א' זה היו מופיעים בחורים ברחובות הראשיים של ערי רוסיה, עם שבטי ערבה דקים בידיהם ומרביצים, מתוך צחוק והוללות, בבחורות מטיילות. במוצאי שבת זו הופיעו פורעים שכורים ברחובות הראשיים של העיר ובפרט ברחוב אלקסנדרובסקה, מקום ריכוז המטיילים היהודים, עם שוטים עבים למדי והפכו את המשחק לפוגרום ממש. אלה הרביצו על ימין ועל שמאל במטיילים היהודים מבלי להבדיל בגיל ובמין. עשרות מטיילים נפצעו קל והמטיילים התפזרו בפחד איש איש לביתו. ואילו על המדרכה נשארו כמה פצועים רציניים ואיש לא טיפל בהם עד שהופיעה המשטרה.

וזכור לי יפה מועד זה של מוצאי שבת זו של ערב הפוגרום, או יותר נכון של התחלת הפוגרום. הייתי אז בין המטיילים ברחוב, נפצעתי קל ובמו עיני ראיתי את הפוגרום בזעיר אנפין. כולם ברחו מבלי להתגונן ובפרט שאיש לא תיאר לעצמו, שטקס חצי־עממי חצי־דתי זה לפני הפסחא ייהפך להתנפלות ולפוגרום במטיילים יהודים. ברם הפוגרום האמיתי התחיל בבוקר ההוא, יום אחרון של פסח שלנו, בסביבות בית המרזח „מוסקבה" שברחוב אלקסנדרובסקה.

הקבוצות הראשונות של הפורעים התלקטו בסביבת בית המרזח „מוסקבה" וכיכר טשופילי בקישינוב. משם התפזרו לרחובות הקרובים, שבהם היו התושבים היהודים במיעוט. בצעקות „הכו ביהודים" התחילו לרגום באבנים את היהודים שנקלעו להם בדרך, התנפלו על החנויות, שכולן של יהודים היו, חמסו מכל הבא ביד. יין ויי"ש שתו במקום ואילו את יתר הסחורות סחבו או שזרקו החוצה.

בצהרים ולפנות ערב התחילו להוריד יהודים מאבטובוסים (קונקא) והיכו אותם מכת רצח; אף הורידו מהיהודים מלבושיהם, תכשיטיהם ושעוניהם. ב„פעולה" זו נפלו הקרבנות הראשונים של הפוגרום.

ניצלתי בדרך נס

גרתי בבית אבי ברחוב פטר פבלבסקי, סביבה מאוכלסת יהודים בלבד. כאן שרר שקט גמור ורק בשעות 3—4 אחרי הצהרים התחילו להגיע אלינו שמועות מדאיגות, שבסביבות כיכר טשופילי מתנפלים פורעים על יהודים, שודדים חנויות של יהודים ומכים בעוברים ושבים. אחי המבוגר עשה את ימי החג בבית חותנו אשר ברחוב ארמיאנסקאיא 23, הוא רחוב בן אוכלוסיה מעורבת של יהודים ונוצרים. כשהתחילו להגיע אלינו שמועות על ההתנפלויות הראשונות בכיכר טשופילי הוטל עלי לנסוע אל אחי ולהזמין אותו ואת אשתו אלינו, מקום בו שרר שקט מוחלט. סבורים היינו שאלינו לא תגיע הרעה ורצינו שהם יישארו אצלנו עד יעבור זעם.

לא תיארתי לעצמי שבנסיעה ב„קונקא" ברחובות הראשיים יש משום סכנה. ואכן, כאשר נכנסתי לקונקא ברחוב חארלאמפיבסקא הוברר לי, שנפלתי בפח וחיי בסכנה. הקונקא היתה מלאה וגדושה נוסעים נוצרים שכורים ללא יהודי אחד. הנוסעים היו שכורים מיין ומוודקא שבזזו. בהתחלת רחוב ארמיאנסקאיא קפץ לקונקא גוי תמיר, מגושם, עבדקן, עמד ממש על ידי ופנה מעל לראשי לקהל הנוסעים בשאלה: „נימא טוט זידוב?" כלומר האין כאן יהודים?

בקריאה רצחנית זו של הגוי השיכור והרוצח ניכר היה תיכף ומיד שהוא מחפש קרבנות נוספים של יהודים. בדרך נס לא הבחינו בי הנוסעים שאני יהודי ועל שאלתו של הרוצח לא ענה איש. וכאשר בטוח היה שבקונקא אין יהודים ירד והלך לחפש יהודים במקומות אחרים.

כאשר הגעתי לאחר כמה רגעים לביתו של אחי הייתי לנס. נבצר מהם לתפוס כיצד הצלחתי להגיע אליהם בקונקא, מכיוון שהם כבר ידעו, שהפורעים מורידים משם יהודים נוסעים, מכים אותם מכות רצח וכבר נמצאים בין אלה הרבה פצועים והרוגים. מובן, שההצעה על העברת משפחת אחי לבית אבי ירדה מעל הפרק. נותרה רק השאלה: כיצד אחזור הביתה? ושוב אירע לי נס וניצלתי. חזרתי ברגל הביתה דרך סימטאות שונות, בקפיצות מחצר לחצר ומעל לגדרות, ועם החשכה הגעתי בשלום הביתה.

הפוגרום התחיל ביום האחרון של פסח ב־6 באפריל 1903 ונמשך כל היום ולמחרת היום עד השעות המאוחרות בלילה. הכנופיות של נערים ומבוגרים, אשר התרכזו ב־6 באפריל בכיכר „טשופילי" ובית המרזח „מוסקבה" התחילו בקריאות „הכו ביהודים" ולײדות אבנים ביהודים עוברי דרך. כנופיות אלה גדלו משעה לשעה והתחלקו לקבוצות קטנות של 20—25 איש, אשר פשטו על יתר חלקי העיר העליונה תחת חסותן של פלוגות פרשים אשר צעדו בראש הפורעים וקראו בקול מצווה: „להיכנס לבתים!" כל עצמה של פקודה זו נתכוונה לאפשר לפורעים יד חפשית בשוד ובביזת רכוש יהודי והסתערות על חנויות של יהודים, לרבות חדירה לבתיהם לגזול בגדים, תכשיטים וכל שאר דברים יקרי ערך. עם פנות היום התרוקנו לגמרי רחובות העיר בכלל וביחוד אלה המאוכלסים יהודים — קישינוב הפכה עיר שדומיית מוות בה.

באותו לילה תיכננו ראשי הפורעים תכנית חדירה לחלק התחתון של העיר, המשתרע אחרי רחוב הארלאמפיבסקא, המאוכלס ברובו יהודים, לשם שוד ורצח. כדי למנוע פגיעות בבתים של לא־יהודים סימנו את בתיהם בצלב ואחדים אף הציבו צלב מואר בחלונות בתיהם, כסימן היכר של נוצרים. השכם בבוקר, למחרת היום ב־7 לאפריל, קמתי, אבל חששתי לצאת מהחצר לרחוב. הצצתי איפוא החוצה דרך הסדקים של גדר עץ. נפש חיה לא נראתה ורק בשעה 9—10 בבוקר אפשר היה להבחין ביחידים מעטים, נפחדים ומבוהלים, שחיוורון נסוך על פניהם. אלה באו מהחלק העליון של העיר ועברו בחפזון אל בתיהם. הם סיפרו על מעשי הזוועה מאתמול, שבהם השתתפו לא רק הכנופיות המאורגנות אלא גם רבים מבין התושבים הנוצרים אשר לא הסתפקו ב„סקרנות" גרידא, אלא ניסו גם לשלוח יד בביזה.

וזכור לי יפה, כיצד הופיעו בשעה אחת בצהרים פלוגות של חיילים

ושוטרים רוכבים על סוסיהם ופקדו על היהודים ברחוב שלנו להיכנס לבתיהם הרוכבים באו אלינו מרחוב ארמיאנסקאיא דרך יעקובלבסקה. ולמותר להוסיף, שהרחוב התרוקן תיכף מכל נפש חיה; כולם נכנסו לבתיהם, סגרו דלתות וחלונות וכן את התריסים.

עמדתי בחצר שלנו ודרך הסדקים של גדר העץ שלנו, הצצתי והצצתי החוצה. ראיתי שאחרי החיילים והשוטרים הרוכבים על סוסיהם הופיעו קבוצות פורעים והכרת פניהם ומלבושיהם ענתה בהם שאין הם מאנשי המקום, כלומר לא מולדאביאנים, אלא רוסים ואוקראינים. ורק אחריהם הופיעו מולדאבאנים עם משפחותיהם, שנהרו מן הכפרים הקרובים לשמע פקודת הצאר לשדוד ולהרוג ביהודים.

ברחובנו לא נכנסו הפורעים בפנים החצרות אלא פרצו רק לבתים ולחנויות, שפניהם לרחוב. דברים יקרי ערך אספו הם בשקים, שהביאו אתם מהכפרים. סחורות שונות זרקו מהחנויות החוצה. הם חדרו למשל לביתו של הסוחר פרסטשינסקי, מול ביתנו. אגב, בבית זה של פרסטשינסקי שכן לפני שנים „החדר המתוקן" הראשון בקישינוב שבו למדו „עברית בעברית".

בהגיעם לרחוב שלנו, הפורעים לא התקדמו יותר, משום שנתקלו בסביבה של רחוב קופרינובסקה והסיסמטאות הקרובות והנקראות בשם „משה ביקס גאסען". סביבה זו של „משה ביקס גאסען" היתה מאוכלסת אך ורק יהודים: פועלים, בעלי מלאכה, קצבים וכדומה. אף גוי אחד לא גר כאן. חלק זה של קישינוב היו עטוף מיסתורין הן לגויים בכלל והן למשטרה. המשטרה, למשל, הוקירה, עד כמה שאפשר, את רגליה מביקורים בסביבה זו וזוהי גם הסיבה שברחוב שלנו יעקובלבסקה לא השתהו הפורעים הרבה ועל כן גם לא היו הרוגים ברחובנו. בהגיע הפורעים לרחובנו יעקובלבסקה התפלגו הם לשנים: חלק מהם ירד ימינה דרך רחוב מינקובסקה בכיוון רחובות אזיאטסקאיא־סטאברייבסקאיא ועוד. כאן היו רחובות מאוכלסים כמעט רק ביהודים. ואילו החלק האחר של הפורעים חזר כלעומת שבא ודרך רחוב ואזנאסנסקאיא הגיעו הם לאותו מקום של אזיאטסקאיא־סטאברייבסקאיא. לפי התכנית נועדו שני החלקים להיפגש ולהתרכז כאן ובמשך הערב ועד שעות מאוחרות בלילה גילו הפורעים בסביבה זו ונדליזם והשתוללות פראית, שלא היו דוגמתם בשום רחובות אחרים. הם לא הסתפקו בגניבה, ביזה ושוד של תכשיטים, מלבושים, נעליים וכל הבא ביד, אלא גם הרגו באכזריות רצח גברים, נשים וטף. שפיכת הדמים כאן היתה רבת ממדים וגדולה מאשר ברחובות אחרים. הידיעות המקוטעות שהגיעו אלינו באותו ערב מהנעשה ברחוב אזיאטסקאיא וסביבתה הטילו עלינו אימה ופחד וליל בלהות עבר עלינו. עם עלות השחר יצאתי מהבית ועיני חשכו משנתגלתה לפני תמונה

מזעזעת, המלווה אותי כל השנים מאז ובשום אופן אין ביכולתי לשכוח אותה במשך כל השנים עד היום.

משני הכיוונים: מצד החלק התחתון של רחוב מינקובסקאיא ומצד רחוב יעקובלבסקה, נהרו משפחות שלמות, גברים נשים וטף, בפיג׳מות או בכתונות לילה, עטופים בכל מיני שמיכות, סדינים ומלבושים חמים ישנים וצרורות בידיהם. היה זה כל רכושם שהצילו מידי הפורעים, שהשתוללו בערב השבעה באפריל עד השעות המאוחרות בלילה. היו אלה פליטים חסרי כל, שנעו ונדו לבקש חסות בבתיהם של מכירים, שלא נפגעו בפרעות.

בחלק זה שבין הרחובות אזיאטסקאיא־סטאברייבסקאיא שדדו הפורעים תכשיטים, מלבושים יקרים, נעלים וכו׳, שרפו רהיטים וחפצים אחרים שלא הספיקו או שלא יכלו לאסוף. ו„כמובן״ נשפך הרבה דם יהודי ומספר ההרוגים היה כאן רב ביותר. הסופר הרוסי הנודע וו. קורולנקו, שתיאר בסיפורו הידוע „בית מספר 13״ את ההריגות בליל 7 באפריל, נתכוון בעיקר לחלק זה וגם המשורר ח.נ. ביאליק, כאשר בא אחרי הפוגרום לקישינוב, ביקר בעיקר גם בחלק זה של העיר ועל סמך העדויות שאסף כאן, כתב את „בעיר ההריגה״ שלו.

אחרי הפרעות

עם תום הפוגרום ירד יגון קודר על יהדות בסרביה בכלל ועל יהדות קישינוב בפרט. יהודי קישינוב לא יכלו זמן רב להתאושש מהמהלומה הקשה החומרית וגם המוסרית שהנחיתו עליהם הפרעות. גדול היה הכאב שבפרעות אלה, אשר הוכיחו שחיי היהודים הם הפקר. רבה היתה לאחר הפוגרום העזובה בכל פינות החיים הכלכליים והתרבותיים, היאוש והאכזבה נתנו אותותיהם בכל ענפי החיים. כמעט כל יהודי בסרביה הזניחו את אלה הפרנסות, שברובן היו קשורות בגויים, תושבי העיר והכפרים. הסוחרים, וביחוד סוחרי תבואות, פירות ופרוות כבשים, אשר היוו החלק המכריע בסוחרי קישינוב וינקו את מחייתם מהכפרים שבסביבה, לא יכלו לחזור ולהיפגש עם הגויים, שעל כן קיננו בלבות אחינו רגש של שנאה עמוקה לפורעים מזה ורגש של בושה ועלבון מזה בפני אלה מהגויים, שלא לקחו חלק בפרעות.

רוב החנויות ובתי מלאכה היו סגורים, משום שאיכרי הסביבה נמנעו אף הם מלבוא העירה. אמנם הועד הציבורי, בראשותו של ד״ר ברנשטיין—כהן, שהוקם תיכף אחרי הפוגרום, לשם הושטת עזרה לנפגעי הפוגרום, קרא לקהל היהודי לחזור לעבודה ולמסחר ולפתוח את החנויות. אבל ההיענות לקריאה זו היתה מועטת. ואילו ההרגעה לא באה אלא לאחר זמן ממושך ביותר. על הנוער היהודי ירדו יאוש, אבדן תקוה וחוסר דרך בה היו צריכים ללכת אחרי כל מה

שאירע. הדרך לעליה ארצה עוד לא היתה סלולה ורבים מהנוער עזבו את קישינוב, מי באופן זמני ומי לתמיד.

באוגוסט 1903 החלטתי לנסוע לבזל לקונגרס הציוני הששי כדי להפיג את הדכאון הנפשי, שהיה מעיק עלי.

אבל איך עושים זאת?

מחוסר תעודות הדרושות לא יכולתי בשום אופן ופנים לקבל דרכון לחוץ לארץ. החלטתי איפוא לצאת בלי דרכון — על ידי הברחת הגבול. נסעתי לעיירה זוואניץ, שעל גבול אוסטריה. בעיירה זו גרו רבים מקרובי מצד אבא וביניהם דודי שלום אלטמן (עתה ישיש מופלג המתקרב לשנת המאה — וחבר בקרית ענבים). משבאתי לזוואניץ, נודע לי להפתעתי הנעימה, שאוכל לעבור את הגבול לאוסטריה באופן ליגלי בהחלט. לפי החוק הרוסי אז ניתנה הזכות לתושבי עיירות הגבול לעבור, לרגל עניני מסחר, לצד השני של הגבול למשך של ארבעים ושמונה שעות, על סמך תעודה של פקידי המכס ופקידי הרשויות המקומיות, המעידה, שהם מכירים את תושבי המקום. כל פקידי המכס והרשות המקומית ידעו שבזוואניץ גרה משפחה ענפה בשם ווייסאדלר. בעזרת דודי ש. אלטמן קיבלתי למחרת היום תעודת מעבר לעבור לאוסטריה למשך 48 שעות. עברתי לעיירה הקטנה אוקופ שבאוסטריה וכמובן שמישהו אחר חזר במקומי לאחר המועד המוגבל. יצאתי לתחנת הרכבת הקרובה ביותר ומשם לקרקוי, ווינה, גרמניה ושווייץ. במשך כל הנסיעה איש לא שאל אותי אם יש לי דרכון. באתי לבזל שלושה ימים לפני הקונגרס והתחלתי לטפל בהשגת כרטיס כניסה. הוברר לי, שכל הכרטיסים כבר חולקו. לפי עצתם של מכירי נשארה לי רק דרך אחת והיא: לפנות ישר לד"ר הרצל, בבקשה להעניק לי כרטיס כניסה.

נודע לי שבכל בוקר נמצא הרצל בקאזינו, שם עתיד היה להתקיים הקונגרס, כדי לחזות בהכנות האחרונות לקונגרס. החלטתי לחכות לו בחדר המדרגות. בשעה 12 הופיע הוא בחדר המדרגות ונרעדתי מחזות הדרת־פניו המלכותית. לעולם לא אשכח את ארשת פניו, שנראתה לי כשל מלך ונביא. כאשר ירד הרצל מהמדרגות ניגשתי אליו ואמרתי בגרמנית: „אני פליט הפרעות בקישינוב!"

ד"ר הרצל הזמין אותי תיכף לאחד החדרים, ובמשך שעה קלה עניתי לו על שאלותיו וסיפרתי לו מה שראיתי וידעתי. הבחנתי בו שדלפה נפשו מתוגה. לרגע יצא מהחדר ועם שובו הביא לי כרטיס כניסה כאורח לקונגרס.

הציורים מה„וועלט"

ספרות וחברה

אליהו מייטוס בן השבעים

אליהו מייטוס

קיצור תולדותי

נולדתי בשנת 1893 בעיר קישינוב, בירת ביסרביה. ביתנו הקטן עמד בעיבורה של העיר, בסמוך לו התפתל כביש, שעלה אל הרי רישקנובקה והוליך לכפרים המולדובניים ולעיירות היהודיות, שם שטף ועבר הנחל ביק, שחופיו הוריקו בירק ערבים וקני־סוף, שם השתרעו ערבות־שדה, שסוסות־שלג השתוללו עליהן בימות־החורף, וטבע חופשי, פראי ונאה — זה היה נוף ילדותי. הרחוב, בו גרנו, היה מאוכלס יהודים מפשוטי־העם, בעלי־גוף, אך גם בעלי נשמה יהודית, שנתגלתה תכופות לעיתות בצרה. הם היו מעורבים בין הגויים, שישבו בפרברים שמעבר לנחל.

בסביבה עממית זו גדלתי ונתחנכתי בימי נעורי, ואותה תיארתי בספר־שירי „בלדות מנוף הילדות", בעיקר בחלק השני של הספר, בפואימה הגדולה „איבי נחל", שהופיע בהוצאת „הוועד להוצאת כתביהם של סופרים עברים מביסרביה", בשנת תשי"ד.

ראשית השכלתי רכשתי ב„חדר מתוקן", בו למדתי שפת־עבר ודקדוקה, מקרא ואגדה עד גיל שתים־עשרה. מכאן ואילך לימדוני בבית־הורי המורים המעולים שבעיר. אז התחלתי לקרוא את ספרות ההשכלה ושקדתי על התלמוד ועל ספרות ימי־הביניים; אף התחלתי ללמוד את השפה הרוסית וספרותה ומקצועות כלליים.

בתקופת חיי זו נתעוררה בי חיבה מיוחדת לדברי־שירה: הייתי מעתיק שירים מגליונות „הצפירה" ו„המליץ", שהתגוללו אצלנו בעליית הגג, משננם להנאתי על־פה וגם מנסה את כוחי בכתיבת שירים. קרא את שירי הבוסר שלי מורי, משכיל זקן, מחבר שירים ברוח־ההשכלה וניבא לי עתידות של „משורר הלב" ולא של „משורר המוח" כמותו. בה בעת גם התחלתי קורא את הספרות העברית החדשה וכתבי־העת, שהופיעו באותו הזמן, כמו: „הצפירה", „הזמן", „השלוח", „הדור" והייתי קורא ספרים עבריים חדשים, קודם בספריה של אוסטרובסקי ואחרי־כן בספריה של אגינסקי, שעברה במרוצת הזמן לידי „צעירי

ציון" שהייתי, אגב, חבר פעיל בה באותם הימים שנוסדה המפלגה ע"י יוסף שפרינצק וחיים גרינברג. הרבה ספרים, שהופיעו באותה העת, רכשתי באמצעות חברי חיים וייסאדלר, שהיה אז סוכן, שלא על מנת לקבל פרס, של כל הוצאות־הספרים העבריות בוארשה, וילנא ואודיסא ושל כל כתבי־העת העבריים, והוא הוא שהיה פעיל מאד בהפצת הספר העברי ובהכנסתו לבית היהודי בקישינוב והסביבה. אבי ז"ל, יהודי אמיד, שהיה משכיל ומחסידי הרבי מצ'ורטקוב כאחד, שמח מאוד שבנו הבכור מגלה כשרון של משורר; יום אחד לקח, בלי ידיעתי, מחברת־שירים שלי, ובבואו לרגל עסקיו לאודיסא, הראה אותה לביאליק, שדרש להביאני אליו. בעצתו של ביאליק הכניסני שם אבי ז"ל לגימנסיה היהודית־רוסית של איגליצקי. מני אז הייתי שרוי במחיצתם של סופרי אודיסא, וביאליק וקלויזנר הדריכוני ועודדוני להמשיך בנסיונותי במקצוע השירה. בשנת תר"ע (1910) הדפיס ביאליק את שירי „לילית" ב„השלוח" שהיה עורכו הספרותי. ומשנכנסתי לעולם־הספרות התחלתי להשתתף בקביעות ב„השלוח" וב„העולם" האודיסאיים ובכתבי־עת אחרים, בהם פירסמתי דברי־שירה ומסות ספרותיות. בשנת תרע"א גמרתי את חוק לימודי בבית הספר התיכון ויצאתי לחו"ל להשתלם במדעי־הרוח באוניברסיטאות המערב. עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה למדתי בסורבונה שבפאריס.

בימי המלחמה המשכתי את לימודי באוניברסיטה בפטרוגרד ופירסמתי את פרי־עטי במאספי „כנסת" ו„התקופה" ובעתון „העת" שהופיע במוסקבה. לאחר המהפכה בשנת 1917, שתיארתיה, אגב, ברשימתי „בימי הרעש" (ב„השלוח"), חזרתי לאודיסא והמשכתי ללמוד באוניברסיטה האודיסאית. כאן עברו עלי מאורעות האימים: מהפכת אוקטובר, מלחמת האזרחים, שלטון פטליורה, שלטון דניקין, פרעות ומהומות והתנפלויות טרוריסטים בבתים וברחובות. ניצלתי בנס ותוך סכנת נפשות חזרתי לקישינוב, בה שהיתי גם לאחר פלישת הרומנים לביסרביה.

בשנת 1921 נתמניתי למנהל הגימנסיה העברית, שנפתחה מטעם „תרבות" בעיר סורוקי. אותה שנה מת עלי אבי. מותו הפתאומי דיכא את רוחי והטביע חותם של יגון קודר על שירי מהתקופה ההיא. בשנת 1923 עברתי להורות ספרות בבית־המדרש למורים עברים, שנוסד ביאסי ע"י ההסתדרות הציונית הרומנית. ברומניה ישבתי כחמש־עשרה שנה. שם נשאתי אשה ושם נולדו ילדי. שם גם נתנסיתי בהרבה פרנסות. זו היתה התקופה הקשה ביותר בחיי ובמצוקות הזמן ועקב הצרות המשפחתיות נתקפחו כוחותי ביצירה. אמנם, גם אז המשכתי, במידת האפשר, בכתיבה, ואף פירסמתי את שירי ב„העולם", שהופיע אז בלונדון, וגם כתבתי שירים וסיפורים ביידיש, שנתפרסמו ב„אונזער צייט" שהופיע בקישינוב, בעריכת ז. רוזנטל המנוח. אך ישיבתי בתוך עם הרחוק מן השפה

העברית וספרותה. וריחוקי מסביבה של סופרים, העמיקו את דכאוני הנפשי ודילדלו בי את מעיינות־היצירה.

בשנת 1935 עליתי ארצה. מיד נכנסתי להוראה בספרות בבתי־ספר תיכוניים שונים, בה אני עסוק גם היום. ובהשפעת החיים בארץ נתעוררתי ליצירה מאומצת בשיר ובבקורת ספרותית, במקור ובתרגום. היה זה כאילו צמחו לי כנפיים חדשות...

השתתפתי בכל כתבי־העת המופיעים בארץ, ובעיקר ב„על המשמר", בו אני משתתף גם היום לעתים תכופות. הוצאתי שלושה ספרי־שירה: „שירים" בשנת תש"ג, „בלדות מנוף הילדות" בשנת תשי"ד, „טריאולטים" בשנת תשכ"א.

בערך עשרים שנה עבדתי על תרגום „פרחי הרע" של בודלר, שהופיע לפני שנתיים בהוצאת יהושע צ'צ'יק. לפני כן הופיע תרגומי משל אמיל ורהארן, בשם „פואמות", בהוצאת „ספרית פועלים". בכלל היתה פעולתי התרגומית פוריה מאד. תירגמתי ספרים מצרפתית, מרוסית, מרומנית ומיידיש. תרגמתי: „עתליה" של ז'אן ראסין, שהופיע בשנת תש"י, בהוצאת המחלקה לענייני הנוער והחלוץ של ההסתדרות הציונית (ירושלים), שלושה רומאנים של באלזאק: „האיכרים", הוצאת הקיבוץ המאוחד; „השואנים", הוצאת „עידית"; „אשליות אבודות", הוצאת ספרית פועלים; אנדרי ז'יד: „הסימפוניה הפסטוראלית", „וידויים" של ז'אן ז'אק רוסו, הוצאת „המתמיד"; „המאבק לחירות" של דה גול בהוצאת „עם־הספר"; מכסים גורקי: „בין הבריות", הוצאת ספרית פועלים; אילף ופטרוב: „עגל הזהב", הוצאת „תבל"; מרומנית: „סיפורי קאראג'יאלה", הוצאת ספרית פועלים; מיידיש: „מסביב לבית הנתיבות" של ברגלסון; פרץ מארקיש: „דור הולך ודור בא" בהוצאת ספרית פועלים, שיריו של ויינפר, בהוצאה הנ"ל; הפואימה של מארקיש „ד"ר קוגן" (החירורג); הספר „גחלים לוחשות" של י. גלבוע בהוצאת ניומן וכן סיפורים מספרות־יידיש בברית המועצות, שהופיעו בספר „לא אמות כי אחיה" בהוצאת ספרית פועלים. מן השירה העולמית תירגמתי — מצרפתית: שירי הוגו, מיסה, ליקונט דה ליל, סולי פרידום, תיאופיל גוטיה, מאלארמה, בודלר, ורלן, רימבו ועוד כדי אנתולוגיה של השירה הצרפתית, שאוציא בקרוב; כן אני עוסק בתרגום האפופיה הלאומית הצרפתית „השירה על רולנד"; מרוסית: שירים ובלדות משל פושקין, טיוטשב ונקרסוב ושלוש עשרה בילינות; מרומנית: „הבלדות העממיות"; „הבנאי מנולי", „מיוריצה", „הצעיף והטבעת", „ארקולן". בקרוב יופיע בהוצאת „עקד" קובץ של שירי־עם צרפתיים בשם „פרדס האהבה". אזכיר עוד את האנתולוגיה של השירה העברית בשם: „שירתנו החדשה", שהופיעה בהוצאת „דביר" בשנת תרצ"ח.

הרי זה יבול עבודתי הספרותית וזה גם קיצור תולדותי עד היום.

א. ב. יפה

אליהו מייטוס ושירתו

מִקַּרְקַע־בֶּסַרַבְּיָה קֹרֶץ גּוּפִי,
וּמִכַּרְמֶיהָ בְּדָמִי יֶחְמַר הַיַּיִן;
עַרְבוֹת־שְׂדֵי דְשֵׁנוֹת — מַרְאוֹת נוֹפִי.
מִקַּרְקַע בֶּסַרַבְּיָה קֹרֶץ גּוּפִי,
וְדוֹיְנָה עֲרֵבָה־נוּגָה — שִׁירַת טִבְעִי.
עִם סוֹד אֲפֵל־הַיְּעָרוֹת בָּעַיִן;
מִקַּרְקַע־בֶּסַרַבְּיָה קֹרֶץ גּוּפִי,
וּמִכַּרְמֶיהָ בְּדָמִי יֶחְמַר הַיַּיִן.

כך שר אליהו מייטוס באחד הטריולטים שלו, שהם ממיטב שירתו בבגרותה: בהם הוא מביע בצורה תמציתית, בדימויים האופיניים לו אך במסגרת הקפדנית של השיר בעל שמונה השורות, המתנגן בלחן החזרה של השורה הראשונה באמצע השיר ושל שתי השורות הראשונות בסוף השיר, — את עיקרי החוויות וההגיגים, הרגשות והאמונות, שעליהם מושתתת כל יצירתו הפיוטית.

ביסרביה מצויה כמעט בכל מה שכתב מייטוס בתחום השירה, היא „נוכחות חיה" בשלושת קובצי־שיריו שהופיעו עד כה *). הוא שר על אדמתה ברוכת־התנובה, על יהודיה הבריאים והדשנים, על מרחבי שדותיה, על הדוינות העצובות ורועי־הצאן־המחללים שלה... יעקב פיכמן כתב פעם, כי שעה שהוא קורא בשיריו של מייטוס — „ביסרביה החביבה שלנו קמה לפני בכל מותק נופיה ומראותיה. אכן, אין כעולם הילדות, המפעם את נפש המשורר". אך האמנם רשאים אנו לראות באליהו מייטוס את „משוררה המובהק של ביסרביה"? ולא רק משום שבצד שיריו שנכתבו בהשראת נופה, נמצא אצלו גם משירי רוסיה ושירי פאריס, ובעיקר — מאז 1935 — משירי ארץ־ישראל, אלא בעיקר משום שנדמה לי כי זיקת המשורר לחבל־ארץ זה, שבו נולד ובו בילה שנות־חיים רבות, אינה פשוטה וחד־צדדית: דומני שהיא אפילו פרובלימאטית ביותר.

אליהו מייטוס נולד בקישינוב, בשנת תרנ"ג. בימי ילדותו ונעוריו היה קרוב לנוף ההררי של סביבות העיר, הכיר את אורח חיי הכפריים המולדאביים והיהודים יושבי־העיירות; יחד עם בני גילו התרוצץ והשתובב על חופי הנחל ביק „שחופיו הוריקו בירק ערבים וקני־סוף"; מסביב „השתרעו ערבות־שדה, שסופות שלג השתוללו בהן בימות החורף"; „טבע חופשי, נאה ופראי זה היה נוף ילדותי", — אומר המשורר. כעבור שנים הוא חזר לתאר נוף זה בפרקי הפואימה האוטוביוגראפית שלו „איבי נחל".

ואילו הנוף האנושי שסובב אותו מימי ילדותו היו „יהודים מפשוטי־עם, בעלי־גוף וגם בעלי נשמה יהודית, שנתגלתה תכופות לעיתות בצרה; הם היו מעורבים עם הגויים שישבו בפרברים שמעבר לנחל". אמנם, מייטוס כמוהו כפיכמן וכרוב המשכילים היהודים שנולדו בביסרביה בשני הדורות האחרונים, גדל ונתחנך בסביבה עממית. אך נדמה לי כי יש הרבה מן ההפרזה ומשום סטיה־מן־האמת בהכללה הנהוגה בספרותנו ביחס לביסרביה. אומרים: יהודי ביסרביה היו אנשים פשוטים, בריאים, עמי־הארצות. בפרק־זמן מסויים, כאשר בחיינו ובספרותנו שררה המגמה האנטי־משכילית, שהולידה יחס של רחמים ובוז לאותם יהודים ערטילאים שהמיתו עצמם באהלה של תורה, נשמע דבר זה כשבח, אם גם היה זה שבח די מפוקפק בעיני מי שאינו סובל מתסביכי „עודף רוחניות"... והיו גם מקרים שסופרים חשובים הגיעו לידי הפרזות אבסורדיות, כפי שאירע לשאול טשרניחובסקי כאשר כתב במאמר שפירסם ב„העולם" (4.4.1928): „היהדות העם־הארצית נתנה את הרצל וסיעתו, ואותה יהדות נתנה גם את ש. בן־ציון, את מייטוס — ועד שלונסקי וז'אבוטינסקי, וגם את הקומפוזיטורים גנסין, קומפנייץ, וויינברג, ואת אנגל; את הביל"ויים ואת רובו של החלוץ. והיא תבנה את הבית הלאומי, — היא ולא היהדות המשמרת, הקופאת על שמריה והמקשה ללכת אחרי הציונות, כי בסתר לבה היא יודעת, כי שורש נשמתה וסוד קיומה היא — הגלות". הדברים המוזרים האלה (שהם גם בלתי נכונים לגבי חלק מן האישים המוזכרים ברשימה, ויש בהם גם משום עירבוב מין בשאינו מינו ע"י הכללת יהדות רוסיה במחיצה אחת עם יהדות המערב, המתבוללת) היו אופיניים להלך־רוחה של תקופה, ששרה שיר־מזמור לעמי־הארצות... אך האמת היתה שונה במקצת. בביסרביה היו אמנם יהודים בריאי־בשר, מעין אריה־בעל־גוף או נוח פאנדרה. אך כאלה היו גם ביישובים יהודיים אחרים. ולעומת זאת, היו בביסרביה גם רבנים ומתמידים, משכילים ומלומדים יהודים רבים, שסבלו אולי מחוסר „סביבה" מתאימה במכורתם (כי ביסרביה לא היתה עד שנות העשרים והשלושים מרכז תרבותי יהודי), ועל־כן היו מהגרים לאודיסה, לוורשה או לברלין. — עוול עושים לביסרביה היהודית סופרים אלה המתארים אותה כקן העם־הארצות והבורות.

כבר רמזנו לעיל על יחסו הפרובלימאטי של המשורר למכורתו. והדבר אופייני לא רק למייטוס. רבים מאנשי־הרוח ואנשי־הספר שנולדו בחבל־ארץ זה חשו את עצמם חסרי־שורשים. והרגשה זו נבעה בראש וראשונה מכמה סיבות אובייקטיביות, הטמונות בעצם ההיסטוריה של ביסרביה. כידוע היתה ביסרביה מאז ומעולם אדמת־מחלוקת. הרוסים טענו כי היא שייכת להם — והרומנים טענו אף הם לזכות בעלות עליה — ולשניהם היו ראיות היסטוריות חותכות להוכיח את צדקת תביעתם. וכך היה חבל־הארץ שבין הדניסטר והפרוט עובר מיד ליד: היה נכבש על ידי אחד הצדדים במלחמה או „נחטף" לעת מצוא. במאה האחת־עשרה נכללה ביסרביה בממלכת קיוב הרוסית; סמוך לאמצע המאה הארבע־עשרה היתה חלק של נסיכות ואלאכיה. מ־1367 עד 1812 היתה חלק מנסיכות מולדאביה וככל חלקיה של נסיכות זו — כפופה לשלטון התורכים; בראשית המאה הי"ט מסרו התורכים את ביסרביה לרוסים. ב־1856 היא הוחזרה לרומניה; ב־1878 נמסרה לרוסיה ונשארה רוסית עד 1918, כאשר נספחה שוב לרומניה. בקיץ 1940 סופחה לברית־המועצות, נכבשה בחזרה על ידי הרומנים, יחד עם בני־בריתם הגרמנים, בשנות מלחמת העולם השניה, ולבסוף, נכבשה שוב על ידי הסובייטים ב־1944... לא באנו לכתוב כאן את ההיסטוריה של ביסרביה, אך ידיעת הפרטים האלה דרושה כדי להבין את „הנאמנות הכפולה" של האינטליגנציה הביסרבאית לשתי תרבויות; כך, למשל, בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם, היתה ביסרביה תחת שלטון רומני ונעשו נסיונות שונים להביא לידי „רומאניזאציה" שלמה שלה. אך הלשון הרוסית נשארה השלטת בחוגי האינטליגנציה, שהיו נזקקים לשפה הרומנית רק לצורכי המו"מ עם השלטונות או לצורכי־מסחר, אך זיקתם הממשית ללשון הרוסית ולתרבותה לא נתערערה כלל; ואם דברים אלה אמורים באינטליגנציה הביסרבאית בכלל, הרי שהאינ־טליגנציה היהודית היתה עוד יותר קרועה ושסועה בין „נאמנויות" שונות, לא רק בין הרוסית והרומנית, אלא גם בין היידיש והעברית, ובמישור האידיאולוגי והפוליטי, בין הקומוניזם והציונות... הכפילות התרבותית מוצאת בטויה המוחשי בשירתו של אליהו מייטוס על ידי זיקתו לשירה הרוסית הקלאסית מזה וזיקתו לשיר הרומני העממי מזה.

את הערצתו הגדולה לפושקין ביטא מייטוס בצורות שונות: תירגום שיריו לעברית, כתיבת מאמריו עליו. אך העדות החשובה ביותר בנידון זה היא הפואימה שלו „צילו של פושקין", מתוך המחזור „איבי נחל":

פִּיסָנִי, אֱהוּב־נְעוּרַי! מִשַּׁחַר יַלְדוּתִי אָהַבְתִּי
לְהַשְׁקִיף מִמִּפְתָּנִי. אוֹ בְּעָמְדִי הוֹזֶה לְיַד כַּרְכֹּב הַגֶּשֶׁר,
עַל הַבַּיִת, בּוֹ רָאִיתִי אֶת הַקֶּסֶם שֶׁל יָמִים עָבְרוּ... — —

הָהּ, פַּיְטָנִי, אֶת צַעַר־כִּסּוּפֶיךָ בַּנְתִּי,
מַה קְּרוֹבִים הָיוּ שִׁירֶיךָ לִי, אוֹתָם עַל־פֶּה שָׁנַנְתִּי... — —

אַחַר, כִּי אֶת רַגְלַי הִצַּגְתִּי
עַל סִפֵּי־נֵכָר, הַרְחֵק מִקִּישִׁינוֹב עִירִי תָּעִיתִי
בִּדְרָכִים רַבּוֹת, תָּמִיד לְנֶגְדִּי זֶה צִלּוֹ שֶׁל פּוּשְׁקִין,
כְּתְרִיס מִפְּנֵי יָמִים טְרוּפִים, מָגֵן מִפְּנֵי כָּל מַיִט...

ומאידך גיסא, הרי לפנינו „דוינות ביסרביה" אלה, שבהן נתבסם המחבר, כעדותו העצמית, „מהעצבות המתוקה, הנגינתית של הדוינה, השיר העממי־הרומני, וכתב כמתכונתה. הוא יצר בצורה שירית זו ואריאציות של אהבה, בדידות ונכר. מובן, שהשתמש בה לכתחילה לשם כיסוי חוויות מסויימות, אלא שהפאנטאסיה הקאפריסית הביאתו לידי יצירת דוינות ,בסרביות' בעצם."

בְּסָרַבִּיָה, הָיִית
דוֹיְנָה לִי. אַף גַּם רְוִית
אֶת נַפְשִׁי מִדְּבַשׁ־חַיַּיִךְ.

קישינוב זו שבה נולד וגדל מייטוס היתה עיר רוסית, הקרובה לאודיסה, והיא מנסה לחקות דרכיה, צופה אליה בהערצה גלויה... בילדותו לא למד אליהו מייטוס לא בחדר ולא בישיבה. הוא קנה תורה ודעת מפי מורים פרטיים. את עיקר השכלתו העברית רכש בדרך עצמית: בעליית הגג של בית הוריו מצא עריכה גדולה של עתונים עבריים, „המליץ" ו„הצפירה". בעודו ילד היה מעתיק מתוך העתונים האלה שירים, משננם על־פה ואף מנסה כוחו שלו בחיבור שירים. שיר ראשון בעברית כתב בהיותו בן תשע. אביו נטל עמו מחברת שירים של המשורר הצעיר בן ה־12 לאודיסה והביאה אל ביאליק. בעצתו של ביאליק נשלח אליהו מייטוס לאודיסה והוכנס שם לגימנאסיה איגליצקי, והוא אז בן ארבע־עשרה. באודיסה הכיר את הסופרים העבריים שישבו שם ונעשה אצלם בן־בית. בשנת תר"ע נתפרסם ב„השלוח" שירו הראשון, „לילית". השיר לא כונס לאחר מכן בספרי־שיריו של מייטוס, ומן הראוי הוא שנעתיקו כאן בשלמותו, באשר הוא אופייני להלך־רוחו של המשורר הצעיר וגם לסגולותיה של השירה העברית שהיתה „חדשה" באותה תקופה.

יָפֶה הַלַּיִל עַד לְהִמּוֹג בְּגַלָּיו הַכְּחוּלִים.
נָח עַל אֲדָמָה בִּקְסָמָיו וְטָוָה רִקְמָתוֹ שֶׁל כֶּסֶף —
זָעִים קְלוֹחָיו הַפּוֹשְׁרִים מִמַּעְיְנֵי נִשְׁמָתוֹ הַסְּתוּמִים,
רוֹחֲשִׁים בְּחֲשַׁאי וּבְרֹךְ גֵּז־הַמֶּשִׁי מְלַפְּפִים:
תִּצְעַד בְּסַנְדְּלֵי־שַׁעַם הַדְּמָמָה וּמְטַאֲטְאָה כָּל הֲדֵי הַשָּׁאוֹן,
שְׁלֵוָה הִיא מְרַחֶפֶת וּמְיַשֶּׁנָה בְּשִׁירַת חֲלוֹמָהּ הָאִלְּמָה...
תַּאֲווֹת נֶעְלָמוֹת בְּרִקְמַת הַלַּיִל מְהַבְהֲבוֹת נַחֲרֵדוֹת,
מַצִּיתוֹת הַדָּמִים וּמְפַעְפְּעוֹת בְּקֶרֶב לְבָבוֹת,
תּוֹעוֹת נְפָשׁוֹת אוֹהֲבוֹת וּבְצִלְלֵי הַשְּׁבִילִים מִתְלַבְּטוֹת,
מַפִּילוֹת נְשִׁיקוֹת, הַצּוֹלְלוֹת עַל זוּג שְׂפָתַיִם,
וְחוּטְפָּן הַלַּיִל עַל אֶבְרוֹ וְאֶל עוֹלָמוֹת הַתּוֹעִים יִזְרְקֵן...
נְשִׁיקָה וּנְשִׁיקָה אֶל קֶרֶן שֶׁל כּוֹכָב תִּלָּפֵת בִּרְעָדָה
וְאֵלָיו תִּתְחַנֵּן עַל נַפְשָׁהּ, שֶׁאָבְדָה בִּנְתִיבֵי הַלַּיִל..

— — — — — — — — — — —

נִרְדַּם הַלַּיִל בִּזְרוֹעוֹת הַדְּמָמָה הָעֵרָה,
אָסַף אֶת כְּנָפָיו הַמְּמַלְּאוֹת מַחְשַׁכֵּי הַדְּרָכִים.
עֵינֵי שָׁמַיִם מְזַדַּעְזְעוֹת וְשׁוֹמְרוֹת אֶת מְנוּחַת הַלַּיִל
אוֹרְגוֹת חֲרוּזִים מֵרֶטֶט הַשְּׁתִיקָה וְרִפְרוּף הֲוָיוֹת
וּבְשֶׁקֶט הֵן קוֹלְעוֹת אֶת שִׁירַת הַלַּיִל הַשְּׁלֵוָה...

בשנת תרע״א, לאחר שסיים את הגימנסיה, יצא מייטוס להשתלם במערב אירופה. הוא שהה בצרפת ובבלגיה עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה. הפגישה עם עולם־המערב, עם השירה המודרנית הצרפתית, הרחיבה את אופקיו והכניסה יסודות חדשים לתוך שיריו. מקודם הוא הכיר בעיקר את השירה הרוסית הקלאסית ו„אליליו״ היו פושקין, לרמונטוב, טיוטשב. ברוסיה היה קיים אמנם הפלג ה„מזרחי״ של הסימבוליזם המערב־אירופי, שנוצר על ידי משוררים מצויינים כוואלרי בריוסוב, סולוגוב, בלוק, איוואנוב. אך הפגישה הבלתי־אמצעית עם שירת ה„דקאדנס״ היתה לו למייטוס בחינת „גילוי״. קודם הוא נתוודע אל שירתם של ורלן, ד׳אנונציו, רילקה, ורהארן, רודנבאך, מטרלינק, ורק כעבור כמה שנים הגיע אל רמבו ואל בודלר, שאת „פרחי הרע״ שלו עתיד היה לתרגם בשלימותם בשנות בגרותו. הוא הוקסם מהלחן הוורלני, מהעצבות של ורהארן, ממקוריותו הרבגוונית של מטרלינק. ממשוררים אלה הוא למד הרבה: את

השימוש בדימויים, את הקצב המילודי, וגם משהו מאותו יחס „דיקאדנטי" אל החיים, שלא מעטים דרשו אותו לגנאי, בלי להבחין בין המשוררים השוקעים להנאתם במ"ט שערי טומאה, לבין אלה שמגעם בטומאה אינו אלא צורך הזדככות, היטהרות. מייטוס נמנה עם אלה האחרונים. אין אתה מוצא בשיריו כלום מאותה „דיקאדנטיות לשמה", הגובלת עם ההסתאבות המלאה, אלא רק מעין הצצה מעבר־לפרגוד, מגע קל ברוע, בשטניות, במחלות־הכרכים, על מנת להתנער מהם. התגובה הפוזיטיבית אינה מאחרת לבוא אחרי ההנאה של המציץ, שלא נפגע.

מבחינה סגנונית ותימאטית כאחת מגלים שיריו מפרק־זמן זה, ובעיקר שירי השלכת שלו, את עקבות ההשפעות שספג. מלות המפתח של שירים אלה הן: צללים, כיסופים, ערגה, מנגינה אבלה, בודד, שומם, יגון, דמעות, עצבון, ידים ענוגות, הד קולות נעלמים, צלילים עורגים, אור טמיר, מנגינה חשאית, שממות עולם, קיץ גוסס, אושר שעבר וכיו"ב. הדמות הנשית המופיעה כאן היא לרוב „עלמה רכרכה וחיוורת", „נערה מתייחדת בחלומה". דמויותיהם של פייארו וקולומבינה הם ירושה גלויה ממורי־רבותיו הסימבוליסטים. גם נושא ההפלגה לקוח מן השירה הסימבוליסטית:

לְאָן נַפְלִיג? לְאָן דַּרְכֵּנוּ נָשִׂים, הַמַּלָּח?
הֵן הַנֵּצַח לַפֶּתַח רוֹבֵץ, וְיִתְהַלֵּךְ
בֵּין תְּהוֹם לִתְהוֹם הֵן מַלְאַךְ הָרוּחוֹת,
וְאוֹתָנוּ מְטַלְטֵל בֵּין מַרְאוֹת הָפוּכוֹת!...
כּוֹכָבִים כְּצֵינַיִם, נוֹצְצִים בָּעֲלָטָה,
הָאֲנִי בֵּין צֵינַיִם בְּנַחַת שָׁטָה!

אט־אט מופיעה במקומה של הנערה החיוורת והעצובה דמות אחרת: נערה ריאלית וחושנית („בגן הכריזנטימות"). ואף הזיווג מופיע כאן עטור הילה של מיסטיות:

...הֵן זֶה יִחוּד נְפָשׁוֹת, עוֹרְגוֹת לְהִשְׁתַּלֵּב
יַחְדָּו וְלַעֲלוֹת עוֹלָה בְּאֵשׁ הָאַהַב!
הַגַּן נְשִׁימָתוֹ עָצַר. אֵין עוֹף דּוֹבֵב —
נִיגְוְעוּ לְבָבוֹת בִּנְשִׁיקַת לַהַב...

כְּאֶגֶל־מַיִם זֶה, תָּלוּי בִּשְׂעָרָה,
עַל סְגוֹר שְׂפָתֵינוּ הַנְּשָׁמוֹת זְוּגוּ, חָרְדוּ,
כְּמוֹ קְסוּמַת־נָחָשׁ הָעַיִן נִסְגְּרָה,
וּגְוִיּוֹתֵינוּ אָז בְּתַדְהֵמָה נִצְמָדוּ...

בימי המלחמה חזר מייטוס לרוסיה והמשיך את לימודיו באוניברסיטה של פטרוגראד. את יצירותיו המשיך לפרסם באורח קבוע ב„כנסת”, „התקופה”, „השלוח” ובעתון „העם” המוסקבאי. בצד שיריו פירסם א. מייטוס גם מאמרים שונים. בכרכי „השלוח” מצאנו מאמרים על שירת היאוואתא, על מיכ"ל, על יובלו של טשרניחובסקי, על מותו של מנדלי מוכר ספרים ועל „האהבה בשירתנו הצעירה” (אצל ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור).

ב־1917 נמצא המשורר באודיסה. שם עברו עליו מאורעות המהפכה, מלחמת האזרחים, הפוגרומים. על ימים אלה השאיר מייטוס עדות בפרוזה, ברשימותיו „בימי הרעש” שנתפרסמו ב„השלוח”, ובשירה — במחזור שירים הנושא אותו שם. בשירים אלה הוא מגלה התלהבות מרעיון המהפכה ומבקש להזדהות עם הפרולטריון שהתמרד.

אֲנַחְנוּ — בְּזוּיֵי־גוֹי, חֲשׂוּפֵי־שֵׁת,
וְאַתֶּם — זָהָב, שָׁנִי וּתְכֵלֶת גֶּוַע;
עָפָר אֲנַחְנוּ לַחֲרשׁ בָּאֵת,
נַאֲתוֹנוֹת רוֹחֲצוֹת בְּדָם וְיֶזַע.

— — — — — — — —

כִּי לֵב הָעֲבָדִים יִשְׁאַג בְּקוֹל,
וְיָד מְאֻגְרֶפֶת תִּתְנוֹפֵף לַחֶרֶס, —
וְאִם שִׂמְלַת הַמֶּרֶד בִּפְנֵיכֶם נָגֹל —
הַתְּהוֹם תִּפְעַר פִּיהָ לַהֶרֶס!

אך יחד עם זאת אין המשורר שוכח אפילו במערבולת המהפכה את מוצאו, את עמו. והוא מסיים מחזור זה ב„שיר לנצח ישראל”:

בְּהִשָּׁפֵךְ בָּעִיר חֲמַת הָעָם,
בְּשַׁאַג הָרְבָבוֹת לְדַם נָקָם —
רְאִיתִיךָ מְפַלֵּס תּוֹךְ הַחוּצוֹת
נָתִיב בֵּין חֲלָלִים, חוֹמוֹת פְּרוּצוֹת.
וּבַלְּבָבוֹת, קוֹרְאִים לְהִגָּאֵל —
קוֹלְךָ טָמִיר הִרְעִים שָׁם, יִשְׂרָאֵל!

ב־1918 פירסם מייטוס ב„השלוח” תמונה דרמטית בשני פרקים בשם „סטודנטים”. המחזה מבוסס על מקרה שהיה; זוהי קומדיה על סטודנטים יהודים בימי הרעש והמלחמה. סטודנטים אלה — ביניהם היו י. קלינוב, פ. בלצן ואחרים

— לא יכלו להתקבל לאוניברסיטה והיו לומדים באינסטיטוט הפסיכו־נוירולוגי. כעבור שנה קיבלו את הזכויות. במחזה מסופר על השומר שהיה מקבל מהם תשלום־קבע והיה מחפה על אלה שלא היתה להם זכות־ישיבה בפטרוגראד. המצב „העדין" נוצר כאשר השומר נוטה למות והסטודנטים חוששים לעתידם בעיר... אף השיר „קרית פטרוס" מבוסס על סיטואציה זו.

מייטוס עבר מרוסיה לרומניה ב־1918. הוא היה בקישינוב כאשר הרומנים כבשו את ביסרביה. השלטונות הרומניים אסרוהו אך הוא שוחרר בהשתדלותו של הרב צירלסון. מקישינוב ברח לדובוסארי, ושם פרצו פרעות. הוא הוסתר בבית יהודי וניצל. משם יצא לטיראספול ושוב הגיע לעת פוגרום. משם הגיע לאודיסה, לאחר המהפכה הבולשביסטית. ב־1919 חזר לקישינוב, דרך גשר טיגינה. ושם ישב עד שנת תרפ"א, כאשר נתמנה למנהל הגימנסיה העברית „תרבות" בעיר סורוקי. בשנת תרפ"ג עבר להורות בבית המדרש למורים שנוסד ביאסי. בחמש עשרה שנות ישיבתו ברומניה כתב מייטוס, בצד יצירתו העברית, גם פואימות, סיפורים ומאמרים ביידיש ופירסמם בעתונים „דער ייד" ו„אונזער צייט", שיצא לאור בקישינוב בעריכתו של ז. רוזנטאל. ב־1929—1930 יצא לאור בעיר בוזאו כתב־עת יהודי ציוני בשפה הרומנית בעריכתו: „Cumpána". בשנת תרצ"ה עלה לארץ־ישראל והמשיך כאן ביתר מרץ את עבודתו כמשורר, כפובליציסט וכמורה.

עם עלותו ארצה חל גם מפנה חד בשירתו. הנימה הסימבוליסטית־הדיקאדנטית נדחקה בינתיים לקרן־זווית ובשירו זרח אור חדש, אור השמש הים־תיכונית ואור המולדת הנבנית. שיכור מהתלהבות שר מייטוס שיר־מזמור לימה של תל־אביב, לבחורות על הפיגומים וכו׳. רוח־הזמן דבקה גם בשירתו והוא כורך בה את ההתלהבות עם הכאב, את השמחה עם השכרון:

רֹאשִׁי צוֹנֵחַ עַל כּוֹס יַיִן,
אַח. רַט־פְּלָן, אוֹי, טַר־לַ־לָה,
וָאֶתְנַדְנֵד בֵּין יֵשׁ וָאַיִן
בְּנַדְנֵדָה כְּחַלְחָלָה...

משנת תרצ"ו ואילך דומה כי מאורעות־הזמן קובעים את דרכיה ואת נושאיה של שירת אליהו מייטוס, כשם שהם מכוונים בכלל את חיי הישוב ודרכי־בטויו. תחילה אתה מוצא בה הדים למאורעות־הדמים, לנאקת אחים־בגולה, לגבורת הלוחמים. עם בוא השואה מפנה המשורר שוב את מבטו אחורה, זוכר באהבה את פזורי ישראל המתייסרים תחת עול המשטרים הפאשיסטיים ובאחת הבלדות היפות שלו הוא מעלה את דמותו של יהודי פשוט, „יהודי של־כל־ימות־

השנה", הוא „קלמן־לייב שואב המים". בשנים האלה כאשר רבים וטובים מבין סופרי ישראל העלו ביצירותיהם ברחמים ובאהבה רבה את בית אבא־אמא בגולה, את סביבת ילדותם ונעוריהם ואת הווי הרחוב היהודי משם, שקד מייטוס על הפואימה הגדולה שלו „איבי נחל", הכתובה בפרוזה ריתמית, בלתי מחורזת, בשורות רחבות, בטון סיפורי, לפי דוגמת האידיליות של טשרניחובסקי ושמעונוביץ.

רְשׁוּמֵי־יַלְדוּת חִוְּרִים. אֲשֶׁר שָׁנִים רַבּוֹת נִצְנְפוּ
אֵי־שָׁם בְּפִנָּה בַּלֵּב, אִם כִּי מֶנְהוּ נִזּוֹנוּ,
יֵשׁ שֶׁיִּדְחֲקוּ לְפֶתַע, אֶת הֲוָיָתְךָ יְסַפְּרוּ
בְּאוֹתָהּ הַחֲוָיָה אֲשֶׁר, לְכָאוֹרָה, נִטַּשְׁטְשׁוּ צְבָעֶיהָ, —
וְקוּלְמוּסְךָ, מַטֵּה־קְסָמִים, כְּמוֹ בְּחוּט שֶׁל אֲרִיאַדְנָה,
יוֹבִילְךָ בְּתוֹךְ מְבוֹךְ־הַזִּכְרוֹנוֹת, לִמְצוֹא הַדֶּרֶךְ
לֶעָבָר, שֶׁיִּתְבָּהֵר לְךָ, כְּמוֹ בְּאֵד נָמוֹג הָאֹפֶק...

את יהודי ביסרביה הוא מתאר לא בדמות המקובלת של עמי־ארצות ש„תורתם במעיהם", אלא כ„עם יודעי נגן" ומגלה את נשמתם הפיוטית, המוצאת את תיקונה בניגון, בין אם זה ניגון הדוינה הרווי־געגועים ובין אם זוהי שירתו המסתלסלת של החזן בבית־הכנסת. עתה חוזר המשורר ומעלה אף זכר חוויות־ילדות רחוקות ונדחקות, שקיבלו משמעות אקטואלית בתקופת־האימים החדשה. ב„המשרוקית של אבא" הוא זוכר את מראה הגויים שבאו לפרוע פרעות בישראל ואת גבורת בחורי ישראל שקמו להגן על בני־עמם והניסו את הפורעים. והפרק היפה בסידרה זו הוא „פלגים באביב", שבו מתמזגת התעוררות הטבע בבוא האביב, עם „מקסם־החזון של הנפש, אשר נעורים מחדשת", אך התעוררות־האביב כרוכה בחרדה של הצפת השכונה במימי הפלגים הגואים. האין זה סמל מובהק לגורל העם היהודי?

בשנים האחרונות חזר מייטוס אל הליריקה בקובץ קטן ונאה הכולל ק"ד טריולטים. הטריולט אינו אמנם צורה חדשה בשירתו. הוא ניסה ידו בסוג־פיוט זה עוד בשנת תרע"ח, כפי שמעידים ארבעת הטריולטים שבספרו „שירים" (עמ' פא). אך הטריולטים שלו זכו בתוספת בגרות, באותה תבונה פיוטית שרק היא עשויה להיכלא במסגרת הקפדנית של השיר בעל שמונה השורות, שמטבע ברייתו הוא נועד להיות מחושל ומוצק. וכשם שפתחנו מאמר זה באחד הטריולטים — נביא בסיומו שניים נוספים, שהם מעין חשבון־נפש של המשורר, הסוקר את דרכו ומביט קדימה בתקווה, היודע גם עכשיו לשלב את הספק עם האמונה, את העצבות עם שמחת־החיים:

הַרְבֵּה מֵעֵץ־חַיַּי הִשִּׁירוּ סְעָרוֹת,
אַךְ הִתְלַבֵּשׁ תָּמִיד בְּיֶרֶק־עָלוֹ.
הַרְבֵּה הִשְׁלַכְתִּי בְּחָפְזִי פֵּרוֹת;
הַרְבֵּה מֵעֵץ־חַיַּי הִשִּׁירוּ סְעָרוֹת, —
וְאִם רֵיק סַנְאַי — יְלַבְלְבוּ פֹּארוֹת
עוֹד עַל עֲצִי, יִתְּנוּ פֵּרָיִם בְּשָׁלוֹ;
הַרְבֵּה מֵעֵץ־חַיַּי הִשִּׁירוּ סְעָרוֹת,
אַךְ הִתְלַבֵּשׁ תָּמִיד בְּיֶרֶק־עָלוֹ.

בָּרְכִי נַפְשִׁי עַל כָּל שָׁעָה זוֹהֶרֶת,
הַמַּפְרִיחָה לָךְ לִפְעָמִים גַּם וֶרֶד־גִּיל,
אִם גַּם אַחֲרֶיהָ אֶת צִלָּהּ גּוֹרֶרֶת;
בָּרְכִי נַפְשִׁי עַל כָּל שָׁעָה זוֹהֶרֶת,
וְעַל זֶה שֶׁבְּגִלְגּוּלָהּ תָּמִיד אַחֶרֶת,
וְלִקְרָאתָהּ אֲנִי בְּחִיל מוֹחִיל, —
בָּרְכִי נַפְשִׁי עַל כָּל שָׁעָה זוֹהֶרֶת,
הַמַּפְרִיחָה לָךְ לִפְעָמִים גַּם וֶרֶד־גִּיל.

---

*) שירים. הוצאת ועד היובל בהשתתפות מוסד ביאליק, תש״ג.
בלדות מנוף הילדות. הועד להוצאת כתביהם של סופרים עברים מביסרביה, ת״א, תשי״ד.
טריולטים. הוצאת „עקד״ ת״א, תשכ״א.

ארבעה צרורות מכתבים

הובאו לבית הדפוס ע״י ב. י. מיכלי

האם הגיעה השעה להוציא את המכתבים שלפנינו מרשות היחיד לרשות הרבים? הרבה התחבטתי בשאלה זו. כאשר המלבה״ד מטפל במכתבים שנשלחו אל זולתו — מצבו קל יותר. אף שיפוטו אובייקטיבי יותר. על כן ביקשתי לגוון את „ארבעת הצרורות״ ודרשתי אחר אגרות נוספות, שקיוויתי למצאן אצל ידידיהם של אותם סופרים. לצערי ולאכזבתי לא השגתי את מבוקשי. יש אנשים שאינם נוהגים לשמור על מכתבים; ויש ששמרום ואיבדום בצוק העתים; ואולי גם מצויים הם בידי אנשים מסוימים, אלא שלא הגעתי אליהם.

לאי־נוחות כפולה זו — שמקבל המכתבים הוא גם המביאם לדפוס; שאין ביכלתו לצרף אליהם מאגרות הסופרים לידידיהם האחרים — נתלווה מעצור נוסף: המחמאות שחלקו לי הכותבים. דווקא כאן מצאתי צד לקולא: הקורא הנבון יגלה בהן בעיקר את נדיבות לבם של אותם סופרים מכובדים. למעשה — ואני קובע זאת עתה בלי ענווה מעושה — לא הייתי ראוי אז לשבחיהם המופלגים. כמעט נער הייתי, שרק החל „לנסות את נוצתו״. הם ביקשו, כנראה, לעודדני ולחזקני בראשית צעדי. היתה לכך גם סיבה אחרת, אישית וכללית כאחת: בודדים היו במערכתם. בכל צעיר, שהתחיל למשוך בשבט סופר, ראו מעין תגבורת לקבוצתם הדלה. ככל שיגדל מספרם — כך קיוו בסתר לבם — כן ירווח גם להם גם לספרות.

למרות הכל לא פסקו היסוסי. הייתי קרוב להכריע לצד שלילה ולהשאיר את המכתבים בגניזתם, אלא שחזקו עלי דבריו של ידידי חיים ו י י ס א ד ל ר, חבר המערכת של קובץ זה. לבסוף נעניתי לו. אציין, איפוא, שני נימוקים המצדיקים פרסומן של אגרות אלו: באספקלריה שלהן משתקפים דיוקנאותיהם של הכותבים, על יגונותיהם וליבוטיהם ומשאלותיהם; נתפסים בה גם קווי דמותן של הספרות העברית והעתונות היידית במיצר הביסרבי, על בעיותיהן ונסיונותיהן, תקוותיהן ואכזבותיהן. שיקוף כפול זה — ואפילו הוא חטוף ומקוטע — אינו דבר מועט לגבי ארבעת הסופרים הנודעים של יהדות ביסרביה בדורנו.

ברצוני להעיר כמה הערות בשולי כתוביהם, שעם שהן צריכות לגוף הענין, להסברתו, הן גם עשויות להאיר במקצת את דמויותיהם של הכותבים.

א

מ ר ד כ י ג ו ל ד נ ב ר ג ז״ל היה בן־עיירתי. אמנם, הוא נולד בזגוריצה, אבל שנות נעוריו ועלומיו עברו עליו ב א ט א ק י. אותה ראה תמיד כביתו והיא אשר פירנסה במידה רבה את יצירתו הסיפורית. אף בנדודיו מעיירה לעיירה (רישקאן, קאפרשט, סקוראן), לצרכי מחייתו — כמורה בבתי־ספר עבריים — היתה לו אטאקי מעין תחנת־בית. וזאת לא רק מהיותה מחוז נעוריו, אלא גם משום שבה המשיכה לחיות משפחתו המסועפת: הורים, אחיות, אח, דודים ודודות, דודנים ודודניות. הוא היה לכולם בבחינת „בן פורת״ מרדכי, או מוטיה, כפי שקראו לו בחיבה.

בני העיירה התגאו בו, בסופר האחד שיצא מתחומה ו„כותב בגאזעטן״. הן הוא הוציא לה מוניטין ב„עולם הגדול״ (קרי: קישינוב, צ׳רנוביץ ובוקארשט; פעם שמעו מתוך פליאה, כי שיריו וסיפוריו מתפרסמים אפילו בכרכים שמעבר לים: וארשה וניו־יורק). אמנם, היו כאלה — סוחרים, חנוונים וכלי־קודש — שהתיחסו קצת בביטול לענין ה„כתיבה״ בכלל. אם אין זו מפרנסת את בעליה — טענו — מה מועיל בה? אולם גם אלה כיבדוהו, שכן תלמיד־חכם היה, חניך הישיבה של מוהילוב־פודולסק. לשבחם ייאמר: בעמדם לפני בן־תורה נעלמה „חמרנותם״ של יהודים אלה. מעולם לא עשו כאן חשבון של תועלת. היתה נטועה בהם ההכרה, כפי שנתבטאה בשיר העם הידוע: „תורה איז די בעסטע סחורה״. מובן, לא סחורה כפשוטה, כאמצעי, אלא כמטרה וכערך לעצמה.

זכורים לי ביקוריו אצל בני משפחתו בעיירתי. אז הייתי נפגש עמו ומתהנה בחברתו. כל מגע עמו היה מלבב, בשל מזגו הטוב ועניוותו הטבעית. לראשונה הלך הנער בלב חרד אל הסופר המפורסם, ששמו יצא לתהילה בכל ביסרביה היהודית. אך דיבורו הרך וחיוכו הנפלא, חיוך ילד תמים, סילקו מיד את המחיצה. כעבור שעה קלה בלבד היתה לי הרגשה, כאילו בן־שיחי הוא חברי־משכבר ובן־גילי. אולי משום כך לבשתי עוז וגם קצת „חוצפה״, כפי שמתברר מן הגלויה שכתב לי ביום 2.10.27. וכך היה מעשה:

בימים ההם היה לו ב„אונזער צייט״ טור קבוע בשם „טאג־קלאנגען״, חרוזים מעניני דיומא, שהצטיינו בקלילותם הפיליטוניסטית ובנעימתם ההומו־ריסטית, שנהפכה לעוקצנית, כשהיה מדובר בצוררי ישראל באשר הם, תעלוליהם ומזימותיהם. כן פירסם באותו עתון סידרת ציורים בשם „פון מיין שטעטל״, שגם הם לא הניחו ביותר את דעתי. על כן הרצתי אליו מכתב והבעתי לפניו את דעתי, שמשורר ומספר כמוהו אינו צריך לבזבז כשרונו על „פכים קטנים״ אלה, אפילו קוראיו „מלקקים מהם את האצבעות״. עתה, ממרחק הזמן, נדמה לי, שהסכלתי לעשות, שרק מלח זריתי על פצעיו. וגם זאת: אין זה „נורא״ אם סופר מוכשר עוסק לפעמים גם בזוטות. אך לא משוגת הנער ראויה להבלטה,

אלא תשובתו של מרדכי גולדנברג. כך כותב רק מי שהוא חוטר מגזעו של הילל הזקן.

עם כל חביבותו לא נמנע בשעת הצורך מאמירת האמת, ואפילו לא תגעם לשומעה. זכה לכך פרי־ביכורי „רשמי טיול", מעין רפורטאז'ה פיוטית על טיול נערים ונערות מאטאקי לסקוראן. אז ראיתי, כנראה, ב„יצירתי" זו יותר משהיה בה, עד שביקשתי להביאה גם לפני קוראי „אונזער צייט". הוא לא היסס בתשובתו, אלא העמידני מיד על ערכה האמיתי: „חיבור של תלמיד" (בגלויתו אלי מיום 10.1.29). אולם כמה השתדל, בשורות שבאו לפני קביעה זו ולאחריה, להמתיק את פסק־דינו.

סופר פורה היה. רק חלק מיצירתו כונס בספרים „רשפים בערבה" ו„הטחנה העתיקה". כתביו ביידיש — בשיר ובסיפור — לא זכו עד היום לכינוס. בשל פוריותו התלבט יותר מחבריו־לעט במיצר הביסרבי. למרות הביקוש הרב לפרי עטו (ב„אונזער צייט" השתתף בקביעות, לפחות אחת לשבוע; כן היה משתתף קבוע בכתבי־העת העבריים שהופיעו ברומניה רבתי; אף הבמות העבריות בפולין וארצות הברית הדפיסו מזמן לזמן את שיריו וסיפוריו), לא בא על סיפוקו המלא. כוח־ההיצע שלו היה גדול יותר. ביחוד הצטער על שלא נפתחו לפניו הבמות לספרות בארץ ישראל, להוציא את „ההד" של ר' בנימין, שקירבו ופירסמו ברצון.

ארבע גלויותיו האחרונות (קיבלתי יותר, אבל בשל אחידות התוכן בחרתי רק באלו) עשויות לעורר אצל הקורא תמיהה כפולה: הן כתובות יידיש, כפי שלא נהג במכתביו אלי במשך י"ד שנים; הוא, שהספרות העברית היתה שעשועיו ואשר לא פסק מלדבר בה באגרותיו, מצמצם את גלויותיו האחרונות לעניני משפחה בלבד. התשובה האחת היא: אימת המשטר החדש. עם כיבוש ביסרביה על־ידי הסובייטים, התחילו מיד במעצר עסקנים ציוניים והגלייתם לסיביר. פורענות זו התרגשה ובאה גם לסקוראן הציונית. מרדכי גולדנברג יצא ממנה בשלום. מדוע? הן „פשעו" היה משולש: ציוני, סופר עברי ומורה עברי. יש לכך הסבר אחד: הקומוניסטים היהודים, שסייעו בידי הכובשים לעשות נקמות בציונים שנואי נפשם, העריצו ואהבו מאוד את גולדנברג. מהם שהיו גם תלמידיו. בעיניהם היה צדיק תמים, שאי אפשר כלל להאשימו בפשעיהם של הציונים „האימפריאליסטים" ו„מחרחרי המלחמה". לכל היותר נתפתה להם בתמימותו הרבה. ומי יודע אם לא אהבה זו היא שקירבה את קיצו. בין ציוני ביסרביה שהוגלו היו כאלה שנשארו בחיים בגמר המלחמה וגם זכו לעלות לארץ. מרדכי גולדנברג לא זכה לכך. את נשמתו הוציא בברשאד אשר בטראנסדניסטריה, והוא רק בן נ"ג במותו.

בסוף הפרק הזה מתבקשת הערה אחת: אם הארכתי קצת בפרשה זו,

אין לראות בכך משום משוא־פנים לאיש, שהיה ידידי וחותני. אולם בשל קירבתי אליו, שתחילתה בימי ילדותי, הכרתיו יותר מאשר הכרתי את שלושת חבריו. טבעי, איפוא, שגם הערכתי אותו תהיה מפורטת יותר.

ב

את ישראל ויינשטיין ז"ל הכרתי רק בשנות השלושים. בהזדמני לקישינוב הייתי מבקר במערכת „אונזער צייט" ומוצאו שטוף בעבודתו. הוא היה עובד קבוע של העתון. מלבד כתיבת־החובה שלו היה עמוס תפקידים שונים: החל בתרגומים וכלה בעריכת כתבות וכרוניקה. אולם בטרם הכרתיו הייתי בין קוראיו. הוא פירסם הומורסקות, פיליטונים, מאמרי ביקורת. ביחוד חיבבו יהודי ביסרביה את מדורו הקבוע בערבי שבתות „פאָליטישע בריוולעך", שעליהם חתם: אידל מלמד. כינויו זה נהפך אצלנו לשם דבר. בשבתות, בשעת קריאת התורה ב„קלויז" ובבית המדרש, היו מתפללים שהצטופפו ב„פלוש" וגלגלו בהלצותיו, פירושיו ורמזיו.

אך לא שפר עליו חלקו. שכרו הדל — בגלל מצבו הקשה של העתון — הספיק בקושי לפרנסת משפחתו. והנה נשבר גם מטה־לחמו זה. בשלהי 1937 עלתה לשלטון מפלגת קוזה האנטישמית. הממשלה החדשה אסרה את הופעת „אונזער צייט". אמנם, כעבור שבועות מעטים הוחלפה בממשלה אחרת. אילם הגזירות שגזרה על היהודים, לרבות על עתונותם, נשארו בתקפן. עורך העתון וכן עוזריו הראשיים מצאו להם מקור־מחיה אחר. ויינשטיין לא מצא. הו־בה נפתל במצוקתו ובא עד כיכר לחם. המוסדות הציוניים, שהמשיכו לפעול, נטשוהו ושכחוהו. הוא זעק לעזרה — ולא נענה.

מפי עד־מהימן שמעתי סיפור־מעשה זה: משהגיעו הסובייטים לקישינוב, ביוני 1941, כבר היתה מסודרת בדפוס החוברת השניה של „מן הצד", שויינשטיין היה בין משתתפיה. והנה התפרץ לדפוס, החל בפיזור הסדר (ס' שוואית) וקרא בקול: שוב אין צורך בזה. זכינו לחירות! — אל ניידה אבן בו בשל מעשהו המביש. יש לשער, שלא סבלו בלבד גרם לכך, אלא אכזבתו מחבריו הציונים, שלא תמכוהו בצרתו.

אולם אותו מעשה לא עמד לו ביום הדין. השלטון הסובייטי פקד עליו את חטאיו הציוניים, ביחוד את עבודתו ב„אונזער צייט", והגלהו לארץ גזירה, שם נפח נפשו.

ג

את יעקב קוטשר ז"ל הכרתי רק בקיץ תרצ"ז, כשנה לאחר שהתחילה בינינו חליפת מכתבים. הזדמנו יחד בקימפולונג, שבה נתקיימה מושבת־

הקיץ של מורי „תרבות". הוא הפתיעני באיזה ניגוד שבינו לבין שירו. זה האחרון היה טבוע בחותם היגון והבדידות; והנה המשורר עצמו הוא איש־ריעים, להוט אחרי טיולים בחבורה ונוטה לדברי היתול. זו היתה פגישתנו היחידה. מאז לא ראיתיו. משנת תרצ"ו ישב בטימישורה ובה עברו עליו שנות המלחמה. הוא הלך לעולמו בטבת תש"ה, כמה חדשים לאחר שהעיר שוחררה על־ידי הסובייטים.

ענין מיוחד יש במכתבו מיום 22.10.38. היה אז בדעתי לכתוב מאמר־הערכה על שירתו (שלא נכתב מטעמים שונים). אך כיצד להעריכה, בשעה שראו אור רק מעטים משירי קוטשר, ואף הם היו פזורים בבמות שונות, שלא תמיד יכולתי להשיגן? על כן ביקשתי להסתייע בשירים שעמו בכתובים, שהכינם בשביל אסופתו „ביגוני בין־השמשות". קוטשר טען בצדק, שהביקורת דנה את המשורר „על־פי השירים שנדפסו ולא עפ"י אלה שישנם בכתב בתיבת שולחנו". אך הוא הכיר, כנראה, בצידקת טענתי, שהוא עצמו יוצא מכלל זה, הואיל ורק מעטים משיריו ראו אור. אם המבקר יסתפק באלה, על כרחו יבוא לידי קיפוחו של המשורר. על כן נענה לי, אמנם באיחור ורק חלקית, שכן במקום השירים עצמם שלח לי מהם אך „קטעים אָפיניים ביותר".

בניגוד לחברו גולדנברג, שהיה כמעיין המתגבר, היתה נביעתו של קוטשר טיפין־טיפין. קצת למעלה מארבעים שיר כתב בשנות חייו. אולם הוא שקד הרבה על ליטושם. כך נהג גם במאמרים המעטים שפירסם, בפובליציסטיקה ובביקורת.

ד

מַספר מחונן היה ז ל מ ן ר ו ז נ ט ל ז"ל. לעתים מזומנות היה שולח ידו גם בכתיבת שירים, שאחדים מהם נהפכו לשירי־עם, כגון „ס'איז צובראָכן אונזער דעכל". את השיר הזה שרו ברחבי ביסרביה, ועל הרוב לא ידעו את שם מחברו. הוא כתב לא מעט לילדים, סיפורים וגם שירים. עורך מנוסה היה. אינני זוכר איזו עשייה ספרותית, בעברית או ביידיש, שלא היה בה ראש העושים או, לפחות, אחד מהם. עריכתו את „אונזער צייט" בלעה את כל זמנו. אולם בו בזמן ערך גם את הירחונים לילדים „אשכולות" ו„פארן אידישן קינד". כן היה מעורכי „פרודות" ו„מן הצד".

אך לציבור־הקוראים הרחב נודע בעיקר כפובליציסט לוחם. בהתמדה עמד על משמרתו ב„אונזער צייט", עד ליום סגירתו. הוא קשר קטיגוריה קשה על אנשי ה„אוניאוניה" ברומניה הישנה, שראו את עצמם כרומנים „בני דת משה"; על ראשי הקהל בביסרביה, אשר בחלקם הגדול התכחשו לתנועה הציונית ועל ההתבוללות האדומה, שעשתה שמות בנוער היהודי. הוא, שהיה רך מטבעו.

לא ידע פשרות במאבקיו אלה. פגיעתו הפולמוסית היתה עוקצנית, מוחצת. קולמוסו החריף הרתיע לא אחת את יריביו. הם ידעו, בלי להודות על כך, כמובן, כי בוויכוח אתו תהיה ידם על התחתונה. הוא גם ראה ברכה בעמלו. לאט לאט התפשטה התנועה הציונית וכבשה עמדות חשובות ביהדות ביסרביה.

עבודתו המסועפת בלעה את כל זמנו. מתיחותו בתנאים אלה מובנת וגם מורגשת ברוב מכתביו. אך כותב השורות האלו לא הבין אז בענינים אלה. לא זו בלבד ששלחתי לו לפירסום דבר שכבר ראה אור, אלא גם „כיבדתיו" בתרגומו. על כך הוא עומד בגלויתו מיום 20.11.32. הדין היה, כמובן, עמו. רק ברבות הימים הבנתי זאת.

מתברר, שגם ב„אונזער צייט" לא שפר עליו חלקו. השלום והידידות לא היו שרויים, כנראה, במעונם של העתון ועובדיו. הרקע אינו ידוע לי. אפשר רק לשער, שהעובדים לא חיבבו את עורכם, שנהג בהם ביד חזקה, אמנם לא מתאוות־שררה אלא מרצון לקיים את עקרונותיו. על אווירה קשה זו במערכת מעיד משפט אחד במכתבו מיום 12.4.37, אף שהשמטתי מתוכו ביטוי חריף ביותר, שבו בלבד מובע המחנק.

הסובייטים זכרו לו את מלחמתו בקומוניזם והגלוהו — לאחר שכבשו את ביסרביה ביוני 1941 — לארץ גזירה. כתום תקופת גלותו, אחרי המלחמה, שב לקישינוב וחי בה חיי עוני וצער, בלי תקווה להגיע לארץ חלומותיו. הוא מת שם בשנת 1959.

מרדכי גולדנברג

א

(קאפרשט, 2.10.27)

לידידי הצעיר מר בנימין יצחק דוחובני,

מכתבך וכמו כן גלויתך קיבלתי והנני אסיר תודה לך על ברכותיך; מברך גם אני אותך בשפע ברכה והצלחה, שתשיג את כל מאווייך ותראה עולמך בחייך. ע״ד הערותיך — עלי להגיד כך: מערכת העתון מעכבת בידי משלוח סיפורים בעלי תוכן רם. הנה עכשיו אינם רוצים להדפיס את ההמשכים של „קארמליה" שלי, הצריכים להיות עוד כשלושה או ארבעה במספר, וכל טענותיהם: „אין לדבריך מקום בעתוננו, הנקרא ע״י היהודי מאנטשיקראג ומהאנטשעשט. צריך אתה לכתוב ציורים פשוטים מחיי יום יום הקרובים אל השכל של הקורא השטחי!" ככה ימטירו עלי יום יום מן המערכת ואתה ללשונך תגביר ודורש את ההיפוך הגמור, ובכן אהיה דומה לאותו האיש שנשא שתי נשים, אחת ילדה ואחת זקנה, זו מלקטת לו שערות שחורות שלו וזו לבנות — והוא נשאר קרח מכאן ומכאן. אבל עלי להגיד לך, כי בכל זאת אני נלחם ושולח דברים המספקים פחות או יותר את רוחי אני. אבל זכור כי לא בי תלויה האשמה בכל הדברים האלה. דורשים חרוזים של יום, ואם לא — כלה נבואתך וצא! — וכאן כבר הענין מסובך קצת ואין לפתרו כדרישתך... הנה התחלתי להדפיס רומאן נאה „צווישן סאסנעס". ולמה לא נתתי את ההמשך, כי „לקורא השטחי אין ענין בכמו אלה". לנגד עיניו של ז. רוזנטל עומד רק הקורא השטחי והוא מודד את הכל בתפיסת מבטו של הלז — ככה אנחנו עובדים... גיליתי לך טפח וטפחיים שתדע גופו של דבר.

והנני ידידך מברכך
מ. גולדנברג

ב

(קאפרשט, 10.1.29)

חבר וידיד יקר ונכבד!

אבקש סליחתך על איחור תשובתי. לא מרוע לב ולא בזדון התמהמהתי עד הנה. אני טרוד, עסוק וגם רצוץ ועייף ואין לי זמן אפילו לקרוא ספר. עכרתי ואני עובר על „בל תאחר" לכל אלה שאני בא אתם בחליפת מכתבים. חושבני

כי לא תתרעם עלי ותרצני. ובכן קראתי יצירתך[1]: ניכרת בה הסתכלות, שפה עשירה ומגוונת, השתלבות הענינים באופן יפה, אבל למרות זאת לא יצאה מסוג „חיבור של תלמיד" ואין לקהל הרחב ענין בה. חסרה הכלליות, התוכן הרחב שבדבר, אלא יש כאן נסיעה מתוארה יפה מאוטיק לסקורן — ובכן? זוהי דעתי הפרטית. אם אתה מהסס וחושב כי הצדק אינו אתי — אחלי — תרגם אותה ליידיש ברורה ונסה לשלחנה אל המערכת. מה שנוגע לבקשתך שאני אהיה המליץ בינך ובין ז. רוזנטל, עורכו של „אונזער צייט" — הנני לגלות לך סוד כמוס: ז. רוזנטל מתנהג, שאם אני וגם אחרים מהסופרים כותבים לו שישים לב אל יצירה של איזה צעיר, ושולחים לו את היצירה — אז הוא מתעקש———— ויכול אתה כבר להיות בטוח, שהיצירה העלובה תרד הסלה. כך דרכו בקודש — ואין לדון עם עורך מי שתקיף וידו בכל משלה... בהן־צדקי אני נשבע לך שכך הוא הדבר ולא תחשוב כי רוצה אני חלילה לדחותך בקש.

היכן לקחת לשון כ"כ עשירה ויפה? אתה בעל סגנון מצוין. לוא תרגמת יפה איזה סיפור קטן של סופר רומני מפורסם, כי אז יכולת לפרסמו ב„אשכולות"[2]. אבל אני לא יכול להיות כאן השופט, כי אינני יודע את שפת המקור[3]. היה בריא והצלח בדרכי חייך.

אוהבך

מרדכי גולדנברג

ג

(קאפרשט), ג' דחוהמ"פ התרפ"ט

ידידי מר ב. י. דוחובני!

קיבלתי את גליון „העתיד"[4] ומצאתי שם את שני ציוריך, שנכתבו ברגש ובהבנה ובשפה יפה ועשירה. הנני לברכך בצעדך ראשונה על שדה הספרות העברית. יהי רצון שתצליח במעשי ידיך ותלך ותשתלם. אם יודפסו עוד מדבריך,

---

[1] הכוונה ל„רשמי טיול" שלי — מביכורי עטי בעברית — שראו אור ב„המצפה", בטאון הצופים של השומר הצעיר, וארשה, אדר ב' תרפ"ט. הרשימה באה אחר־כך באנתולוגיה „ספר השומרים", הוצאת ההנהגה העליונה להסתדרות השומר הצעיר, וארשה, תרצ"ד.

[2] ירחון לילדים בעריכת זלמן רוזנטל, קישינוב.

[3] במרוצת השנים למד את לשון המדינה וגם תירגם לעברית מן השירה הרומנית.

[4] בטאון החלוץ העולמי, וארשה, מארס 1929.

יהיה לי עונג לקבל את הגליונות ששם יבואו ולקראם. והנני מברכך בכל טוב. עשה חיל בספרות.

ידידך המוקירך
מ. גולדנברג

ביחוד נכתב בכשרון ובלב הומה „המנחמים", שאחריו נשאר בלב הקורא עצב עדין ורך.

ד

(קאפרשט, 18.5.29)

ידידי היקר מר דזהובני!

קיבלתי סיפורך ויען כי אני טרוד מאד ומרגיש ממש כעין בחילה לאחיזת עט, ע"כ הקשבתי לעצתך האחרונה ושלחתי סיפורך ישר אל המערכת, בבקשה מאת רוזנטל העורך, למסור לאחד מחברי המערכת לתרגם את הסיפור. שלחתיו ע"י חברי וידידי, בן אחותו של הרב שלנו, מר דוד דרבארמדיגר, והוא כציר נאמן לשולחיו, שגם לו יש דברים עם מר רוזנטל והוא מכירו זה מכבר, הבטיחני שימסור את הכל לידיו של העורך וגם הוא, שבעוד שני ירחים יקבל תעידת רבנות בישיבה ותעודת בגרות בגימנסיה ושרוזנטל הוא אחד ממכבדיו, הבטיחני שינסה לדבר על לבו של רוזנטל לתת מהלכים לסיפורו של סופר צעיר. אני כתבתי מצדי שכבר הספקת להדפיס כמה מסיפוריך בעתוני חוץ לארץ. מקווה אני שרוזנטל בפעם הזאת ישמע אלי, אם כי דרכו בקודש להשיב תמיד פני ריקם. אבל מדוע אתה בעצמך אינך מתרגם דבריך ליידיש? היודע אתה כי הייתי יכול זה כבר להדפיס דברי בעתונים רבים שבחוץ-לארץ, ועד היום לא הדפסתי פשוט מפני שעבודת ההעתקה קשה עלי ביותר ונפשי בחלה גם בה גם בשכרה. יוצאה מן הכלל עבודתי בעברית, שאני מביט עליה כעל עבודת הקודש, והלוואי היו נפתחים הרבה שערים לפני, כי אז לא הייתי מתרשל. לדאבוננו, ארץ ישראל נעשתה מדור אך ורק לסופרי א"י ועתוני הגולה נפטרו לבית עולמם. פרסמתי זה לא כבר שני שירים ב„סנה" של יעקב כהן. גם ב„העולם" וב„הדואר" אני מדפיס יצירותי מזמן לזמן. עכשיו אנסה לשלוח שוב מדברי אל „התקופה" שנתחדשה. אבל ביידיש הנני מסתפק בעבודתי ב„אונזער צייט". — — —

ידידך
מ. ג.

ה

(קאפרשט, 20.7.1929)

ידידי מר דוחובני!

חיכיתי עד עכשיו כי איש אחד ממכרי נסע לקישינוב ונתתי לו מכתב לרוזנטל והודעתיו על בקשתך, ומצדי השמעתיו כי צריך הוא ללמוד פרק בהלכות דרך־ארץ... כמובן, כי רוזנטל הוא כבר בין הגדולים, כי הלא עורך הוא ואל הקונגרסים הוא נוסע, וע"כ אינו מוצא לנחוץ להשיב לי על מכתבי, כמנהגו מאז. אני שלחתי לו ציורך בצירוף בקשה שישתדל לתתו באחד הגליונות בתרגום ליהודית, והודעתיו גם כי הספקת כבר להדפיס דבריך בכמה ז'ורנאלים, אבל הוא עבר בשתיקה על כל זה, וגם עכשיו בדיבור שבעל־פה גרידא יצא. ידעתי למפרע כי הפסדך יהיה מרובה משכרך, כי ידעתי את רוזנטל. ואם הוא מתעקש שלא לתת מדברי פעם ופעמיים, אז ייצא הדבר כרצונו וכהחלטתו. ולא אחת מרורות אשמיעהו, אך דברי נאמרים על אוזן אטומה.———

גליונך ששלחת לי עם ציוריך היפים שב„העתיד" שמור אצלי. בעל סגנון נאה אתה, בזה אין לפקפק. הביטוי שלך נמרץ, מצומצם וקולע אל המטרה. ושני הציורים הקטנים מלאים הן עגמומי. אם תוסיף ללכת בכוחך זה — בוודאי תצליח.

והנני ידידך דורש שלומך תמיד

מ. גולדנברג

ו

(קאפרשט, 22.8.1929)

ידידי!

לא כתבתי לך עד הנה, כי עסוק אני עד מאד. גם את העתון היומי אינני קורא ואפילו את הדו"ח על הקונגרס לא קראתי כדבעי וחטפתי רק ידיעות צנומות מן הטלגרמות. קראתי את מאמרך ששלחת לי ואני מודה לך מלבי על העונג הרב שגרמת לי. סגנונך עשיר מאד, נמרץ, גדוש ודשן. בכלל, אין להטיל ספק בכשרונך שהולך ומתפתח ובוודאי יעלה לתפארת ואשמח גם אני. מה שרוזנטל לא הדפיסך — זה דבר קטן. נוהגים ככה בישראל. גם אני עד עכשיו צריך להילחם על קשרי בין הסופרים, כי המרכזים נתפוררו ונעשו לנקודות בודדות, והסופרים בתפוצותיהם נלחמים כל אחד על שעל קיומו, ואינם נותנים לסופרי חוץ דריסת הרגל ב„טרקליניהם" ר"ל. הדבר הזה נוהג לא רק בנוגע אלי, אלא כך סופרי א"י נוהגים בכלל לגבי סופרי חו"ל וסופרי מדינה זו מביטים בעין זועמת על סופרי מדינה אחרת וזה האסון הכי גדול לספרותנו, כי במקום שאין היקף רחב ואין הבנה הדדית, רק צרות־עין ומרחב כמלוא פי תנור —

אין תקווה לספרות שתעלה כפורחת. אמנם גם זה יעבור, וסופו של כל בעל כשרון לצאת לדרך המלך, אך ההרפתקאות די חזקות להחליש כל מרץ ולהרך כל לב. לע"ע המשך עבודתך, השתלם ותמצא שכרך. סלח לי על איחור תשובתי. דע כי אינני קורא כלום ואינני דייקן בתשובותי אך ורק משום סיבת היותי עסוק עד מאד. — — —

ידידך המאחל לך טובות
מ. גולדנברג

ז

(קאפרשט, 3.2.(1933

ידידי היקר והנכבד מר ב. י. דוחובני!

מאמרך ב„אונזער צייט"[5] גרם לי עונג רב. הופעת בשאלותיך הקשות כנפח אמן המקיש על הסדן. אמנם התשובות אינן מן החדישות, — ידענון מקודם, אך „יישר כוחך" על ההתחלה הטובה בשדה הפובליציסטיקה היהודית ביידיש. יכולני לאמור עליך „דרך כוכב", בשים אל לב כי ביסרביה שלנו עניה מאד בכוחות פובליציסטיים.

בנוגע להצעתך לתרגם דבריך ליידיש, הן אמנם „הקברן" ו„מנחמים" נמצאים אצלי ורשמם עודנו שמור היטב בזכרוני, אך כלום זקוק אתה למתרגמים אחרים, בה בעת שאתה הוא מחברו של מאמר, שראשית כל הוא מצטיין בעושר לשונו ובגרעיניות סגנונו. אני אינני גורס את מאמרם ז"ל „זכה — מלאכתו נעשית ע"י אחר". להיפך, לענ"ד משמע כי זכות לו לאדם אם הוא בעצמו עושה את כל המוטל עליו. וביחוד בדברים כמו אלה. — — — דב סירוטה מזגוריצה שמדפיס פיליטונים מא"י ב„אונזער צייט" — אדם עשיר מאד — רצה להעניק לי ממון רב אם רק (אראה? אקרא?) את דבריו[6] ואני השתמטתי מזה ואיני יודע עד היום אם רוזנטל קיבל עליו מלאכה זו או הוא ציית לי. בקיצור: היווכח נא כי רק מידידות נאמנה איני נשמע לך הפעם. והנני ידידך הנאמן הרוצה בהצלחתך והמאחל לך כל טוב. עלה והצלח בדרכך, כי בעל כשרון אתה, בזה אינני מהסס כלל.

שלך
מ. גולדנברג

---

[5] הכוונה למאמרי, שנדפס בהמשכים, בשם „אין קלעם פון ענטוישונג". הוא העלה את בעיות הנוער היהודי שהתאכזב מן הציונות ועבר לקומוניזם. זו היתה הופעת־הבכורה שלי ב„אונזער צייט".

[6] המדובר ברשמי ביקורו בא"י. רוזנטל קיבל על עצמו לעבד את כתב־היד ולשוות לו צורה ספרותית. כעבור זמן הופיע בדפוס.

ח

(סקוראן, 16.8.(1934

חביבי יקירי מר ב. י. דוחובני!

קיבלתי מכתבך הקצר וגם המאמר [7]. שמחתי מאד על נאמנותך לי. אם תמצא עוד עתון המדבר בשבחו של הקובץ תואיל או לשלוח לי את הגליון או תמצית הדברים כשיקשה לך לשלחו בשלמות. ראיתי דבריך ב„העולם״. מה מעשיך בבוקארשט? שמעתי כי לאנדאו [8] הוציאך לשם — האמת הדבר? דבריך ב„אונזער צייט״ אני קורא בעונג. איפה אתה מדפיס דבריך בעברית? איך אתה חי בבוקארשט? עם מי אתה נפגש? כמה תשהה באטאקי? [9] אפשר שיעלה בידי להיות בעיירתך ואז נתראה פנים. אצלנו החיים שוטפים בזרמם השקט, אין יום משתנה מחברו. התרגלנו מאד לנשוא בעול החיים. אם תוכל להודיעני פרטים מעניינים מחייך — הואל נא ועשה זאת. איך הם תרגומי משל ביאליק בעיניך? כמובן, רצוי היה שתשווה אותם את המקור. אם תראה את אחותי סימה תואיל נא לברכה בשמנו. אתמול קיבלנו ממנה גלויה. אינני עוסק עכשיו כמעט בשום עבודה ספרותית. בכלל אני מרגיש שניטל ממני החשק לעבוד וזהו חסרון גדול. הפורברטס הניו־יורקי פנה אלי לפני שנה ויותר שאשלח לו מסיפורי ועד עכשיו לא מילאתי רצונו. עד כמה שהגיעה רשלנותי. בבקשה, מסור נא ברכתי ליחיאל סאליטרניק, לבן־ציון כץ, למנדל חזן [10] ולכל אנ״ש. הייתי ממלא את הגלויה לוא היה חומר מעניין בידי להודיעך מחיי, לדאבוני שממון ושעמום בכל.

ידידך מוקירך בלב ונפש

מ. גולדנברג

אם יש לך מה לכתוב, כתוב ארוכות ומפורטות על כל מה שעבר עליך במטרופולין של רומניה ועל כל גבוריה, סופריה, ציוניה, אידישאיה ועבריה.

מדוע לא נתת בשעתו חומר ספרותי ל„פרודות״? — — —

גלויתי זאת נכתבה במשך כמה ימים. חשבתי שאוכל לכתוב ארוכות ולא איסתיעא מילתא.

---

7 אם אין זכרוני מטעני היו אלה דברי הערכה, שנתפרסמו באחד מעתוני החוץ ואולי אפילו בעתון א״י, על הקובץ „פרודות״, בעריכת י׳ קוטשר וז׳ רוזנטל, שהופיע בקישינוב בשנת תרצ״ד. בקובץ השתתף, כמובן, גם כותב האיגרת.

8 מיכאל לנדאו, מהנהלת „אונזער צייט״, כמה שנים חבר בפארלאמנט הרומני. כעת — מנהל מפעל הפיס בארץ.

9 אטאקי — או: אוטיק — עיירת מולדתי.

10 מראשי ההסתדרות הציונית באטאקי. ניספו בשואה.

ט

(סקוראן, 3.6.(1936

לידידי היקר והחביב מר ב. י. דוחובני!

שתיקתי באה ותבוא לא משום יוהרא ח"ו שנזרקה בי וגם לא משום עצלות יתרה, אלא אך ורק משום שכל עתותי מובלעות בעבודה מפרכת ומוגיעה. אין סיפק בידי גם לקרוא עתון. ואינני שולח דבר לשום עתון עברי או יהודי, מלבד „אונזער צייט", שמושבע ועומד אני לשלוח לו מדי חודש בחדשו דברים שבכתב ול„שורות"[11] אחרי הפצרות מרובות של קופרשטיין. האמינה נא לי שההפצרות האלה מכריחות אותי לגזול שינה מעיני ולכתוב עם חצות הלילה דברי אליו. ויען כי שלחתי לו בשביל חוברת י"א סיפור ושני שירים, ע"כ לא שלחתי לו בשביל חוברת י"ב כלום, למרות בקשותיו. והוא כבר יודע שלא מעצלות ולא מגאווה ח"ו איני כותב אליו. הרופא דרש במפגיע שאהיה לכה"פ תשע שעות במיטה וגם ביום שתי שעות לבלות בשכיבה (אם אפשר להתבטא כך) ואני עובר על כל החומרות האלה עבירה גדולה. ובכן הוברר לך בבירור גמור שלא הצטדקות אסימונית באה מצדי, אך כדי לצאת ידי חובת בקשת סליחה. אני סובל מהסתידות הלב והמוח וזקוק אני למנוחה מרובה ואותה המנוחה חסרה לי לגמרי. בביה"ס אני עובד שבע ושמונה שעות ביום, שבדרך כלל הן עולות למעלה מתשע שעות. וגם שעורים פרטיים לי, שלא יכילתי ואי אפשר היה להשתמט מהם, כי ההוצאות רבו למעלה ראש ואין הקימץ משביע... — — — מה שלומך, ידידי? אני רואה שאתה הולך ומתפתח ילבי שמח. יה"ר שכשרונך יעלה וישגשג. — — — יקירי! אנא שלחה נא לי מזמן לזמן „בדרך". אני הייתי בו סופר קבוע והנה השיאני יצרי לדרוש מהם שכר סופרים ומאז חדלו לשלוח לי את העתון (וגם פשיטי דספרא, כמובן, לא שלחו לי) ולמרות כל הפצרותי אחרי כן ותחנוני, לא נעתרו לי ולא שלחו. לכן, אבקשך, מדי פעם שלח לי חבילות של „בדרך"[11א] ואהיה לך אסיר תודה. להפועל הצעיר אין לי זיקה יתרה. מעולם הוא בעיני יבש יותר מדי. — — — הודיעני נא מה טיבו של „דאס נייע ווארט"? שלח לי גליון סוקולוב (של) „בדרך".

מ. ג.

---

[11] במה „לספרות, לחינוך ולעניני הציבור היהודי" בעריכת ל' קופרשטיין. 22 חוברותיה הופיעו במשך כשלוש שנים (שבט תרצ"ה — כסלו תרצ"ח), בעיר בלץ.

[11א] שבועון עברי שיצא בווארשה.

י

(סקוראן, 1936).3.7

ידידי היקר מר ב. י. דוחובני!

אין מלים בפי להביע לך גודל תודתי על טוב לבך שמיהרת לשלוח לי את הגליון „בדרך" ששם נדפסו דברי. תאר לך כי זה כמה כתבתי למערכת שאינני דורש כבר שכר סופרים, רק שישלחו לי את העתון ועכשיו שלחתי להם דברי בבקשה נמרצה לשלוח לי מדי שבוע את הגליונות. והנה מיהרו להדפיס דברי אך את העתון לא שלחו וגם לא מצאו לנחוץ להודיע לי שנדפסו דברי. ככה נוהגים הם הווארשאיים עם סופריהם מערי הקרת. אני הדפסתי ב„בדרך" במשך כל שנות קיומו כחמישה עשר סיפורים וגם שירים וביקשתים כמה דברים (צ"ל: פעמים) לכתוב לי מכתב או גלויה על שאלות ששאלתי מהם, ואף פעם לא זכיתי לקבל דבר או אות אחת מהם. — — — ובכל זאת, אעפ"י שכ"כ הרבה נתאכזבתי, רוצה אני לקבל את ה„בדרך" מדי שבוע. ואם נאמר כי לביסרביה אינם מרשים לו להיכנס, יכולה היתה המערכת לפנות אל סוכנה שבבלץ (שמעתי, ששמה הוא מתקבל אל לבטוב) שהוא ישלח לי הגליונות. ואלמלא אתה, כי אז לא הייתי יודע אם נתקבלו דברי. הסיפור יצא מלא שגיאות ונלקה בחסר ויתיר וגם במשל הכניסו אותיות ללא צורך. מסור נא תודה בשמי גם לז. גולדשטיין[12] על דבריו החמים עלי[13]. ופה אבקשך שוב שאם תפגוש פעם דבר משלי תואיל לשלוח לי הגליון או החוברת. מה אתך? עכשיו, כשיש לי פנאי, אני יכול לענות על כל המכתבים של ידידי הפונים אלי. — — —

מכל העתונות אני מקבל רק את „הדואר" מניו־יורק ו„ההד" מירושלים, ולפעמים שולחים לי חבילה של עתונים עבריים מבריצ׳בה מכרי משם שמקבלים עתונות א"יית. והנני גומר מכתבי בברכה נאמנה. ידידך

מ. גולדנברג

---

[12] פובליציסט צעיר ומוכשר, השתתף בקביעות ב„אונזער צייט".

[13] אם אינני טועה — הכוונה לרשימתו ב„אונזער צייט" בשם „שורות איבער ,שורות". ביחוד עמד כה על תרומתו של מ"ג באותה במה, הן בשיר הן בסיפור.

יא

(ואטרא־דורנה, 31.8.(1936

בנימין יקירי!

הימים הגשומים, העננים הכבדים, מצב הרוח העגום מנעו בעדי מקחת עט בידי לכתוב אל ידידים ואהובים. רוצה הייתי להתכנס אל קרן־זווית בודדה ולעגום ביחידות; אבל עכשיו השמים הולכים ומתבהרים, נצנוצי שמש בודדים באים וגם בלב מתרונן חג. לכן ישיאני יצרי הטוב לאצול מן הרוח הנאורה המתעוררת בקרבי גם על ידידי הנבחרים ועל כן הקדשתי מקצת יומי לכתיבת מכתבים. גליונות „דבר" קיבלתי והנני מביע לך תודתי, שרצית להנחיל לי קצת רוחניות שלא איטמטם חס וחלילה בעולם שכולו חולין דמתקריא דורנה[14]. אני אשהה כאן עד יום חמישי הבא 10.9, כי עד אז רשם לי הרופא אמבטיות; ובכן אם תרצה לזכותני שוב במזון רוחני עוד תספיק ותוכל. כל קרובינו נסעו זה שבוע ימים ויותר. והימים כ"כ מעוננים והגשמים יורדים בשפע, אך לאשרנו הקרקע של דורנה איננו כשל סקורני. אילו ירדו שם גשמים מרובים שכאלה, היינו חוצים עד צוואר בבוץ והיינו קוראים ממעמקים: הוציאה נא הנפש מתוך הרפש, אך דורנה גאון לה ותפארת מלכות; השמים מצליפים עליה בזעם והיא תמחה פניה ותאמר: זכיתי, טהרתי וכל זוהמה עלי לא תצלח. מה אצלך? קראתי אתמול את ה„היינט" מערב שבת. רוח יאוש עוברת במחנינו. גם וייצמן שלנו לבש יגון בשל אותה אנגליה, קן השקר והתרמית שבעולם.

ומה צדקו דברי מ. גרוסמן בגליון הנ"ל של „היינט" כי הערבים הוציאו דרישותיהם ברור ומפורש במלים חותכות ובמשפטים נמרצים וקצרים כי על כן הצליחו לרכוש לבבות. ואנחנו דברינו יצאו מתוך פולמוס והצטדקויות, פלפול מרובה שעין האדם יגעה לעיין בו ולמצוא שם דרך, כי על כן אין העולם יודע ברור מה חפצנו ולמה באנו ומה קץ שאיפתנו. נאמנו דבריו, אחא. שים עין ולב אל מאמרו ותראה כי צדק בכל. — — — היה שלום. ענה לי והנני שלך באהבה

מ. גולדנברג

---

[14] עיירת־מרפא בבוקובינה.

יב

(סקוראן, 18.3.1937)

יקירי בנימין!

אני שולח לך כאן את תרגומו של השיר „מעשיה”, כרצונך[15]. אַשר נא קבלת גלויתי זאת במוקדם.

ז. שניאור: אמעשה׳לע

ענג דאָס צימער, פול מיט חשכות.
אויף דער ערד ליגט קראַנק די מאמע,
נעבן איר אַ קינד פאַרהונגערט,
און זי שעפטשעט סודות סאַמע:
„ס׳איז געווען א פירשט א שלעכטער,
רייך, מיט אוצרות גאַנצע בערגער...”
— „יאָ, מיין מאמע, שלעכט דער פירשט איז —
נאָר דער הונגער איז נאָך ערגער...”
האָט דער פירשט געהאַט אַ טאָכטער,
שטענדיג פרעהליך, מיט אַ שמייכל;
און די טאָכטער האָט אַ גאָרטן
און אין גאָרטן פליסט אַ טייכל.
און זי טאַנצט דאָרט, און זי לאַכט דאָרט,
און איר פנים זעהט ניט קיינער...
— „טאַנצן מעג זי, ווייל דער הונגער
בייסט זי ניט מיט זיינע ציינער...”
חלומ׳ט זיך דעם פירשט אַ חלום.
— „ווער דעם חלום וועט באַשיידן,
וועט אלס פרוי מיין טאָכטער קריגן
און זיך לעבן ווי ב׳גן־עדן!”
אָט אַזוי דער פירשט לאָזט וויסן;
נאָר דער פתרון אונטער שלעסער...
— „מאמע! גוט דעם פירשט׳ס מתנה,
נאָר אַ שטיקל ברויט איז בעסער...”

---

[15] כאחד מעורכי „טריבונע” (ביידיש ורומנית) בבוקארעשט, הזמנתי את מ״ג להשתתף בה בדברי ספרות, לרבות תרגומים מן הספרות העברית.

— „קינד, זיי שטיל און שלאָג ניט איבער! —
האָט דער פירשט געהאַט אַ אַלטן
קוטשער, און דער האָט פאַרשטאַנען
מ׳סוד פון חלום וואָס באַהאַלטן.
קומט צום פירשט דער אַלטער קוטשער
און ער זאָגט, דעם קאָפּ געבויגן:
„איך, פירשט, ווייס...״ — „אוי, ברויט אַ שטיקל,
מאמע, גיב מיר, ס׳שווארצט אין די אויגן!״ —
אין דער פינסטער אַ שטיל שווייגן;
אַ געיאָמער ברעכט ארויס:
מאמע — קינד — זיי וויינעןביידע —
און דאס מעשה׳לע איז אויס.

פון העברעאיש: מרדכי גאלדענבערג

והנני שבע רצון שסוף־סוף עלה בידי למלא רצונך, אעפ״י שקשה כקריעת ים־סוף היתה עלי מלאכת התרגום בימים קשים אלה. והנני מאחל לך רוב טוב.

מוקירך
מרדכי

יג

סעקוראן, 11.11.1940

טייערע און ליבע קינדער!

אלע אייערע קאַרטלעך האָבן מיר באַקומען ביז דעם 11.9. מער האָבן מיר דערוויל ניט. פון אונז נעמט מען נאָך ניט אויף קיין קאָרעספּאָנדענץ צו אייך. פון אַנדערע געגנטן — יאָ. מיר זענען אייך זער דאַנקבאַר פאַר אייער שרייבן. יעדעס קאַרטל אייערס איז אַ יום־טוב פאַר אונז. די מחותנת׳טע [16] זאָל לעבן שרייבט, אַז זי האט שוין פון אייך פון 17.9. אַז מיר באקומען עפּעס שרייבן מיר איר אויך באַלד. ביי אונז איז קיין נייעס. איך זעץ פאָר מיין אַרבעט ווי פריער. עטעלע [17] לערנט אין פעדאַגאָגישן אינסטיטוט אין קעשענעוו, אין דער אפטיילונג געאָגראַפיע און היסטאָריע, ד. ה. היסטאָריש־פילאָלאָגישער

[16] אמי ז״ל, מקרבנות השואה.
[17] גיסתי ז״ל, מקרבנות השואה.

פאַקולטעט, נאָר אַנשטאָט שפּראַכן לערנט זי היסטאָריע — איינער פון די וויכטיקסטע פאַקולטעטן אין רוסלאַנד. די רעגירונג גיט איר סטיפּענדיע 130 רובל אַ חודש. די מאַמע [18] איז געווען פאַבריקע וואָך אין קעשענעוו ביי עטעלען, האָט זי אייך געשיקט פון דאָרט אַ קאַרטל. זיכער האָט איר באַקומען. שרייבט אונז ווייטער און זאָרגט ניט וועגן אונז. פון פישלען [19] האָבן מיר דערווייל נאָך ניט באַקומען גאָרניט, נאָר מסתמא וועט זיין. מיר גריסן אייך און קישן אייך פיל מאָל. שרייבט אונז. דאס קאַרטל איז דאס ערשטע וואס איך שרייב אייך.

אביכם אוהבכם
מ. ג.

יד

(סקוראַן, 28.11.(40

טייערע ליבע קינדער!

אייער קאַרטל פון 8.10 האָבן מיר ערהאַלטן און דאַנקען אייך זער. מיר זיינען זיך מהיה מיט אייערע קאַרטלען. ביז איצט האָט מען ביי אונז נאָך ניט אויפגענומען קיין אויסלאַנד קיין שום קאָרעספּאָנדענץ און פון נעכטן נעמט מען שוין אויף, אזוי אַז מיר וועלן אייך שרייבן אַלע וואָך. דורך קעשענעוו האָבן מיר אייך שוין געשיקט דריי קאַרטלען, זיכער האָט איר ערהאַלטן. ביי אונז איז אַלעס אין אָרדנונג. עטעלע איז געווען אין דער היים און איז שוין צוריק אין קעשענעוו. שרייבט אונז אויספירלעכער און שיקט אונז אייערע בילדער. ווי באַטייליקסטו זיך מיט ליטעראַרישער ארבעט און אויף וועלכע טעמעס? און דו, טייערע ליבע הדסה, ביזטו שוין אויפן צווייטן קורס? — וואס איז דא נייעס פון די שריפטשטעלער? וואס טוט דער אלטער אז״ר, ר׳ בנימין? דו זעעסט אַ מאָל דעם „ההד״? איך ווער ערגעץ אַ מאָל דערמאָנט? שרייבט לאַנג, אויספירלעך, אַ סך. מיר וועלן זיין צופרידן.

ממני אביכם מוקירכם ומחבבכם
בכל לב ומצפה לבש״ט
מרדכי

---

[18] חותנתי ז״ל, מקרבנות השואה.

[19] גיסי. ב־1937 עבר את הגבול לברית המועצות. שם נכלא ונשלח לעבודת־פרך במכרות. הקשר עם הוריו נתחדש רק כעבור 4 שנים בערך. מ־1947 בארץ.

טו

(סעקוראַן, 24.2.(41

טייערע און ליבע קינדער!

אַייערע בילדער ווי אויך אַייער קאַרטל פון 21.1 האָבן מיר ערהאַלטן און זיך מחיה געווען. איר דערפרייט אונז מיט אַייערע ליבע קאַרטלען, און יעדעס מאָל ווען מיר באַקומען אייער פאָסט איז ביי אונז אַ יום־טוב. זעט, שרייבט אונז אפט, ווייל מיט יעדן קארטל פארשאפט איר אונז פיל פרייד. פון פייגעלען[20] האָבן מיר שוין ב"ה געהאַט אַ בריוו און אויך אַ טעלעגראַמע. זי איז געזונט, לערנט אף אינזשינער און אַז השי"ת וועט וועלן, וועלן מיר זיך בקרוב אויף אַ גוטן אופן זען[21]. עטעלע לערנט אין קעשענעוו. נייעס איז ביי אונז נישטאָ. מיר זענען ב"ה געזונט. מיט דער מחותנת'טע שרייבן מיר זיך אָפט דורך. זייט אויך געזונט, גליקלעך, מונטער און לאזט זיך הערן.

פון מיר אייער ליבנדער פאָטער

מרדכי

טז

(סעקוראַן, 12.3.(41

טייערע, ליבע קינדער!

שוין לאַנג אַז מיר האָבן גאָרניט פון אייך. מיר האָבן באַקומען אַ בריוול דורך דער מחותנת'טע פון אייך, האָבן מיר זיך מחיה געווען. וואס מאכט איר עפעס מיטן געזונט און ווי גייט צו דיין אַרבעט, ליבע הדסה? ביי אונז איז ניטאָ קיין באזונדערעס. בנימין, ווו ארבעטסטו, אין וועלכע צייטשריפטן? היינט אוונט איז פורים. הלוואי וואלט דער שיקזאל געוואלט אז מיר זאלן האבן איינער פון צווייטן גוטע בשורות, אזוי אז מיר זאָלן איינס דעם צווייטן מחיה זיין מיט בשורות גוטע.

פון מיר אייער פאָטער

מרדכי

[20] בנו פישל. הסוואת שמו מתבארת, כנראה, בחשש מפני הצנזורה.

[21] הם לא זכו לראותו. ביוני אותה שנה כבשו הנאצים את ביסרביה.

ישראל ויינשטיין

א

20.6.1936 קישינוב, בית־החולים היהודי.

חבר יקר, דוחובני!

ודאי ידוע לך כי חליתי במחלת האיצטומכא (פצע) והנני שוכב זה השבוע החמישי על ערש דווי בביה״ח המקומי. מצבי אמנם הולך ומשתפר, אבל לחדש את עבודתי אוכל רק בעוד שבועות מספר.

והנה פניתי ל — — — בבקשה נמרצה שיקיים את הבטחתו לכהפ״ת עכשיו, בשעה קשה זו בשבילי, וישלח לי מאות אחדות שכר־סופרים, אבל הוא אף לא זיכני בתשובה. אכן, זהו גורלו של הסופר היהודי להיות בודד ונעזב אף בשעת מחלה רצינית!

יקירי! מצבי ממש נורא. המחלה עלתה לי בדמים (תרתי משמע) וכל מאה שקולה עכשיו אצלי כנגד אלפים, לכן השתדל נא להשפיע על — — — שלמצער עכשיו יתנהג כחבר. — — —

בידידות שלך
י. ויינשטיין

ב

קישינוב, 17.9.1938

ח׳ דוחובני היקר והנאמן,

ראשית־כל אבקש ממך שלא תשים לב לדילוגים ולקפיצות שבמכתבי זה. קשה עלי הכתיבה בזמן האחרון, ולא משום שפורה, שר־השכחה, גבר עלי, אלא מטעמים אחרים, שקצתם אולי ידועים לך.

צרות רבות אפפוני ומתירא אני שלא אפול תחת סבלן. אמנם שבעה ירחי־בטלה (או: בטילות) גם־כן יש בהם כדי להעביר את האדם על דעתו, אבל אילו נענשתי רק בזה, הייתי „שמח בחלקי״, כאורח גוברין יהודאין. כלום יחיד אני בעולם־המובטלים? אלא שכידוע לך אולי קפצה עלי גם רוגזת בני [1], ומלבד היסורים והטרדות לאין־קץ שעלו לי בדמים מרובים (תרתי משמע), עלי בימים הקרובים לסלק סכום של 15 אלף ליי, ואם לאו — אחת דתי להיכלא.

והנה כל העת אני מסתייע באחדים מידידי שבקישינוב, אולם הרי אי

---

[1] אם אינני טועה נתפס בנו במעשה־מחתרת קומוניסטי. כדי להצילו מעינוייה של הבולשת הרומנית (ה„סיגוראנצה״ הידועה לשימצה) היה צורך בכסף־„מישחה״.

אפשר לנצלם כל העת, והילכך נשאתי עיני אל יחידי־סגולה שמחוץ לקישינוב.

הוי, אחא, מה קשה היא פניה זו... כל ימי חיי נמנעתי מגילוי־הלב בענינים שכאלה. בדד נשאתי בעולי ואיש לא ידע את מכאובי, אולם הפעם אני מוכרח לגלות את צערי ברבים. אמנם, אין „רבים" אלא — שניים־שלושה, ואתה, יקירי, בין אלה.

וכלום מה אני מבקש ממך? גלוי וידוע לפני, שאין חלקך בין בעלי־היכולת, אלא שחושד אני בך כי נתברכת ברצון כביר ובלב ער לצרות חבר וידיד. והילכך — עשה מה שתעשה ובלבד שתקל, ולו אף במקצת, לי ביסורי הגדולים.

איני יכול לשער לי שבעיר־הבירה לא יימצאו אי־אלה ממכיריך־מכירי, שלא ייענו לקריאתך (מובן, שקריאה זו צריכה להיות לא קולנית, אלא חשאית, משום שאיני רוצה בפרסום מצבי...).

לכאורה, — הכל... מילא, זאל זיין...

נו, דייני ודייך. אומר לך בקצרה, כי אם יעלה בידך להמציא לי סכום של אי־אלה אלפים ליי, תציל שתי נפשות בישראל ואולי גם שלוש (אותו ואת בנו ואת אמו). ולמי אפנה אם לא אליך? כל העת נדמה לי, שדווקא אתה קרוב לי משאר החברים שבמחיצתם אני נמצא ימים ושנים...

שלום לך, ולרעיתך העדינה,

שלך

י. וויינשטיין

שמע־נא, דוחובני היקר, אולי תוכל לסדר את הענין ככה, שאוכל לעשות מין חליפין: תמורת הכסף, אמלא איזו עבודה שהיא.

ואולי... האמנם „יצא האיש מדעתו?" — ככה תהרהר... לא, יקירי, לא יצאתי עוד מדעתי, שהרי היסורים, כידוע, מחשלים את האדם. אולם כבר קצתי בחישול הזה...

התענה לי, או תדינני במיתת שתיקה?

ג

קישינוב, 25.9.(1938), ער"ה

ח' דוחובני היקר,

דבריך בגלויתך מיום 21 לח"ז השיבו נפשי ויחיוני ממש. כבר צללתי במ"ט שערי אכזבה ויאוש, אולם אתה, יקירי, סתרת את כל אמונתי באפסיותו של בן־האדם המודרני. אכן, עוד השאיר אלוהים אנשים בארץ... ברגעי־שחור ואפיסת־תקווה יש שדברי ידיד נאמן וחבר מסור שקולים כנגד כל ההון (גם הרוחני במשמע) שבעולם.

איני יודע ברגע זה, — ואף איני רוצה לדעת, — מהי מידתה ואיכותה

של עזרתך. אולם מרגיש אני כי בדבריך אלי השרית עלי שכינת האמונה באדם ובחבר, וזהו העיקר... יקרה לי אמונה זו מכל העושר שבעולם.

אמנם ידעתי מראש, שלא דוחובני ושכמותו יכולים ורשאים לעזור לי, אבל נתכוונתי לא לכיסף ממש, יקירי, אלא ליזמתך בענין זה. חשבתי שמא יעלה בידך „להחטיא" את מישהו מאבירי־הבוקארשטאיים שבמחננו. אולי תצרף את מישהו מחברינו, אבל לא הייתי מעיז לפנות אליך, משום שנהירין לי שבילי־כיסף כשבילי־כיסי... הריני סולח לך מראש, יקירי, על „הסכום הקטן" שאתה עומד לשלוח לי ויחד עם זה הנני שולח לך את תודתי מעומק לב דואב.

שלך לעולם בלב ונפש
י. ויינשטיין

ד

(קישינוב) 29.9.1938

דוחובני היקר,

לצערי הגיעני כספך בשכבי על ערש דווי ומשום כך לא יכולתי לענות לך עד עכשיו.

אין מלים בפי להביע לך את רחשי לבי. מובן, שלא הסכום הוא העיקר כאן — אעפ"י שגם הוא חשוב בצוק העתים — אלא היחס שלך אלי. דע לך, כי לעולם לא אשכח את חסדך עמדי בימים הטרופים הללו כשממשלת החיה השתלטה בעולם. — — —

שלך לעולם בלב ונפש
י. ויינשטיין

ה

26.10.1938

לח' ב. דוחובני, בוקארסט.

חבר יקר,

את מכתבך קיבלתי. אשתדל להמציא את החומר הדרוש לקובץ ש„תרבות" מתכוננת להוציא [2]. ואתה מצדך ודאי תתאמץ ששכרי לא יקופח.

תשובתי נתאחרה משום שטרדות שונות מעכבות בידי להיות דייקן.

קצתי, יקירי, בחיים שכאלה, חיי־כלב... הקשה שבכל — להיות צועק

---

[2] מסיבות שונות הופסקו ההכנות באמצע. במקום הקובץ הוחלט על הוצאת ירחון. הופיעו ממנו רק שתי חוברות: „תרבות", אייר תרצ"ט; „נתיב", סיון תרצ"ט (מטעמי צנזורה ניתן שם אחר לכל חוברת).

ואינו נענה... אילו ידעת, אך לא. דומם אסבול ואשא את נטל קיומי הנורא בימים האחרונים. למה אגרום לך צער במכתבי? הרי יודע אני, כי נשמתך העדינה תספוג את רעל־הצער הזה... ומה בצע בדמעה יתומה ועזובה?

שלך לעולם, בחיבה,

י. ויינשטיין

ו

(קישינוב, 11.11.1938)

ח׳ דוחובני היקר,

לא שלחתי לך את החומר משום שבמכתבך האחרון הרי כתבת כי המערכת תפנה אלי, ואחכה עד כה. אולם עכשיו אזדרז ואשלח לך, יקירי, בעוד ימים מספר מה שיעלה בידי ליצור. אמנם אין שכינת היצירה שורה עלי, אבל אעפי״כ אבליג עלי יגון. סוף־סוף מה אני ומה הם יסורי לעומת צרות הכלל? כקליפת השום!

כן, בני שב עוד לפני ירח ימים הביתה. הוא נתקבל לביה״ס הטכני שע״ש מכס פיין בתל־אביב, אף שחררו משכר־לימוד. אני מחכה רק לרשיון־הכניסה ולהוצאות הדרך בשבילו[3].

הריני מוכן לתרגם את המאמר. שלחהו מיד ואגש לעבודה.

שלך בהוקרה

י. ויינשטיין

ז

קישינוב, 13.11.1938

ח׳ דוחובני היקר,

הריני שולח לך בזה „דבר״ קטן בשביל הקובץ. את האמת אומר לך, כי קשה עלי בימים האחרונים לכתוב, משום שמלבד צרותי הפרטיות, הנני מתרשם מאד מהמאורעות וקשה לי להתרכז. אולי יעלה בידי בכ״ז לשלוח לך דבר־מה (הומורסקה או מאמר־בקורת), אבל סבורני שתוכל להשתמש גם בזה שאני שולח עכשיו.

אני מחכה למאמר באידית וגם למילוי הבטחתך בנוגע לש״ס.

לעולם לא אשכח את יחסך אלי בצוק־עתותי.

בימים השחורים הללו מזהירים יחסי־חבר שכאלה ככוכבים מתוך סבך־עבים.

שלך בהוקרה

י. ויינשטיין

---

[3] מסיבות שאינן ידועות לי לא יצאה תכנית זו אל הפועל.

ח

קישינוב, 16.5.1939

ידידי היקר,

את החוברת הראשונה „תרבות" [4] קיבלתי. היא עושה רושם נעים, אבל בשים לב ל„הסתגרותה של א"י" בפני סופרי־חוץ, צריך היית, דומני, להכניס לתוך החוברות דווקא משלנו ולא מ„התם"... מובן, שאין כוונתי ח"ו לזלזל בערכם של סופרי הארץ, אלא פשוט שלא יידחו „הפונדקאים" מפני ה„כהנים".

הומורסקה אמציא לך בימים הקרובים, ואם תשרה שכינת־ההומור עלי, תעלה יפה. בכל אופן הרשות בידך לעשות בה כטוב בעיניך.

ואשר לש"ס, ידעתי מראש כי לא תקפחני. ואחד המרבה ואחד הממעיט ובלבד שיכוון לבו לחברו.

ועכשיו — בנוגע ל„קוים" [5]. הזמנתם (אתה ורובינזון [6]) סקירה ע"ד העתונות והעתונאים בביסרביה. אבל חומר זה ע' פנים לו. אפשר להרחיבו וגם לצמצמו. האכתוב על קורות העתונות היהודית, או בעיקר על הסופרים שהניחו יסוד לה וטיפחוה? או אולי כבר אינך משתייך לקובץ זה?

בבקשה ממך לענות לי מיד על כל שאלותי ואדע מה לפני.

בידידות רבה שלך

י. ויינשטיין

הקיבלת את ספרי הקטן „אויף דער פוהר"?

[4-5] ר' הערה 2.

[6] המשורר חיים רבינזון.

יעקב קוטשר

א

טימישורה, 19.9.1936

חבר יקר, מר דוחובני,

מכתבך הגיע לידי בזמנו, ואתה תסלח לי בוודאי, אם בעטין של סיבות שונות נתאחרה תשובתי עד היום.

אני מודה לך מאד על שקיבלת על עצמך לכתוב עלי, ז. א. על שירתי. בכל רצוני אין לי עכשיו האפשרות לשלוח אליך קובץ שירי, משום שאני מעתיקם ומסדרם עכשיו ומכינם לדפוס.[1] מלבד זאת, בנוהג שבעולם, אם מישהו בא לכתוב על משורר — הוא דן אותו עפ״י השירים שנדפסו ולא עפ״י אלה שישנם בכתב בתיבת שולחנו של המשורר[2]. בכל זאת אני אעתיק בשבילך קטעים אפיניים ביותר אף מאלו שלא נדפסו עדיין ואשלח לך מסכת רחבה לרקום עליה את מאמרך, והדבר הזה יקל את העבודה גם עלי וגם עליך. את ה„מסכת״ אשלח לך בעוד ארבעה חמישה ימים. — — —

בברכת חבר המסור לך בכל לב

יעקב קוטשר

ב

טימישורה, 8.4.1937

חבר דוחובני החביב,

בתשובה למכתבך האחרון הריני להודיעך שאשתדל להעתיק את שירי „הימנון לשאול״[3] ובימים האלה אשלחהו לך בשביל ה„מאזניים״.

---

1 קובץ שיריו „ביגוני בין השמשות״ הופיע כעבור שלוש שנים בערך בהוצאת מרכזי „תרבות״ בביסרביה וטראנסילוואניה; מהדורתו השניה — ע״י הוועד להוצאת כתביהם של סופרים עברים מבסרביה ואיגוד יוצאי ביסרביה בישראל, תל־אביב, תש״י.

2 אך מעטים משיריו ראו אור, ומחמת פיזורם — רק חלק מהם הגיע לידי. בכך מתבארת פנייתי אל המשורר עצמו.

3 „הימנון לשאול״ טשרניחובסקי (ר׳ ספר שיריו, מהדורה שניה, עמ׳ 94—89). היה בדעתי לשלוח את השיר ליעקב פיכמן, עורך „מאזניים״ באותו זמן. לא זכור לי אם אמנם נשלח אליו השיר.

אשר ל„פרודות״ [4] — התנחם, חביבי, שלא „עבשו״ עדיין. אמנם הן במצאות „תחת מגרפותיהן״, אבל לא מן הנמנע שגם נבטים יראו לעין.

בכבוד והוקרה

יעקב קוטשר

מה עם האנתולוגיה השירתית של זלבינסקי? [5] אולי ידוע לך דבר מה על אודותיה — בבקשה להודיעני.

ג

טימישורה, 22.10.1938

חבר יקר, מר דוחובני!

עיכובים שונים שלא היו תלויים בי עצרוני משלוח לך עד היום את ה„מסכת״ [6], אבל סוף סוף הריהי לפניך, ואתה תסלח לי על האיחור.

הליריסמוס זהו היסוד הנפשי שבי. בשירתי מרובה היסוד האֶלגי, המותנה על ידי עצב חרישי, יגון־סתרים ונכאים טמירים. מכאן השם „ביגוני בין השמשות״ של קובץ שירי העומד להופ־ע.

כָּאֵזוֹב לְחוּץ־הַקִּיר, אוֹר־שֶׁמֶשׁ לֹא רָאָהוּ
הַיּוֹנֵק רֹטֶב מוֹךְ בְּפִנַּת־גַּג אוֹבֶדָה,
הִתְכַּנְּסָה נַפְשִׁי דֹּם, תִּקְווֹתַי בִּי גָּוָעוּ;

וּבְטֶרֶם אֵדַע עוֹד חֲלוֹמִי מִי וּמָה הוּא,
בִּי גָּמַל עֶצֶב־עַד וּכְמִשְׁקַע אֶבֶן כְּבֵדָה
תּוֹךְ קִצְפֵי גַּלֵּי יָם מַאֲוַיַּי הִשְׁתַּקָּעוּ...

(סונטה: שירי)

אולי נובע עצב זה בעטיו של החינוך היהודי הגיטואי שקיבלתי בילדותי; חינוך שדיכא בי כל נסיון של התפרצות חפשית ושאיפה למרחביה, אבל שלווה נפשית, שלמות הרמונית משוללת קרעים והתלבטויות — לא ידעה נפשי. בשחר ילדותי כבר הרגשתי כי לבי קרוע ושותת דם.

---

[4] הקובץ הראשון של „פרודות״ ראה אור בקישינוב, תרצ״ד (ר׳ מכתבי מ״ג, הערה 7). נעשו אז הכנות להוצאת הקובץ השני, אבל התכנית לא יצאה אל הפועל.

[5] נחום זלבינסקי, מעסקני „תרבות״ בבוקארשט, הכין אז אנתולוגיה של השירה העברית בשם „תקופת ביאליק״. היא הופיעה, כמדומה, באותה שנה או בשנה שלאחריה.

[6] ר׳ הערה 2. אגב, המשווה קטעים אלה עם השירים שכונסו בספרו, ימצאו באחרונים כמה שינויים קלים.

וְכִי תִשְׁאֲלִי לִלְבָבִי — — — — — — -
צְאִי וּבַקְשִׁיהוּ!
וְהָיָה כִּי תִרְאִיו זָב־דָּם וּפָצוּעַ —
דְּעִי לָךְ: שֶׁלִּי הוּא!

קֶרַע, קֶרַע בִּי נָגַע לְבָבִי וַיָּמֹת
מְגוֹלָל בִּפְצָעָיו,
וְעַל כָּל שִׁבְעַת הַיַּמִּים וְשֵׁי־הָעוֹלָמוֹת
תִּמְצְאִי קְרָעָיו.

(וכי תשאלי ללבבי)

היופי שבטבע, בתור מוטיב ראשי כשהוא לעצמו, זעזע את כנורי רק לעתים רחוקות מאד. הדר הטבע וקסמי הקוסמוס מבליטים עוד ביותר, כשחור על גבי פון (רקע) לבן, את מצוקת הדווי וסבל האומה.

כִּי אֶפְתַּח חַלּוֹנִי וּלְמֶרְחַב הַכִּכָּר
הַיָּפָה כִּי אֶשָּׂא עֵינַיִם,
אָז יֵעוֹר בִּלְבָבִי הַפֶּצַע הַנּוֹשָׁן,
וּכְאֵבִי בִּי יִגְדַּל כִּפְלָיִם.

הוֹי, אֵלִי, הֵן אֵרֶא מִסָּבִיב שׁוֹשַׁנִּים
וּבְשָׂמֵי עֲדָנִים יִזֹּלוּ,
רַק גַּנִּי בִלְבַדּוֹ עוֹד שׁוֹמֵם הִנֵּהוּ,
וּפְרָחָיו יוֹם יוֹם אַךְ יִבֹּלוּ...

(מנגינות האביב, נדפס ב„לוח אחיאסף”)

כי צער היחיד וצער הכלל עולים אצלי תמיד בקנה אחד, ובשום שיר, מלבד אולי בשירי אהבה, לא הבדלתי בין שתי הרשויות הללו. אולי יש בזה השפעתו של ביאליק, אבל יודע ומרגיש אנוכי תמיד, כי מקולע אני תמיד בין שני העולמות הללו. גם את האהבה ומתקה הקרבתי לא אחת על מזבח זה, כי מקדשי — מקדש האומה, ורק במקדש זה אני משמש כהן.

לֹא בָכִיתִי בַּלֵּילוֹת הַחוֹרְים עַל אַהֲבָה,
וּבְחֵיק יְפוֹת־חֵן לֹא שָׁפַכְתִּי אֶת שִׂיחִי — — — —
— — — — — — — — — — —
מִקְדָּשׁ אֶחָד לִלְבָבִי מִקַּדְמַת נְעוּרַי,
וּבְקָדְשֵׁי־קָדָשָׁיו לוֹ כֹהֵן אֲשָׁרֵת.

(יחידי)

אמנם יש שרוח של מרדנות תוקף אותי ואני רוצה להשתחרר ממעגל הדווי של צער האומה, שכן דברי אל „הצוענית הרקדנית״: — — — — — —

— — — — — — — — — — — —

שׁוּרִי: פְּנֵי דַּלִּים, חִוְּרִים,
לַחִי נֶס וְסָמְקִי אָזַל; —
הָלְאָה סֵבֶל הַמּוֹרָשָׁה,
הַמָּסֹרֶת – לַעֲזָאזֵל!

אָמְנָם כֹּחִי אִתִּי אָיִן,
גֵּוִי כָּפוּף, לִבִּי שָׁבוּר;
אַךְ מִתַּחַת רִפְיוֹן גֵּוִי
עוֹד דֵּי אוֹן וְעָצְמָה צָבוּר.

— — — — — —

אֶקְרָא דְרוֹר כָּמוֹךְ, בַּת קֶדֶם,
וְאֶפְרְקָה בַּרְזֶל צְלִי,
אַחַת אֶפְרֹק וְלֹא אוֹסִיף,
וּבֶן־חוֹרִין אֱהִי כֻלִּי.

וּבְמַעֲמַקֵּי לִבִּי הוֹמִים
גַּלֵּי־גַלִּים שֶׁל מַאֲוַיִּים;
רֶגַע — יִפְרְצוּ הַחוּצָה
אֶלֶף אַלְפֵי מַעְיְנוֹת חַיִּים.

(משירי „הפקר״)

אבל כנראה לא רצה בכך שר השירה שלי, ואני שב „אל אבלי ואל שקי״ כי כך נגזר עלי.

שירי הסתיו מרובים אצלי על שירי האביב, שכן גורלי וגורל עמי הם סתיו ארוך אחד. שאלה לי אחת (אמור: אהובתי) מדוע כה אוהב אני את הסתיו. על זה אני עונה לה שהיו ימים וגם אותי הקסימו האביב והקיץ, כי הלא בן אוקראינה אנכי.

יְלִיד אוּקְרָאִינָה אָנֹכִי,
רְנַת מֶגֶד שָׁמַיִם מֵטָּל;
שָׁם גֻּדַּל וְגֻמַּל בִּי כֹּחִי,
אָסַפְתִּי דֵּי אוֹן וָאֱיָל.

וָאֹהַב גַּם בְּנוֹת הָאוּקְרַיְנָה
וְעֶדְיָן — זֵר צִיץ לִבְנֶה דַק,
בְּצֵאתָן בַּבֹּקֶר הָעֵינָה,
וָעֶרֶב — בִּמְחוֹל הַקּוֹזָק.

(שואלת את אותי...)

אבל הבוז והלעג שפגשתי מסביב דווקא מאותן בנות האוקראינה; השחיטות וההריגות שעיני ראו באוקראינה, נסכו את הרעל בכוס הששונים שלי ומאז הייתי למשורר הסתיו, והרגשתי — הרגשת „יתום־העולם״, שכוח־אלוהים ואנשים.

וַאֲנִי יְתוֹם הָעוֹלָם, עוֹלָל רַךְ וְנִדָּח,
יְחִידִי צַר בַּיְשָׁנִים, שְׁכוּחַ־אֵל וּבְרִיאָה; —
כּוֹכַב־מִי בִּיצַף שָׁם צֶלַל דֹּם נִידָּף?
אַנְחַת־מִי נִשֵּׂאת עַל נִבְכֵי הַדְּמִיָּה?

הוֹי, אִמִּי־לֵילִי־תְּכֻלְתִּי, מְתֻקַּת־רֹךְ וּקְסָמִים!
דְּפָקַנִי אָבִי־חוֹרְגִּי — יוֹמֵךְ אֲשֶׁר נָדַם.
וּרְאִי: הֻשְׁלַכְתִּי בָדָד, צַר בֵּין צְלָלִים נָמִים, —
יַשְׁנִינִי נָא גַם אוֹתִי רֶגַע וְאֵרָדֵם!..

(בנדודי ליל)

אבל זאת היא הטראגיקה של הפייטן העברי: איש לעברו הולכים, כולם עוברים לתומם, ואין חולה ואין שם אל לב. אולי „אחר כך״:

— — — — — —

וּבְהִמֹּס הַשֶּׁלֶג מֵעָפָר תָּחוּס
צִיץ יָצִיץ עַל קִבְרִי.
וְיָנוּד יְחִידִי, בְּנָשֵׁב עָלָיו רוּחַ,
לַמְשׁוֹרֵר הָעִבְרִי...

(ממנגינות הסתיו)

סוברני שדי בקטעים הללו שהבאתי, משום שמאיץ אתה בי במכתבך האחרון. אם הקטעים ימעטו לך תוכל להשתמש גם בהקטעים שישנם ב„תקופת ביאליק״ של זלבינסקי. ואת „המולדת״ ו„הימנון לשאול״ הלא קראת. ואולי גם השירים שנדפסו ב„איים״.

פרק בפני עצמו הן הסוניטות שלי, טשרניחובסקי בהקדמתו ל„ספר הסוניטות״ מבדיל אותן לטובה (יחד עם הסוניטות של ז׳בוטינסקי ומייטוס) מכל הסוניטות (שנולדו) בשירה העברית. בכלל אוהב אני בשירה את החוזק, הגיבוש, היסוד המפוצץ, את ה„ספירטוס״ ושנאתי את ה„מימיות״. אם עלה כך בשירי — אינני יודע.

שלך
יעקב קוטשר

ד

טימישורה[7], 5.12

חברי דוחובני היקר,

אמור מה שתאמר, העבודה — שבכל התאמצויותי לא היתה לי האפשרות עד עכשיו לענות על מכתבך. הסיבות, כמובן, שונות הן, מקצתן אינן תלויות בי, ורובן אולי אודה — תלויות בי. אבל סוף סוף נעניתי לך.

לדעתי לא היה לך מן הצורך כלל לבקש ממני דוגמאות מסוניטות, הואיל והרבה סוניטות שלי, ביחוד סוניטות היסטוריות, נתפרסמו ב„העולם", ושניים מאותו הציקלוס — ב„איים". בכל זאת הריני שולח לך שתי סוניטות — מן ההיסטוריות — שגם הן נתפרסמו. גם ב„תקופת ביאליק" תוכל לראות שתיים־שלוש סוניטות שלי.

אשר לקובצך שאתה חושב להוציא — אשתתף בו בעונג רב. הודיעני למתי זקוק אתה להחומר ואשלח לך.

השם „שארית" אינו נראה לי. הרי בשם זה יש מושג של שפע ועושר לשעבר ומה שנשאר לפליטה מעתרת זו — ובינינו לבין עצמנו, היכן העושר שלנו? בכל אופן דלים אנחנו ולא „יורדים". מדוע לא תשתמש בשם „ניר", שיש לו גם מושג קרקעי, וגם מושג של שארית?

שלך בחיבה והערצה

יעקב קוטשר

ה

טימישורה, 29.12.1938

חבר דוחובני מאד יקר,

ברי לי למפרע שאיחור תשובתי לא יהא תמוה בעיניך כלל, שהרי גלוי וידוע אני לפניך שטבעי בכך, אלא מה יפליאך? נחש אנחש הפעם להכיר את סימן השאלה הגדול המתוח על פניך עם פתיחת מכתבי כמי שאומר: על הראשונים אני מצטער, ואתה מוסיף לשלוח שירים!

לדאבוני אני טרוד מאד בזמן האחרון, עד שאין לי האפשרות המינימאלית לישב על המדוכה ולכתוב דבר מה במיוחד בשביל קובצך. שירים קטנים לא הפצתי לשלוח, ולגדולים יודע אני שאין מקום. מה עשיתי? שלחתי לך הפעם שני שירים קטנים „משירת ישראל המאדיארית", מתורגמים תרגום חפשי משירי יואהן גיסקאלאי[8], אביר השירה המאדיארית. לדעתי, ראויים הם שירים אלה לדחות מפניהם את כל — — — ועוד ועוד, כי השירים הללו

---

[7] 1937 או 1938.

[8] הוא יוחנן גוש־חלב. מת בארץ ב־1951.

קובעים לעצמם ברכה מרובה ושופכים אור בהיר על התסיסה החשאית ובצבוצי ההכרה הלאומית שבשירת ישראל המאדיארית. עליך לדעת, ואולי יודע אתה, שאביגדור המאירי הירצה בקיץ זה במסיבת „עונג שבת" בתל־אביב על המשורר גיסקאַלאַי.

אשר שאלתני בדבר קובץ שירי — חושבני שבימים הקרובים יגשו בני טימישורה לעבודה ריאלית לשם זה. הודיעני איך להתנהג כדי לקבל רשיון מהצנזורה הבוקרשטית, כי בלאו הכי (צ"ל: בלעדיו) אי אפשר לעשות דבר.

מה עם השם? „שארית"[9] אינו נאה כלל.

בחיבה והערצה הכותב בחפזון גדול. מה עם „מן הצד" שבקישינוב?

יעקב קוטשר

ו

טימישורה, 16.6.1939

חבר דוחובני היקר,

מובן, שאת שתי גלויותיך קיבלתי בשעתן, אלא שמסיבות ידועות לשנינו (ריבוין — טרדות, ומיעוטן — רשלנות) נתאחרה תשובתי, ואינני מסופק שבטובך תסלח לי.

תיתי לך על רשימתך „יובלות"[10]. עכשיו רשאי אני לומר בבטחה גמורה שקובץ שירי בשם „ביגוני בין השמשות" נמסר לדפוס, ולראשית הסתיו, סוברני, יופיע. הקובץ יצא בהוצאת „תרבות" של טראנסילוואניה וביסרביה. הריני ממלא את ידך לתת ידיעה זו בחוברת „תרבות" השניה.

גם על הזמנותיך (תרתי) לבוא לבוקארשט ולהשתתף בחוברות שלך הריני מודה לך. את הראשונה אינני יכול, לדאבוני, לקבל, כי טרוד אני בהדפסת ספרי; ואשר להשתתפות בחוברותיך — אקבל את הזמנתך מתוך עונג. בחוברת השניה העומדת להופיע הרי נותן אתה את תרגומי של גיסקאלאי, ובשביל החוברת השלישית אתן לך ג"כ דבר.

ומה עם ה„קווים"?[11] היצאו או ניטשטשו? ענני!

בחיבה יתרה

יעקב קוטשר

אם לא קשה בשבילך מסור ברכת שלום בשמי למר זלבינסקי ואמור לו, כי דיברתי עם עדלשטיין בדבר מאמרו על גיסקאלאי, ואמר לי שכבר שלח אותו לקופרשטיין. —

---

[9] שם לקובץ ספרותי שעמדתי להוציא.

[10] בכתב־העת „תרבות", בוקארשט, אייר תרצ"ט. ר' מכתבי ישראל ויינשטיין, הערה 2.

[11] בחוגי „תרבות" בבוקארשט עמדו להוציא כתב־עת או קובץ בשם זה.

זלמן רוזנטל

א

(קישינוב) 20.11.1932

זעהר געעהרטער ה' דוכאָווני,

אומזיסט זענט איר מיך חושד אין זייטיגע פניות. איך געדענק, אז איר האָט מיר צוגעשיקט אַ געדרוקטע זאך און רעקאָמענדירט איך זאל זי איבערזעצן און דרוקן אין „אונזער צייט", אבער, ליידער, איז דאס אומעגלעך. מיר דרוקן ניט איבער קיין געדרוקטע זאַכן און ווען מיר טוען עס זעהר זעלטן, איז לויט א ספעציעלער קאָנוועניץ, וואס מיר האָבן מיטן מחבר.

דערצו, איז אייער זאַך ניט געווען איבערזעצט, נאר איר האָט מיך מכבד געווען מיט דער ארבעט. איך בין זעהר א באשעפטיקטער מענטש און האב קיין צייט ניט אפילו פאר אייגענע זאכן עס צוטאן.

וואס בעלאנגט אייער לעצטן מאמר, פארזיכער איך אייך, אז איך האב אים ניט באקומען. צוויי וואכן בין איך געווען אין רעגאט. פיליכט, האט ער זיך דעמאלס באקומען. פרואווט שיקט צו וואס איר האט און מיין אכט צו אייערע דינסטן.

מיט כבוד

ז. ראזענטאל

ב

(קישינוב) 18.12.1932

ליבער פריינט,

אייער ארטיקל[1] קען אין איין נומער ניט געדרוקט ווערן, נאר ער מוז געהן מיט המשכים. ווייל איצט איז גראדע קיין פלאץ נישטא, וועל איך אים דרוקן ביי דער ערשטער געלעגנהייט.

אויב איר לייענט „אונזער צייט", זעהט איר, אז פובליציסטישע ארטיקלען דרוקן מיר ניט מיט קיין המשכים. א אויסנאם מאכן מיר פאר ד"ר קאראלניק צומאל און ניט מעהר ווי אויף איין פארזעצונג.

מיט כבוד

ז. ראזענטאל

---

[1] ר' מכתבי מ"ג, הערה 5.

ג

קישינוב, 29.3.1936

ליבער ח׳ דוכאווני,

גיט איבער אונזער פריינט ד״ר העלפמאַן[2], אז איך האָב אויף אים א ביסעלע תרעומות. סוף כל סוף, איז דאָך ד״ר העלפמאַן מאנשי שלומנו. און האָט אַ ביסל סענטימענטן צו א אידיש וואָרט, ווי־זשע קומט עס, וואס גראד ער, איז אזוי שטייף און פארעקשנט ביים „צושארן א פארדינסטל" פאר א אידישער צייטונג. קיין רווחים אבער פון דעם האבן מיר ניט, אבער מיר קענען נאר א דאנק אזא מאטעריאל ארויסגעבן א גרעסערן נומער.

זאגט אים, אז איך בעט אים ער זאל זיין, ווי די גמרא זאגט, ניט הארטער פון זאלץ און שיקט צו אביסל מאטעריאל, אבער דרינגענד, ווייל ס׳איז געבליבן געצעהלטע עטלעכע טעג, טאקע געצעהלטע. אויב איר ערלויבט מיר, וועל איך אליין אויך געבן אנ׳ארטיקל איבער קרן־היסוד און צוזאמען מיטן צוגעשיקטן איבער ק״ה־ארבעט און רעגאט, וועט איר שוין האבן מעהרער נאך וויפיל איר ווילט.

ביי דער געלעגנהייט בעט איך אייך אויך דרינגענד צושיקן אייער ארטיקל.

מיט כבוד אייער

ז. ראזענטאל

ענטפערט, ענטפערט, ענטפערט!

ד

(קישינוב, 5.4.1937)

טייערער און ליבער ח׳ מיינער,

אז מע ליגט שוין צען טעג אויף א גריפע, דערצו מיט א קאָמפליקאציע און מע באקומט א בריוו פון א חבר — א ידיד מיט טענות, ווערט אביסל פאסקודנע אויפן הארצן.

אלזא, חבר, זייט וויסן, אז שוין צען טעג, אז איך בין קראנק און ליג צו בעט. אייער ארטיקל „היימאטס־מאטיוון", האב איך באקומען ערב יום־טוב מיט א פארשפעטיגונג און מהאי־טעמא, איז ער ניט אריין אין יום־טוב־נומער. ער ליגט ביי מיר אין שאפע אין רעדאקציע. איך וויל האפן, אז איך וועל געזונט ווערן און וועל אים איבערלייענען און איך מיין, אז איר האט אים אנגעשריבן ווי ס׳פאסט פאר א „איתן הרוח" און ער וועט געהן.

---

[2] ד״ר מרדכי הלפמן, מנהל קרן היסוד ברומניה הישנה בשנים 1933/39, כשליח הלשכה הראשית בירושלים. עבדתי אז תחת הנהלתו, במזכירות. הוא נפטר בירושלים ב־1958.

מיט מיין בוך[3], זעהט איר, געהט צו־אביסל שלים־מזל. פונקט ערב פסח, האט זיך אויסגעקראצט דער אייגבינדער און מיר געבראכט א פאר הונדערט עק"ז. האב איך געמיינט די יום־טוב־טעג זיך ווידמענען דער פארשפרייטונג פונ'ם בוך אויף וועלכען איך בין נאך שולדיג א ממון־קורח, ווי אויך שיקן מיינע פריינט די שריפטשטעלער אין לאנד און אויך אין חוץ־לארץ, פון וועלכע איךווארט בריוולעכע און אויך געדרוקטע רעצענזיעס. געה טענה דיך אבער אויס מיטן פמליה של מעלה! איך וויל צושיקן א פעקל ביכער קיין בוקארעשט, פאר אייך, פאר גאלדשטיינען[4] און פאר דער איבריגער כאליאסטרע. איין ביטע צו אייך: לייענט דעם בוך! — און דאן... דאן משפט. איך גיב א נדר, אז ווי נאר איך וועל געזונט, שיק איך אייך צו עפעס פאר „טריבונא"[5].

ווען איר ווילט, שרייבט וועגן מיין בוך אין „שורות", אדער אין „דאס ווארט"[6].

ענטשולדיקט מיר, ליבער חבר, פאר דער שלעכטער שריפט. ליגנדיג איז ניט אזוי באקוועם צו שרייבן. איך ערווארט אייער באלדיגן ענטפער און פארבלייב מיט בעסטע וואונשן און חברישע באציהונגען.

אייער

ז. ראזענטאל

ה

(קישינוב) 11.4.1937

ליבער פריינט,

איך האב געטאן אזוי ווי איר האט מיר געזאגט: אויפן אדרעס פון מרת גינדא דוכאווני[7] פענטרו[8] ת. הויכמאן[9], איז נעכטן, ניין, טאקע אייערנעכטן, ארויסגעשיקט געווארן א בוך. היינט שיק איך צו א פעקל ביכער פאר גאלדשטיינען ער זאל צוטיילן דער גאנצער כאליאסטרע דער ליטעראריש־ווי דער פובליציסטישער. פאר אייך, נאטירלעך, אין דער ערשטער רייע א בוך. ליידער, ליג איך ביז איצט קראנק אין בעט, שוין היינט צוויי וואכן. אפילו

---

[3] קובץ סיפורים בשם „פון מיין היים".

[4] ז. גולדשטיין, ר' מכתבי מ"ג, הערה 12.

[5] ר' מכתבי מ"ג, הערה 15.

[6] העתון היומי של התאחדות, ווארשה, שהייתי בין משתתפיו.

[7] אמי ז"ל.

[8] בשביל (בלשון הרומנית).

[9] ת. הוכמן, עבד אז בהוראה בבית־הספר „תרבות" באטאקי, עיירת־מולדתי.

א קארטל איז מיר שווער אנצושרייבן. א פארקילטער גריפ און קען זיך פון אים ניט אויסשעכנען. באמיהט אייך, חבר דוכאווני, אז אין דער „טריבונע״ זאל געהן סיי אין רומעניש, סיי אין אידיש א אנאנס איבער מיין בוך. שטעלט אייך פאר, אז ביז איצט, איז נאך אין ערגעץ קיין בוך נישטא, אין קיין שום רעדאקציע, אין ערגעץ. איך שעץ אייערע שנעלע תשובות אוף בריוו. ווען איך וואלט ניט געווען אזא קאליקע אויף בריוו־ענטפערן, וואלט איך אין מיין לעבן געמאכט א קאריער.

אויך דאס מאל ווארט איך אויף ענטפער און פארבלייב מיט בעסטע גריסן צו אייך.

אייער

ז. ראזענטאל

ו

12.4.37

ליבער ח׳ דוכאווני,

איך לעג דא ביי א בריוו פאר גאלדשטיינען און שרייב אייך אויך דאס זעלבע וואס אים. די — — —[10] פון „אונזער צייט״ טוען אלסדינג כדי ניט דערלאזן מיין בוך זאל פארשפרייט און רעצענזירט ווערן. איך וויל פון אייך ווי פונ׳ם ח׳ גאלדשטיין איר זאלט זעהן, אז אין דער רומעניש־אידישער פרעסע אין בוקארעשט זאל מיין בוך זיין אנאנסירט און ווען מעגלעך אויך רעצענזירט.

ס׳איז מיר שווער צושרייבן, ווייל איך ליג נאך אין בעט קראנק. איך וויל איר זאלט מיך פארשטעהן און פארבלייב מיט בעסטע גריסן.

אייער

ז. ראזענטאל

ז

(קישינוב) 20.12.1937

ליבער חבר,

אייער בריוו באקומען. צום באדויערן אדער צום גליק, לייען איך ניט די „שויבן״[11] און ווייס ניט פון דער גאנצער מעשה. טאמער האט מען מיך

---

[10] ביטוי קשה, שהחלטתי להשמיטו, אבל הוא מעיד על יחסי־חברים מסוכסכים מאוד ב„אונזער צייט״.

[11] במה לדברי ספרות, שהופיעה אז בבוקארשט בעריכת ד״ר שלמה ביקל.

געזידלט, הער איך זיי ווי דעם קאטער. דאך ווען ס'האנדלט זיך אין אייער פערזאן און איר ווילט רעאגירן, ביטע שען. די טעג וועל איך זיין אין בוקארעשט און מיר וועלן ביידע צוזאמען די זאך „מוציא מן הפוציא אל הקוציא זיין״. ———

פארבלייבט מיט גליק

אייער

ז. ראזענטאל

ח

(קישינוב) 7.11.1938

ליבער ח׳ דוכאווני,

אייער קארטל האט זיך באקומען אהער, ווען איך בין געווען אין בעלץ, אבער איך לייקן ניט: זייט איך בין געקומען פון בעלץ, האב איך שוין געקענט צוויי מאל ענטפערן און איך האב עס ניט געטון דערפאר נאר, וואס איך בין געווען זיכער, אז היינט מארגן פאר איך קיין בוקארעשט און איך וועל זיך זען מיט אייך פערזענלעך. איצט, ווייזט אויס, אז איך פאר ניט, און דערום ענטפער איך אייך שריפטלעך. איך האב גראדע פאר אייערט וועגן סחורה, וואס איר דארפט האבן: ניט לאנג ארויסגעענדיקט א מאנאגראפיע אֱליאָ בערנשטיין-כהן איבער נחום רויטמאן. דאס איז א שילדערונג איבער 50 יאר ציוניסטיש און נאציאנאל־געזעלשאפטלעך לעבן אין בעסאראביע מיט מענשן און טיפן פון דער נאענטער פארגאנגנהייט. איך בין זייער גערירט פון אייערע אנשטרענגונגען ארויסצוגעבן א ליטערארישן זאמעלבוך [12] און וויל גלויבן, אז איר וועט זיין דער ראש־המדברים. מהאי טעמא וויל איך זיך באטייליקן. די מאנאגראפיע איז שוין ביי מיר פארטיק און אפילו אויסגעזעצט פאר א יידישן אלמאנאך, וועלכער האט באדארפט, נאר ער ערשיינט ניט. איך וואלט אליין אים געוואלט איבערזעצן אויף העברעיש, נאר איך האב מורא, אז איך וועל דארפן אוועקפארן אויף עטלעכע וואכן. אויב יא וועל איך אייך אים צושיקן אין יידיש. פארבלייבט מיט גוטס. גריסט דער סימפאטישער הדסה. נאך ליגט מיר אין טעם די וואַרימע הכנסת־אורחים פון יענעם שטילן אוונט. און נאכאמאל אייך בראווא פאר דער שענער אידייע פון דעם אלמאנאך. גריסט פרישן און גאלדשטיינען גאר ווארם.

מיט בעסטע גריסן

ז. ראזענטאל

---

[12] ר׳ מכתבי י׳ ויינשטיין, הערה 2.

שמעון תודור

אמרות ופתגמים מלוקטים מיצירות סופרי ביסרביה

מתוך האסיפה הגדולה שבידי של אמרות ופתגמים מיצירותיהם של סופרים עברים בדורות האחרונים, הריני מפרסם כאן ילקוטים קטנים מיצירותיהם של שלושה סופרים בני ביסרביה: ש. בן ציון, י. פיכמן ויהודה שטינברג. המעיין ימצא כאן אמרות מקוריות (ביחוד אצל פיכמן) וכן אמרות־עם ומשלי־עם. הצד השווה בין אלה הוא הניסוח של היוצר ומכאן חשיבות האיסוף והליקוט.

האמרות סדורות לפי א״ב ומחמת קוצר היריעה אף לא הוספתי מקבילות. דבר אחרון זה יהא בגדר האפשר רק עם פירסום ילקוט האימרות של כל סופר בשלימותו.

ש. בן ציון (ש.א. גוטמן) *)

1. אהבה — כנוי נאה לרעבון וצמאון התאווה, שצה
2. אוהב ואויב — והראש אך אחד הוא, קעא
3. אור של גאולה משפר את העולם וכל בריותיו, שנט
4. אי אפשר לבצעי מים שבאחו בלי שרצים ורמשים, רי
5. אימתי היהודי מזמר? בשעה שהוא רעב, צז
6. אין אדם מניח את הטוב ובוחר ברע לדעת, פ
7. אין אדם משמש לשני מלווים (פן לא יפרע), מה
8. אין בינה לנשים בכלל ובאשה חולה בפרט, קפז
9. אין החולה מרגיש באימת המיתה כמו שמרגישים בה קרוביו הסובבים אותו, קב
10. אין החירות נקנית אלא במלחמה, שלג
11. אין הטובה באה על ידי מעשים רעים ואכזריים, שלב

---

*) הציטוט לפי כל כתבי ש. בן ציון, הוצאת דביר, תש״ט.

12. אין הלב מתקשר לשום דבר בקשר של קיימא באין מולדת, רפו
13. אין הסחורה נמכרת אלא לפי מראיה, רנה
14. אינו ראוי שיקשור זנב לחתול, רמא
15. „אין לי", טענה חשובה גם בבית דין, קעט
16. אינם מכירים בין צלם לאל־ף, רלז
17. אין קרבן זה עולה על מזבח זה, סד
18. איש במומו ואיש בפצעו ילך (על פצועי מלחמה), קיז
19. אך קדושים ידעו תענוגי מוות, שנה
20. אלפי מחשבות חיטטו כתולעים בתוך ראשו, רסח
21. אל תעשה על ידי אחרים מה שאתה בעצמך יכול לעשות, שכו
22. אם מנהג אין כאן קבלה מאבא יש כאן, יז
23. אם תרגל חסידה את השחל — מה תעשה לו? קסו
24. אנקת רחל נאלמה בנפלה לטבח, קב
25. אריה טורף, נמר משחית — במרמה יעשה אדם לו להפילו, קסח
26. „אשה דמעתה מצויה" לעשות את האיש לצחוק, שצה
27. באהבת שוא יטעה אחד מהזוג, ובאהבת אמת יטעו שניהם, שצה
28. בגשמים מרובים נבול תבול הקמה, וברוב מוסר יבול הילד ולא יעשה פרי, שצד
29. בחבר טובים ייטב לב גם על שולחן מצער, קסט
30. ביחידות — הנשמה טהורה, רעז
31. בכל עושה המזל שליחותו אפילו על ידי בעל עבירה מנוול, רע
32. בלב אחד אהבה ואיבה התרוצצו, קעא
33. במלחמה — חיים, שלג
34. בקשת „התכלית" זו מעשה שטן כדי למרר את חיינו, שצג
35. בשביל שאני זכר עלי להיות נעלב ואינו עולב? יט
36. גדולה אהבה, שאפילו העניות אינה מנוולתה — כשם שהעשירות אינה קונתה, קמא
37. גוזל נופל שואף אל קנו — וכנפיו לא ישאוהו, שסא
38. גזירה היא, שהסנדלר יהא מהלך יחף, שג
39. גם העיוור בגששו יוכל להבחין בין שפל ורם, שצד
40. גם השליט עבד, קעא
41. גם שפחה כנענית שבתוך ביתו של רב יודעת בפסקי שאלות, יז
42. גרש את הזבובים מעל הדבש והם, הרף עין — ושוב כל הקהל עליו שכן, שכג
43. דור דור ואוצרותיו, רפח
44. דור דור ויסוריו, שסא

45. דור דור ומאווייו ותקוותו הנכזבה, שסא
46. דייה למצווה בשעתה, לז
47. דע את אחרים למען דעת נפשך, שצו
48. דרור אחת לא תביא את האביב בכנפיה, רכז
49. דרישתו (מן המלמד) רבה ושכרו (שמשלם) מועט, מז
50. דרכן של אימות לגזם, יב
51. האשה כל עולמה אינו אלא ביתה ובעלה, ק
52. הבטחה ואהבה — אינו שווה מעות, עז
53. הבטלה מביאה לידי שיעמום, שמה
54. הדוב מרקד וטיבותא לשושטו, ריא
55. הזהרו בבני עניים, פן תעבירם העניות על דעתם, שצד
56. היין חרש יבוא וירנין לב אדם בו, קע
57. הכוח — מופר, רמז
58. הכרוך אחרי אשתו כרוך אחרי משפחתה, שטו
59. הלב חומד והדעת נותנת, שלה
60. הלב בשרירותו וכמהונו קולט הכל, שס
61. הלוואי שאקפח את שניכם ביום אחד של חול, שלא תשביתו יום של שבת, יב
62. הסוס יגמא ארץ ואנחנו נגמא חיים, שסה
63. העולם כתב יד עתיק שנוסחו מחוק ומשובש, שצג
64. הרגש הוליד את השכל, שצד
65. הרצון הוא אבי המעשים ומחוללם, שצג
66. הרצון הוא סוד הבריאה, רג
67. הקטנים, עינים מאירות להם ורואים הכל, שלה
68. השיעמום מביא לידי בטלה, שמה
69. זמרת נבלים אינה שירה, שסג
70. חביב השיכור על המוזג אך את בתו לאשה לא יתן לו, רלד
71. חוטפים מן הידים ככלבים, לח
72. חירותו של אדם רשות היא לו, פו
73. חן אשה על בית אביה, שטו
74. חנות — תריס היא בפני הדלות, רמ
75. חפשים כטלאים מרקדים במרעה, ל
76. חקקי לבו של בחור „בר מצווה" — מי ידעם, צב
77. חשבון שבראש מאפיל על הדאגה שבלב, קא
78. טוב שבריעים — רעיה, שצו

79. יודע הסוס שפת בעליו, רנ
80. יושב כנתון בתוך כלוב, טז
81. יש הרבה אפיקורסים כופרים בעיקר, שמורא שדים עליהם, שצה
82. יש לעץ תקוה כל זמן שלא נעקר ממקומו, שלד
83. יש מנדב בכיסו אך טוב ממנו המתנדב בלבו, שצד
84. כאהבה כמיתה אינן בידי אדם (מסתמך על: כי עזה כמוות אהבה), רנה
85. כאיה גלמודה בקינה עלי צור, קעב
86. כבכי פלג מפכה עלי חצץ — קול בכיה, שנד
87. כבני עוף שנתנו בתוך הכלוב עד לשחיטה, קפג
88. כחזן גדול בין משורריו הקטנים, הבקבוק הכרסני בין הגביעניות, רלו
89. כל אילן יונק משרשו, רל
90. כל האימות טובות רק לבני אחרים, יב
91. כל אומן מאמן תחילה ידו בקורנס על הסדן בטרם יקבו על מלאכתו, שצג
92. כל הברה גם הדקה מן הדקה עדי חיים בתוך החשיכה, שסז
93. כל הרחוק מן העין קרוב ביותר אל הלב והדמיון, שלה
94. כל מי שראה מלחמה שואף למלחמה, שלג
95. כל עשב במקומו גדל, רל
96. כנשר ישאף לדרור, שלג
97. כצאן מפני זאב באין רועה נפץ חיל הצורר, קעב
98. כשגוזזין את הצאן — מרתתים הטלאים, ט
99. כשהעושק מזדווג אל הערמה וילדו עושר גדול וגמילות חסדים קטנים, שצה
100. כשור שחור בימי ניסן (מסוכן בשעת כעסו), יא
101. לא נברא האדם אלא להרבות שלום בעולם, שלב
102. לא ניתן הדבור בפי האדם אלא בכדי שיבינו זה את זה, קמד
103. לא ניתנה נגינה אלא בכדי שישיח בה אדם את הצער שבלב, צז
104. לב אדם בסערו — מי יבחן? קע
105. ליצנים פרים ורבים וממלאים חללו של עולם כזבובים, לג
106. לקול הערב, מתפללים בחשק, כבני צאן המכרסמים לתיאבון לחליל הרועה, כט
107. מביט כחתול שנסגר תוך בית זר, נה
108. מה העם בלי ארצו ומה הארץ מבלי עמה? שסב
109. מה שלבריות — לבריות, אבל מה שלאלהים — לאלהים, מד
110. מין עצבות יש שמרככת את הבריות ועושה אותן נוחות זו לזו, שלח
111. מי שהוא לבוש יפה ורך אינו מרגיש בנפילה, שיב
112. מי שקלקל קיבתו בתעניות וסיגופין שוב אינו ניזון כשאר הבריות, פו

113. מסתובב כצפור כרמים סביב לנר, קצו
114. מרור הטוטון (טבק) אך מתוקה הפרנסה, שיט
115. מרבים לטפול שקר על שקר כדי לדרוש בגנות השקר, שצו
116. מרחמים רבים לא יכלו לראות בעני אחיהם, והסבו עיניהם מהם, שצה
117. מרקד ככלבלב שדעתו מטורפת מתוך שמחה על בעליו צוהל, שמט
118. משמגיעה שעתו של אדם הריהו נעשה חכם גם בעיני אשתו, שיח
119. מתבהל כנכווה ברותחין ובורח בחרדת נפש כמפני משוגעת, נה
120. מתוך „אהבה רבה" מאחר ל„שמע ישראל", צג
121. מתוקה גם שלהבת רגע בקור השבט, שסג
122. נאחז זבוב בתוך הדבש מתחבט ומזמזם עד שהוא נמלט בעקירת רגל מתוך גופו ושוב הוא חוזר אל המתוק, שכג
123. נדה כיונה שכולה, אלמנה נודדת מארובתה, שנד
124. נחת רוח של הכנעה, לו
125. נעשים במלחמה כברזל שנחסם באש, שלג
126. נפשנו כצפור כבושה תוך יד חזקה — מפרכסת כל היום לצאת, ואין מוצא, ד
127. נפש נכספת, חולמת טהרה ואהבה — והיא בלחץ הטומאה חבוקה, שסא
128. נתנוולו מעשיה ונתנוול גם פרצופה, רסג
129. סוס הניתן במתנה אינו צריך בדיקה, כד
130. „סוף מעשה במחשבה תחילה" על פי רוב שגור בפי העצלים, שצג
131. סחורה שנפלה — לך והרימה וזכה בה, רלח
132. עברה צרה — יאבד זכרה, שכח
133. עגלה טעונה נוח לו לאדם לילך אצלה ברגל, רלח
134. עז מועדת שבשוק, פרנסתה חטיפה מן האיסור, שכג
135. ענוות לב תאיר פני איש וכל רואהו יכירנו להקל בכבודו, שצג
136. ערימה של חלה בלעת־לך רבי, ספוג את הארבעים, קלח
137. פיו ידום כפי הפסילים אשר ברומא, שנט
138. צועקים כבשבת שמברכין בו את החודש, נד
139. צער שבלב שאינו מתפרש בשום דיבור שבלשון, צז
140. קולות, כאילו אלף חתולים מתקוטטים ביחד, יט
141. רבנים נעשים בלנים ובלנים נעשים רבנים, רלז
142. רואה את עצמו כאיל המתלבט בתוך עדר של בקר, רמג
143. רעל פתנים תוסס גם בלב האדם, שלג
144. רצונו של חולה — רפואתו, קכה
145. רצים ככלבים, מתנהלים ככלבים, קכג

146. רק אם יולדת יודעת איך להשגיח בבת בטנה, סז
147. שבת שבת ומזלה, ריב
148. שוכב אדם בסובין, החזירים סוחבים אותו, רלז
149. שומרות את בניהן כציר מלוח השומר את הדגים השרויים בו, רכח
150. שותק כעגל מוכה, לב
151. שעה זו של תפילה, מעין שבת של רשעים בגיהנום, כט
152. שתקנית ככפרית הרחוקה מן היישוב, נד
153. תוסס ומזמזם כבקול זבוב הגווע תוך קורי עכביש, קפא
154. תועים בעולם התוהו כגרי אשמנים שעזבם מלאך דומה, כט
155. תיכף לאכילה — שינה, יא

יעקב פיכמן *

1. אהבה לא גמול ולא תועלת כי צוו צמיחה, לח
2. אהבה ממש טעונה כוח, רלז
3. אהבה מרנינה ומעציבה, רלח
4. אהבה עזה מכל מוסר, רלח
5. אין אדם מספר במלוא פיו אלא מה שמחלחל בכל יצריו, רצד
6. אין אדם נעשה אמן אלא כשהוא מכיר בחולשת הנוער, רצח
7. אין בין שנאת החיים וחמדת החיים אלא מחיצה דקה מאד, רכח
8. אין גנאי לכוכב שאי אפשר להדליק בו סיגריה אלא גנאי לשוטים שאומרים להדליק סיגריה באישו של הכוכב, שיט
9. אין הזקנה שולטת במי שאינו משמיט את אמת הבנין מידו, שג
10. אין החי מתכחש לחיים, ריח
11. אין הלב מתגעגע כל ימיו אלא על שעה של שחרור מכובד' אהבה ומכובד איבה, קעז
12. אין הסתום מתבצר אלא בנראה, רפ
13. אין העולם נידון מתוך קלות ראש, רפז

*) הציטוט לפי קובץ כתביו בכרך אחד, הוצאת „דביר" תש"ך.

14. אין העולם עומד אלא על הריח (בשם הזהר), רצה
15. אין העולם שוקע בתהום של הולין כל זמן שיצרי האדם מדובבים אותו, רפז
16. אין השפע מצוי ברוח שאין בה מבדיחות הדעת, שמד
17. אין כוחו אלא בריתחא, רפג
18. אין להאריך בשיר בעוד האויב בגבול, קלב
19. אין לך דבר שעלול להכשיל כדרך בלי מכשולים, רנט
20. אין מחנך כאמת כמו שהיא, ריג
21. אין פורענות למחצה, רעה
22. אין מקשין ואין מערערים על אופי, שיג
23. אין מתום גם בעולבים גם בנעלבים, רב
24. אין רוח מתכחשת לעצמה, שסה
25. אין שחרור מקטנות אלא בהומור, שמד
26. אין תקווה להדליק השלהבת שהפכה לאפר, רלז
27. איש אשר ברכוהו אלהים ויעטרהו הוד, לא יקולל לעולם, קלב
28. איש מלחמה אינו נעשה מסביר, שכ
29. אל למלך התאבל, קכח
30. אם לא היו משוררים, בני משוררים היו — בחזקת משוררים היו, שנד
31. אמן ניכר בכוחו ולא בכשלונו, רצא
32. אמונה היא כשרון הגדול שבכשרונות הנפש, של
33. אפילו בפתח האחרון אינם חוזרים מסכסוכיהם, רכא
34. אשה נאמנה מוסיפה אהבה למי שהולך ומתרפט, קפ
35. אשר ירבה מתן — יצא ריקם, קמ
36. אשרי מי שיש לו במה לכסות על בקיעיו, רצא
37. את האדם הגדול אין להשיג לשיעורין, שטז
38. את האיתנים הגדולים פוקדים לעתים מזומנות ימים של סילוק שכינה, קעז
39. את האש הגדולה מכבים רק בגדולה ממנה, רמה
40. את כוח האומה אפשר למוד לפי כוח מקטרגיה, רי
41. את צער היחיד אין לחלק עם האחרים, קצב
42. באשר ישגה הדשא ערש פז שם לדודים, קלו
43. באילן ישר הגזע אין להיאחז בלי שרירים חזקים, רמא
44. בודק כל קוצו של ניב, רכה
45. בכל חניה ירידה אורבת, נא
46. בלי בטחון ושמחה אין לעלות, מט
47. בלי הזמר אין נשמה, שכה

48. בלי יסורים כל עליה לעולם מדומה, מט
49. בצער אין עצלות, רטו
50. גדול כוחו של המוותר על הביטוי מן המבטא, רמו
51. גם את עצמו אין אדם כובש אלא לשיעורין, ריט
52. גם במלאכה הכי פשוטה אי אפשר שלא יהיה קורטוב של יצירה, אם העושה אותה מתמסר אליה באהבה ואמונה, שצה
53. גם האמת נלחמת כנגד עצמה, קצד
54. גם הדברים הניראים לעין אין אדם מגלה אלא בשעת רצון, קע
55. גם היסורים הם עושר, רכ
56. גם מתנות הכשרון לא תמיד באות בשעה שאנו מצפים להן, של
57. דווקא אל היפה המוחלט אורב הכליון, רעה
58. דור מנחיל אינו נוחל, קלג
59. דרגות שונות לעומק גם בייאוש, ריט
60. דרך הזכוכית המפויחת נוח לראות את השמש, שפו
61. האדם נרדף מתאוותיו, רפז
62. האהבה באה בשעה שהיא רוצה לאו דווקא בשעה שהלב פתוח לקראתה, רצה
63. האהבה נותנת אותותיה מכל מרחק, צא
64. האהבה תכסה על כל תהום, רפט
65. האיבה עושה במחשך מעשיה, צא
66. האמונה הגדולה והאהבה הנאמנה אינן זקוקות להכרזות, שמט
67. האמונה העמוקה ביותר פורחת דווקא על פי התהומות, ריב
68. הארץ תדשא דשא בכל מקום אשר רגל אדם לא תרמסנו, קעד
69. הדברים שעל פני השטח מסתתרים תמיד יותר מכפי שהם מתראים, רפ
70. ההיסוס והבטחון ירדו כרוכים לעולם, רפג
71. החיים אינם דבר שבשעשועים, ריג
72. החיים כופפים גם את זקופי הקומה ועזי הנפש, רסא
73. הטבע ניתן לנו למען נוכל להימלט מפני האדם, רטו
74. היופי — מתת גדולה ככשרון, קעג
75. הכאב הפורה מתלכד עם כאב הרבים — הוא הכאב הגואל, קצב
76. הכושל יירפא בכשלונו, קצא
77. הכליון אורב לכל מה שהוא שלם ביותר, רע
78. הכל תלוי באושר הנפש, ריט
79. הכרת העושר שבעולם באה לאחר שנבצר מאתנו להשיגו, רכח
80. הכשלון רובץ לפתח כל זלזול במציאות, רפ
81. המאורעות הגדולים באים כמעט תמיד במפתיע, פט

82. המסביר אינו נעשה איש מלחמה, שכ
83. המתכוונים להתחבב אינם מתחבבים כלל, שד
84. הסטירה היא כלי זיין מסוכן לבעליו אם לקה בקהות כלשהי אם אין הלהב חד ומחודד כל צרכו, רצח
85. הצמאון לאמת גדול בו (שופמן) מן הצמאון ליופי, רכה
86. הצער מטיל אימה, רטו
87. הצער — מכריח, רטו
88. הרגלים מוליכות אותנו תמיד אל הרואים פחות ולא אל אלה שאנו כרוכים אחריהם, קעד
89. הרודפים אחרי הכבוד אינם מכובדים, שז
90. הרושם הראשון יתמיד לעולם, ריד
91. השירה אינה יוצרת רק ערכי יופי בלבד, היא מרוממת, שסח
92. השמיעה מצטרפת לראיה, רז
93. זו נדיבות לב וזה שכרה, רפט
94. חיה אורבת צעד צעד ונרתעה מפעמי עצמה, קמט
95. חלומות לא מתים אף פעם רק פרחו בנשמה, פא
96. חרוזו „יורה כחץ", שעא
97. חשוב לא מה שאדם עושה כי אם איך הוא עושה, שלט
98. טוב ללב אשה יחל, קמה
99. יום אחר יום שוקע ואובד ופני עולם כתמול שלשום, ב
100. יותר משהעינים רואות, רואה הדם רואה ה„מזל", רפח
101. יותר משסופר יוצר את הקהל הקהל יוצר אותו, שד
102. יערב לי קול גבתון כזמר חוחית אם רק תפעם בו אהבה, טו
103. ילקוטיהם מלאים ספרים קדושים ולבם — אכזריות קרה, רפב
104. יפה פרישה כשאינה באה בשעה אחרונה, קעז
105. יש אפילה גם באהבת ריעים נאמנה, רלט
106. יש לפעמים שנאה לאמת לא פחות משיש שנאה לשקר, קצד
107. יש מציאות שכוחה עדיף מכל שירה, רלט
108. יש שהאושר משחק לו לאדם דווקא באחרית ימיו, רלח
109. יש תקנה ויש שילומים לעלבון אשה, רסח
110. כאב בכאב רפא, קמט
111. כגודל המסירות גדולה ההתנכרות, רעה
112. כוח היוצר להיות מה שהוא כפי שניתן לו מן הטבע, רפג
113. כחזן בלי „עמוד", שמ
114. ככל אשר תגדל עזות עולם, הלב הולך ודל, מד

115. כל אדם עלול להיות משורר, אם רק לבו תמים עם האלהים ועם הטבע, של
116. כל אחד הולך בדרך שהיא נוחה לו, רטו
117. כל אשליה יונקת מחוסר כוח לראות, ר
118. כל בטחון ביצירה מעמיד בסכנה, שצג
119. כל חדוות יום מחר ברגבים נצפנה, יד
120. כל כוח -- חטא, אשר לא יסולח, קמ
121. כל כיף קרח נצח לא יצמיח, קכו
122. כל מגע עם אנשים טובים נוטע בטחון בלב, של
123. כל מה שהגיע לגמר בליטתו אינו עוד בכלל הויה, רמו
124. כל מציאות נמשכת אל האגדה, רפא
125. כל מקום שאתה רואה סמיות עין תמצא כי האיבה היא שעירפלה את הראיה, שנח
126. כל מקום שהאושר מבכר את פריו שם מצויים כוחות האיבה שם האדם טעון רחמים ביותר, רע
127. כל מה שאינו גדל — כליונו מוצדק, שסז
128. כל ניגון חדש הוא ביטולו של הישן, שלג
129. כל נטע מבן גילו ברוך, קמב
130. כל סופר נולד וקצבו עמו, רכו
131. כנץ צהוב אבר בלב רקיע, השמש קפא ללא ניע, עב
132. כפשע בין התבוסה ובין הנצחון, שסה
133. כשם שנקבע קצב ליחיד כן נקבע קצב לדור, רכו
134. לאהבה אלף תקלות אורבות לה תמיד, רפט
135. לא טוב לפרוש בלי כוח, קעז
136. לא ההישגים חשובים כי אם ההתנסות ההתמודדות, שנז
137. לא המעשים הם העיקר כי אם הכוונה, שכה
138. לא יחיה אדם כי אם לדור אשר תעה, כאב עמו, לב
139. לא יצמח הלב אם לא יצמיח, קלד
140. לא כל מה שעלה ומתנובב בחן יובא הגורנה, א
141. לא נוח לראות את בעל השפע בדילדולו, קעז
142. לא נוח לשאת חליפות חום וקור באשת חן, קח
143. לא נוצרה עין אלא כדי לקלוט, קיא
144. לא תמיד מחונן הגורל במתת נוספת, קעג
145. לב אדם — עוגב נוגן, קנה
146. לבבות הוכשרו ביותר להתקרב עם בוא אסון, רלט
147. לבו קודם למוחו, שיב

148. לגורל אין התחלה, קצג
149. להתיך את הזהב יכולה רק השלהבת, שפה
150. לכל אדם הוקצב סכום לשוני משלו, רכט
151. לפי האהבה — השנאה, רי
152. מה יתרון בכוח לאיש אשר לבו נשבר בסתר, קלב
153. מה כאב אסיר בבור הושם מול זוהר מלך כי יועם, לט
154. מהלך כצל בין העצים, קג
155. מה שחדש טעון חזרה, מז
156. מחשכים גדולים יורדים על לב האדם בצר לו, רצ
157. מי שאינו מביא חיזוק לעולם חותר תחתיו, שסז
158. מי שדברי חפץ מזומנים לו בכל קרקע שהוא חופר, פעמים רחוק הוא מן האוצר יותר מזה שמעדרו אינו מעלה אלא טרשים וחול, שז
159. מי שהולך להנאתו סופו שילך לשם תכלית, רפב
160. מי שכוסו רוויה כל חייו אל יבקש לו מתן עוד נוסף, נד
161. מי שממעיט לבטוח בעצמו פחות מכן עשוי לבטוח באחרים, שנג
162. מי שמציל לא הוכשר גם לגאול, נד
163. מי שמקדים לבשר, בנפלו לא יחונן את משלים פעלו, נב
164. מי שמזמר לעצמו ויודע להקשיב לחברו — סימן יפה לו, קסח
165. מי שנלחם עם עצמו מזכה את מלחמתו עם אחרים, שנג
166. מי שעולה בדרכו אל ישהה, נא
167. מי שפוסק מאורו לאחר, את צל עצמו לא תמיד יפזר, נב
168. מי ששורף לבבות, לעולם ריב לו עם מי שחוזר ושותלם, נב
169. מסביר פנים לתורה כשם שהוא מסביר פנים לבריות, שיב
170. מעשרה העולים לדוכן תשעה הם פסולים, שנא
171. מסתכל ארוכות ומביע קצרות (על שופמן), רכו
172. משנה גיל אינו משנה מזל, רמג
173. משנכנס תמוז נפגמת בחוף מידת הצניעות, קז
174. משפט הצולחים אשר לא יראו ועיוורונם מגן להם תמיד, קסח
175. משצומח משהו חדש על כרחו הוא דוחק את רגלי הישן, שע
176. מתוך עצלות אין מושיטים את היד אל הגביע, רנג
177. נבלים יראי שמים, רפב
178. נגינה — מרפאה את הלב היגע, קעב
179. נהם מתוך קופה של חלומות, קצב
180. נוח לטחון את הטחון, שצ
181. נטילת ההפרזה היא הסבר למחצה, שיד

182. נעורים פירושם כשרון, רצח
183. נעימת העולם היא הזמר, שכה
184. נרבה להסס בלכתנו לקראת האושר בעוד שצעדנו כמעט תמיד נכון אל האסון, צא
185. סופר לעמל יולד ולפי עבודה שכרה, שיג
186. סער חבוי בתוך השקט החיצוני, רמו
187. עומק שנאתו בד בבד עם עומק אהבתו, רי
188. עיניה הבהיקו כלהב אולר תיכף להשחזה, רלט
189. עלה עלה נושר לו לבדו, עג
190. עץ לא יבכר פריו בטרם קיץ, קלד
191. עצלות המחשבה ועצלות העבודה כאחד, שפח
192. עקובה הארץ מחלאה, קה
193. פגישה ראשונה היא המכרעת ביחסי אדם, שכט
194. פחד היצירה הוא הגדול שבכל הפחדים, של
195. צל ירוק לדשא ולאילן גם בכרכים כבדי אבק וכבדי אבן, קעד
196. צרור את הזאבים ורצוץ מלתעותיהם, קס
197. קריאת השמחה המוקדמת של האויב הצילה את הרץ על פי תהום, קסח
198. קשים הגעגועים לאשה שנשארה לבדה בבית, רעב
199. רבים המטפסים לעלות ושבים ומתגלגלים בריסוק אברים אל התהום, רעה
200. רחמי אב — אין שקול כנגדם, נד
201. רחמנים בני רחמנים, שנט
202. רפיון אינו אלא עצלות הנפש, שסז
203. רק מי שעשוי לראות את נשמת הטבע יוכשר לראות את נשמת האדם, שסט
204. רק מתוך התרוממות הנפש מצליחים בכל מלאכה, של
205. רק שמחה את כל אוצרות החנינה פותחה, מד
206. שבור אשר על שברו יחיה, קצא
207. שירה אינה אלא הזדוגות של כוח ואמונה, של עזות ומסירות נפש, שסה
208. שירה כובשים בחוזק יד, שסה
209. שמחה מקלקלת את השורה, שנח
210. שנא כדי שיוכשר לאהוב, רי
211. שפעת הצמיחה מקלקלת את השורה, שי
212. תופרים את הבגד לפי מידת האריג, שצב
213. תחת משא עצמם יפלו נגידי עם, קלב

יהודה שטינברג

מספרו „בעיר וביער" (סיפורי משלים)

1. אור שמש לא לשתומי עין הנהו, יג
2. אכול יאכל כחמורים אך יכינו טרפם כאריות, ה
3. אין בריאה טובה ומתוקה כחתול אך צפרניה ועיניה בעוכריה, קלח
4. אין יציר מאושר, שבע רצון וטוב לכל ככבשה, רט
5. אין ממנים שוטר בעדר אלא אם כן שיני טרף בפיו, קפה
6. אין עונג רב משמוע בקול מטיף בעת השובע ומאכול בשר גדיים — בעת רעבון, קפד
7. אל תדבר דופי בסמל היופי, קנב
8. אם שנאת את הזבובים עליך לאהוב את השממיות, כו
9. באין שור אבוס גם ראש כבש מאכל בריאה, סא
10. בעד עקיצה מכאבת — הין דבש, סב
11. בעדר יחוגו את יום לידת הרועה וביער — יום מיתתו, קצב
12. דגים שלמים, הם מאכל בריא גם לשועלים שבעים, קכג
13. דעת נגידים ודעת דלים שתיהן מעלות סירחון, קמג
14. הזהרנה מלב אחד ושני ראשים, אך יותר מזה הזהרנה מראש אחד ושני לבבות, קעה
15. הזמיר רואה בחלומו זרעונים גדולים ככוכבי השמים, קסו
16. היאה לענקים כי ישוחו קומתם, לבקש מתת מאת הזוחלים בנחילי עפר? קפג
17. השממיות סמל החורבן והעזובה, כו
18. התרנגול מתנבא לנגוהות ואור יומם, ונבואת העורב לימי סגרות וערפל, ז
19. חפצים יקרי המחיר ימצאו קונים גם בלי הכרזות, קכו
20. טוב אנחת שופר שבורה ורצוצה בעתה, מאלפי שירות הזמיר בלא עת, קעט
21. טובים הכבשים בחייהם והשועלים במותם, קג
22. ישנים האריות כחמורים אך בהקיצם והנם אריות, ה
23. ימהר ללכת, ידביק את האסון, קטו
24. כלבים צועקים — מלאך המות בעיר, רב
25. כל עושר הכלבים הוא במעוטם, קטז
26. כל עצם הפרה — השדיים בחייה ובשרה במיתתה, רו
27. לא במידת זנבותיהם נכיר את הטורפים כי אם בצפרניהם הנחושות ובשיניהם החדות, ב

28. לבני אי־כבוד גם קלון זרים לכבוד יחשב, ס
29. מה בצע באתונות אשר למדו לדבר ולשאול אם המשיבים עוד לא חדלו מלבעוט ומהכות, קנג
30. מה מלתעות וצפרנים ללב שפן? רא
31. מלאך המוות בעיר — כלבים צועקים, רב
32. מלאכת השתיקה תביא לבעליה שכר טוב, ממלאכת הנביחה, רי
33. מקום שם גלדונים ודגת הטרפה, שמה ישאפו גם התנינים, קעו
34. נאמן הכלב על הערימה, והתיש על קערת הבשר, ריב
35. עזה אהבת החולבים לפרות, רו
36. עכבר לעכבר שלום ידבר, ובלבבו יקבץ אוון, קסב
37. על כורע ברכים יעלה הרכב, ח
38. פי שנים לו עינים לראות אסונו, ולא עוקץ אחד להשיב גמול לרודפיו, קצא
39. פרי חמס ועוות משפט לא ימתקו גם לחיך בעלי הזרוע, קכ
40. צדיק ותמים דרך הוא מי שלא נתפש בעוונו, רח
41. שפלת התולעת לא לענווה תחשב, כז
42. שפת הסוס שפת עליזים ושפת הצאן — בכי ומספד, קסז
43. תולעים המשחיתים פרי הגן מיתתם בחרטום (אומר הנשר), קנד

ד״ר מיכאל לנדאו

„החלוץ" בביסרביה

אינני מתכוון לעבודת־מחקר על תקופת „החלוץ" בביסרביה, אלא לרשום מספר עובדות, שחשיבותן בזאת, שאינן נמצאות בארכיונים או במאמרים. העובדות נעלמות באופן טבעי יחד עם האנשים שיצרו אותן, או חיו אותן בעל כרחם, או על אפם וחמתם של שלטונות רומניה, בין שתי מלחמות העולם.

תנועת החלוץ ב„רומניה הגדולה" בין שתי מלחמות העולם — מוצאה בעריה, בעיירותיה ובכפריה של ביסרביה. הקרקע בפלך זה, שהיה קשור ביהדות רוסיה עד ל־1918, הוכשרה יפה ע״י תנועת צעירי־ציון ולפני כן ע״י התסיסה העממית בשטחיה האינסופיים של רוסיה דאז. המהפכה של קרנסקי, מהפכות־הנגד של כל מיני גנרלים וקולונלים באוקראינה, ולבסוף המהפכה של אוקטובר 1917, דחפו שכבות הנוער היהודי לקביעת עמדה לבעיות העם היהודי ולשאיפותיו של העם לארץ ישראל. כל מי, שאמונתו בעתיד העם היהודי פסה, — השליך את עצמו בזרועות המהפכה, שירת אותה, לחם למענה ונהרג במלחמה זו אם במובן רוחני ואם במובן גופני. המיעוט, שהלך בדרך הקשה יותר, דרך של נאמנות בכל מחיר לתנועה הציונית, הבין, שלא יוכל לעמוד בפרץ, אלא ע״י שיבתו לעבודת אדמה או לכל עבודה גופנית אחרת והחל לשבץ את „תחום־המושב" הרוסי לשעבר בחוות חקלאיות, לפעמים קריקטורות של חקלאות, אבל בכך החלוצים השליכו עוגן באגם הסוער של הציונות. הרשת של קיני־חלוצים היתה רחבה. לא תמיד החזיק הכל מעמד עד הסוף. הפיתוי שבפרזיאולוגיה המהפכנית היה גדול וחלשים נפלו לה קרבן טראגי ללא חזרה.

הנוער היהודי ברוסיה הדרומית — באוקראינה ביחוד — הקרין משאיפותיו וממאבקו ברהוב היהודי גם על הפלך הדשן והשבע — על ביסרביה. על ביסרביה, שלאחר „האיחוד" עם רומניה, ירדה צרה נוספת עם שינוי השלטון בה, מחמת הדיכוי והרדיפות, שכמובן היו מנת חלקם של הצעירים, החשודים בכל הנסיבות על אהדה למהפכה הרוסית וגם לבולשביזם. מה היה קל יותר, מאשר להאשים צעיר יהודי בנטיה שמאלנית, כשהנטיה לכך רחפה ממש באויר. ולא היתה ההצטרפות לתנועה זו שאלת מצפון, אלא היא באה כמחאה, להכעיס את השלטון הצבאי הרומני העויין.

זה מצד אחד. מצד השני, הרי הרחוב היהודי נמצא בתסיסה בלתי פוסקת מהידיעות שהגיעו, למקוטעין ולרוב שמועות פורחות, על ממשלה יהודית בארץ ישראל, על המנהיגים שעזבו ב„רוסלן" את אודיסה, ובכלל על גינוני מלכות ממש ולא „מלכות בדרך". ידיעות אלו מצאו קרקע בתולה בכל השכבות היהודיות ויותר מכל בין הצעירים, שלא רק חלמו אבל היו מוכנים גם ללחום ולבנות את המדינה היהודית.

השאיפה הטבעית של הנוער לצאת לעולם אחר, חדש ובלתי ידוע, לעולם שהוריו של הצעיר לא יגיעו אליו, לפי שהם קשורים לעסקיהם, לבתיהם ולהרגליהם היום־יומיים, הביאה לידי כך, שצעירים וצעירות, שלא חונכו לעבודה ולא חיו באוירת עבודת כפיים, הצטרפו לתאי הכשרה פיסית של החלוץ, בכל פינות ביסרביה. היו אלה מבתים אמידים, לפי המושג שרווח בזמן ההוא בביסרביה והוריהם היו לא רק אומללים על מעשה זה של ילדיהם, אלא גם היו מוכנים לעשות הכל למען מנוע קבלת ילדיהם לסניפי החלוץ. לא מעט טרגדיות ומכשולים ממקום זה עמדו בדרכה של תנועה זו. היו גם מקרים — אמנם בודדים — שהשלטונות נקראו להתערב לשם בלימתה או הנמכתה של התלהבות הצעירים. פעולות אלה העסיקו לפעמים גם את המשטרה, שעל כן נמתח על פעולות החלוץ גוון פלילי.

אבל בתקופה קצרה ובעיקר מ־1921, בה גברה ההגירה מאוקראינה לביסרביה, והגיעה לרבבות איש, ידעה תנועת החלוץ את שעתה הגדולה. הצטרפו אליה לא רק פליטים מאוקראינה, שביקשו דרך לעליה, או דרך לעליה לשם ירידה, אלא גם מאות ואלפי חלוצים מאזורי אוקראינה, אודיסה, חרקוב, ייקטרינוסלב, אומן וכו'. חלוצים אלה היוו החומר המאחד והמגבש את התאים השונים. אלה נשאו אתם סבלם ונסיונם שהביאו עמם משדות עקובי דם ואף הספיקו כבר לחיות חיי האכזבה של המהפכה והיו עדים לאי־יכו־תה של המהפכה לפתור את הבעיה היהודית, מה עוד שלא יכלה לעצור את גלי הפוגרומים, שגאו עם מלחמת ה„שוויון והחופש" של המוני רוסיה. החלוצים שבאו מרוסיה היו חסונים, חזקים ומוכנים לעליה, וציפו שתינתן להם ההזדמנות לזאת. הם לא באו כבודדים, אלא מאורגנים היו בקבוצות גדולות וקטנות ואחרי שעבדו את הפרוצדורה של ישיבה במחנה, של משפט צבאי וכו' — ניסו לתרגם לשפת המעשה את השאיפה שלהם, לעלות לארץ ישראל. התקופה ההיא, הפסקת העליה לאחר מאורעות יפו וירושלים, לא העניקה תקוות ורודות להגשמת השאיפות הללו. כדרך הטבע, נשר חלק מהחלוצים ועבר לארצות מעבר לאוקינוס. חלק אחר, איתן יותר, חיפש דרכים בנמלי גלץ, קושטא או אלכסנדריה והגיעו בכל מיני דרכים ארצה. ברור, שמכפרם הצטמק. אבל הטובים עלו וזה היה לברכה גם לארץ וגם לתנועת החלוץ ברומניה.

ממאבק זה לעליה בכל מחיר ובכל דרך, למדו הצעירים מארבע הפרובי־נציות של רומניה להכין ולהכשיר את עצמם לקראת העליה. וכך הופיעה תנועה זו באזורים, שלא היתה אז סיבה סבירה להתפתחותה: בגלץ, ביאסי, בריפיצני, בבוקרשט, בבוקובינה ובטרנסילבניה. אשר לביסרביה — כבר נזכר לעיל, שתמיד עלה מספר המועמדים שרצו להיקלט כחלוצים בחוות חקלאיות או בקבוצות הוטבי־עצים בערים הגדולות. השאיפה להיראות כחלוץ היתה מתבטאת גם בשאיפה לחיות בלחם צר ומים לחץ, דבר שעורר אז בעיות של בריאות.

התקציבים להחזקת התאים או החוות החקלאיות היוו תמיד בעיה קשה ביותר. כספים ממגביות או ממצנטים היו כל הזמן החלק הבלתי בטוח במערכה זאת של התנועה להביא לפרודוקטיביזציה צעירי־משי, גימנזיסטים או סתם עקורים מבחינה כלכלית של החברה היהודית. נתגלו כאן גילויים נהדרים, כמו שהיו מאידך גיסא אי־הבנות בלתי פשרניות. התנועה הציונית לא היתה די חזקה כדי לסתום את הפרצות שנבעו בשטח זה. היו צריכים להתחשב בגורם המפריע של היהודים המתבוללים ברומניה, שלא ראו בעין יפה את הפרולי־טריזציה של בני ידידיהם או לפעמים שלהם עצמם.

מזמן לזמן, נפרצה החזית הקונסטרוקטיבית של החלוץ ע״י מאורעות במדיניות־הפנים של רומניה והשנאה העזה ליהודי וביחוד ליהודי שבא מרוסיה, או שנולד בביסרביה. לא אחת באו לחפש בקן של החלוץ, תא אורידנטי־קומוניסטי. היו צריכים במקרים אלה לנטוש את הנקודה ולפזר את הצעירים עד לעליתם. והעליה היתה תמיד רחוקה וקשורה אם בסרטיפיקטים שלא הספיקו ואם בחוסר כספים למימון העליה, או באיסור המדינה על צעירים אלה לצאת את גבולות רומניה עד שלא יסיימו את השירות בצבא. דחיה כזאת, לשתי שנים, היתה שלב לחיסול המחשבה הציונית והחלוצית מחלוצים חדשים אלה. לסכנות כאלו היו צריכים למצוא תרופות מתאימות: דרכונים ברשיון או דרכונים לא רשמיים, תעודות נכונות או מכוונות, השגת הכספים לנסיעה על סיפיניהן של אניות גרועות, נסיעה ושהות בערים שונות וכו׳ — כל זה היה חלקם של אנשי החלוץ ושל „ידידי החלוץ״, שמאחוריהם.

אם רכשו חוות ביליצני ע״י בלץ, עם שטח של 1,200 דונם, מכספי הבנק הקולוניאלי מלונדון, או שטח אדמה פחות גדול ע״י יאסי, מכספי הקהילה הזאת, או שהנדבן, המהנדס אמיליאן, איפשר הקמת החווה בפלוריאסקה, ע״י בוקרשט, על אדמת בית החרושת שלו ללבנים, הרי רבו הצרכים לשם החזקת ה„משקים״. והחמירה זו הבעיה עוד יותר עם גידול ההצטרפות להחלוץ, ועקב כך הבעיה המטרידה והמתמדת — העליה לארץ ישראל.

לעבודה רבה ואחראית זאת, באו כמעט במשך עשרים השנה, שבין שתי המלחמות, שליחים מצוינים מהארץ: זאב משי, עקיבא גולדשטין, גבעוני ורבים

אחרים. התלהבותם, מסירותם לאירגון והדרכתם היו למופת. השליחים היו תמיד דוגמה בהתנהגותם בבית ובחוץ ובעבודתם ללא ליאות. הם היו מורי הדרך של התנועה הציונית כולה והשפעתם הקרינה גם על המנהיגים הציוניים.

אין בידי כותב הטורים האלה חומר סטטיסטי על מספר החלוצים שנשלחו ארצה ע"י החלוץ ברומניה. אבל מספרם הגיע לאלפים רבים — סיפרה שיש לראותה באור אותה התקופה, כשהישוב לא היה מסוגל לקלוט, את שהוא קלט כשהמדינה שברה את כל השיאים של התנועה הציונית עד 1948. היה זה פרק מפואר, שגרם להקמתן של נקודות רבות בישוב והכין את הארץ לימים שבאו לאחר מכן — ימי המדינה היהודית.

אהרון כהן

„השומר הצעיר" בביסרביה

משני כיוונים שונים קמה תנועת „השומר הצעיר" בביסרביה. סקאוטים (צופים) יהודים מאודיסה, שהגיעו לביסרביה עם זרם הפליטים לאחר מלחמת העולם הראשונה, הניחו יסוד לקינים הראשונים בביסרביה המרכזית (בקישינוב — בסתיו 1920, בבלצי ובטיגינה — באביב 1921). קינים אלה היו נקראים „הסתדרות סקאוטים יהודים על־יד „מכבי" — „השומר הצעיר". אירגונם הכולל נקרא: „לגיון הסקאוטים ע"י מכבי". האפוטרופסות הכללית היתה בידי „מכבי". עבודתו האירגונית והחינוכית של אירגון זה התנהלה ברוסית. ואילו בצפון ביסרביה, מקום שם הישוב היהודי היה צפוף ומרוכז יותר, חדרה התנועה מבוקובינה הסמוכה, שבה נוסדה ע"י צעירים שחזרו מוינה עם תום מלחמת העולם הראשונה, היו מושפעים מתנועת הנוער הגרמנית וקיימו קשר עם הסתדרויות „השומר־הצעיר" שנוסדו בגליציה ובפולין. בשנת 1923 נוסד הקן בנובו־סוליצה (הקרובה לצ׳רנוביץ) ומשם עתידות היו „להידבק" שאר העיירות שבאותו מחוז: חוטין, ליפקאני, סקוראני, אטאקי, בריצ׳ני, ידינץ. באותה שנה נפגשו אנשי התנועה מבוקובינה ומביסרביה („ועידת קישינוב") והניחו יסוד לאיחוד התנועה בשני הגלילות. מבוקובינה נשלחו כוחות לעזרת התנועה בביסרביה ובשנת 1924 נערכה לראשונה מושבת־קיץ משותפת לחברי התנועה בבוקובינה ובביסרביה, במשותף החלו מתגבשים דפוסי האירגון והחינוך: החלוקה לשכבות, אמצעי החינוך השומרי, דרכיו ותכניו. איחוד התנועה בשני הגלילות השפיע לטובה על התפתחות „הטיפוס השומרי" בשניהם. מיזוג הבריאות הנפשית, הפשטות העממית וההוויה היהודית של הביסרבאים, שהיו נתונים להשפעה חזקה יותר של החלוציות, עם ה„נטייה לפרובלימאטיות" והתרבות הכללית העשירה יותר של הבוקובינאים — ברכה היתה בו לשניהם וכן סיוע לעליה על דרך החלוציות. אחדים מבוגרי התנועה יצאו להכשרה חקלאית בהולנד וקבוצות יצאו להכשרה בשורות „החלוץ" ברומניה עצמה.

הסתדרות „החלוץ" ברומניה נוסדה בוועידתה הארצית הראשונה, שנתקיימה בקישינוב בסיוון תרפ"א (1921) ובה התאחדו המרכזים בקישינוב ובצ׳רנוביץ, שעד אז פעלו בנפרד. בראשיתו התבסס „החלוץ" ברומניה על

פליטים מחבליה השונים של רוסיה הצארית. בשל היותו נתון יתר־על־המידה לתפישה קיצונית של הגשמה עצמית מיידית, לא פותחה פעולה הסברתית וחינוכית בקרב הנוער לטווח ארוך יותר (סניפים עירוניים של „החלוץ", כשם שקיימו בפולין ובשנות־השלושים — גם ברומניה, ובביסרביה בכלל זה). „החלוץ", שנושאיו הראשונים בעיקרם מקרב הפליטים היו, לא מצא בשנים הראשונות מגע מספיק עם הנוער היהודי המקומי. צעירי ביסרביה שמצאו דרך ל„החלוץ" קצתם מ„בני־טובים" היו, אך לרוב היה זה נוער משכבות סוציאליות מקופחות, שבעקבות המלחמה ותוצאותיה היו לעתים משוללי בית ותוך חיפוש דרכים להגירה מצאו את מקומם ב„החלוץ". ברם, משפסק זרם הפליטים, עם הייצוב שבא לאחר שנות המלחמה ועם התחלת העליה המוגברת („העליה הרביעית") נתדלדלו שורות החלוצים. משעלו ארצה הקבוצות כ"ב וכ"ג הגיע „החלוץ" בקיץ 1924 עד משבר חמור. לזוכרים זכורה פרשה הנראית כיום כקוריוז: בתשובה למיברק הוועה"פ של ההסתדרות בא"י להעלות מיד את כל המוכשרים לעליה, בהתחשב באפשרויות העבודה בארץ — השיב מרכז „החלוץ" ברומניה, כי „החלוץ" ברומניה אינו פועל לפי התביעות הקוניונקטורא־ליות של משק הארץ, כי אם לאור הפרספקטיבה ההיסטורית של תנועת החלוץ... המרכז סירב להעלות חלוצים מקיבוצי ההכשרה, מתוך חשש פן יתרוקנו הללו ותינתק הדרך להמשך. כניסת הקבוצות הראשונות של חברי „השומר הצעיר" להכשרה באותו קיץ (1924) הצילה את רציפות פעולתו של „החלוץ" במדינה ועם זאת הגבירה את עלייתו של השוה"צ על דרך החלוציות וההגשמה העצמית. את מקום „החינוך החופשי" הלך ותפס בהשוה"צ החינוך המגמתי, שמטרתו ברורה. העליה ארצה, שהיתה קודם־לכן פרי החלטה „וולונטארית", נעשית חובה מוסרית לבוגר התנועה ובמקום עליה „סטיכית" באה העליה המאורגנת (העליה המאורגנת הראשונה — 1925, מניחי היסוד של קיבוץ ג', עתה קיבוץ מעברות).

שנים אחדות לאחר מכן כבר היו קיני השוה"צ קיימים בחשובות שבערי ביסרביה ועיירותיה (במרוצת השנים התקיימו קיני השוה"צ ב־23 ערים ועיירות שבגליל זה). ביסרביה נעשתה לבסיס התנועה השומרית ברומניה כולה, נתנה לה את עיקר כוחות ההדרכה וההנהגה ותרמה תרומה מכרעת להיותה את אשר היתה ב„החלוץ", בעבודת הקק"ל, בפעולת התנועה הציונית ובמאבק על דרכו של הנוער היהודי באותה מדינה כולה.

הרקע הכלכלי

כאשר סופחה ביסרביה לרומניה בגמר מלחמת העולם הראשונה (1919) היה מספר היהודים בה למעלה מרבע מיליון נפש — כ־10% מאוכלוסייתו הכללית

של הגליל כולו. בכך נסתיימה תקופת גידול והתפתחות רבת־תנופה: מאז סופח אותו גליל לרוסיה בשנת 1812, גדלה אוכלוסייתו כולה פי 5 בקירוב (מ־483.000 נפש לפי מיפקד 1817, ל־2.650.000 נפש לפי הסטאטיסטיקה של ממשלת רומניה ב־1919) ואילו מספר היהודים בביסרביה גדל באותה תקופה עצמה יותר מפי 13! (מ־20.000 נפש בקירוב, כ־4% מכלל האוכלוסין ב־1817, ל־266.000 נפש — כ־10% מכלל האוכלוסין ב־1919). 129.000 יהודים ישבו בערים (בחשובות שבהן, כגון קישינוב, בלצי, טיגינה, סורוקי, אורהיי, חוטין, היוו הם 35%—40 מכלל האוכלוסין), 137.000 ישבו בעיירות ובכפרים; לפי מיפקד 1930 — מכלל 30 עיירות שמספר היהודים בהן היה מ־1000 נפש ומעלה (באחדות מהן, כבריצ׳ני, ידינץ, ליפקאני, עלה מספר היהודים על 5000 נפש), היוו היהודים ב־15 מהן 70%—90% מכלל האוכלוסין, באחרות — 40%—70%.

שעה שסופחה ביסרביה לרומניה היו כ־15 אחוזים מיהודי הגליל מתפרנסים על החקלאות במישרין (עבודה עצמית והסתייעות בעבודה שכירה), כ־25% פרנסתם היתה על מלאכת־בית למיניה וחרושת (עיבוד ראשוני של גלם חקלאי, תעשייה קלה), יתרם עסק במסחר: שיווק התוצרת החקלאית והספקת מיצרכים לעובדי־האדמה ולשאר שכבות האוכלוסיה. לפי מיפקד 1897 היו היהודים 82% מכלל העסוקים בסחר תוצרת חקלאית בביסרביה (בין סוחרי־הבקר — 88%). עד מלחמת העולם הראשונה הוסיף חלקם במסחר זה לגדול. ניתוקה של ביסרביה מרוסיה רבתי וסיפוחה לרומניה גרמו זעזוע חזק מאוד ליהודי גליל זה, מבחינה כלכלית ומבחינה חברתית־תרבותית גם יחד. סחר התוצרת החקלאית (תבואות, פירות טריים ומיובשים, ענבים ויין, טבק, אגוזים, דבש, צאן, עורות גלמיים ומעובדים־למחצה, צמר, פשתה ועוד) — נתערער. רומניה, שהיתה מייצאת בעצמה תוצרת חקלאית דומה, לא היתה שוק לתוצרתה החקלאית של ביסרביה. הכנסותיה של זו ירדו פלאים ויחד עם החקלאים נפגעו כמובן גם המתקיימים „סביב החקלאות". מקורות האשראי של ביסרביה נסתתמו. השלטונות הרומניים, שלא היו בטוחים ביותר בהתמדת שלטונם בחבל ארץ זה, נהגו בו כבאזור־כיבוש, שיש לנצלו ככל האפשר. מכל ענפי המינהל הופעל כהלכה רק אחד: מנגנון־המיסים. דרכי התחבורה היו גרועים והובלת התוצרת החקלאית — משובשת. הרפורמה האגרארית, שהעבירה מידי בעלי־אחוזה לאיכרים בביסרביה 15—20 מיליון דונם קרקע, לא העלתה ארוכה למשק החקלאי; באין פיקוח והדרכה ביזבזו האיכרים את מעט האשראי שניתן להם. הציוד ושיטות־העיבוד כמעט ולא נשתנו, דרכי השיווק והאספקה נשארו כשהיו. מכונת־המיסים סחטה ללא־רחם. ביסרביה הפורחת והשופעת שקעה בקיפאון כלכלי. ב־1930 עתיד היה נטל המשבר הכלכלי להיעמס בעיקרו על שכם היהודים: הוכרזה קונברסיה וכל החובות שחבו איכרים לסוחרים, לבעלי־

מלאכה וכו׳ — בטלו למעשה. מערכת האשראי הפרטי — בסיס היחסים הכלכליים בגליל — נתמוטטה כליל.

אכן, כבר בשעה שנערך המיפקד הרשמי הראשון של ממשלת רומניה (בשנת 1930) נתברר, כי בעוד שאוכלוסי הגליל בכללם נתרבו מאז 1919 מ־2.650.000 ל־2.865.000 (גידול ב־215.000 נפש) — פחתה האוכלוסיה היהודית באותה תקופה עצמה מ־266.000 נפש (10% מכלל האוכלוסיה) ל־207.000 (7,2% מן האוכלוסיה). רבבות מיהודי ביסרביה עזבוה; קצתם עברו לגלילות אחרים של רומניה עצמה, ואילו הרוב נדד לארצות אחרות. משבר יהודי ביסרביה השתקף גם בצימצום הריבוי הטבעי: בשנת 1931 היה עודף הילודה על התמותה לכל אלף נפש אצל יהודי טראנסילבאניה ומאראמורש — 7,7%, אצל יהודי מולדובה — 5,5%, אצל יהודי ביסרביה — 2,8% בלבד.

שלילת האזרחות ממאה אלף יהודי ביסרביה בסוף שנות־השלושים[1] לא היתה עוד אלא בבחינת מהלומה אחרונה שירדה עליהם בימי שלטון רומניה הבויארית־הרכושנית. רק מועטים מיהודי ביסרביה עלה בידם להימלט מן ההתמוטטות, שהיתה מנת־חלקו של הקיבוץ היהודי באותו גליל.

הרקע התרבותי והציבורי

מנותק מהקיבוץ היהודי בן־המיליונים שברוסיה הצארית ומהייו התרבותיים והציבוריים הערים והתוססים, מצא את עצמו הציבור היהודי בביסרביה ב־1919 במיסגרת חדשה ושונה לחלוטין. בגבולות רומניה הגדולה שלאחר מלחמת־העולם הראשונה חיו אמנם 800—900 אלף יהודים, אך מיזוגם לחטיבה לאומית מלוכדת היה תהליך קשה, שדרש זמן. הבדלים ניכרים היו בין יהודי ביסרביה (רוסיה לשעבר) לבין יהודי בוקובינה (אוסטריה לשעבר), יהודי החבלים דוברי־הונגארית (טראנסילבאניה, מאראמורש ובאנאט) ויהודי הריגאט (רומניה הישנה). במיפקד 1930, לאחר עשר שנות התעוררות מוגברת של ההכרה הלאומית, ציינו את השתייכותם ללאום היהודי 98,9% מיהודי ביסרביה, 91,8% מיהודי מונטניה ו־80% מיהודי באנאט וטימישורה. ואילו בתשובה לשאלה בדבר שפת־האם ציינו כשפת־אמם אידיש ועברית 99,2% מיהודי ביסרביה,

---

[1] לפי פקודת־חוק מיאנואר 1938 הועמדה בצריך־עיון אזרחותם של היהודים. זכותם להיחשב אזרחים לכל דבר צריכה היתה להוכחה ע"י מיסמכים ועדויות ופרוצדורה משפטית, שהיו כרוכות בהוצאות וטרדות מרובות. למעלה מ־⅓ יהודי רומניה אזרחותם נפסלה וזכות־עבודתם ואפשרות־קיומם נשללו.

80,3% מיהודי בוקובינה, 66,1% מיהודי טראנסילבאניה, 22,9% מיהודי מונטניה ורק 6,7% מיהודי באנאט.

ההבטחות בדבר זכויות המיעוטים הלאומיים, שפרחו בימיו הראשונים של חבר־הלאומים (עת סופחה ביסרביה לרומניה), הכזיבו עד מהרה. אם הביטו תחילה השלטונות הרומניים בעין יפה על מאמציהם של יהודי ביסרביה לפתח את חייהם התרבותיים העצמיים באידיש ובעברית (הרומנים ראו בכך תריס נגד השפעת התרבות הרוסית, שהיתה חזקה בעיקר בערי ביסרביה ובעיירותיה, מקום שם היוו היהודים משקל רב) — הרי עד מהרה נשתנתה מדיניות זו והחלה דחיקת רגלי היהודים מתחומי התרבות והחיים הציבוריים ומתחומי הכלכלה. גלי אנטישמיות זואולוגית החלו גואים כבר בשנות־העשרים הראשונות. יהודי ביסרביה הרגישו כי לא זו בלבד ששוב אין הם סמוכים על שולחנה של יהדות רוסיה הגדולה ועליהם לדאוג לעצמם מבחינה רוחנית־תרבותית, אלא שעליהם גם לשמש לוז־השדרה לכל הקיבוץ היהודי שברומניה הגדולה, שהכרתו ופעילותו הלאומית בגלילותיה האחרים של המדינה היו חלשות יותר. למרות לחץ השליטים הרומניים (ונמצאו עושי דברם בקרב היהודים עצמם) היו יהודי ביסרביה מצביעים ברובם המכריע בעד רשימות־המועמדים היהודיות וקולותיהם הם הבטיחו בעיקר את ייצוג היהודים בפארלאמנט הרומני — כל אימת שניתן היה הדבר.

אכן, יהדות ביסרביה נאלצה לפתח בכוחות עצמה חיי־ציבור ופעולת־תרבות. בזמן הראשון סייע לה בכך גם זרם הפליטים היהודים, שמאז 1919 היה בא ממזרח לדנייסטר, וביניהם עסקני־ציבור, מורים, אנשי־ספרות וכו'. יותר מאשר בגלילות האחרים של רומניה השכילו לנצל כאן בעוד מועד את שעת־הרצון שנזדמנה בראשית השלטון הרומני, כאשר נוכח השפעתן התרבותית והפוליטית של הלשון והתרבות הרוסית בביסרביה (כמוה כגרמנית בבוקובינה, כהונגארית בטראנסילבאניה) העדיפו השלטונות את פעילותם התרבותית של היהודים בלשונם הם. כך קמה בשנות־העשרים הראשונות בערי ביסרביה ובעיירותיה רשת של בתי־ספר עבריים מודרניים (מיסוד „תרבות"), שלשון ההוראה בהם עברית — למן גני־ילדים ועד בתי ספר תיכוניים. ציבור מורים ועסקני־תרבות, מקצתם בני־המקום וקצתם שנשארו בה מקרב הפליטים שעברוה, פעלו במסירות רבה בהשרשת הלשון העברית בקרב הדור הצעיר ולפתיחת שערי התרבות העברית לפניו. ה„קולטור־ליגע" האנטי־ציונית פיתחה פעולה ביידיש. רבו והתפתחו הספריות בישובי היהודים (מהן שנוסדו במאה שעברה והיו שמנו רבבות כרכים ממיטב הספרים ביידיש, עברית, רוסית). קמו חוגים דראמאטיים, חוגים לפעולת־תרבות (הרצאות, סימפוזיונים, משפטים־ספרותיים וכו'), אירגוני־ספורט („מכבי" וסקציות־הנוער שלו). התפתחו מוסדות־

קואופראציה (אשראית, יצרנית). „אורט" פיתחה פעולה למען פרודוקטיביזאציה של היהודים (בתי ספר וקורסים מקצועיים למיניהם). החלה מופיעה עתונות יהודית מקומית. גברה הפעולה הציונית.

ביטוי לתסיסה עמוקה ביותר היתה תנועת־הנוער החלוצית. סולל דרכה בביסרביה היה „השומר הצעיר".

מה הביא השוה"צ לנוער היהודי בביסרביה?

הנוער היהודי בביסרביה בדרך כלל לא היה חסר רוח יהודית־לאומית. אמנם, במשפחות רבות, ביחוד באמידות יותר ובערים הגדולות יותר, העמיקה ההתבוללות הרוסית, אך שפת יידיש לא היתה זרה אף שם ואילו בקרב יהודי העיירות היתה זו השפה השלטת. בביסרביה לא היה צורך להילחם על החדרת ערכים יהודיים־עממיים, שהרי אלה טבועים היו בכל ישותו של ההווי היהודי המקומי. הרעיון הציוני היו לו בגליל זה שרשים עמוקים משכבר הימים: היה זה מן הגלילות שבהם היה הד חזק לרעיון הציוני מראשיתו וביסרביה אף העמידה, יחסית, לא מעט עסקנים שהיו בין מניחי יסודות התנועה הציונית והסתדרותה העולמית בראשית ימיה. אף רעיונות החלוציות וא"י העובדת זרועים היו זעיר־פה וזעיר־שם עוד מימי העליה השניה וביתר שאת מאז שטפו־עברו גלי הפליטים והחלוצים מאוקראינה, אנשי העליה השלישית, שלאחר מלחמת העולם הראשונה. רעיון הצופיות הובא אף הוא כאמור לביסרביה בטרם יהיה בה השוה"צ. גם רעיונות העמלנות והפרודוקטיביזאציה לא חדשים היו בקרב יהודי חבל־ארץ זה, שחלקים גדולים למדי מהם לא על דרך המליצה שייכים היו ל„הארפאשנע מאסן" (ההמונים העמלים). תנועת הספורט ותרבות־הגוף בקרב הנוער היהודי אף היא הקדימה כאן את השוה"צ: בוקובינה למדה מ„הכוח" שבווינה וממנה למד הנוער היהודי של ביסרביה בהקימו את אגודות „מכבי" וה„יונג־מאנשאפט"־ים (סקציות הנוער) שלהן. אלא שכל היסודות שנזכרו בזה בבחינת יסודות נפרדים היו, שהקשר ביניהם רופף ואילו על החיים ביסודם, בעצם מהותם, לא יצאו עוררים. המעטים שהיו מגיעים להכרה חלוצית היו צעירים וצעירות שהגיעו לבגרות וכבר עוצבו דמות אישיותם ויסודות אופיים. התמורה המהפכנית שהביא עמו „השומר הצעיר" תוך התגבשותו, היתה: א) בתפישת תנועת־הנוער כרעיון חינוכי, כמכשיר לחינוכו של הנוער למן הגיל הצעיר ביותר, לעיצוב אופיו ודמותו וטיפוח אישיותו מיסודה, לאור תכלית ברורה וחד־משמעית; ב) במיזוגם של כל היסודות אשר נזכרו לעיל (השקפה ציונית, תרבות עברית, חלוציות, צופיות, ספורט, עמלנות וכו'), תוך הוספת יסודות של השקפה סוציאליסטית, והיתוכם האורגאני להשקפה אחת שלמה, השקפת־עולם מקיפה־כל, שבה תשובה לבעיות החברה ולבעיות הפרט

גם יחד; ג) בפיתוח תרבות־חיים ספציפית, מושתתת על הפסיכולוגיה של גיל־הנעורים, תרבות שמצד אחד נתנה ביטוי הולם למאווייו הכמוסים של הנוער היהודי בגולה, לימדה לשחרר בו כוחות חבויים שנדונים היו לכליון, ומצד שני שקדה על כיוון הכוחות המשתחררים, טיפוחם ופיתוחם לקראת המטרה הברורה ולמענה. וככל שהתגבשה התנועה, ככל שבגרה, צברה נסיון ויכולת — כן נעשו מאמציה תכליתיים יותר ופריים רב וחסון יותר.

תרבות־חיים זו, שאותה פיתח השוה״צ בנוער היהודי עוד בטרם היות עמו השקפת־עולם אידיאולוגית מגובשת בשאלות האומה והחברה האנושית בכללותה (אלה נתגבשו בשנים מאוחרות יותר) — היא שהיתה התרומה הגדולה, המיוחדת־במינה, שתרמה תנועה זו לאוצר־מחשבתה ופעלה של כלל תנועת־הנוער היהודית ההלוצית. תרבות־חיים זו מטבע הדברים היה שתשקף את הגוונים הספציפיים של המיבנה הכלכלי, החברתי והתרבותי של הקיבוץ היהודי שבתוכו צמחה — במקרה זה: הקיבוץ היהודי בביסרביה.

תרבות־נעורים ותכנים חדשים

הרעיון החדש בדבר חיי־נעורים ההולמים את הדור הצעיר, תמציתו היתה: האדם הצעיר אינו אדם קטן גרידא, העתיד לגדול ולהידמות למבוגרים; הצעיר שונה הוא מן המבוגר, מאוויים ובעיות לו משלו, זכות לו לאורח־חיים שיהיה הולם אותו; אין הוא חייב כלל לשאוף להידמות לבני החברה המבוגרת [illegible] דרך־חיים זו תחת שבט הביקורת, למרוד בפגום ובמעוות ולהניח יסודות ליחסי־אדם ולסדרי־חברה צודקים ויפים יותר, שלמים ונעלים יותר. „האנושות מתקדמת מדור לדור והנוער הוא הוא שבכוחו ומחובתו להצעידה קדימה״.

רעיונות „מרד הנעורים״ וערכי תנועת־הנוער הגרמנית (מיסוד ה„וואנ־דערפאגל״), שאותם ספגה והרימה על נס בראשית דרכה תנועת השוה״צ בווינה, בגליציה, בפולין, בבוקובינה — לא קלה היתה קליטתם בתנאי העיירה הביסרבית. הם עברו בכור־המצרף של התנאים המקומיים, נתמזגו עם יסודות הרעיון הציוני, ספגו לתוכם גוונים של לשון ותרבות עברית, של צופיות מעשית, תרבות־הגוף ועמלנות והכשרה עצמית לקראת חיי עבודה, חיי כפר ושיתוף בארץ־ישראל. עד מהרה הופיעו „הטיפוס השומרי״ והקן־השומרי, כשהם מנוגדים לחלוטין לרקע המציאות האפורה, הקדורנית והמדוכדכת, לריקנות הרוחנית והוסר־התקווה אשר מסביב. הלבוש השומרי הפשוט, החולצה הפתוחה והמכנסיים הקצרים או השמלה השומרית ביטאו את ההעזה לסטות מן המקובל והשיגרתי ולתת ביטוי למאוויים העצמיים של הנוער. טיפוח מושגים חדשים של אסתטיקה

(היופי שבפשטות), של אחוה, חובת העזרה לזולת, הקפדה על האמת, על טוהר המעשה והמחשבה, ההינזרות מעישון, ממשקאות־כוהל וכו׳, פיתוח תרבות־הגוף ע״י התעמלות וספורט, העמלנות ומלאכת־יד שפותחו בקן ואף יציאה לעבודות פשוטות (עבודות־שדה, חטיבת־עצים, עבודות־ניקוי וכיו״ב) לכיסוי הוצאות הקן או ל„קרן המושבה", הרגלי־דיוק, משמעת וסדר, החינוך לפעילות אישית, לאחריות קולקטיבית ולעזרה הדדית — כל אלה היו בבחינת מהפכה מרחיקת־לכת בחיי הנוער היהודי בעיירה ובעיר הביסרבית ובנותני טעם חדש לחייו. קסם רב נסכו היחסים החדשים, הטהורים והמעודנים, שבין הבחור והבחורה והפעלתה של הבחורה כשותף שווה־זכויות־וחובות בקן ובתנועה. הוא הדין בשוויון המופגן בין בני „מעמדות" ו„דרגות יחוס" שונים שבאו אל הקן. נוכח אווירת הקיפאון והאפרורי־ות אשר שלטה מסביב והטביעה חותמה גם על דמות הדור הצעיר, היה בהופעת הנוער השומרי על שריריו המפותחים, לבושו הפשוט והאחיד, הלשון העברית שבפיו, שירתו וריקודיו, כללי המוסר וגינוני־הנימוס החדשים אשר אתו, משום ביטוי לכוח־נעורים, לחדוות־חיים ועליזות מרנינה.

היציאה מערבות ביסרביה החד־גוניות אל מושבות־הקיץ בהרי בוקובינה וביערותיה הבשומים, הטיולים התנועתיים בהרי־הקארפאטים מלאי־ההוד, על גבי הדוברות במורד הריסטריצה והפרוט, הלילות מסביב למדורות ביער וכו׳ השאירו חוויות בלתי־נשכחות ועוררו כיסופים ליופי, לחירות ולאחווה. לאחר פגישות אלה עם מרחבי הטבע המרהיבים נראו רחובות העיירה והעיר כאילו צרים יותר ובתיהם כאילו צפופים ושחוחים ומכבידים יותר. הקן השומרי נעשה מרכז חיים חדשים, שאת טעמם טעם לראשונה הנוער היהודי. כאן כאילו עמד כל ימות השנה טעמם של חיי החירות במושבה השומרית, על חוויותיה העזות; כאן מצא הצעיר היהודי פורקן למאווייו, שנדונים היו לדיכוי בבית־ההורים ובסביבה בכללה; כאן מצא ביטוי ללבטיו בחיי־הצוותא האינטימיים של הקבוצה. משחקי השדה והחדר, ריקודי־הקן והשירה ההארמונית, שניגונים חסידיים מלאי־דבקות ומנגינות אוקראינה הערבות ושירי־עם יהודיים, אוקראיניים ורומניים ושירי א״י החדשה, החלוצית, השתלבו והשתזרו בה, קירבו וליכדו בני שכבות וגילים שונים — כל אלה שימשו מזון מפרה לנפש הצעירה, לכיסופיה וערגונותיה.

על רקע חיי־הנעורים התוססים והמפכים בעוז, קיבלה גם פעולת ההשכלה צביון אחר וחדש לחלוטין. לא עוד הסתפקו בהקראות מספרו של באדן פאול על הצופיות וב„הסברת הדיברות". פעולת־התרבות החלה יונקת מתחומים שרחבו מאוד ומעפילה לגבהים שלא נודעו עד אז. הפגישה עם השומרים מבוקובינה ואח״כ (1927) גם עם אלה מריגאט ומטראנסילבאניה (1929), שאף בהם קמה והתפתחה בינתיים התנועה השומרית, הרחיבה את תחומי־הראיה, עוררה

תימאטיקה חדשה וקרעה אפקים חדשים. הרומאנטיקה של ה„נארודנאיה ווליה״, של ה„הליכה לעם״ הרוסית ושל ה„וואנדערפאגל״ הגרמני, נתמזגו עם רחשי ההערצה לגבורת אנשי „השומר״ ולדמויות של יוסף טרומפלדור והבריו בארץ־ישראל. מישנתם של משה הס ופינסקר, הרצל, אחד־העם, בורוכוב, סיפורי פרץ, מנדלי ושלום־עליכם, שירי מוריס רוזנפלד, יצירות טולסטוי ודוסטוייבסקי וכו׳, החלו משתלבים בהם נושאים ושמות חדשים „מן המערב״. בתחומי משנת האידיאולוגיה הלאומית הופיע מארטין בובר („שלושה נאומים על היהדות״ וכו׳). בעולם המחשבה הסוציאליסטית הופיעו קרופוטקין וגוסטאב לאנדאור, ב„תורת המוסר העליון״ יבמורי דרך אל „הרוחניות והנצח׳ות״ שימשו ניטשה וקאנט; כבן־לווייה למחבר הרומאן הפסיכולוגי דוסטוייבסקי נתגלה וואסרמאן. בן־לווייה לטולסטוי נעשה ניטשה וספרו „כה אמר זאראתוסטרא״ נעשה כעין מדריך להתפתחותו המוסרית של הצעיר. „השאלה המינית״ לפורל, ספרה של אלן קיי על דיכוי האשה, ספרי פרויד וכו׳ פתחו אפקים חדשים בבעיות, שעד אז חבויות היו במסתרים. יצירות ג. ויניקן והאנס בליהר על תנועת־הנוער ועל חברת־הנעורים „החופשית״ וכן חוברות ה„יונגע מענשען״ משל תנועת־הנוער הגרמנית תפשו אף הן את מקומן. תולדות החסידות וסיפורי־חסידים, תולדות „השומר״ ומפעלותיו בא״י ואחר כך הקובץ „קהיליתנו״, ראי־נפתוליהם של ראשוני „השומר הצעיר״ בא״י — יצרו אווירה של רומאנטיקה, חיפושים רוחניים ופעילות רוחנית ערה. אלה מצאו את ביטויים בשיחות ובבירורים בעל פה, בעתונים וביומנים, בפעולה דראמאטית (נשפי־קן, נשפי־גדודים וקבוצות), בקישוט המועדון ובתערוכות. בשדה הציור היו פידוס וליליין במרום ההערצה. רק מאוחר יותר, כאשר בפעולת ההשכלה השתלב לימוד המאטריאליזם־ההיסטורי ובתחום הספרות החלה תופשת את מקומה הספרות הסובייטית החדשה, המסעירה והכובשת, תפשו את מקומן בשדה האמנות יצירות קטה קולביץ.

נוכח הריקנות וחוסר־הטעם אשר אפפו את הנוער בכללותו, נעשה הקן השומרי למצבר של חיי־נוער עשירי־תוכן, עזי־חוויות וכיסופים מצמיחי־כנפיים. מושגים חדשים של חינוך עצמי מתמיד, חינוך האופי, חישול כוח־הרצון, של שאיפות לשלמות, ליופי ולצדק, של כוננות להילחם למען רעיונות נשגבים. נסכו תוכן חדש בחיים ויצרו הרגשה של התעלות. אף רבים מקרב הנוער שלא מלאם לבם להצטרף לתנועה המחמירה בתביעותיה, הושפעו במישרין ובעקיפין מתכניה. רבים שהיו בתנועה אך עזבוה — אם מתוך חוסר נכונות או חוסר יכולת לשאת בעול ציווייה המוסריים והחברתיים, אם מתוך רתיעה מחובת ההגשמה העצמית, שנעשתה חוק־בל־יעבור לכל צעיר וצעירה בתנועה [2] — אף

[2] ב„יום המנהלים״ השלישי, בקיץ 1926, הגדירה התנועה את דרכה הגדרה ברורה

אלה נשאו אתם עוד שנים רבות (ולא אחת ישאו בלבם עד סוף ימיהם) את הערכים אשר ספגו וקלטו בתנועה.

אכן, ערכים אלה נעשו אבני־שתיה לכל תנועת־נוער חלוצית שקמה לימים בביסרביה ופניה לחידוש חיי העם במולדתו ההיסטורית.

מאבקים ויבולם

מאז היותו התבסס השוה"צ קודם כל על נוער־לומד. נוער זה — ממיטב הנוער היהודי שבביסרביה — הוסיף להוות את היסוד העיקרי בקיני השוה"צ אף בשנים המאוחרות יותר, כאשר הדילדול הכלכלי צימצם מאוד את מנת־ההשכלה שיכול היה לזכות בה הנוער היהודי באותו גליל. ריבוי הנוער הלומד בשורות השוה"צ הבטיח לתנועה רמה תרבותית נאותה בעבודתה החינוכית, אך מצד שני דווקא בנוער זה קשה היה המאבק על נאמנות ללא סייג להגשמה האישית החלוצית. אפשרויות העליה ארצה כמעט בכל שנות התקופה הנסקרת מצומצמות היו. מספר ה„סרטיפיקאטים" שזכו בו בוגרי השוה"צ ברומניה כולה לא היה עולה על עשרות לשנה. בשתי שנות העליה הגדולה ביותר שנודעה עד אז — בשנים 1935/1934 — זכו לעלות ארצה על־פי מיכסת הסרטיפיקאטים של השוה"צ (כולל ארגון „בני־עבודה"[3] וחברות שעלו על־פי סרטיפיקאטים מיוחדים למשקי־הפועלות בארץ) בס"ה 226 איש, מהם 86 מביסרביה. אותה תקופה מנתה הסתדרות השומר־הצעיר ברומניה כולה 4500—4000 נוער בחמישים־וכמה קינים (מהם למעלה מ־1500 ב־17 קינים בביסרביה). שכבת הבוגרים בהסתדרות זו מנתה קרוב לאלף איש, כרבע מהם בקיבוצי־ההכשרה או מצפים לעליה לאחר שאושרו לעלות.[4] הפיתויים להמשכת הלימודים בבתי"ס גבוהים

יותר, בציינה את דרך השומר כ„מקיפה מחזור־חיים שלם": בתקופת הנעורים — תנועת־נוער ולעת בגרות — הקיבוץ בארץ. היחס השלילי שנקבע להמשכת לימודיהם של בוגרי התנועה בבתי"ס גבוהים גרם אמנם לעזיבתם של פעילים מרכזיים, אך מאז ואילך ברורה היתה דרכו של בוגר התנועה: להכשרה, לעליה, לקיבוץ.

[3] „בני־עבודה" — הסתדרות נוער חלוצי, שמבחינה רעיונית הזדהתה עם השוה"צ, אך חבריה, מבני 18 שנים ומעלה, לא יכלו למצוא את מקומם בקן השומרי, קיבלו את הכשרתם ב„החלוץ" או התכוננו לקראתה. בזמן ועידתה הארצית הראשונה בקישינוב, בפסח 1935, מנתה 41 סניפים, מהם 18 בביסרביה. „בני־עבודה" מנו אותה שעה למעלה מאלף חבר וחברה, מהם כ־400 בשורות „החלוץ", בהכשרה או לאחריה.

[4] דו"ח ההנה"ר לשנים 1935—1934, לקראת הוועידה העשירית של הסתדרות השומר־הצעיר ברומניה (קישינוב 28.12.35 — 2.1.36); „מיפקד היובל", ל"ג בעומר תרצ"ד.

ול„עשיית קאריירה" היו גוברים ביחוד בכל שעת משבר בא"י ובתנועה הציונית, נוכח שערי הארץ הסגורים, כאשר תכניות חייו של הנוער המתבגר אך בקושי רב היו עולות בקנה אחד עם אפשרויות העליה ארצה והגשמת רעיונות התנועה בה. במצבים כאלה — והם פקדונו לא אחת בתקופה הנסקרת! — נאלצה התנועה להיאבק על נפשו של כל בוגר בתנועה ולעמוד בפרץ בפני משברים בלתי־פוסקים, בין אם לבשו צורת יאוש פיליסטרי, אבדן־תקווה וחזרה אל תלם החיים ה„בעלי־ביתיים", ובין אם הופיעו בדמות „התבוללות אדומה", דמות התלישות וההתנכרות הקוסמופוליטית, שבעתות משבר לציונות היתה מגבירה חילים דווקא בקרב הנוער הלומד.

מרד־הנעורים, שנתן טעם חדש לחיי הצעירים, לא נתקבל בהבנה יתירה מצד הוריהם. הללו — מהם גם ציונים על־פי השקפתם — היו להם לרוב תכניות משלהם לגבי בניהם ובנותיהם הגדלים, ולאו דווקא תוכניות של חיי־חלוץ בא"י. „מלחמת אבות ובנים" שנתלקחה לא פעם על רקע זה, הביאה לא מעט „טראגדיות משפחתיות", ביחוד כאשר תקוות ההורים ל„התפכחות" בניהם היתה נכזבת עם צאתם להכשרה. בשלב זה היו היחסים מגיעים לא אחת לידי קרע ממש ולא חסרו גם מקרים של הסתייעות ההורים במשטרה להחזרת בנים ובנות מקיבוצי־ההכשרה.

אכן, קיבוצי־ההכשרה מילאו תפקיד מיוחד בחיי שכבת הבוגרים בתנועה. ביחוד נעשו בבחינת סמל וכעין איים של „ארץ־ישראל־זוטא" חוות „החלוץ" ביאסי וחוות „מסדה" שע"י בלצי, שבהן קיבלו את הכשרתם החקלאית במשך השנים מאות בוגרי התנועה שבביסרביה. כאן, בתנאי־קיום קשים למדי, היה מיבחן ראשון ליכולת העמידה בחיי־עבודה, בחברה שיתופית ותרבות עברית. כאן וכן בקיבוצי־הכשרה שרוכזו בעבודה שכירה במקומות שונים (עבודות שדה וכרם, בתי־חרושת וכדו'), גובשו הגרעינים לקיבוצי־העליה, שעתידים היו לבנות את חייהם השיתופיים בארץ ישראל. כאן מצאו לא פעם אחיזה לעצמם גם צעירים וצעירות ששרפו מאחוריהם כל גשר (ניתוק קשרים עם המשפחה, עזיבת לימודים, מקורות פרנסה) והדרך אל א"י טרם נפתחה לפניהם, אם כי סיימו את חוק־הכשרתם.

גם היחסים בין השוה"צ לבין המפלגות הציוניות השונות נשתנו במרוצת הימים. ככל שהתגבש השוה"צ כתנועה בעלת השקפת־עולם ודרך פוליטית עצמית, כן החל להתפוגג יחס האהדה, לה זכה בשנותיו הראשונות ופינה את מקומו ליחסי יריבות אידיאולוגית־פוליטית, שהיתה מחריפה ביחוד בפרוס הקונגרסים הציוניים או ועידות ציוניות מקומיות, שעתידות היו לקבוע פרופורציות של ייצוג ו„שלטון" בתנועה הציונית ובמוסדותיה...

ברם, תוך מאבקים אלה נתהשלו הכוחות ועל אף הקרבנות שנפלו במערכה, צמחו משמרות של אנשי־רעיון־ומעשה, אשר בזו אחר זו נטלו לידיהן את הגה התנועה והוסיפו לקדמה. מאז ייסוד הקיבוץ־הארצי של השומר־הצעיר בא"י (אפריל 1927) וככל שהתגבשה והלכה דרכה הרעיונית של התנועה, היה השוה"צ בביסרביה — כחלק של התנועה ברומניה כולה — עתודה נאמנה, שבהדרכת השליחים מן הארץ סיפקה כוחות חיוניים לא מעטים למערכות התנועה בארץ. מאות חניכי השוה"צ בביסרביה, המרוכזים בקיבוצי הקיבוץ־הארצי (מעברות, שער־העמקים, שריד, דליה, שמיר, רוחמה, רשפים, זיקים, מגן) וקבוצות קטנות ובודדים בקיבוצים אחרים, אינם אלא תמצית הפרי שהבשילו שנות החינוך השומרי היסודי באותו גליל.

תוך עליות וירידות, בימי גאות ובימי שפל, כשהפעולה היא ליגלית למחצה או לרביע (באצטלה של אגודות־כפורט, או מועדונים ע"ש הקק"ל ילרוב על פי „סידורים מיוחדים" עם אנשי ה„סיגוראנצה" והמשטרה המקומיים...) ולעתים אף בתנאים של אי־ליגליות והכרה להסתפק בצורות־פעולה מותאמות למצב זה (היעדר מועדון, קבוצות זעירות וקשרים אישיים בלבד), הצמיח השוה"צ בביסרביה קאדרים של מדריכים, מחנכים ומארגנים, דברי תנועה מובהקים ומתווי־דרך, אשר בהקדישם את כל כוחותיהם וזמנם לתנועה, נשאו את דגלה לרחבי רומניה וגייסו ללא־לאות את הנוער היהודי לשורות התנועה החלוצית. בגלילותיה השונים של רומניה יכולת למצוא שליחים נאמנים אלה, בעמדם במערכות עזות הן נגד ההתבוללות האנטי־ציונית לגווניה השונים והן נגד המגמות האנטי־חלוציות והריאקציוניות שהיו מרימות ראש בתנועה הציונית עצמה. תוך מערכות אלה גדלה התנועה ובגרה. מאז ועידת־צ'רנוביץ (יאנואר 1931), כשהעמיסה על עצמה אחריות גדולה להסתדרות „החלוץ" ברומניה כולה (אחריות שבשנים המאוחרות יותר נשאה בה תוך שותפות עם „גורדוניה" ו„דרור" שהתפתחו אף הן בינתיים), היה השוה"צ גורם בעל משקל בציבוריות הציונית במדינה ומלבד העבודה החינוכית הישירה, המכוונת באופן ברור ואקסקלוסיבי לקראת ההגשמה החלוצית בא"י, היה רב חלקו בעבודת הקק"ל, בפעולת ההסברה הציונית, בפעולתו הפוליטית של גוש־א"י־העובדת ובכל מערכה ציונית שהיתה במדינה. ועיקר כוחו של השוה"צ ברומניה — מביסרביה בא.

לעתים בסימן של גידול מיספרי מהיר יותר, לעתים בסימן ביצור והעמקה, סלקציה קפדנית יותר של החומר האנושי אשר בשורותיה ושימת הדגש יותר על ביסוס העבודה החינוכית והרעיונית, אך תמיד נאלצה התנועה להיאבק עם הירידה התרבותית, עם המחנק הרוחני והשפעת המשטר הריאקציוני במדינה, שבסוף שנות־השלושים, עת גאו נחשולי הפאשיזם באירופה, לבש צורה פאשיסטית

מובהקת (ממשלת גוגה־קוזא, 1938). במשך פחות משתי עשרות שנים שניתנו לה לפעולת התנועה בביסרביה, נתגבשה מסורת של עבודה חינוכית לתפארת, שנעשתה חלק בלתי־נפרד מן ההווי היהודי באותו גליל — עד שעברה הכוס על שבט יהודי שרשי ושופע־כוחות זה ומלחמת העולם השניה לא השאירה ממנו אלא אודים מוצלים בלבד...

שער־העמקים, סוף אפריל 1959.

מ. זית

פרקי „גורדוניה" בביסרביה

הראשית

עם עזיבת ביסרביה, כשנתיים לאחר שהגעתי אליה מרוסיה, לא ניתקו הקשרים אתה, אלא להיפך, העמיקו במידה שגדלתי, ספגתי חינוך ציוני ונכנסתי לחיי תנועת הנוער. המשפחה השתקעה בגלץ — עיר נמל ותעשיה, אחת הערים הראשיות של רומניה הישנה וקרובה קירבת גבול לביסרביה. עשרה קילומטר מגלץ מזרחה זורם לו הפרוט, המשתפך אל הדנובה. נהר זה היה הגבול בין רומניה לרוסיה בשנים 1810—1917 ושוב הוא הגבול המדיני בין שתי המדינות גם כיום, מאז 1940. הפרוט היה המקשר את ביסרביה למדינה שאליה סופח חבל ארץ זה. לגלץ הגיעו אלפי יהודים מעיירות־ביסרביה השונות, וכן רבו הפליטים מרוסיה ממש. רושמם היה ניכר בחיי העיר, ובעיקר בחיי החברה, הכלכלה והתרבות של הקהילה היהודית.

„אונזער צייט", עתונה היומי ביידיש של ביסרביה, הגיע במאות טפסים גם לגלץ ונפוץ בין מנויים או קונים קבועים של העתון. חייה של התנועה הציונית הושפעו במידה מכרעת ממציאותם של יהודי ביסרביה או רוסיה, הערים, התוססים ומלאים רוח של פעולות וכוחות־אירגון רבים.

למעשה, כל האמור לגבי גלץ העיר, שהכרתיה מתוך חייה היומיומיים, נותן ענין גם ליאסי, בקאו, רומן, פיאטרה ניאמץ וכל שאר הערים הגדולות של רומניה, ובעיקר לבוקרשט עיר הבירה, על הקהילה היה דית הגדולה שלה. מכאן, שניתוק של ממש לא חל בין אלה שעזבו את ביסרביה ועברו לסביבה אחרת. להיפך, הקשר הנפשי והתרבותי נשאר, העמיק ומיד עם ההזדמנות הראשונה הוא התחדש ביתר שאת.

לי ולרבים מחברי בני גילי באה שעת הכושר עם הופעתן של תנועות־הנוער החלוציות, שעיקר כוחן ומעוזן היה בביסרביה. אכן — עוד בהיותי ילד, תלמיד בית הספר העממי, כבר נמשכתי לתנועות הנוער הציוניות שהיו אז בגלץ. „התלמיד" היה שמה של חבורה גדולה, מורכבת מתלמידי־גימנסיה יהודים, אשר ניהלו בהצלחה ספריה דלה („עבריה" היה שמה) ובה מספר קטן של ספרים עבריים, מהם אפילו יקרי־ערך: קומפלטים של „השחר" משנות השבעים.

כמה ספרי „התקופה", ספריו של א. מאפו ואחרים. רוב הספרים היו ברומנית על נושאים יהודיים והסך הכל היה דל למדי.

אירגון אחר היה „מכבי", אגודת ספורט, שהגיעה להישגים חשובים ויצאו לה מוניטין. לשתי האגודות הייתי בא ועומד לעתים קרובות „כעני בפתח" — משום שהייתי קטן מדי ולא נמצא לי מקום לפעולות של ממש. „תחכה כמה שנים, תגדל קצת, ואז נקבלך לשורותינו" — אלה היו ההבטחות שקיבלתי גם ב„התלמיד" וגם ב„מכבי". נאלצתי איפוא להסתפק בקריאת ספרים ב„עבריה" וכן לעמוד, שעות ממושכות, על סף אולם ההתעמלות ולהציץ בקנאה אל חברי „מכבי" ו„הגבור" (האגודה הספורטיבית המתחרה) כשהם עוסקים בהתעמלות.

אולם משגדלתי והגעתי לגיל של פעילות בתנועת הנוער, כבר הפך „התלמיד" לנחלת העבר הנשכח. במקומו הספיקה להופיע האגודה א.ט.ס. („אסוציקציה טינריטולוי סיוניסט") כלומר איגוד הנוער הציוני, שלאחר קיום קצר נעלמה אף היא. הקריאה לחלוציות, לעליה לארץ ישראל, לחיי קבוצה או קיבוץ נשמעה בעוז והשתיקה את כל הדיונים על חיי־רוח בגולה, שנשמעו ב„התלמיד" או בא.ט.ס.

„השומר הצעיר" היתה התנועה הראשונה שהגיעה לגלץ ועוד טרם תספיק להשתרש במקום כבר הופיעה בעקבותיה התנועה „המתחרה" בדמותה של תנועת־הנוער־העממית־החלוצית „גורדוניה".

נכנסתי ל„גורדוניה" ומיד נסחפתי לאווירה המיוחדת של התנועה. זכורה לי הפגישה הראשונה אשר קיימנו בדצמבר 1931 ביאסי. היתה זו הפעם הראשונה שסניפי גורדוניה מ„רומניה הישנה" — יאסי, בוטושני, פודול־אילויה, בוקרשט, גלץ ועוד שורה של עיירות קטנות יותר — נפגשו בצוותא לדון על עניניהם. היתה זו הפגישה הראשונה של סניפי „גורדוניה" בריגט וחברי ההנהגה הראשית שבאו לפגישה זו היו כולם מביסרביה ודאגו להרביץ בנו תורה גורדונאית על תפיסת העולם הסינתטית: הסוציאליזם העממי, דרכנו בתנועה הציונית וכיוצא באלה הענינים, לרבות הבעיות האירגוניות השונות. דומני שעם פגישה זו נכנסה „גורדוניה" ברומניה הישנה לדרך המלך בהתפתחותה.

בביסרביה היתה התנועה ותיקה ומושרשת יותר. ראשיתה נעוצה בצעירי ציון, אשר התארגנו עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, לא כמפלגה פוליטית אלא כתנועת־נוער. אמנם תנועת צ.צ. לא היתה תנועת־נוער דוגמת „וואנדערפוגעל" („הצפור הנודדת") של הגרמנים, או הצופים של באדן־פאול באנגליה — אבל היו מאות ואולי אלפים של צעירים יהודים שכמהו לצאת מן הגיטו, לשנות אורח חייהם ונשאו נפשם לחיים חדשים בארץ ישראל.

צעירים רבים מראשוני צ.צ. אלה עלו ארצה עוד בימי העליה השניה. אלה השתתפו בכיבוש העבודה והיו בין מיסדי הקבוצה הראשונה, דגניה א' ובמעצבי

דמותה של הציבוריות היהודית בארץ ישראל מהימים ההם. דיינו אם נזכיר שמות נערצים כמו של ישראל גלעדי השומר, יוסף שפרינצק וייבדלו לחיים ארוכים יוסף ברץ איש דגניה או חיים שורר עורך „דבר", כדי שנבין שהיה ממי ללמוד ובעקבות מי ללכת.

„התחיה", „פרחי ציון", „החלוץ הצעיר" — אלה היו תנועות הנוער אשר צצו על אדמת ביסרביה בשנים הראשונות לאחר מלחמת העולם הראשונה ולאחר סיפוחה לרומניה הגדולה. לאחר קיום נפרד של תנועות אלה — התאחדו בהדרגה לגוש גדול אחד: גורדוניה, היא התנועה אשר חדרה כמעט אל כל הישובים היהודים הגדולים והקטנים בביסרביה ונעשתה תנועת־נוער אחת אדירה. אנו, צעירי הריגט וחברי־גורדוניה חדשים, נשאנו עינינו בהערצה וערגה אל חברינו מביסרביה, שהיו דוברי עברית וחניכי הגימנסיות העבריות. בעינינו נראו הללו כמושלמים ביותר וראויים לחיקוי בכל המובנים. „עכשיו מותר כבר לגלות" — שאלינו התיחסו חברינו הביסרבאים במקצת זלזול — קראו לנו „שקצים" ולגלגו על הרומנית המושלמת בפינו, שעה שביידיש או בעברית ידענו להתבטא בקושי רב.

חוות ההכשרה „מסדה" של גורדוניה

ואם אנו, צעירי הריגט, הערצנו את חברינו מביסרביה, הרי כולנו, כל חברי „גורדוניה" מרומניה, ראינו כמרכז רוחני, בירת התנועה ממש, באותה חווה חקלאית צנועה, שהיתה במרחק של שבעה קילומטר מבלצי ונקראה „מסדה", על שם המבצר האחרון שעמד בעוז בימי המרד הגדול נגד הרומאים.

על „מסדה" סופרו נסים ונפלאות בכל סניפי התנועה. ל„מסדה" ערגה נפשנו. צעיר שהגיע תורו לצאת להכשרה וזכה להתקבל ל„מסדה", במקום לצאת לאיזה הכשרה זמנית אחרת, היה ממש מאושר. היה משהו מיוחד ב„מסדה", שלא היה בכל קבוצת הכשרה אחרת — והיו הכשרות לעשרות ברחבי רומניה. בכל שאר ההכשרות נמצאו החלוצים בכפר או בעיירה, עבדו אצל אחרים, באו במגע קרוב יותר עם סביבה, אשר לא תמיד היתה ידידותית. לא כן ב„מסדה". זו היתה חווה שלנו. היא התנהלה ע"י החלוצים עצמם — לעתים בהדרכת מומחה חקלאי. אבל האווירה היתה חלוצית. כאן נערכו גם הכינוסים החגיגיים הגדולים של התנועה (סמינריונים, ימי עיון, מועצות וכו') — בקיצור: זה היה מרכז רוחני המפיץ אהבה לעבודה, לארץ ישראל ולתרבות עברית.

בחורף תרצ"ג, ואני עדיין תלמיד הכיתה האחרונה של הגימנסיה, זכיתי לחזור לראשונה לביסרביה, לאחר שנעדרתי ממנה למעלה מעשר שנים, ולהיות דווקא ב„מסדה" — „קודש הקדשים" של גורדוניה.

הגעתי לבלצי, ישר מפגישה מחוזית, הפגישה השלישית של גורדוניה

ברומניה הישנה, אשר התקיימה אז בפודול־אילויה ועוררה ממש סנסציה. עיירה קטנה זו, פודול־אילויה, היתה אז אחד הסניפים החזקים שלנו ברומניה הישנה ועל כן התקיימה שם הפגישה המחוזית. מאידך גיסא לא זכתה העיירה, מאז קיומה, לפגישה מעין זו. תושבי העיירה לא רצו לקבל בשום אופן את המונח הצנוע „פגישה" וקראו להתכנסותנו בשם היאה לכינוס מפואר: „הקונגרס". כל העיירה דיברה על הקונגרס וכולם היו גאים על כך שדווקא פודול־אילויה, ולא יאסי, או ישוב גדול אחר, זכתה לאכסן „קונגרס" זה של „גורדוניסטים"...

כשבועיים לאחר הפגישה בפודול־אילויה עמדה להתקיים הוועידה הראשונה של גורדוניה, שנועדה בבלצי. ניצלתי איפוא את ההזדמנות ולאחר שהות קצרה ביאסי, המשכתי בדרכי לבלצי, כדי להגיע כמה ימים לפני הוועידה ולהיות גם ב„מסדה".

במרתף הצנוע של הדוד פיני („פעטער פיניע"), אשר נשא שם מצלצל: „המסעדה האמריקאית" (וזאת, משום שפיני עצמו היה פעם באמריקה, וחזר משם על מנת לפתוח מסעדה ואכסניה צנועה בבלצי), נתקלתי בעגלה של „מסדה", אשר הגיעה בבוקר עם כדי החלב מן החווה ועמדה לחזור אחה"צ, לאחר שהחלב נמכר והעגלון קנה בשביל החווה את המיצרכים הדרושים.

יצאנו איפוא מן העיר, שני בחורים שעשו הכשרתם החקלאית ב„מסדה" ואני, הבא לבקרם, וצעדנו ליד העגלה, אשר היתה עמוסה יתר על המידה, שקועים בשיחה ערה על ענייני התנועה, עלייה, יציאה להכשרה וכדומה.

מיד לאחר עברנו את הגשר שעל קריאוט הראה אחד על בית בודד בקצה האופק, שבלט בצבע האדמדם של קירותיו — שם זוהי „מסדה". הגויים קוראים לו „החדר האדום" („אודאוה רושיע") על שום הצבע האדום של האורווה, העשויה לבנים שרופות. כה הסביר לי הבחור — וכעבור שעה של הליכה לצידה של העגלה נכנסנו אל החווה הפרוצה (גדר לא היתה סביב המשק) — ונחנו קצת במטבח הגדול.

כשלושים חברים וחברות היו אז ב„מסדה" — הדיבור העברי הידהד בכל פינה. נערות חלבו את הפרות. בחורים יהודים ערמו ערימות של קש או עבדו עם הסוסים. בתנור בערה אש חזקה. „מאמליגה" הוגשה אל השולחן וחולקה מנות מנות. סעדנו סעודת־עניים טעימה ואחר כך, לאחר שיחה על חדשות היום, ובעיקר על הוועידה הקרובה, יצאנו בריקודי הורה נלהבים.

היתה זו פגישה ראשונה עם „מסדה" ולאחריה באו רבות אחרות בשרשרת ארוכה. מסורת היתה נהוגה בבלצי, שבכל ל"ג בעומר היו ילדי בתי הספר מטיילים ל„מסדה". בעקבות תלמידי בתי הספר העממיים ותלמידי הגימנסיה העברית היו באים גם ההורים וסתם יהודים. בקיצור, כל יהודי בלצי, כולל המועטים שלא היו ציונים (בונדיסטים או קומוניסטים) נהרו למסדה בל"ג בעומר. בביקורם בחווה

זו, בה נקראו הפרות בשמות עבריים מצלצלים והסוסים נשאו בגאווה שמותיהם של חלוצים או של שליחים, הרגישו אחד משישים מטעמה של ארץ־ישראל. כאן יכלו ילדי ישראל להתרוצץ כל היום, לשיר שירים עבריים ולהרגיש כאילו פירקו לשעה קלה עולה של גלות. כל תנועות־הנוער הציוניות־חלוציות: גורדוניה, השומר הצעיר, דרור, בוסליה, הנוער הציוני, בני עקיבא וכו' קיימו מפקדים והעלו ברמה את הדגל הלאומי. עם חשיכה הדליקו מדורות ויצאו בריקודים סוערים. שירה עברית הדהדה בלילה ועד מאוחר שמחו יהודי בלצי וילדיהם עם חלוצי „מסדה".

לפגישתי הראשונה ב„מסדה" באותו יום חורף של דצמבר 1932 היה המשך רצוף. ביקרתי וחזרתי וביקרתי במקום עשרות פעמים לרגל עבודתי בתנועה. ברצוני להעלות כאן רק כמה אפיזודות ותמונות מעטות אשר נחרתו במיוחד בזכרוני.

כינוס השיכבה הצעירה ב„מסדה"

בקיץ תרצ"ה, כמה חדשים לפני עלייתי ארצה, אירגנתי, מטעם ההנהגה הראשית של „גורדוניה", את הכינוס הארצי הראשון („צופיאדה" קראנו לכינוס זה, על משקל „אולימפיאדה") לכל חברי השכבה הצעירה (הגילים 10—13) של גורדוניה. היה זה מפעל נועז ובלתי רגיל ונימוקים מיוחדים הביאו אותנו לנסיון זה.

כידוע קיימה גורדוניה, ככל יתר תנועות־הנוער, מחנות קיץ. את המחנות קיימנו בעיקר ביערות הקרפטים, המרוחקים מרחק רב מסניפיה העיקריים של התנועה. הנסיעה מבלצי, קישינוב או אקרמן לדורנא־ואטרא, פיאטרא־ניאמץ או טירגו אוקנה, שבסביבותיהן קיימנו מחנות הקיץ („מושבות" בשפת הימים ההם), היתה ארוכה מאד וכרוכה בהוצאות כספיות גדולות. ואם נוסיף לכך נסיעה מן העיירה אל תחנת הרכבת ואח"כ נסיעה מעיירת הקייט אל הכפר, שם התקיים המחנה — הרי נבין באיזה קשיים מרובים היה כרוך המפעל כולו. כתוצאה מכך בא למושבות רק חלק קטן מחברי התנועה — פחות מעשרה למאה. בלטו במיוחד בהיעדרם הילדים הצעירים, שכבת „הצופ־ים" בשפת הימים ההם.

העליתי על כן (בחורף תרצ"ה) בפני ההנהגה הראשית תכנית של „צופיאדה" ב„מסדה", אשר תתקיים מיד אחרי גמר הלימודים, תימשך רק ימים ספורים (5—6 ימים) ותכלול תחרויות בענפים שונים: ספורט, משחקים, תחרויות, הרצאות של ילדים ועוד. טענתי: אם נביא אלף ילדים מכל רחבי התנועה לכנס המוני זה — הרי שביצענו מפעל חינוכי יפה, אשר ישאיר רושם חזק על כל המשתתפים. ההצעה נתקבלה ברצון וההכנות התחילו במרץ רב. הופיעו חוברות־

הדרכה מיוחדות והזמנות נשלחו לא רק לסניפים כי אם גם לבתי הספר העבריים בכל ביסרביה. מטה מיוחד הוקם ב„מסדה" לביצוע המפעל.

ביום הפתיחה נהרו מכל העיירות של צפון ומרכז ביסרביה עגלות עמוסות ילדים. עשרות עשרות באו ילדים וילדות מידיניצי, בריציבה, סקורני, קפרשטי, אלכסנדרני, טלנשטי, אורהיב, קישינוב וכו׳. בלצי עצמה, שבה היה סניף גדול לתנועה, הטוב שבסניפי גורדוניה, שלחה את כל השיכבה הצעירה — וככה עמדנו בפני מספר גדול יותר מזה שהערכנו שהוא ייענה לקריאה.

דומני, שאף פעם לא הצליחה התנועה לרכז מספר כה גדול של חברי השיכבה הצעירה כמו בכינוס ראשון זה של הצופים.

מדורה עצומה נדלקה בחצר החווה ובשורות מסודרות התחילו להסתדר מסביב למדורה מאות הילדים מכל הסניפים — בעיקר באו בהמוניהם סניפי הצפון ומרכז ביסרביה. כולם היו לבושים בחולצות כחולות ועניבות־צופים לבנות על צוואריהם. דגלי הסניפים הועלו ומעליהם, גבוה על התורן, התנוסס דגל הצופיאדה.

אחר כך התחילו המשחקים, ההתחרויות, ההרצאות ו„המרצים" — ילדים צעירים, תלמידי בתי ספר, וחניכי גורדוניה. אכן, כיום ממרחק של 26 שנים, לא קשה לראות כמה מרובות היו השגיאות הארגוניות והחינוכיות אשר ליוו מפעל זה. אבל הרגעים הנעלים היו כה מרובים וכה יפים, עד שכיסו לגמרי על השגיאות המרובות. כולנו, כל המשתתפים בכינוס נפלא זה, נזכור אותו לתמיד. מאות ילדות וילדים, אשר היו נוכחים במעמד ההוא, הגיעו לארץ ישראל והם חיים בקיבוצים או במקומות אחרים. בכל פגישה אתם הם מעלים זכרו של אותו כינוס. נפגשתי עם אלה שהגורל המר להם מאד. מהם היו ברוסיה, נידונו לשנות־מאסר מרובות; אחרים היו בחזיתות מלחמה ושוב אחרים היו בטרנסניסטריה ושתו עד תום את קובעת התרעלה — בפגישה הראשונה אתם, העלו את כינוס הצופים, אשר חי בלבם והאיר את דרכם בימי הסבל הקשים ביותר.

הסמינר האחרון של גורדוניה ב„מסדה"

ושוב פרק מיוחד במינו הקשור עם פרשה אחרת, שחלה בתקופה מאוחרת יותר. זכיתי להיות השליח האחרון של גורדוניה לרומניה לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה והמשכתי לעבוד בתנועה עד לרגעים האחרונים ממש. ב„מסדה" קיימנו כרגיל סמינר ארצי בימי חג המולד והשנה החדשה (דצמבר 1939 — וראשית ינואר 1940). קרוב למאתיים צעירים וצעירות מילאו עד אפס מקום את החווה ועמדו בתור־אין־סוף על יד חדר הרחצה או המטבח, הצטופפו סביב לשולחנות והאזינו בריכוז כל החושים להרצאות השליחים מארץ ישראל: ברוך

השרוני מרמת־דוד (השרון) והח"מ וכן להרצאותיהם של ק. ברתיני, ל. קופרשטיין ויצחק קורן, אשר התארחו במקום והירצו בפני הגורדונאים הצעירים.

היה מזג־אוויר רגיל של חורף. החווה עמדה בודדה ומבודדת, שדותיה עטופים שלג לבן. מלחמת העולם השתוללה והצורר הנאצי הכין תוכניות להשמדת יהדות אירופה. יהודי ביסרביה שרויים היו במבוכה רבה ללא דעת עתידם לנוכח הברית שכרתו שליטי רוסיה עם שליטיה של גרמניה הנאצית והשתלטותם של הסובייטים על חלק מפולין, הארצות הבלטיות, תוך מלחמתם נגד פינלנד. מה יהיה הסוף? התקווה הגדולה: ארץ ישראל — היתה אי שם הרחק הרחק באופק, שהרי חוקי הספר הלבן שררו במלוא תוקפם, ואילו כאן מתאספים חלוצים ומועמדים לחלוציות, שומעים הרצאות על חיי קבוצה בארץ ישראל, שרים, רוקדים, חולמים על חיים חדשים...

לא ידעתי, בעזבי את מסדה בשעת בוקר מוקדמת, לאחר שבוע ימים של הרצאות ובילוי בצוותא עם חברים צעירים, שהרבה פעמים לא יינתן לי עוד לראות את החווה הזאת, שהיתה מעבדה נפלאה לחלוצים, חברי קבוצה וחקלאים בישראל...

הועידה הראשונה של גורדוניה

נחזור איפוא לאותו ביקור ראשון ב„מסדה" בסוף דצמבר 1932, שקדם, כאמור, בכמה ימים לועידה הארצית הראשונה של גורדוניה, שהתקיימה בבלצי. בראשית השנה הנוצרית החדשה (1933) התקיימה הוועידה הראשונה של גורדוניה. אכן לגורדוניה היה כבר ותק של חמש שנות קיום לפחות והוא ותק שווה לערך לאותו של כל תנועות־הנוער־החלוציות, אשר מילאו אז את הרחוב היהודי ברומניה.

ובכל זאת, מניין האיחור בועידה הארצית? התשובה פשוטה: עד אז ידענו בתנועות הנוער שני מוסדות דימוקראטיים־מחוקקים: האחד היה „יום המנהלים", אשר מתקיים כרגיל בגמר מושבות הקיץ והשני: המועצה הארצית, שהתכנסה אף היא פעם לשנה. הועידה הארצית הראשונה התקיימה באותה שנה, משום שהשליחים הארצישראליים הסבירו לנו, כי „יום־מנהלים", המתכנס על יסוד מקרי בלבד, איננו יכול להיות מוסד עליון בתנועה דימוקראטית.

בלצי היתה עיר גדולה למדי והקהילה היהודית בה אף היא גדולה — ובכל זאת הורגש מיד דבר בואם של מאות צעירים גורדונאים מכל חלקי הארץ. שעה שהרכבות פלטו עשרות צירים מבוקרשט, גאלאץ או ערים רחוקות אחרות, הרי נכנסו בזו אחר זו, מכל הכבישים ומכל הכיוונים עגלות אשר הביאו אתן, כל אחת מהן, עשרות חברים, ש„כבשו" ממש את העיר. האכסניות השונות וחצרותיהן

מלאו עגלות. במרכז העירוני הורגשה יפה התנועה הערה של באי הועידה. חברי „גורדוניה" שבבלצי איכסנו בדירותיהם את הבאים ואכן בכל רחבי העיר הורגש, שועידה של נוער חלוצי מתכנסת כאן.

המעמד החגיגי וההרגשה המרוממת הורגשו ביותר בערב הפתיחה של הועידה. האולם הגדול של ה„תלמוד תורה" היה גדוש על גדותיו. שירה חלוצית הדהדה באויר. בהקשבה, כרגיל, נשמעו הנאומים ורק בקצה האולם נשמע בלחש קולו של המתרגם.

הועידה התנהלה בעברית. הדבר היה מובן אז מאליו ואין צורך לחזור ולהדגיש ענין זה, אולם היו בין צעירי הועידה כמה עשרות אשר לא ידעו עברית. גדול ביותר היה אחוז „הגויים" בין הצירים שבאו מרומניה הישנה (בוקרשט, גלצי, יאסי ועוד). למענם סודר תרגום בעת ובעונה אחת עם השמעת הנאומים. זכיתי לכבוד גדול, כאשר נקבעתי כמתרגם — נסיוני הראשון בשטח זה. הצלחתי בועידה זו גרמה לכך שהפכתי למתרגם כמעט קבוע בכל המועצות והועידות של התנועה מאז ואילך.

בדרך כלל עמדה ועידה זו, הראשונה של גורדוניה ברומניה, בסימן של מחסור כוח מאורגן כדבעי. משעברנו מהדיונים הרעיוניים והפוליטיים לניתוח מצבה של התנועה מבחינה ארגונית הורגש מיד מחסור זה בכוחות־הדרכה וארגון. הסיבה לכך: עלייתם של כל המנהלים והמדריכים הותיקים. אנשי ההנהגה הראשית ונציגינו ב„החלוץ" עלו לפני כן והקימו בארץ ישראל את הקבוצה השניה של גורדוניה, לה קראו „מסדה". הקבוצה הראשונה הוקמה לפני כן ובמרוצת הזמן התאחדו שתיהן והקימו את קבוצת „מסדה" שהתישבה בעמק הירדן.

אלה אשר יכלו לקבל על עצמם אחריות לעתידה של התנועה נמצאו עדיין על ספסל הלימודים, במחלקה האחרונה של גימנסיה, ולא כולם היו מוכנים להינתק מיד מספסל הלימודים, שעה שבדרך כלל היה מדובר על 3—4 חדשים עד לגמר שנת הלימודים וגמר הלימודים בכלל... איכשהו הגענו לפשרה ויצאנו בהרגשה, שההנהגה אשר נבחרה תורחב בעתיד ותכלול חברים נוספים, שיקדישו עצמם כליל לעבודת התנועה.

את הועידה סיימנו, לאחר ליל שימורים (ממש כנהוג בכל הועידות, מאז ומעולם), בתהלוכה חגיגית דרך רחובותיה הראשיים של בלצי. דגלים לא היו בתהלוכה, כי את הדגל הרומני לא רצינו להניף. וככה צעדנו ללא דגלים כלל. גם תלבושות עדיין לא היו ובלטנו על כן בערב־רב של מלבושי־חורף שונים ומגוונים. לעומת זאת היינו טור ארוך־ארוך של נערים יהודים. סניף בלצי כולו הצטרף לתהלוכתנו. התהלוכה עשתה רושם רב על יהודי המקום, אם כי

לא נשמעו קריאות וגם כרזות לא נישאו, רק מדי פעם בפעם פרצה שירה חלוצית — וזה אמר הרבה.

אותה הפגנה של כוח חלוצי ברחובות בלצי היתה החווייה העזה ביותר שנשארה בזכרונם של כל אלה אשר השתתפו בזו הועידה הארצית הראשונה של גורדוניה. היה זה, כאמור, בבלצי, בראשית ינואר 1933. שבועות מספר לאחר מכן, בסוף ינואר אותה שנה, הגיע לשלטון בגרמניה היטלר. ספק אם אחד מכל מאות המשתתפים בועידה העלה במחשבתו שתוך זמן קצר יחסית עלולה עובדה זו להשפיע באיזו צורה שהיא על מהלך חייו. אבל, עובדה היא שזה השפיע ובצורה מכרעת.

חיים גרינברג בקישינוב

למלאת עשר שנים לפטירתו

חיים גרינברג היה מראשית הופעתו בקישינוב, לפני כששים שנה ועד ימיו האחרונים בארצות הברית, אציל רוח, נודד נצחי, מתבודד, נעלם גדול ונחבא אל הכלים. לא בכדי ביקש בצוואתו לקרוא על קברו את שירו העצוב הידוע של המשורר הרוסי לרמונטוב: —

„אצא לי יחידי בדרך".

הוא לא ידע את האושר של ישיבה, צמיחה ופריחה במקום קבוע.

פעולתו הפוריה במשך חמישים שנה ומעלה, בכתב ובעל־פה בחיתוך־הדיבור שלו, המוסיקאלי והמשכנע, עוררה תמיד התפעלות בקרב כל אלה שבאו אתו במגע, או שבאו לשמוע הרצאותיו. בביסרביה כבש את הלבבות בנועם הליכותיו ובהרצאותיו, בעיקר ברוסית, ולאחר מכן פיתח פעילות ספרותית בעברית, יידיש ורוסית — באודיסה, במוסקבה ובברלין, ולבסוף בארצות־הברית, שבה הצטיין באנגלית שלו.

נאומיו היו תמיד בבחינת קונצרט של דיבור. כבר בימי נעוריו בקישינוב היו חייו מוקדשים לתחיית העם ולחזונו הנעלה — בתור אור לעמים. בשל מראה פניו וצבעם השחום־הכהה, אשר שיווה לו ארשת־פנים של נזיר מזרחי, ראו בו חבריו וידידיו בניו־יורק את תלמידו המובהק של גאנדי.

בחייו ופעולתו מסתמנות שלש תקופות:

1) תקופת קאלאראש־קישינוב בביסרביה, שם קיבל בבית הוריו חינוך מסורתי. אחר כך ינק מהמקורות המעולים של הספרות הרוסית דאז, שהיתה חדורה אהבת אדם, סוציאליזם ושאיפה לחיים הגונים. כל שספג מהספרות הרוסית נהפך לנחלת אישיותו ולחלק־בלתי־נפרד מהווייתו הרוחנית. במשך כל שנות פעולתו עד סוף ימיו היה מלא געגועים אל ביסרביה הטובה ואל יהודיה התמימים.

2) תקופת אודיסה־מוסקבה־פטרוגרד. ב־1921 נמלט מרוסיה ושהה בברלין עד 1924. היתה זו מעין תקופת־מעבר לתקופה השלישית.

3) תקופת ניו־יורק שהיא הממושכת ביותר בחייו הספרותיים הצבוריים. היתה זו גם התקופה הפוריה והבשלה ביותר בחייו.

ברצוני לספר על פעולתו וחייו בתקופה הראשונה, שעליה סופר מעט מאוד עד היום הזה.

בפרטים אלה יש כדי תוספת אירה לדמותו. אף נדמה לי שהנני כיום היחידי בארץ ובחוץ לארץ שזכה לעבוד אתו יחד מראשית הופעתו בקישינוב ועד עזבו את ביסרביה.

כבר בימים ההם שמלפני ששים שנה, כשהופיע ביחד עם יוסף שפרינצק ז"ל ועם כותב הטורים האלה לייסד את „צעירי ציון" בביסרביה ניכרת היתה הדגשתו את הגורם המוסרי שבציונות ובתנועת העבודה בה.

בכך ביקש לראות בציונות נושאת דגל התרבות היהודית והחזון הנבואי לא פחות מאשר את המכשיר הלאומי והפוליטי. ואכן את זאת מציינים גם כל חבריו וידידיו שעבדו במחיצתו לאחר שנים בארצות־הברית. ולא היה בכך מן הפלא, שכל ציוני ביסרביה על כל זרמיהם הרגישו שיש להם חלק בחיים גרינברג, שעל כן הוא מבטא את רחשי לבם. לאחר ארבעים שנה ידע הוא להרצות בהצלחה רבה גם בכנס רבנים בארצות הברית.

באישיותו של חיים גרינברג התרכזו כבמוקד כל התכונות הנפשיית שבהן הצטיין שבט זה של יהדות ביסרביה, אשר מראשית ימי התחיה הלאומית שלנו ועד שנות העליה, ההתיישבות וההגשמה החלוצית, הצטיין והתבלט במסירותו לאידיאלים לאומיים־אנושיים, בחלוציות נעלה מאוד וביושר ציבורי.

חיים גרינברג לא זכה לבוא אל המנוחה ואל הנחלה בארץ ישראל, אף שמבחינה תיאורטית, הוא נחשב בין קבוצת קישינוב שעלתה עם העליה השניה. באחד מביקוריו בארץ אמר לי לא פעם שהגיע הזמן לעבור לישראל, אבל נסיבות משפחתיות וגם בריאותו הרופפת מנעוהו מכך.

נולד בשנת 1889 בכפר טודורשטי ליד העיירה קאַלאַראַש. לימים עקרו הוריו מהכפר ועברו לעיירה עצמה. כאשר מלאו לו 14 שנה כבר הספיק להקים את האגודה הציונית הראשונה בקאַלאַראַש בשם „אלטניילנד" ובאגודה זו התבלט בנאומיו ובהרצאותיו. בגיל 15 התחיל לעזוב לעתים קרובות את קאלאראש ובא לקישינוב כדי לקנות חכמה. עד מהרה נעשה אחד מהשלישיה (יוסף שפרינצק, חיים גרינברג וכותב הטורים האלה) אשר הקימו ועיצבו את דמותה של מפלגת „צעירי ציון" בקישינוב. הוא היה הטריבון שלנו והנואם בחסד, שקסם לכולנו. במשך זמן קצר התעלה למדרגת התועמלן הראשי שלנו, ושל תנועת התחיה בביסרביה והרצאותיו הערבות לאוזן והעמוקות בתוכנן משכו המוני שומעים גם מבין אלה שלא היו במחנה התנועה הציונית.

היה זה לפני הופעתו של בר בורוכוב, אשר ביקש לבסס במאמריו את

תנועת הציונות הפועלית על בסיס מדעי ואף מרקסיסטי. אנחנו הרחבנו פעולתנו בין הפועלים ואף פלשנו לתחום מתנגדינו ס.ד. ו„בונד", אשר היו השליטים על הפועל היהודי בעל הכרה מפלגתית־מעמדית. נציגי ה„בונד" ומפלגת הסוציאל־דמוקראטים „איסקרא" לא השלימו עם התעמולה „הריאקציונית" שלנו בין הפועלים היהודים והזמינו אותנו לעתים קרובות לוויכוחים תיאורטיים. חיים גרינברג הציל אותנו תמיד, לא רק בנאומיו המזהירים והמשכנעים כאחד, אלא גם בסובלנותו לדיעותיהם של מתנגדינו, אשר למדו בעל כרחם להעריך אותו ואותנו. ויכוחיו בעל־פה ובכתב היו מן הנקיים ביותר וע"כ רחשו לו כולם כבוד רב.

בימי חול היו מתקיימות אסיפותינו רק בערב, בשעות שהפקיד והפועל חפשיים מעבודתם ואילו בשבתות ובימי חג היו אלה מתקיימות גם במשך כל שעות היום. חיים גרינברג היה הולך עד שעות־הלילה המאוחרות מאסיפה לאסיפה ומ„מאסובקה" לחברתה לפי החלטות השלוחה האירגונית של „צעירי ציון". וזאת לדעת: כל האסיפות, ה„מאסובקות" והוויכוחים הפומביים עם מתנגדינו היו אי־ליגליים ואסורים מטעם הרשות.

חיים גרינברג מצא בפעולה זו עונג רוחני וסיפוק נפשי רב. אבל הוא עצמו נשאר בודד ונודד במובנן הפשוט ביותר של המלים. כולנו היינו כמעט זרים בבתי הורינו, אשר בשום אופן לא רצו ולא יכלו להסכים עם אורח החיים שלנו, בשל התרחקותנו מעולם המעשה. כך היה בא אלינו אביו ז"ל של ידידנו היקר יוסף ברץ בתלונה בפני אבי ז"ל, שאנחנו „פיהרען אראפ זיין זוהן יוסף פינ'ם גלייכען וועג".

מובן מאליו שלא יכולנו להביא אתנו הביתה אורח מ„אנשי שלומנו" ללון או לאכול. חיים גרינברג לא ידע איפוא מעולם מראש היכן יניח ראשו אחרי יום מלא וגדוש פעולות, נאומים ופגישות שונות. את מזונותיו סידרנו במסעדה־מחלבה של נטע פרוקופעץ, הידועה בקישינוב בין חברי מפלגות שונות כמקום מועד לפגישות. היו מקרים תדירים שנכנסנו עם חיים גרינברג לאחר יום־עבודה קשה למחלבה לאכול ארוחת ערב וחיים לא זכר אם אכל ארוחת צהרים או לא — ורק מפי בעל המחלבה למדנו, שלא אכל כלל ארוחת צהריים.

בעיית הלינה היתה הרבה יותר קשה, לא מחסרון כיס לשלם בעד לינה במלון, אלא מחוסר דרכון. חיים גרינברג לא התפנה מעולם לשם השגת דרכון, ובלעדי דרכון אי־אפשר היה בשנים ההן, שנות המהפכה ברוסיה, להשיג מלון ללינה אף ללילה אחד. לעתים קרובות נכנסנו בלילה, אחרי יום־עבודה גדוש, עם חיים גרינברג לאכול ארוחת ערב, אבל מקום למענו ללון לא היה לנו. מקום פרטי ללון לא השגנו ומקום במלון בלי דרכון אי־אפשר היה להעלות על הדעת ואירע לא אחת שחיים גרינברג נשאר ללון במחלבה וישן על הכסאות ללא כרים

וללא שמיכה. מובן מאליו ש„ללכת לישון" יכול היה רק בשעות הקטנות של הלילה, כשכלתה רגל מן הרחוב, ואיש לא נכנס עוד למחלבה. לקום היה נאלץ איפוא בשעות־הבוקר המוקדמות.

אספר כאן אפיזודה טרגי־קומית, שאירעה לנו פעם עם חיים גרינברג, אָפיינית ביותר לדמותו של חיים גרינברג ולתנאי פעולתנו בקישינוב דאז. היה זה בסוף העשור הראשון של המאה הזאת (לדאבוני לא אזכור בדיוק את השנה). יוסף שפרינצק, חיים גרינברג ואנכי (חיים א׳ *) נבחרנו כצירים לועידה ציונית־כללית שהתקיימה באודיסה. באודיסה הוכרז אז (כמו בהרבה ערים גדולות ברוסיה) מצב־חירום ועל כן לא היתה כל אפשרות להתאכסן במלון בלי דרכון. לא היה, כאמור, לחיים גרינברג דרכון, אבל אי־אפשר היה לנסוע לועידה בלי חיים גרינברג. החלטנו „לקחת בהשאלה" דרכון אצל אחד מחברינו, הוא החבר אליקים פלדסמן ז״ל, בשביל חיים גרינברג, אף־על־פי שזה היה פשע פלילי לפי החוקים של רוסיה דאז. וככה נסענו שלושתנו לועידה.

הזהרנו את חיים גרינברג, שבמלון באודיסה נצטרך להגיש את דרכונינו לשוער אשר ישאל בוודאי פרטים על מוצאו של האורח. וביקשנו ממנו על כן שישים לב לפרטים הרשומים בדרכון. בשעה מאוחרת בלילה חזרנו מהישיבה הראשונה והלכנו למלון. אני ושפרינצק הגשנו לשוער את הדרכונים שלנו ועניננו על כל השאלות ששאל אותנו. וכשהגיע תורו של חיים גרינברג הוא נשאל:

מה שמך? — אליקים, ענה חיים,

מה שם משפחתך? — פלדסמן.

איפוא נולדת? — בקישינוב.

ומה שם אביך? על שאלה אחרונה זו לא ידע לענות. התחיל מגרד בפדחתו ואמר: „הנה, בדיוק את זה שכחתי!" נדהמנו לשמוע את תשובתו. השוער הבין שכאן משהו לא כשורה. הוא החזיר לנו את הדרכונים ונאלצנו ללכת לחפש מלון אחר.

היו מקרים די תדירים שחיים גרינברג נעלם פתאום מהאופק שלנו וכל תכניות הפעולות שלנו הופרו, משום שאיש מאתנו לא היה מסוגל להחליף אותו. יש שחשבו שהוא נמצא בקאלאראש בבית הוריו. אחרים אמרו שהוא נמצא בקורנשטי, עיירה קטנה לא רחוקה מקאלאראש, מקום מגוריה של רעיתו לאה (שתאריך ימים). אבל הכל ידעו גם ידעו שהוא מתייחד אי־שם עם הספרים האהובים עליו וע״כ הוא התרחק לכמה ימים ולפעמים לכמה שבועות מ„עולם המעשה" שלנו. איש מחברינו לא העז לנסוע לקאלאראש לבית הוריו לחפש

---

* זה היה אז שמי הקונספיראטיבי.

אותו, אף שהיה ידוע לנו כי הוריו אינם מתנגדים לציונות. להיפך, אבא שלו היה מתייחס בחיוב לתנועתנו. אבל פרנסתו היתה תמיד בדוחק ועל כן לא ראה בעין יפה את התרחקות בנו מהבית, בלי לעזור לו לפרנסתו. את השליחות לנסוע לקורנשטי, לשם חיפושים אחריו, היו תמיד מטילים עלי, משום שהייתי מפורסם בזה, שמלבד עבודתי המסורה במפלגה, לא פרשתי לגמרי מעולם המעשה ו„דמי כיס" או „משכורת" שקיבלתי מאבא ז"ל. בעד העזרה שהושטתי לו בפרנסתו, הייתי מכניס לקופת המפלגה.

חיים גרינברג היה איש־שיחה מלבב. בעודו צעיר מאוד לימים כבר רכש בהרצאותיו הרבה חסידים נלהבים ונחשב כילד־פלא של ההסתדרות הציונית בכלל ושל „צעירי ציון" בפרט. בן 17 נבחר בתור ציר לוועידת־הלסינגפורס הידועה והיה הצעיר בצירי ועידה היסטורית זו. היה צנוע בכל אורחותיו, בעל מזג טוב ורך מאין כמוהו. במשך כל שנות עבודתנו המשותפת לא שמעתי ממנו מעולם מלה קשה של רוגז יוצאת מפיו. תמיד היה מפשפש במעשיו שלו ולא במעשיהם של אחרים. היה בורח מהכבוד ודווקא משום כך היה תמיד הכבוד רודף אחריו. בעל נימוסים עדינים היה ועניו יוצא מן הכלל.

אופייניים ביותר לנפשו האצילה ולפשטותו הם המשפטים הבאים מתוך צוואתו. שכתב בניו־יורק ב־18 אפריל 1949:

„יש אנשים ונשים שהכניסו מאורם הנפשי בחיי.

אני שולח לכל אחד מהם את ברכתי העמוקה.

ואם ישנם גם אנשים ונשים שפגעתי בהם וגרמתי להם צער — אתם הסליחה.

חטאתי לא מאהבת החטא, אשמתי מתוך חולשה וגם הריעותי מבלי להתכוון להרע".

בתור חבר שלו, שנמצא במחיצתו ופעל אתו יחד במשך כל שנות עבודתו המבורכת בקישינוב, חובה לי לציין, שאילו היו מפשפשים במעשיו ומחפשים בנרות, לא היו מוצאים שום פגיעה במישהו ולא כל שכן שלא גרם צער או שמר טינה כלשהי בלבו.

רחוק היה מכל אמביציות ופרטנסיות אישיות ומשלים עם המציאות של חוסר נוחיות אישיות מינימליות. בעבודתו למען המפלגה והציבור בכלל היה ממלא מה שהוטל עליו בנאמנות, בלי סטיות ובמסירות נפש ממש, משום שכל פעולותינו בזמן ההוא היו בלתי ליגליות וכרוכות בסכנות.

במובן החומרי היינו דלים וריקים, מרוחקים מבתי הורינו בלי שום התעסקות או עבודה מכניסה כלשהי. הקופה המפלגתית היתה תמיד כמעט ריקה ולא יכולנו מעולם לכסות הוצאותיהם המינימאליות של החברים, שהוריהם לא גרו בקישינוב, אף־על־פי שהם הקדישו את כל זמנם לעבודה ציבורית ומפלגתית.

הדרך היחידה לסידור חלקי של החברים האלה היתה: המצאת שעורים בעברית או ברוסית לילדי האמידים של הציונים הכלליים בקישינוב.

נפשו של חיים גרינברג סלדה תמיד מהדיבורים על הפרנסה, ועל הכלכלה שלו, שעל כן הכאיבו לו אלה עד יסוד נפשו. תמיד היה פונה הצידה כשהועלתה על הפרק שאלת ההוצאות, שכר טירחה וכדומה.

הוא הסכים, אם כי בקושי, בימים ההם לסידור כלשהו. המקום הראשון והמתאים ביותר בשבילו לסידור כזה היה ביתו של שלמה ברליאנד, יושב ראש ההסתדרות הציונית הכללית בביסרביה.

ברליאנד היה ציוני בורגני במלוא מובנה של המלה הזאת, אבל מסור בכל לבו ונפשו לתנועות חיבת ציון, לחובבי השפה העברית ואחר־כך לתנועה הציונית, היה מפורסם גם בתור סוכן להפצת תה של הפירמה „ויסוצקי" וגם סוכן להפצת „השלוח". הוא התנגד בחריפות לפעולות „צעירי ציון" בין הפועלים וביחוד כשהכנסנו ל„פרוגרמה" שלנו את הסעיף של עבודת ההווה, אשר כללה גם התנגדות למשטר הצאר ברוסיה. אבל למרות הכל היה תמיד מוכן לעזור לנו בפעולותינו הציוניות. לאחר שנים כשהקימו את תנועת הנוער „החלוץ" בביסרביה וצריך היה לרשום אותו באופן רשמי בטריבונאל בקישינוב בתור גוף ציבורי, הסכים ברליאנד לקבל על עצמו את האחריות בפני הרשות והוא נרשם בתור יו"ר ואחראי לפעולות „החלוץ". אני, בתור נציג „צעירי ציון", נרשמתי בתור סגנו ונדמה לי שכנציג „המזרחי" נרשם גם הציוני הידוע שמואל בלצן, אבי משפחה ציונית מסועפת, שרבים מבניה נמצאים בארץ.

חיים גרינברג קיבל משרת מורה בביתו של ברליאנד וככה נעשה עומד ברשות עצמו באופן חלקי במובן הכלכלי. אבל התקופה הזאת לא ארכה ימים מרובים וחיים גרינברג לא החזיק מעמד. לאחר ארבעה חדשים נעלם, בלי „אַ זייט געזונט" — כמו שאמר ברליאנד, כאשר פנה אלינו לחפש אותו. לימים חזר מקורנשטי, שם בילה אצל לאה שלו. מובן שלא יכול היה עתה לחזור עוד לביתו של ברליאנד. אבל עד מהרה סידרנו לו שיעורים בעברית בביתו של המהנדס מ.א. גוטליב, אף הוא מהאמידים שבציוני קישינוב, ששימש כמה שנים „קומיסאר" של הקרן־הקיימת לישראל בביסרביה. כעבור שנה סידרנו אותו שנית בביתו של ברליאנד. מכאן נמצאנו למדים כיצד ידעו אפילו מתנגדי „צעירי ציון" להעריך את חיים גרינברג.

במאמרו על חיים גרינברג כותב יוסף שפרינצק ז"ל: „אני נזכר באפיזודה כמעט אניקדוטה. היינו עסוקים ב„צעירי ציון" בעיבוד פרוגרמה לתנועה, אשר תרמה כה רבות להתהוותה של תקופת העליה השניה. עלי ועל חיים

גרינברג הוטל אז ניסוח הפרוגרמה וליטושה. יחד ישבנו יומם ולילה, שלושה ימים רצופים, שבויים ועסוקים במלאכה. תוך יגיעות רבות של ניסוח הגענו לסעיף 13 של הפרוייקט־פרוגרמה.

ולפתע נזכר חיים גרינברג — זה המעשן לתיאבון — כי אזל מלאי הסיגריות שלו והוא מודיע לי, כי הוא יוצא לרגעים אחדים לחנות הקרובה להצטייד במלאי חדש. יצא לרגעים מספר ולא חזר עוד. בדרכו לחנות הקרובה נפגש באחד ממכיריו ומיד נכבש להצעתו לנסוע אתו יחד לקאלאראש הקרובה לקישינוב ולא חזר. נשארתי לבדי תקוע בסעיף ה־13 של „הפרוייקט פרוגרמה". נפגשתי שוב אתו כעבור חדשים או שנים — בתנאים ובמצבים אחרים לגמרי".

עם התחלת המהפכה ברוסיה בשנת 1917 הספיק הוא להופיע כמה פעמים באסיפות המונים, שסודרו אז ע"י „צעירי ציון". הנאום הראשון שלו, שהיה ברוסית, בפני ההמונים המריעים התחיל במלים: אני בן העם היהודי. עד מהרה עבר לאודיסה ומשם למוסקבה. כפובליציסט יהודי שנון ומטיף ציוני מובהק, לא יכול היה להישאר זמן רב ברוסיה הבולשביסטית ואף סכנה ארבה לחייו. בשנת 1921 נמלט הוא בדרך נס לברלין ועד מהרה הוא נעשה עורך „העולם".

בשנת 1924 עבר לארצות הברית, התיישב בניו־יורק וכאן המשיך בפעולותיו הספרותיות והציבוריות עד סוף ימיו בשנת 1953. עסקן הפועלים הידוע ברוך צוקרמן כתב באחד ממאמריו, כי חיים גרינברג חי שלוש תרבויות: עברית, רוסית ואנגלו־סכסית, וכולן השפיעו השפעה ניכרת על אופיו האישי, פעולתו הציבורית והספרותית.

אכן ארצות הברית בה בילה את שלושים השנים האחרונות מחייו, השפיעו בהרבה על מהלך מחשבותיו. ביחוד הובלטה ההשפעה הזאת בצורה מוחשית ביותר בשנת 1951, בהופעותיו בקונגרס הציוני ואחר־כך בהרצאתו הידועה באולם „מוגרבי" בתל־אביב. למרות ההערכה החמה שאישיותו זכתה מידי רבים, גילו בפומבי לא מעטים מידידיו הנאמנים ומוקיריו — אי־הזדהות והתנגדות חריפה לדעות אלו שהביע על יהדות ארצות הברית בנאומו בקונגרס הציוני בירושלים וגם ב„הבימה" בתל־אביב כאשר עמד בשאלה, אם אמריקה היא גם כן בחינת גלות ליהודים. הוא הבחין בין גלות אירופה ואמריקה. הוא אמר: גלות זוהי לילה. ישנם לילות ללא כוכבים וירח ואמריקה זוהי לילה עם כוכבים וירח.

רחוק אני מלקפח את גדולתו של חיים גרינברג. אבל בנידון זה שכח את תורתם של בר בורוכוב, נ. סירקין, יוסף שפרינצק ואחרים ו„התאמרק" עד כדי כך, שבנאומיו אז בארץ ישראל כאשר דיבר על השואה של יהדות

אירופה ועל עתידות העם היהודי בארצות־הברית אמר: אני מאמין באמונה שלמה ששמה, כלומר בארצות־הברית, לא יכול לקרות כדבר הזה. ויורשה לי להביא כאן, בחתימת הדברים, תוכן ה„מכתב הגלוי" לחיים גרינברג ששלחתי לו אחרי נאומו ב„מוגרבי" ושנדפס בעתון „על המשמר" מיום 23.6.1953.

מכתב גלוי לח' חיים גרינברג

שמעתי בעיון רב את נאומך האחרון באולם „מוגרבי" ונדהמתי למשמע אוזני. לצערנו היית צמוד ע"י וועדת התרבות באותו הערב עם חזנים ו„חזניות" ולא קבעו זמן לשאלות ולליבון ההנחות שלך, והנני פונה אליך במכתבי זה, אף־על־פי שאיני מחונן בסגנון ספרותי מובהק.

עד כמה שהבינותי אותך, כרבים אחרים, באת לעשות תעמולה ל„ניאו־אחד־העמיזם", או לייתר דיוק: ל„ניאו־דובנוביזם". ולא צריך כלל להיות מארכסיסט־לניניסט ובורוכוביסט מושבע, כדי לראות בדבריך תלישות משוועת מהחיים המשיים ומחוקי הברזל של הסוציולוגיה ושל חיינו בגולה במיוחד.

את צדקתה ההיסטורית של התפיסה הציונית הוכיח באכזריות איומה גורלן של גלויותינו. ואף אתה ידעת בשעתו להטיף ולהוכיח את נכונות התפיסה הציונית, כריאקציה נגד המבנה והחיים הכלכליים הבלתי־נורמאליים שלנו ונגד החיים התרבותיים התלושים מקרקע ומולדת, אשר אחת דתם להוליך לניוון ולהתבוללות. והנה אתה ניסית להוכיח לשומעים שהבל היא חוקיות זו בגולה המערבית בכלל, ובפרט אין לה שחר לגבי „תפוצת" אמריקה! אמריקה איננה גלות, היהודים חיים בה חיי עושר ושוויון. והראיה שהבאת: „אנחנו לא גלינו לאמריקה", „אני ואחרים הגשנו בקשה לקבלת רשיון כניסה לאמריקה, קיבלנוהו ומאז חיינו אחרים ואין כלל להשוותם עם חיי היהודים בשאר ארצות, ובעיקר עם אלה שמעבר ל„מסך הברזל". בדבריך אלה הזכרת לי את המשל הידוע ממשלי קרילוב, בו מסופר על השמש המתחרה עם הרוח מי מהם יצליח להוריד מהמוז'יק את אדרתו!

אשר ליהודים בברית־המועצות: אין כיום מי אשר יכחיש שחייהם כפרטים, כאנשים, טובים יותר מאשר בכל ארצות הגולה האחרות, אין שם כל הפלייה תרבותית או כלכלית. אך אין זכר לחיים לאומיים יהודיים עצמאיים, לתרבות יידיש (ועברית, לא כל שכן), לעתונות ולבתי־ספר וסופרים דגולים בעלי־כשרון — קולם נאלם דום. אף זו הורדת „האדרת" הלאומית שלנו! ואלו בגולת המערב: הנה שמענו מפי הסופר ח. ווינר המנוח ב„דוכן הסופר" (שאינו חשוד כלל באנטי־אמריקניזם) על הירידה האיומה במספר קוראי־יידיש, על סגירת עתונים

אשר הופיעו עשרות בשנים, בתי־הספר שלנו מתמעטים מיום ליום ופוחת מספר שעות־הלימוד ביידיש ועברית. וכי לא שמענו גם על הפליות ונגישות? — ואף זו הורדה של „אדרתנו" שידענו גם ידענו כמוה בהיסטוריה רבת הסבל וההתבוללות שלנו.

ובכן, מהו ההבדל לגבי העם אם החיים הלאומיים והתרבותיים הולכים ונעלמים ע"י „מיתת־נשיקה" או בשל שמש־צדקה (תרתי־משמע) הבאה מהמערב?

ההנמקה — „הגשתי בקשה להיתר־כניסה לאמריקה וכו' ועתה אני חי חיי חופש ורווחה!" — מוליכה ישר לשאלה: וכי למה לי לחפש עתה מולדת הדשה? אתה, ח. גרינברג, מכיר טוב יותר מאחרים את תולדות עמנו ואת תולדות אשליותיו מסוג זה. והרי אשליות אלה ליוו את עמנו בנדודיו ואין הן אופייניות דווקא לגלות אמריקה! היו אף ארצות אשר הזמינו אותנו לבוא אליהן ולפתחן בלי שנזדקק להגשת בקשת היתר־כניסה! האם שונה היתה חוקיות הגולה בארצות אלה? לא ולא! ובכן, מה נשתנתה אמריקה שלך משאר ארצות הגולה?

אשר להערכתך את המצב בארץ: אומרים — „אורח לרגע רואה כל פגע". הצדק וודאי אתך כאשר אתה טוען שקהל התיירים והמבקרים מהמערב מתרשם עתה מהארץ פחות מאשר לפני עשר שנים ויותר, כאשר החלוציות היתה נחלת הכול וכולם הקדישו מרצם ואף חייהם לבניין המולדת. אך העיקר איננו בהתרשמותם של התיירים, אלא במצב עצמו המסכן את הצלחת תהליך קיבוץ גלויותינו. ואי המוצא?

בהרצאתך לא שמעתי פתרון. אתה מציע לתמוך את סוכת דוד המטה לנפול במערב על־ידי חינוך הנוער ברוח היהדות והתנועה הציונית. דובנוב ז"ל הרחיק לכת ממך — הוא תבע לכל הפחות אוטונומיה תרבותית ועל דעותיו נתמכה תנועת הסיימיסטים. והנה כנראה אף זה יותר מדי בשביל אמריקה — והנך מסתפק איפוא בלא־כלום! אך סבורני שאף אתה אינך מאמין בפתרונות־סרק אלה שנובעים רק ממבוכתך אשר אין ממנה מנוס, לאחר שעלית על הדרך „החדשה" — האמריקנית — הזאת; כי הרי העיקר הוא להילחם על נפשו של הדור הצעיר למען לא יאבד לחלוציות. ולעומת זאת הננו שומעים לא אחת כי תמורת תרומות מוכנים שליחי מדינתנו להבטיח להורים (כמובן, לאלה המסוגלים לתרום הרבה) וויתור על עליית ילדיהם ולא לתבוע מהם שיהיו, חס וחלילה, חלוצים שיעלו ארצה לאלתר. האם אין זו סתגלנות לרוח האמריקנית הכללית, והאם אין עלינו ללמוד גם משהו מאותו עולם, שהוא אמנם עדיין סגור בשביל הציונות?!

האמנם מאמין אתה, חבר יקר חיים גרינברג, שפתרונות קלים אלה שאתה

מציע יש בהם כדי להושיע את יהדות אמריקה ולעזור לנו כאן לבנות מולדת לעם היהודי באשר הוא? איני חושב שאתה מאמין בכך ברצינות; אני בכל אופן בטוח כי אין אלה פתרונות אלא מס־עובד לרוח אמריקה וליהדותה. תשובתי היא: עת לעלות! עת לבנות עם הבונים!

בחברות ובכל הכבוד

חיים וייסאדלר

ד״ר פ. בלצן

דמויות

א. הרב יהודה ליב צירלסון

הייתי נער, תלמיד בית הספר, עת ניטשה מלחמת הבחירות לכיסא „הרבנות מטעם״ בעיר קישינוב אחרי מותו של הרב אטינגר. וכנהוג מקדמת דנא לא נרתעו הצדדים מפני אמצעי תעמולה מכל המינים, אפילו לא הצטיינו בטהרם.

תומכי המועמדים בעלי סיכויים קלושים, במאבקם עם כוח עדיף, ניסו באחרונה לפסול את מועמדותו של י. ל. צירלסון על ידי רכילות, כלומר, שענין המידליה שקיבל לאחר שפגש בפרוסקורוב את ניקולאי הקיסר עם ספר תורה — לא חלק הוא... אולם הציבור הרחב ידע להבחין בין דברים של טעם לחילופיהם והרב י. ל. צירלסון עלה על כיסא הרבנות בקישינוב, עיר ואם בישראל.

הוא היה נוהג מזמן לזמן ומשבת לשבת לשאת את דברו בבית כנסת אחר. כשבעים היה מספרם הכללי בקישינוב. זכורני, איך הרבי שלנו, זלמן פיירשטיין, שהיה בקי בתורה לכל ירכתיה, היה מבקר בשיטתיות בדרשותיו והיה מספר לאבא תוך התלהבות כי „אמירותיו״ מושכות את לב המקשיבים. ואין ספק כי עם בואו לקישינוב רכשה הקהילה נכס תרבותי יקר.

מאות יהודים מבין שומעיו היו חוזרים הביתה בשבת במצב רוח מרומם, שכן האציל עליהם קורטוב של יקר שאין לאל ידם להשיגו בכל ימות החול.

נפגשתי אתו בין היתר פנים אל פנים בשנת 1917, בתמחוי של השוק הישן, דומני בליל התקדש חג הפסח. שנינו באנו לברך את המוני החיילים ששוחררו לקראת החג ובגלל שיבוש הדרכים נתקעו בעירנו. איחלתי להם אז שנזכה להילחם את מלחמתנו אנו, בשורותינו, בצבאנו ולמעננו. גם הרב הביע כבר אז, בצורה פחות גלויה, דעה דומה. אמרתי: „בצורה פחות גלויה״, שכן היו הדברים מובנים למדי. כל נאומיו ודרשותיו הצטיינו ברמיזות גלויות וחבויות כאחד. הסיבה לכך פשוטה מאד.

הוא עלה על כיסא הרבנות הודות למאמצי חוג מסויים של בעלי בתים, חוג, שממנו התגבשה „אגודת ישראל״ בקישינוב. בעלי הבתים האלה: איציקל

פינקלשטיין, סלומון שור, צביקל רוזנפלד ואחרים הגרורים אחריהם, מחוץ לבודדים שביניהם, היו אנשים בלי כל מעוף לאומי, בעלי אופק גלותי מצומצם וצר, גלגול הפרנסים מדורות שעברו. את הצלחתם בחיים ראו באפשרות להיבחר לועד הקהילה, למען יוכלו לעסוק בו כבתוך שלהם. והיות ורובם היו בעלי „היתר עסקא", הרי ראו הם צורך חיוני „לטהר" קצת את עצמם ואת מעשיהם על ידי עסקנות ציבורית וסידור ענייני הדת, הרבנות, חברא קדישא, מעות חטין וכו'. ברור היה להם, שהציונות, שהיכתה שרשים עמוקים בציבוריות היהודית, נושאת בחובה מושגים אחרים, שאיפות אחרות והערכה אחרת של הטוב והרע, המועיל והמזיק, החיוני והלא חיוני.

הם צעקו תמיד בקולי קולות, כי הרב הוא איש „אגודת ישראל" ואחרי כל נאום לאומי שלו באסיפה פומבית השתדלו לפרש את דבריו ברוחם הם ולהוכיח, כי „חף הוא מציונות". אך האמת ניתנת להאמר כי הוא לא סירב אף פעם להופיע באסיפות המוניות־לאומיות־ציוניות ולא החמיץ שום הזדמנות להגיד, בצורה רעולה במקצת בדרשנות, את אשר צריך להגיד יהודי נאור וגא, המרגיש בכל רמ"ח אבריו, כי היהדות בלי שיבת ציון, בלי זיקה להגשמת חזון הנביאים, בלי תחיית העם ולשונו בארצו — נידונה לכליה ולאבדון. עם כל שנה חולפת נעשה יותר „נועז" ופחות תלוי בדעת מעריציו וחסידיו. השתתף בקביעות באסיפות בעלות־ערך־בלתי־רגיל, שאורגנו על ידי ההסתדרות הציונית. באסיפת־המחאה נגד הספר הלבן נשא נאום ציוני נלהב. היה מאלה שלא הטילו ספק, כי שפת תחייתנו היא השפה העברית. ואולי יש להודות לו, שחלק מסויים מהנמנים על „אגודת ישראל" נטלו על עצמם את היוזמה ליצור גימנסיה עברית „מגן דוד", אשר במשך שנים אחדות עמדה בראש החינוך הדתי־הלאומי. הוא עמד בראש ועד המפקחים והקדיש לגימנסיה תשומת־לב מרובה. היה דורש בסגנון רבני, אך היה נואם בעל כשרון. דעתו היתה תמיד צלולה וברורה. בנין נאומיו היה מסודר ועקבי ומכוון למסקנה סופית המתבקשת מאליה.

שלט בהרבה שפות. גם ברומנית. בתור ציר מטעם האוכלוסיה היהודית בפרלמנט הרומני הוסיף כבוד לעדת ישראל במדינה. ידע לתבוע בתוקף, ידע למחות נגד גזירות שבאו חדשות לבקרים. וכשנתחוור לו באחד הימים, כי האנטישמיות השתלטה בפרלמנט ואין הפרלמנט מגיב כיאות על הפרעות ביהודים, על חילול ספרי התורה, על ביזוי היהודי כאזרח וכבן אדם — קרע לעיני כל את כרטיס־הציר שלו, זרק את הקרעים והכריז: אי אפשי להיות ציר במוסד זה.

בימים ההם ובמסיבות ההן היה זה ללא כל ספק מעשה רב של גבורה לאומית. היה „טוען" מוכשר בפני השלטונות בדברים גדולים וקטנים. בגדר האפשרות השתדל תמיד להשיג רשיון יציאה לחיילים העברים מהקסרקטינים

בימי החגים. לרוב נענו השלטונות מתוך כבוד והבנת הרגש האנושי שבדבר. בזמן האחרון, כשרוחות היטלר התחילו מנשבות ברומניה נעשה קשה יותר ויותר להשיג אפילו ויתורים קלים אלה.

כנציג העדה ספג לא מעט בזיון והשפלה. כשבא קרל השני ימש"ז, זה הליצן הנבזה על כסא המלכות, לקישינוב, אחרי הכריזו על הקונסטיטוציה החדשה, ערכו לו קבלת פנים רשמית. כל השרדה וכל הכמורה וכל ה„גברא רבא" יצאו לפגוש אותו, לבושי בגדי חג, כשהם ישובים באוטומובילים המפוארים והמרכבות המקושטות בפרחים. לרב צירלסון לא היתה ברירה. גם הוא יצא לבוש כרגיל בתלבושת דתית מתאימה, באוטומוביל, בחברת אי אלה נציגי הקהילה. אך בקירבת תחנת הרכבת עיכבה המשטרה את מכוניתו. הכניסו אותה על נוסעיה לחצר בית הספר של האיפרכיה (של הגלחים) ושם בפינה המוסתרת החזיקו אותם עד שעברה כל התהלוכה. כמה דם שתת לבו במעמד זה. איזו התעללות בו ובשולחיו! האם לא הרגיש אז כי ימים רעים באים על ישראל, ימים שכבוד ישראל עתיד להירמס בעפר חוצות?

היה ידידו של אבי ז"ל, ידיד משפחתנו וידידי האישי. לפני עלייתי ארצה, ביום האחרון (26.3.40) בשעה מוקדמת, סרתי אליו להיפרד ממנו. הוא היה אחרי מחלה. כחדשיים שכב בגבס עד שהחלים לאחר שבר ברגל. מצאתיו עומד נשען על מקל על יד עמוד קטן ולומד את פרק היום. כעבור רגעים ספורים הפסיק ונפרד ממני בלבביות של רע ורועה. בדבריו המעטים איחל לי הצלחה בדרכי בארץ אבות, הקמה לתחייה, תוך משאלה דליבא כי גם לפזורות תבוא ישועה. אפשר היה ללמוד כבר אז באיזו מידה חרד הרב הישיש לגורל עמו. וככה עמד כאילו מתפלל למשהו. ראשו כולו שיבה מכסיפה, בלבוש אפור, בפינה אפלולית המשיך את פרקו. נראה היה מרחוק כדיוקן סמלי של ישראל סבא.

הרבה גירסאות הגיעו על נסיבות מותו. לפי אחת מהן התאספו בחצר המרווחת של בית הרבנות כשבע מאות יהודים. כולם עטופי טליתות והרב הזקן ביניהם. התפללו לשלום ישראל תפילת „מן המיצר". היתה תקוה כי מרוב כבוד לרב לא יגעו בהם לרעה. אך הנה עט כחיה טורפת אוירון, הנמיך טוס והטיל פצצות על כל הציבור הנואש הזה. רובם נפלו חלל. ואם לא נכונה ידיעה זו רואה אני אותו, הולך נשען על מקלו, פוסח על רגלו החולה בראש עדתו בדרך לגיטו. הוא לא עזב את הקהילה לנפשה. ודאי עקר הרים וקרע שחקים, התפלל והתלבט, דרש, טען והתחנן, ומת מות קדושים ובפיו תפילה על עמו וקללת עולם לבוזיו ומשנאיו.

ב. שלמה גרינברג

לא היה נואם, לא מנהיג מפלגה, לא מנהל מוסד ודומני גם לא למדן מופלג, אם כי היה איש נאור ומצוי אצל המקורות. עם זאת לא היה סתם־יהודי, הדואג לפרנסתו וקופא על שמריו המשפחתיים. ככל איש המתבלט במקצת מן השורה כן היה גם הוא אחוז שגעון מסוים והוא — תלמוד התורה דשוק חדש.

היה אישיות ידועה בעיר ומוכר לכל בעלי יכולת, כי היה פונה אליהם ודורש תרומה הגונה למען תינוקות של בית רבן. תלמוד־תורה זה קם הודות למאמציו של אבא ז״ל, אשר השפיע אחרי שיחות מרובות על אשה צדקנית, שרה פייגע, בשכבה על ערש דוי, שבמקום בית־כנסת אשר מספרם (כ־70) בקישינוב עולה על מספר המתפללים, תנדב את המגרש השייך לה להקמת תלמוד תורה, והסכימה.

בעזרתו הכספית של ישעיהו סטופודיס נבנה הבנין והוא (סטופודיס) דאג לכל מחסור התקציב. וכשנפטר ישעיהו סטופודיס ז״ל, ושלושת התגיו (אחד מהם — משה ליפסון ובנו של השני י. ברבש גרים בתל־אביב) לא המשיכו במסורת והמוסד עמד על סף משבר, נחלץ שלמה גרינברג לעזרתו. הוא הטיל על עצמו את המשא הכבד והבלתי נעים, לגבות שנים על שנים כסף מגבירים יהודים לטובת מוסד זה.

ידע לריב את ריבו. לא הופיע כעני בפתח, אלא דרש בתוקף, לעתים אפילו בחוצפה, שכל היהודים אשר עסקיהם שייכים לשוק החדש, יראו את המוסד והילדים שבו כדבר הנתון לפיקוחם ודאגתם ועל כן המסקנה ברורה: עליהם להתאזר ולתרום סכומים, שיאפשרו למוסד להתקיים בכבוד. ויש להודות כי קיבלו את דעתו ומי שפעם נתן ידע כי עתיד הוא לחזור על הנתינה מדי שנה בשנה.

שלמה גרינברג הקדיש מזמנו ומרצו למוסד הזה יותר מהמותר ליהודי, שכל פרנסתו תלויה על בלימה. הוא לא היה בנקאי, לא בא־כוח של בית מסחר גדול או בית תעשיה וגם לא בעל חנות. כפי שידוע לי עסק הוא בקניית „נאקלאדניס״ (תעודות משלוח של הרכבת), שנמצא בהן פגם מטעם הנהלת הרכבת, היה אוספן למאות ומתדיין עם ההנהלה הראשית בקיוב. יתר הזמן הפנוי הקדיש לכל מיני בוררויות, או בתור זבל״א או בתור שלישי מכריע. לא במקרה היו בוחרים בו כבורר. היה איש בעל מוח חריף, היודע לעמוד על דעתו ולהוכיח את צדקתו. ברור כי במשך הזמן רכש לו נסיון רב וסיגל לו כל מיני דרכים ושיטות להוכיח ולסתור טענות. כי היה מומחה ו„הטוען״ מן הצד שכנגד רחש לו כבוד ודרך ארץ. סיפר לי פעם ד״ר משה ויינשלבוים,

לא בלי ריטון, איך הזדמן אתו כבורר, והלה בתכסיסיו ותחבולותיו המקצועיים עשה אותו לעפר ואפר והצד שהוא היה בא כוחו יצא בהפסד.

לעתים תכופות, כשהיינו מתאספים ב„מרכז" והיינו מסובים בצוותא בהתחלה או בתום הרצאה, או פגישה, היו שניים מבדרים את המסובים: צבי כהן, גזבר בית הספר בסיפוריו: „אצלנו בבנדרי" ושלמה גרינברג בסיפוריו ובדיחותיו: „אצלנו בסורוקי". שלמה גרינברג היה מעיין לא אכזב של בדיחות והלצות. מסוגל היה שעות רצופות לשלב אחת בשניה כשהמסובים מתפוצצים מצחוק. אף פעם לא אמר די. אם ראית קבוצת אנשים צוחקים ומי שהוא באמצע מדבר — הרי זה ודאי היה שלמה גרינברג. הוא היה אוצר חי של פולקלור יהודי, של הברקות מוח וניצוצי־מחשבה יהודיים. דומני, שבהשפעת חברים ואני בתוכם, התחיל להעלות משהו על הנייר.

כלפי פנים לא היו חייו כה „שמחים" כמו כלפי חוץ. אשתו היפה והפקחית נפטרה בלא עת. הילדים התפזרו. נשא אשה שנית ולא הצליח וכעבור שנתיים התגרש ממנה ואת כל זמנו הפנוי הקדיש לתלמוד התורה, לילדים ולעבודה ציונית. היה ציוני בעל־הכרה ואיתן בדעותיו. השתייך לציונים הכלליים. מסור היה לעבודתו ועקשן. אם נטל על עצמו תפקיד, היה ממלא אותו במלואו ובנאמנות. מכירת השקלים מטעם הציונים הכלליים ראה כחזית שחשיבותה מרובה.

אסיים בפרט טראגי מחייו. בתו ביילע נתפסה לקומוניזם. אסרוה והושיבוה בבית הכלא. מובן שהנהלת בית הסוהר לא דאגה ביותר למזונות ולהסקת התאים בחורף. והנה, כרחם אב על בנים, היה מרחם שלמה גרינברג על בתי התועה. היה נוסע לעתים מזומנות לבית הסוהר, מכניס בעזרת „שרותם האדיב" של השוערים מזון ועצי הסקה. ומשנודע לו, כי גם חבריה לצרה מתענים, עשה ככל האפשר לבוא גם לעזרתם. לא היתה זאת בשבילו שאלה של הן או לאו. היתה לו הרגשה שהוא עושה דבר טוב, אנושי של חסד ורחמים. שלמה גרינברג לא נהפך ל„פקפקן בציונות" אך בהדרגה ובאופן אבטומטי נהפך לכוח עוין לנו, ליהודים ולציונות.

לא פעם שמעתיו מספר על מעשיו אלה. לא היו לאלה כל קשר עם השקפותיו כיהודי וכציוני. כנראה שעם נסיגתם של הבולשביקים מביסרביה נסוג עמהם. העמדו לו שם בעת צרה „מעשיו הטובים" למען אסירי הקומוניזם?

28,158,000 ל"י

השתתפות

מפעל הפיס

בהקמת מיבני־חנוך יסודיים, תיכוניים
ומקצועיים ברחבי הארץ
בשנים 1962/63 ו־1963/64.

רווחי מפעל הפיס הנם קודש לבניני חנוך
ואישפוז באמצעות הרשויות המקומיות.